

Tartalom

- Cholnoky Győző :
[Szent István műve](#)391 [4.45 kB - HTM]

Tanulmányok : magyar állam ezer éve

- Engel Pál :
[Szent István és kora](#)392-397 [28.16 kB - HTM]
- Kristó Gyula :
[Etnikai viszonyok Magyarországon Szent István korában](#)398-407 [41.95 kB - HTM]
- Draskóczy István :
[Kisebbségek az Árpád-kori Magyarországon](#)408-418 [52.22 kB - HTM]
- Zsoldos Attila :
[Szent István korának magyar társadalma](#)419-425 [33.58 kB - HTM]
- Pomogáts Béla :
[Szent István a magyar költészetben](#)426-431 [25.99 kB - HTM]

Műhely

- Tóth Pál Péter :
[Az állampolgárságtól megfosztva](#)432-445 [182.77 kB - HTM]
- Makkai Béla :
[Magyarság-gondozás Bukovinában](#)446-477 [86.64 kB - HTM]
- Maria Homišinová :
[A helyzettényezők hatása a normatív meggyőződésre a szlovák többség a magyar kisebbség tagjai között](#)478-486 [32.62 kB - HTM]

Szemle : nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Kakasy Judit :
[Krucic, B.: Túlhaladott eszme lett-e a nemzet?](#)487-488 [11.23 kB - HTM]
- Bakos László :
[Lentin, A.: "Faj", rasszizmus és rasszizmus-ellenesség](#)489-491 [13.55 kB - HTM]
- Bakos László :
[Malitza, M.: Tízezer kultúra, egyetlen civilizáció](#)492-495 [17.26 kB - HTM]
- Bakó Boglárka :
[Bodó B. \(szerk.\): Helyi identitás és regionalizmus](#)496-498 [15.12 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Khosla, D.: A harmadik világ államai mint az etnikai konfliktusok résztvevői](#)499-500 [9.28 kB - HTM]
- Kovács Nóra :
[Kurucz László: A magyarok Argentínában](#)501-502 [10.59 kB - HTM]
- Lukáts János :
[A kommunista terror Romániában](#)503-504 [9.76 kB - HTM]
- Kakasy Judit :
[Vernet, D.: A szerbek balsorsa](#)505 [7.33 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[Rowley, D. G.: A birodalmi és a nacionalista gondolkodás szembenállása : Oroszország esete](#)506-507 [9.01 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Saraskina, L.: Dosztojevszkij és Oroszország a XXI. század küszöbén](#)508 [4.52 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Guboglo, M. N.: Az etnikai mozgósítás következményei a volt Szovjetunióban](#)509-510 [7.59 kB - HTM]
- Kakasy Judit :

[Fourman, D.: Egy rebellis, kevésbé ismert nép : a csecsenek](#)511 [6.25 kB - HTML]

- Biczó Krisztina :
[Zadka, S.: Izrael új napirendje : észrevételek az 1999-es választásokhoz](#)512-514 [10.11 kB - HTML]

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Cholnoky Olga :
[Pozler György: Házsongárdi Bolyongás](#)515-516 [11.41 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Fassel, H.: A nemzeti és európai költő - Eminescu](#)517 [7.17 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Fassel, H.: Tübingenből nézve : Temesvár, Kolozsvár, Jai - egy irodalomtörténész portréja](#)518-519 [9.41 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Kočiš, F.: A katolikus liturgia szakrális szövegei és az irodalmi szlovák nyelv](#)520-521 [3.65 kB - HTML]

Kisebbségek nyelvhasználata

- Bakos László :
[Greenberg, R.D.: A nyelvhalál és a nyelvszületés politikája](#)522-524 [16.20 kB - HTML]
- Bakos László :
[Dedaic, M. N.: Szavak háborúja](#)525-526 [6.47 kB - HTML]

Kisebbségek kultúrája

- Cholnoky Olga :
[Juhász Éva; Rizsik Judit Katalin: Népi vallásosság magyarok és cigányok körében](#)527-529 [15.65 kB - HTML]
- Cholnoky Olga :
[Raj Rozália - Nagy István: Búcsújárás a Vajdaságban](#)530-531 [9.40 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Bohlman, Ph.: Halálról szóló zsidó énekek Közép- és Kelet-Európában](#)532-533 [7.91 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Kutatás a kárpátaljai szlovákok kultúrájáról](#)534 [3.91 kB - HTML]

Közép- és Kelet-Európai népek és országok kapcsolatai

- Lukáts János :
[Bettzeuge, R.: Németország kapcsolata Oroszországgal, Ukrajnával és Fehér-Oroszországgal](#)535-536 [11.92 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Kula, M.: A lengyel-zsidó viszonyt terhelő sztereotípiák](#)537-538 [6.19 kB - HTML]

Kisebbségi politika

- Bakos László :
[Almond, G. A. et. al. \(szerk.\): A mai európai politika](#)539-540 [10.91 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Crocker, Ch.: Hogyan vélekedjünk az etnikai konfliktusról?](#)541 [6.96 kB - HTML]
- Kakasy Judit :
[Benchenane, M.: Vallás és politika](#)542-543 [7.53 kB - HTML]
- Biczó Krisztina :
[Gallagher, T. G.: A Nyugat kifogásai Románia kisebbségi politikájával szemben](#)544-545 [9.03 kB - HTML]
- Komáromi Sándor :
[Eicher, J.: Stratégiák a horvátországi szerbkérdés rendezésére](#)546 [7.17 kB - HTML]
- Futala Tibor :
[Magdzik-Miszewska, A.: A csoporttudat változásai Lengyelországban](#)547-548 [7.42 kB - HTML]
- Lukáts János :
[Deák István: Holokauszt és etnikai tisztogatás](#)549-553 [17.65 kB - HTML]

Kisebbségi jog

- Bakos László :
[Jackson Preece, J.: Nemzeti kisebbségek és az európai nemzetállami rendszer](#)554-557 [17.35 kB - HTM]
- Biczó Krisztina :
[A jugoszláv kormány reagálása az ENSZ-főtitkár jelentésére](#)558 [7.59 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Bilinski, L.: Nyelvtörvény Lengyelországban is](#)559-560 [6.51 kB - HTM]

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

- Lukáts János :
[Lengyel, Zs. K.: Újannon megjelent könyvek Erdély történetéről és a magyar-román kapcsolatokról](#)561-562 [12.37 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Švorc, P.: A Fornetek : egy hugenotta emigráns család szerepe a 18. századi szlovák művelődés előmozdításában](#)563-564 [5.84 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Moačanin, N.: Eszék 1529 és 1867 közötti élete és fejlődése török források tükrében](#)565 [5.04 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Kárnik, Z.: Cseh történészek vitája az első világháború előtti cseh-német viszonyról](#)566 [4.67 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Krašič, S.: Pápai dekrétum 1622-ből és 1623-ból a horvát nyelv oktatásáról](#)567 [5.66 kB - HTM]
- Komáromi Sándor :
[Deák Ernő: Osztrák-Galícia "Statisztikai-topográfia" viszonyai](#)568-569 [12.05 kB - HTM]
- Futala Tibor :
[Wihoda, M.: A morva őrgrófság keletkezése](#)570 [4.78 kB - HTM]
- Bakos László :
[MacRaild, D.M. \(szerk.\): Angliai ír bevándorlók a 19. és 20. században](#)571-575 [17.85 kB - HTM]

Szent István műve

Államiságunk megfundálása és a nyugati kereszténység közösségébe való felvétel Szent István évezredes alkotása. Ezt a különlegesen fontos és Európa-szerte ritka évfordulót nem csak a modern kor emlékezete emeli méltán magasra, és nem csak nekünk magyaroknak ünnep az államalapítás millenniuma. A 11. század hajnalán is jelentős eseménynek bizonyult, hisz kitágította az európai civilizáció határait. Hogy mennyire egyetemes érvényű és világtörténelmi horderejű eseményt ünneplünk, arra az ortodox egyház pátriárkája szolgáltatott most bizonyítékot azzal, hogy első ízben emelte egyháza szentjei sorába a római katolikus egyház egyik szentjét. És ez a személy első királyunk, Szent István. Ezért minden okunk megvan rá, hogy jelen számunkat e fényes ünnepnek szenteljük.

Engel Pál Szent István művéből a római egyházhoz való csatlakozást emeli ki, mert Magyarország ennek folytán lett (és maradt mindvégig) latin írású és műveltségű ország, mindazokkal az előnyökkel, amelyek ebből adódtak. Kristó Gyula nyelvészeti vizsgálódásai révén oda jut, hogy - noha az etnicitás ezer éve más jelentést hordozott, mint manapság - a Szent István kori Magyarország kevert népességű terület volt, amit akkor az uralkodó nem a gyengeség, hanem az erő jelének tekintett. Draskóczy István időben kiterjeszti (az Árpád-kor végéig) az etnicitás vizsgálatát hirdetve, hogy a korabeli telepítések a vendégek (hospes) biztonságban élhettek, gazdasági kedvezményeket élvezhettek, és szabadon gyakorolhatták szokásaikat. Zsoldos Attila arról értekezik, hogy Szent István uralkodása idején korábban nem ismert újdonságok jelentek meg az élet szinte minden területén: ekkor fogalmazták meg az első ismert magyar törvényeket, ekkor született meg az önálló magyar pénzverés, Szent István szervezte meg a gyakorlatilag máig érvényes megyerendszert és püspökségeket stb. Végül, de nem utolsósorban Pomogáts Béla meggyőzően dokumentálja Szent István alakjának folyamatos és erőteljes jelenlétét a magyar költészetben, hiszen ő máig ható erkölcsi példát és "közösségi-lelki erőforrást" ad számunkra.

Küszöbön álló uniós csatlakozásunk miatt felértékelődnek az állampolgársággal kapcsolatos kérdések. A Műhelyrovat tanulmányai közül ezért Tóth Pál Péter *Állampolgárságtól megfosztva* című írását emeljük ki. Tesszük ezt annál inkább, mert a téma a jogi-közigazgatási szakirodalom eléggé elhanyagolt területei közé tartozik. A tanulmányból kitetszik, hogy a kommunista hatalom e szférára is kiterjesztette újító hajlamát: az állampolgárságtól való megfosztás büntetését vagyonekobzással tetézték. Végül Makkai Béla *Magyarság-gondozás Bukovinában* című tanulmány a viszonylag közismert horvátországi Julián-akció után ennek a szakirodalomban szintén kevésbé feldolgozott bukovinai változatát mutatja be, a magyar állam fél évszázados erőfeszítéseit a románok etnikai közegebe zárt tízezer lelkes székelység a magyar nemzet véráramába való bekapcsolására.

Budapest, 2000. augusztus 30.

Cholnoky Győző

[Vissza](#)

Engel Pál

Szent István és kora

St. Stephen and his age

Generally it was Stephen I who created the political system that formed the basis of the reign of the Árpáds until the 13th century. Among his numerous deeds it was the decision to take the Christian faith and join the Roman Catholic church that proved to be the most far-reaching. As a result, Hungary became and have remained ever since a country using the Roman alphabet and taking the Latin culture with all the accompanying cultural and political advantages.

Szent István kora kiemelkedő jelentőségű nemcsak a magyar, hanem az európai történelemben is. Egy nemzedékkal előbb, a magyar kalandozások idején a keresztény civilizáció, még ha a legtágabban értjük is, nyugaton véget ért az Elbánál, dél felől pedig az Al-Dunánál. E folyókon túl barbár népek földje terült el, amelyek hitükre nézve pogányok voltak, és nem rendelkeztek stabil politikai szervezettel. Az ezredév körüli idők legfontosabb és legmeglepőbb fejleménye volt, hogy a keresztény Európa hirtelen kitágult. A skandináv népek, a csehek, a lengyelek, az oroszok és a magyarok egymástól függetlenül, de csaknem egy időben léptek arra az útra, hogy barbár népből keresztény mintára országokká szerveződjenek. Száz év múlva, a 11. század közepén a mai Európa legnagyobb része mind vallási, mind politikai tekintetben már a keresztény közösség része lett. A keresztény Európa tehát voltaképp 1000 körül született meg, és a magyar királyság megalapítása e fontos folyamatnak egyik mozzanata.

Magyarországon a folyamat Árpád dédunokája, Géza (972-997) fejedelem alatt vette kezdetét. Ő teremtette meg az államalapítás politikai feltételeit, és ő tette meg az első, döntő lépéseket a kereszténység felvételéhez is. Már 973 táján sok ezer "nemesebb" magyarral együtt megkeresztelkedett, és "megfogadta, hogy minden alattvalóját a keresztény hitre téríti". Ezt meg is tartotta, sokat tett a "szentségtelen szertartások eltörléséért" és a "lázadókat" kemény kézzel verte le, ő maga azonban nem vált igazából kereszténnyé, sőt továbbra is hódolt ősei pogány szokásainak. A szilárd fejedelmi hatalom megteremtése szintén Géza műve volt, akit a krónikák erőszakos, "kegyetlen" uralkodóként ábrázolnak, s akinek "a kezét embervér szennyezte". Népes rokonságát - Árpád unokáit és dédunokáit - a jelek szerint kiirtotta, "Tar" Zerind fia, Koppány maradt közülük az egyetlen túlélő, akire mint "somogyi fejedelemre" Géza a Dunántúl egy részének kormányzását bízta.

Halálakor, 997-ben Géza idősebb fiát, Vajkot jelölte ki utódává, aki megkeresztelése óta az István nevet viselte, és keresztény házasságban élt a német császári házból származó Gizella bajor hercegnővel. István uralkodásának első aktusa az országegyesítés befejezése volt. Ehhez az alkalmat Koppány fellépése szolgáltatta, aki a szeniorátusi elv alapján magának követelte a fejedelmi trónt. István 998-ban Veszprém mellett csatában legyőzte Koppányt, holttestét felnégyeltette, és darabjait hatalma szilárdságának jeléül Veszprém, Győr és Esztergom kapujára függesztette ki. A negyedik darabot anyai nagybátyja, az Erdélyben uralkodó Gyula kapta meg, mintegy tájékoztatásul, hogy uralma nem lesz hosszú életű. Nem is volt, országát István már 1003-ban bekebelezte, és külön kormányzóra bízta.

István uralma ettől fogva az egész Kárpát-medencére kiterjedt. Hatalmának legitimálása végett időközben már megtette uralkodásának legdöntőbb, hatásában legmaradandóbb lépését: 1000 karácsonján Esztergomban ünnepélyesen királlyá koronáztatta magát. Uralkodását ettől az időponttól számította, és "a magyarok királya" címet vette fel.

A koronázás háttere a korai magyar történelem egyik legtöbbet vitatott kérdése. 1100 körül Magyarországon úgy emlékeztek, hogy a koronát István kérte Astrik apát útján a pápától, ámde ennek látszólag ellentmond Thietmar merseburgi püspök egykorú és megbízható értesülése, aki szerint István III. Ottó (983-1002) császár "kegyelméből és biztatására" kapott "koronát és áldást". Ezt néha úgy értelmezik, hogy ezáltal Ottó vazallusa lett, s emellett szólna, hogy hatalmi szimbólumként nem a koronát használta, hanem azt a királylándzsát, amelyet állítólag még apja kapott III. Ottótól. Csakugyan a lándzsa látható mind pénzein, mind az őt ábrázoló, 1031-ben készült koronázási paláston. Ám a vitás nézetek összeegyeztethetők. Az ezredik év körül a császár Rómában időzött, és szövetségesével, II. Szilveszter pápával együtt a római birodalom helyreállításán fáradozott. Nincs okunk kétségbevonni, hogy a korona a pápától származott, de nyilvánvaló, hogy a küldéséhez Ottó is hozzájárult. Politikájukba tökéletesen beleillik István felruházása a királyi címmel és ezzel Magyarország betagolása a birodalomba, anélkül azonban, hogy ez valóságos függő viszonyt jelentett volna István számára. Ilyesminek ugyanis, bármit képzeltek is a kortársak a szimbólumok mögé, a király politikájában nincs nyoma.

István, mivel erejét itthoni tervei kötötték le, jó viszonyra törekedett legerősebb szomszédaival. A bizánci II. Baszileioszt 1018-ban segítette a bolgárok legyőzésében, sógorával, II. Henrik (1002-1024) császárral pedig barátságban élt. A száli dinasztia kihalásakor azonban örökösödési igénnyel lépett fel, részt követelve fiának a bajor hercegségből, s emiatt háborúba sodródott az új császárral, II. Konráddal. A császár 1030-ban Magyarországra nyomult, de vereséget szenvedett, és kénytelen volt Bécsről és környékéről lemondani István javára.

Az igazi gondot a trónöröklés kérdése jelentette, miután István egyetlen fia, Imre 1031-ben vadászbaleset áldozata lett. A kézenfekvő örökös unokatestvére, Vazul lett volna, Géza Mihály nevű testvérének fia, őt azonban a király nem látta alkalmasnak az uralkodásra. Helyette nőági unokaöccsét, Pétert jelölte ki utódaul, az elűzött velencei

fejedelem, Otto Orseolo fiát. Vazult megvakították, és három fia Lengyelországba menekült. István 1038. augusztus 15-én halt meg, mintegy hatvan éves korában, és Imre herceggel együtt az általa alapított székesfehérvári bazilikában helyezték örök nyugalomra.

István korának két fő fejleménye a keresztény vallás meghonosítása és egy új politikai rendszer, a keresztény monarchia meghonosítása. A kettő szorosan összefüggött. Szilárd királyi hatalom nélkül az új rend nem volt fenntartható, magát a királyt viszont épp a keresztény tanítás juttatta olyan tekintélyhez, amely magasan a pogány fejedelmek fölé emelte, és földi hatalmát megkérdőjelezhetetlenné tette. Az új, immár "Isten kegyelméből" gyakorolt hatalom nem csupán szilárdabb volt, mint a pogány fejedelmeké, hanem más jellegű is. A vallásból a keresztény király olyan tekintélyt származtathatott, amelyre elődei nem is gondolhattak, ezt azonban elsősorban a béke fenntartására és a keresztény hit megszilárdítására illett fordítania. A királyság ennél fogva szükségképpen olyan berendezkedést jelentett, amely sokban eltért a megszokottól. Az Árpádok kollektív szakralitását, amelyen a 10. századi berendezkedés vélhetőleg alapult, most felváltotta a keresztény király egyedüli és megfellebbezhetetlen autoritása.

Az új rend és a helyes kormányzás alapelveit egy Istvánnak tulajdonított művecske, a *Libellus de institutione morum* foglalta össze. A Karoling királytűkrökre emlékeztető, de szerkezetében, stílusában és felfogásában egyaránt eredeti alkotás István "lelki intelmeit" tartalmazta fiához, a trónörököshöz, ezért röviden *Intelme* néven szokás emlegetni. Egy művelt magyarországi főpap készíthette 1015 táján, de tartalmába minden bizonnyal beleszólt a király is, akiről tudni lehet, hogy neveltetése során, népe között bizonyára elsőként, a latinban is némi jártasságot szerzett. Az írásmű központi gondolata persze a keresztény erények gyakorlása, de külön hangsúlyozott két olyan követelményt, amelyek fontosságát a magyar királyság "akkortájt még zsenge és sarjadó" állapota indokolta: egyfelől a "vendégek", azaz az idegenből jött lovagok és papok befogadását, "mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és törékeny", másfelől az ősi szokások tiszteletben tartását. Másképp "ugyanis nehezen fogod tudni kormányozni a földnek ezt a táját" - fűzte hozzá a király, alighanem okkal.

Az *Intelmek*ben kifejezésre jutott a korai királyi hatalom kettős, szakrális és világi jellege. A 10. század jól ismert felfogása szerint a keresztény király nemcsak világi uralkodója népének, hanem vallási feje is. Az *Intelmek* egész szerkezete arról tanúskodik, hogy István a maga uralkodói feladatát ebben a kettős minőségében képzelte el. A királyság egyházi szervezetének kialakítását éppúgy a maga feladatának tekintette, mint a politika irányítását, és törvényhozásában egyforma figyelmet szentelt egyházi és világi ügyeknek.

A monarchia megalapításában Istvánt idegen lovagok támogatták, akik zömmel német földről érkeztek udvarába felesége kíséretében. Az idegen segítség olyan jelentős volt, hogy a Koppány elleni ütközetben a kortársak éppenséggel "németek" és "magyarok" harcát látták. Mindamellet az idegenek szerepét nem szabad eltúloznunk. Kétségtelen, hogy István uralma elsősorban belföldi előkelők támogatására épült, olyanokéra, akiket Gézának és neki sikerült a pártjukra állítaniuk. Legkiemelkedőbb képviselőjük a későbbi király, Aba, az északkeleti részek ispánja, akit István ahhoz is elég előkelőnek talált, hogy a nővérét adja hozzá.

Az ország vezetői, idegen és magyar urak egyaránt, az *ispán* címet viselték. Összességükben az "ispánok rendjét" alkották, amelyet az *Intelmek* a püspökök mellett az uralkodó legfőbb támaszaként jelölt meg. Az egyházi és világi főméltóságok, azaz a püspökök és ispánok együttesen alkották a királyi tanácsot, amelynek hozzájárulására István maga is többször hivatkozott törvényeiben. Legtekintélyesebb tagja kezdettől fogva a királyi udvar élén álló *nádorispán* volt, akinek méltóságát István idején Aba viselte.

Az új királyi hatalom vadonatúj erődítmények során nyugodott. Esztergom, Székesfehérvár és Veszprém, amelyeket királyi vagy királynéi székhelynek szántak, kőből épültek, néhol pedig egy-egy késő római *castellum* romjait vették használatba, de a korszak szokásos királyi várai fa-gerendavázis palánkvárak, amelyeket földsáncsal erősítettek meg, és erre később gyakran kőfalat húztak. Ezek a várak mind királyi kézben voltak, és a kormányzás helyi központjai szerepét töltötték be. A legtöbbhez kezdettől fogva egy-egy kerület tartozott, amelyet a vár *megyéjének*, azaz *vármegyének* neveztek. A szláv eredetű szó eredeti jelentése "határ", ezért valószínű, hogy a megyéket kezdettől fogva jól definiált határok választották el; így szolgálhattak mind a kormányzás, mind az egyházszerzés alapjául is. A király 1009. évi oklevele szerint a veszprémi püspökség joghatósága négy várra terjedt ki, amin biztosan a négy vár kerületét, azaz megyéjét kell értenünk.

A várakat megyéikkel együtt kezdettől fogva az ispánokra bízták. Ispán és vár kapcsolata olyan szoros volt, hogy számos vár az első ispánjáról kapta a nevét. A legtöbb mai megye eredete azokra megy vissza, amelyeket István alapított, s még a határaik is nemegyszer változatlanul maradtak a 20. századig. Az István által alapított várak és megyék száma mintegy 40-45 lehetett, de feltehető, hogy egy-egy ispán a helyettesei útján több megyét igazgatott. Forrásainkban az ispánok a püspökökkel egyenrangú hatalmi tényezőként jelennek meg, ezért azt kell hinnünk, hogy egy ispáni tartomány méretét tekintve nem sokban különbözhetett egy egyházmegyétől. Ez magyarázza, hogy az ispánokat nemegyszer "fejedelem" címmel említik.

A kereszténység uralmát az egyházszervezet kialakítása biztosította. A kalandozók utódai számára minden bizonnyal ez jelentette az egyik legnagyobb megrázkódtatást. Az egyházi hierarchia és törvényhozás bevezetése azzal járt, hogy a pogány előkelőknek új társakkal, a püspökökkel kellett osztozniuk a hatalomban, a pogány harcosoknak és közösségeknek pedig olyan új urakat kellett elfogadniuk, akik nemcsak hagyományaiktól idegen gondolatokat hirdettek, sőt kényszerítettek rájuk, hanem, ami még rosszabb, mindezt idegen nyelven tették, lévén ők maguk is idegenek. A név szerint ismert legkorábbi papok németek, olaszok vagy franciák voltak, az első magyar származású főpap, akiről tudunk, Mór pécsi püspök volt; őt még István nevezte ki kevéssel halála előtt.

Noha egyes kutatók szerint az első püspökséget, a veszprémit még Géza hívta életre, az egyházszervezet kialakítása István érdeme. Mint írják róla, tíz egyházmegyét alapított, élükön két érsekkel. Az esztergomi

érsekséget a cseh Szent Adalbertnek szentelték, aki 995-ben Géza udvarában is megfordult, és a hagyomány szerint István keresztatyja volt. Esztergom érseke kezdettől a magyar egyház rangelső főpapjának számított, és legfontosabb előjogként őt illette a király megkoronázása. Kezdetben őt *suffraganeust* rendeltek alá: az egri, pécsi, veszprémi, győri és váci püspököket, és történetesen tudjuk, hogy egyházmegyéik határát, legalábbis a Dunántúlon, 1009-ben alakították ki. A másik érsekség Kalocsán létesült, első alárendeltjei Csanád, Erdély és Bihar püspökei lettek. A biharit, később székhelye, Nagyvárad után váradinak nevezték, az erdélyi püspök azonban, aki Gyulafehérvárott székel, megtartotta eredeti elnevezését.

Arról, hogy a leírt megyei és egyházi szervezet miképpen épült ki párhuzamosan, Szent Gellért legendája tájékoztat, amely a csanádi püspökség alapítását beszéli el. Mint megtudjuk belőle, Csanádon, amelyet akkor még Marosvárnak neveztek, korábban egy Ajtony nevű "fejedelem" kormányzott, akinek tartománya a Körösöktől az Al-Dunáig terjedt. Ajtony keresztény volt ugyan, de nem a római, hanem a bizánci rítust vette fel. Székhelyén görög monostort alapított, és egyébként is "tökéletlen volt a keresztény vallásban", mivel hét feleséget tartott. Hatalmas ménesei szilaj lovakból voltak, temérdek marhája, emellett sok vitéze is, akiknek erejében bízva szembeszegült Istvánnal, és megvámolta a király sóját, amelyet Erdélyből a Maroson szállítottak le. A király ezért ellenségnek nyilvánította, és 1030 táján Csanád nevű vezérét küldte ellene. Ajtony elesett a csatában, és a helyére Csanád került mint "a király és Ajtony házában fejedelme". Marosvárott, amely ettől kezdve Csanád nevét viselte, püspökség létesült, amelynek élére a király a bakonyi erdőségben remeteként élő olasz Gellértet hívta meg. Ajtony tartományából alakult meg a csanádi egyház megyéje.

Ajtonyt a modern történetírásban többnyire az erdélyi Gyulához hasonló félfüggetlen fejedelmként ábrázolják, ez azonban alighanem téves felfogás. Személyéről, Koppánnal és Gyulával ellentétben, mit sem tudnak a krónikák, ami arra mutat, hogy a legyőzése a maga idejében nem számított kiemelkedő jelentőségű tetteknek. Egyébként is nehezen képzelhető, hogy István több évtizeden át eltúrta volna egy független fejedelem uralmát országában. Ajtony valójában a pogány arisztokrácia képviselője lehetett, aki "országát" örökségképp kormányozta ugyan, de a király ispánjaként. Helyzetét tehát Abáéhoz hasonlónak képzelhetjük el, azzal a különbséggel, hogy ő nem volt képes úrrá lenni pogány habitusán, ezért eljött az idő, amikor le kellett váltani.

Az egyházi szervezet kialakításával párhuzamosan honosodott meg a bencés rend Magyarországon. Első és legnevezetesebb monostorát még Géza kezdte építeni 996-ban Pannonhalmán Tours-i Szt. Márton tiszteletére, de István látta el gazdag javadalmakkal. Szintén ő alapította a pécsváradi, zalavári, bakonybéli és a Nyitra melletti zobori apátságokat. Kezdetben néhány bizánci rítusú kolostort is alapítottak, ilyen lehetett az is, amelyet István alapított a Veszprém melletti völgyben megtelepedett görög apácák számára. A helybeli szláv őslakosoknak is fontos szerepet kellett játszaniuk a térítésben, mert az új hittel kapcsolatos alapfogalmak (*keresztény, pogány, keresztel, bérmál, püspök, pap, barát, szent, angyal, oltár, bálvány*) szláv közvetítéssel kerültek a magyar nyelvbe, úgyszintén a hét napjai közül négynek a neve (*szerda, csütörtök, péntek, szombat*).

Az egyház létbiztonságát és tekintélyét minden lehető módon szilárdítani kellett. Az egyházi személyek itt is, mint másutt, ki voltak véve a világi bíróság illetékessége alól, az egyházi törvényszékek viszont bizonyos kérdésekben, például házassági ügyekben, ítéltettek világiak fölött is. Az egyház egyik fontos létalapja a tizedjövödelem, amelynek szedését általánosságban már István elrendelte. Az egyház tekintélye azonban kezdettől fogva birtokain nyugodott. Vagyona István uralkodásától kezdve a király különös védelmét élvezte, és az odaigért adományokat nem lehetett visszavonni. Az egyházi hatalom megalapozása, mint mindenütt Európában, elsősorban azt jelentette, hogy jelentős földterületek jutottak a tulajdonába. A pécsváradi apátságnak István 41 faluban 1136 háznép juttatott, a pannonhalmi monostor vagyona később mintegy 2200 háznép volt. A püspökségek birtoka, mivel a tizedek zömét ők élvezték, ennél általában kevesebb volt, az egri például mindössze tíz falut kapott alapítójától.

Az új rend megteremtésének előfeltétele a pogányság intézményeinek lerombolása volt. Ahhoz, hogy a kereszténység uralma szilárd maradjon, minden olyasminek el kellett tűnnie, ami a pogány korra emlékeztetett. Elsősorban természetesen vallási térítésről volt szó, a pogány kort mindazonáltal nem egyedül sajátos vallási hiedelmek képviselték, hanem sok minden egyéb is, amihez kapcsolódhattak, és amiben kifejeződhetek. Anonymus 1200 körül még azt is pogány szokásnak vélte, ha a sereg tömlőkön kel át a folyón. A kereszténység felvétele tehát nemcsak új hitelvek követését jelentette, hanem egyben a keresztény népek körében megszokott életmód elfogadását is, és aki ettől vonakodott, mintegy azt fejezte ki, hogy a lelkében is pogány maradt. Az 1046. évi pogánylázadás kezdeményezője, az előkelő Vata "a démonoknak szentelte magát, leborotváltatta a fejét, és pogány szokás szerint csak három varkocsot hagyott meg", hívei pedig "lőhúst kezdtek enni". Mindez nyilván alkalmas volt a pogány érzület, és ami ezzel egyet jelentett, a pogány néphez való tartozás kinyilvánítására.

Pogány hiedelmek és szokások azért kapcsolódtak ennyire szorosan egymáshoz, mert ugyanazon etnikai azonosságtudatnak a földi és túlvilági oldalát képviselték. Mindenki, aki magyarnak számított, ugyanazt az életmódot folytatta, és ugyanazt a hitet vallotta, és éppen ezek révén különült el a legvilágosabban más népektől. Ebből arra következtethetünk, hogy a pogányság legsajátabb intézménye a "törzs" lehetett. Kevés a kétség, hogy a hét törzs a pogány magyarság egészét magába foglalta, vagyis ők jelenítették meg elsősorban mindazt, ami pogány volt és magyar. Bizonyára ezzel magyarázható, hogy a törzsi szervezet az államalapítás során nyomtalanul eltűnt, hazai források nem említik, és még az emléke is kiveszett. A törzsek és a törzsi tudat gyökeres felszámolásának - ha a fenti gondolatmenet helyes -, István első teendői között kellett szerepelnie a kereszténység bevezetése során.

A pogány rítusok helyébe lépő keresztény előírások betartásáról az új törvények gondoskodtak. Az elsőket István már uralkodása kezdetén meghozta, elrendelve a vasárnap megülését, a kántorböjtöt, a pénteki böjtölést és a halál előtti gyónást. A templom látogatására mindenkit kötelezett "azok kivételével, akik a tüzet őrzik", és külön fenytést helyezett kilátásba azoknak, akik "sugdolóznak és másokat zavarnak mise alatt hiú történeteket mesélve". Az öregeknek csak kiüzetés járt ezért, a fiatalokat és közrendűeket ellenben "veréssel és hajuk lenyírásával" büntették. István második, valamivel későbbi törvénykönyvében előírta, hogy "tíz falu építsen egy templomot, és

lássá el két háznéppel és két szolgálával, egy lóval és egy kancával, hat ökörrel, két tehénnel és harminc aprójószággal. Ruhákról és oltárterítőről a király gondoskodik, papokról és könyvekről a püspök". Tekintettel a pogányok többnejűségére és patriarchális szokásaira, különös figyelmet szenteltek a törvények a keresztény házasságnak és általában a nők védelmének. István megtiltotta például, hogy az özvegyeket nomád szokás szerint akarataik ellenére férjhez kényszerítsék, elítélte a nőrablás hagyományát, és intézkedett azok ellen, "akik a feleségük elől külföldre szöknek".

Egészében véve István teremtette meg azt az új politikai rendszert, amelyen a továbbiakban az Árpádok uralma nyugodott egészen a 13. század elejéig. Gézának jutott az előkészítés szerepe, de a keresztény királyság formális megalapítása és megszervezése egyedül István műve volt, ezért az egyház nem ok nélkül emelte szentjei sorába 1083-ban, és maradt fenn az utókor emlékezetében is úgy, mint a magyar királyság megalapítója. A korszak jelentősége egészében véve nehezen becsülhető túl. István személyére századok múlva is úgy emlékeztek, mint minden jogok végső forrására, és nemcsak a nemesek vezették vissza kiváltságaikat az ő adományára, hanem minden más társadalmi réteg is. Jellemző erre, hogy 1437-ben az erdélyi parasztfelkelés vezetői azért küldtek követeket Budára, mert úgy hitték, megtekinthetik Szent Istvánnak ama oklevelét, amelyben szabadságaikat rögzítették. Az első király számos olyan alkotása, mint a megyék és az egyházmegyéék, ma is él. A legnagyobb horderejűnek mindamelllett kétségkívül az a döntése bizonyult, amellyel a kereszténység felvétele során a római egyházhoz csatlakozott. Magyarország ennek folytán maradt máig latin írású és műveltségű ország, mindazokkal az alig számba vehető kulturális és politikai előnyökkel, amelyek ebből adódtak.

[Vissza](#)

Kristó Gyula

Etnikai viszonyok Magyarországon Szent István király korában

The ethnic situation in Hungary in the age of St. Stephen

In the age of St. Stephen Hungary was a variegated country from a linguistic, but mainly from an ethnic point of view that was expressed through customs. However, King Stephan regarded that to be the sign of strength and not of weakness, as he made the following remark: "The monolingual country that follows only one custom is weak and fragile."

Magyarország etnikai viszonyainak felvázolása Szent István király uralkodásának idején (1000/1001-1038) megkísérelhető, de tökéletesen nem megoldható feladat. A nehézségek több gyökérből táplálkoznak. Mindenekelőtt a gyötrő *forráshiányt* kell említeni. Könnyen belátható, hogy egy efféle vizsgálat elvégzésére csakis egykorú és megbízható kútfőanyag jöhet szóba. Ilyeneknek pedig az első ezredforduló Magyarországra nézve igencsak híjával vagyunk. Ami kevés ránk maradt Szent István korából, annak egy része (az Intelmek, a törvények) alig tartalmaz valamit, ami etnikai minősítés szempontjából hasznosítható lenne. A nehézség másik forrása, hogy nem vetíthetjük vissza automatikusan a mai kor viszonyaihoz illeszkedő *"etnikum"* fogalmat az ezer évvel korábbi idősakra. Gondosan mérlegelni kell, hogy 1000 körül a "hivatalos" álláspont mit tekintett etnikumnak, mit tett a népi hovatarozás megállapításának alapjává. Ennek során mindjárt komoly problémával találjuk szembe magunkat, ami - ha nem valóságtartalmának megfelelően értelmezzük - könnyen az egész kutatást tévútra viheti. István király a neve alatt fennmaradt, hitelesnek tekinthető oklevelekben magát "a magyarok (pannóniaiak) királyá"-nak nevezte. (Majd csak egy évszázad múltával váltott át az uralkodó címe a "Magyarország királya" formulára.) A legnagyobb mértékben tévedés lenne ebből arra a következtetésre jutni, mintha István csak a magyar etnikumú népesség királyának számított volna. (Ezzel vetekedő súlyú tévedés lenne arra gondolni, hogy István korában a Kárpát-medencében kizárólag magyar népesség lakott volna, s ilyenén módon lehetne egymással lényegi kapcsolatba hozni István uralkodói címét - amely a magyarokat emeli ki - és az itt lakók etnikumát.) Közlebb visz a kérdéshez István I. törvénykönyvének bevezetése, amely a "nép"-ről szól, amely számára törvényt adott, illetve ennek 20. fejezete, amely "ennek a monarchiának a népé"-t említi azzal a céllal, hogy a zaklatásoktól megvédje. Ez a "nép" (latinul: *gens*) tehát azt a népességet jelenti, amely felett István fennhatóságot gyakorolt, és amelynek a királya volt. Logikai úton tehát el lehet jutni annak kimondásáig, hogy hivatalosan a 11. században az "etnikumot" alapvetően az államkeretbe tartozás határozta meg: magyarnak, a magyar népbe tartozónak az számított, aki a Magyar Királyság területén, a magyar király alávetésében, annak alattvalójaként élt. Az "etnikai" besorolás eszerint tehát az államkeretbe tartozás függvénye volt. Könnyű belátni, hogy ez viszont nem valóságos etnikai, hanem politikai keretet tükröz, és éppen ezért kellett az imént az "etnikumot" idézőjelek között szerepeltetni. Az is nyilvánvaló, hogy az etatista felfogás csak a hivatalos Magyarország véleményét tükrözte, a királyét és közvetlen környezetét, akik számára az alattvalók valóságos etnikai hovatarozásának kritériumai érdektelenek voltak. A hatalmi elit a magyar vezetésű államot testesítette meg, és az alaktalan tömegben, amely felett uralmat gyakorolt, nem heterogén etnikumok halmazát, hanem egységes elbírálás alá eső homogén népességet látott, amelynek egyneműségét éppen az adta, hogy valamennyien a magyar király, a magyar állam (a kettő a középkor e szakaszán igen közel állt egymáshoz) alávetettjeinek számítottak. Azt lehet tehát mondani, hogy Szent István országa népének egységesen magyarként való számbavétele nem etnikai minősítés volt, hanem - anakronisztikusan fogalmazva - állampolgársági státus. Persze, ez a kor nem ismerte az állampolgárságot, de szerte Európában a Szent Istvánéhoz hasonló szemlélet voltaképpen egy, korai állampolgári viszonyt juttatott kifejezésre. Az itt elméleti úton vázolt modell realitását száz évvel későbből, Kálmán király (1095-1116) korából származó törvényhely bizonyítja. Eszerint az számított magyarnak, aki Magyarországon, a magyar állam területén született. Ugyanez a cikkely (az I. törvénykönyv 77. fejezete) azt is tanúsítja, hogy a törvényalkotó elit - ha a szükség úgy kívánta - ezen belül bizonyos népcsoportokat gyakorlati szempontból elkülöníthetett, de attól e népcsoportok tagjai még magyarok maradtak.

Az egységesítő, az alattvalókban homogén módon kvázi-"állampolgárokat" látó és láttató hivatalos szemlélet mögött azonban természetesen Szent István idejében is léteztek etnikumok. Ezek az emberek különbözőségét fejezték ki, amelyek eltérő eredetben, származásban, más közösségtudatban, sajátos életmódban, szokásrendszerben, viselkedésnormában, lakáskultúrában, különféle öltözködési szokásokban és végül más nyelvben jutottak kifejezésre. Természetesen az etnikumokat elválasztó e kritériumok között csak erőltetett módon lehetne fontossági sorrendet felállítani, az azonban mindenképpen *tévedés lenne*, ha abszolút értelemben a *nyelvet* állítanánk az *első helyre*. A nyelv kiemelkedő fontossága egy közösség létében és fennmaradásában csak a 18-19. század folyamán jutott kivételezett szerephez, amit Magyarországon Révay Miklósnak szállóigévé vált kijelentése ("Nyelvében él a nemzet") érzékletesen mutat. A korai idősokban a kultikus tényezőkhöz kapcsolódó ismérvek (szokások, hagyományok, hiedelmek, közülük is főleg azok, amelyek az ősök tiszteletére, a közös leszármazás tudatára, egy primitív mi-tudatra vonatkoznak) játszhatták a legfontosabb szerepet. E körülmény azért bír különleges fontossággal, mert Szent István korából mindannak, ami az etnikum imént vázolt, primér kritériumrendszeréhez tartozott (illetve ahhoz tartozónak vélhető), lényegében nincs forrásanyaga, ennél fogva kívül esik a tudományos vizsgálódás határain. Amiről szinte egyetlenként kínálkozik az etnikai ismérvek sorából korabeli híradás, az a nyelvi állapot. Természetesen ez is csak apró elemeiben és nagyon részlegesen áll rendelkezésünkre, de legalább van valami, ahonnan el lehet indulni. A mozaikszerűség oly kiterjedt, hogy nem tudjuk megmondani, az ezredforduló táján milyen nyelv(ek)et használtak az emberek egymás közti érintkezésükben, nem ismerjük, hogy mely(ek) volt(ak) a Kárpát-medence mindennapi beszéd szintjén használt nyelve(i), és mekkora közösség használta ez(ek)e(t). A nyelvi minősítések többféle eshetőséget kínálnak, vagyis a

nyelvi tények értelmezésében is többféle megoldás lehetséges. Mindez már eleve arra hívja fel a figyelmet, hogy az adódó eredményeket túlértékelni semmiképpen sem szabad, de persze valóságos értékünkél alacsonyabb szintre szállítani sem.

A nyelvi tényezők sorában három terület kínál lehetőséget a Szent István kori nyelvállapot valamelyes rekonstruálására (és ennek folytán áttétellel az etnikai viszonyok felvillantására), a *hely*-, a *személynévi anyag* és a *közzszavak*. Kezdjük a szemlélet a helynevekkel! A bizonyítottan Szent István kori forrásokban Magyarország területén összesen 54 helynév fordul elő, ebből 45 települést, 7 folyót, patakot, 1-1 pedig szigetet és hegyet jelöl. Nem lehet a kárpát-medencei nyelvi viszonyokra felhasználni 7, latin-görög alakban feljegyzett nevet, mivel a latin, illetve a görög az első ezredfordulón nem volt széles körben beszélt nyelv a térségben, vagyis etnikai viszonyok tükröztetésére nem alkalmas. A fentmaradó 47 helynév esetében elvégezhetjük az etimológiai minősítést, vagyis megállapíthatjuk - olykor nem kis nehézségek árán -, hogy a kérdéses toponima nyelvi értelemben milyen eredetű. A nem kevés bizonytalan elemet tartalmazó nyelvi minősítés végeredménye az, hogy a 47 helynévből 21 a szláv (az elemzésbe bevont 47 helynév 45%-a), 17 a magyar (36%), 7 a török (15%) és végül 2 a német (4%). Ezek a számok azonban további magyarázatra szorulnak. Fontos különbséget tenni a közzszói és a személynévi eredetűek között. Etnikai minősítés szempontjából a közzszói eredetű helynevek bírnak nagyobb jelentőséggel, mivel ez esetben a helynév egy etnikum által használt közzszóból vált közvetlenül helynévvé, és ilyen módon rávall arra a nyelvi közegre, amelyből való (az pedig, áttételen keresztül, az etnikumra). A 47-ből összesen 35 helynév minősül közzszói eredetűnek, ebből 19 a szláv (az elemzésbe bevont 35 helynév 54%-a), 11 a magyar (31%), 3 a török (9%) és 2 a német (6%). Az így nyert arányok nagyjából tehát tükrözik a 47 helynév etimológiájából adódó százalékos arányokat, vagyis azt, hogy a helynevek többsége szláv eredetű, ezt a magyar követi, a kettő együtt meghaladja a 80%-ot, és a fennmaradó, 20%-ot el nem érő rész oszlik meg a török és a német eredetű helynevek között. Hogy világossá váljék, milyen típusú helyneveket sorolunk a közzszói eredetűek közé, annak illusztrálására mind a négy nyelvből példákat sorolok fel, a Szent István kori forrásban megtalálható helynévi forma mellé a jelentést is megadva. Íme, egy kis ízelítő! Szláv közzszói eredetűek: *Dordomest* 'erős hely', *Duldumast* 'hosszú híd', *Grintzari* 'fazekasok', *Knésa* 'a fejedelemé', *Vyssegrad* 'magas vár', *Zalesi* 'erdőn túl', *Zemogny* 'földből való'. Magyar közzszói eredetűek: *Baluuanis* 'bálványos', *Fizeg* 'füzes', *Hurhyda* 'az úr hídjá', *Kopus* 'kapus', *Samtag* 'szántó'. Török közzszói eredetűek: *Patadi* 'lemezgy', *Tzitoum* 'sövény, gypű'. Német közzszói eredetűek: *Wzzenburch* 'fehér vár', *Hanenburch* 'kakasvár'.

Igen fontos azt hangsúlyozni, hogy amíg e helynévi minősítések és százalékos adatok egymástól izoláltan mutatják az egyes nyelvekhez kapcsolható nyelvi tényeket, a valóságban a nyelvek egymás mellett, egymással szoros kapcsolatban éltek. A számadatokban kifejezésre jutó statikus helyzettel szemben a valóságban éppen a dinamizmus jellemző rájuk. Ezt a következő esetekkel lehet illusztrálni. Az 54 helynév valójában 51 földrajzi objektum jelölésére szolgál, hiszen 3 olyan van köztük, amelynek már Szent István korából két neve kerül elének. Ezek a következők: Esztergom (illetve annak különböző részei) latinul *Regia civitas* 'királyi vár', illetve szláv eredetre visszamenő *Sobottin* 'szombat' néven szerepelnek. (Székes-)Fehérvár nevéként a latin *Alba civitas*, illetve a német *Wzzenburch* fordul elő, mindkettő 'fehér vár' értelmű. Végül Győr a 11. század elején használt elnevezése az alkalmasint magyarból értelmezhető *Jaurjana civitas*, illetve a magyarba szláv közvetítéssel került *Raua civitas* volt. Ezek a különféle elnevezések eltérő szemlélet alapján keletkeztek, és már önmagukban eltérő etnikumokra utalnak. A *Regia civitas* és az *Alba civitas* nyilván valamilyen vulgáris (azaz nem latin nyelvű) megnevezés latin tükörfordításai. Ez utóbbi elnevezés vulgáris nyelvi adataiként Szent István korán túl a szláv *Belegrava* 'fehér vár' és a magyar *Feheruaru* fordul elő. A *Wzzenburch* lehet német tükörfordítás, de lehet ott élő német népesség hasonló szemléleten alapuló névadásának terméke. A *Sobottin* a szombatnapi vásár szláv nyelvi megnevezése, Győr egyik neve (a latinosított *Jaurjana civitas*) a magyar *gyűr* 'domb' szót rejtheti, a *Raua* pedig a Rába folyó (a magyarba szláv közvetítéssel jutott) nevéként került át a mellette fekvő településre. A magyar-szláv együttélés (ezzel párhuzamosan pedig bizonyos mérvű kétnyelvűség) tehát már a Szent István korában két nevet viselő települések létevel bizonyítható.

Nem mellékes annak a kérdésnek a megválaszolása sem, hogy egy-egy településnév az abban lakókat vagy annak környezetét minősíti-e nyelvi (ezen az áttételen keresztül pedig etnikai) tekintetben. Erre általános szabály, matematikai képlet nem adható, általában a lakókörnyezet tekinthető névadónak, de ez sok esetben nem független a benne lakók önminősítésétől. Vagyis a települések nevei egyformán vonatkozhatnak az ott lakók, illetve a településen kívül élők nyelvi viszonyaira. Egy példa: a Kér településnevet viselő falvakban lakók nyilván maguk hangoztatták magukról, hogy ők a Kér törzsbe tartoznak (vagy tartoztak), de a Kér településnévvel - a megannyi névadási indíték közül ezt véve át - környezetük illette őket. Ez esetben tehát a név inkább a benne lakókra vet fényt és nem környezetükre. Egy másik példa: a Veszprém név szláv nyelven értelmezendő, jelentése: 'makacs, önfejű, békétlen [ember]'. Nyilván egy, e névvel illetett személy nevét vitték át a településre. Ebből az következne, hogy a névadók szlávok voltak. Ez azonban mégsincs így, hiszen a Veszprém személynév önmagában, minden képző vagy rag hozzáadása nélkül vált helynévvé (ez a puszta személyneves helynév esete). Mivel azonban a szlávok a névadás e módját nem gyakorolták, hanem csak a magyarok és a törökök, eszerint Veszprém névadói ez utóbbiak (és nem szlávok) lehettek, azok, akik a település környékén éltek. Ez a mozzanat azonban érdemben nem módosít a fent ismertetett adatokon, hiszen a 19, szláv eredetűnek minősített helynév közül mindössze 2 tekinthető puszta személynévi eredetűnek. További gond forrása, hogy nem tudjuk, a Szent István korából ismert 54 helynév milyen időből származik. A magyar nevék - mai ismereteink szerint - elvileg nem lehetnek 895 előttiak, a szláv nevék viszont igen. Ha ugyanis egyes szláv településnevek visszamennek a 9. századra (ami adatokkal nem igazolható lehetőség), előfordulhat, hogy a 11. század első évtizedeiben már nem szlávok éltek ott; a szláv név tehát nem feltétlenül Szent István kori, hanem hajdani, 9. századi névadó szláv népességre is mutathat. Ami a településnevek 9. századra történő visszavezetése esetében a legtöbbször bizonyíthatatlan, az másként fest a víznevek esetében. A Kárpát-medence ősi indoeurópai (kelta, dák, germán, gót stb.) eredetű víznevei közül szláv közvetítéssel került be a magyarba a Duna, Tisza, Dráva, Száva, Maros, Szamos, Körös, Temes, Olt, Vág, Garam, Nyitra, Ikva, Rába, Marcal, Zala, Kerka, Mura neve, vagyis a nagyobb vizeké túlnyomórészt. (Közvetlenül szláv eredetű a Zagyva, Zsitva és a

Rábca, míg a nagyobb folyók közül csak a Sajó, a Bodrog és a Berettyó neve fejthető meg a magyarból.) Mivel a végső fokon indoeurópai vízneveket már a honfoglaló magyarok átvették a szlávoktól, egyértelmű, hogy ezek szláv formájukban 895 előtt léteztek. Az is sokatmondó tény, hogy a Szent István idejéből ismert szláv nevű települések közül sok e néven később már nem fordul elő, ami azzal lehet kapcsolatos, hogy utóbb a magyarok más neveken nevezték ezeket. Szerencsés esetben meg tudjuk mondani, hogy a 11. század eleji település időnek múltával milyen néven folytatta életét (az 1009-ből ismert *Zemogny* később magyar tükörfordításban Földvárként szerepel, és a mai Dunaföldvárrel azonos), a legtöbb esetben azonban kétséges, hogy az újabb magyar név milyen korábbi nevet váltott fel.

Mivel azonban e számba vett 54 helynév igen egyenetlen területi eloszlásban található a Kárpát-medencében, nagy többségük a *Dunántúl északi és középső részén összpontosul*, s alig egy-kettő lépi át (az is csak éppen) a Duna vonalát, felmerülhet a gyanú, hogy szabad-e ebből a Kárpát-medence teljes lakott részére érvényes következtetéseket levonni. A vizsgálatokat, amelyek ellenőrző szerepet töltenek be, két irányban terjeszthetjük ki, de mindkét esetben bizonytalansági tényezővel kell számolnunk). A vizsgálat egyik irányként vallatóra foghatjuk azokat a Szent István kori várispánsági (vármegyei) központokat, amelyek neve ugyan többségében nem a 11. század első évtizedeiből maradt ránk, de a kutatók többsége nem kételkedik abban, hogy ezek az erősségek (illetve várispánságok) már léteztek Szent István alatt. Itt az okoz nehézséget, hogy nem lehet kizárni azt az eshetőséget, miszerint némely nevet utóbb másikkal cserélték fel, bár feltételezhető, hogy nagyobb részüknél ez nem következett be. Nos, a Szent István korára megállapított 29 várispánságból 12 visel szláv nevet (44%), 10 magyar nevet (37%), 4 török elnevezést (15%), 1 pedig német nevet (4%). Ezek a százalékos arányok nagyfokú megfelelést mutatnak a fentebb a Szent István korából kimutatható helynévi anyagra megállapított százalékos arányokkal. Ez esetben azonban a 12 szláv névből 5 puszta személynévi eredetű, ami a környéken magyar, illetve török névadó közeget tételez fel. A vizsgálat másik iránya némileg eltávolodik Szent István korától, és a halála utáni időből, de még a 11. századból ránk maradt helyneveket teszi vizsgálat tárgyává. Sajnos, ezek száma sem túlságosan magas. Itt az számít kockázati tényezőnek, hogy nem lehetünk biztosak abban, az e néven említett települések léteztek-e már első királyunk idején. A különböző kárpát-medencei térségekből (a Dunántúl középső része és a Duna-Tisza közének közepe, a Dél-Dunántúl, Északkelet-Magyarország, a Tisza középső folyásának vidéke, a nyugati Felvidék, végül Kelet-Magyarország) vett metszetek - amelyek kis számuknál fogva statisztikai összesítésre nem alkalmasak - mindenütt magyar és szláv helynevek nagyjából azonos arányban való felbukkanására utalnak (az egyes régiókban azonban a paritás felborulhat, így pl. a helynevekből következően Dél-Somogyban a 11. században nagyrészt szláv nyelven beszélő lakosság élt). Ezekben a Szent István kora utáni adatokban bukkanunk először kifejezetten *etnikumokat* említő adatokra. 1067 körüli oklevél szerint a tiszántúli Hortobágyon 20 magyar és 10 besenyő lovas élt. Ugyanekkor a szabolcsi Zsurkon magyarokat említ a forrás. Ha azonban a szláv személynévi eredetű Zsurk közelebbi és távolabbi környezetében csak magyarok éltek volna, értelmetlen dolog lett volna azt feltüntetni, hogy Zsurkon magyarok voltak. 1075. évi adat a Középső-Tisza mentén szlávokat (cseheket), illetve varsányokat (eltörökösödött alánokat) említ. Ezek az adatok azért becsesek, mert perdöntő érvénnyel bizonyítják: az egységesítő hivatalos álláspont mögött (miszerint a magyar király minden alattvalója magyar) a kis közösségekben számon tartották egymás eltérő nyelvi (etnikai) sajátosságait.

A helynevek mellett tekintettel kell lennünk a Szent István kor személynéveire is, bár ezek felhasználása még több nehézségbe ütközik, mint a helynevek esetében láttuk. Személynévekből ugyanis még a helyneveknél is kevesebb maradt ránk a 11. század első évtizedeiből. A megőrzött kevés név egy része latin névforma (*Stephanus, Dominicus, Sebastianus* stb.), vagyis nyelvi (etnikai) minősítésre alkalmatlan. Nem használható fel ilyen célra a Géza, illetve István alatt Németországból bejött előkelők (Hont, Paznan, Orci, Vecelin) neve sem, ezek természetesen német nevet viseltek, de mivel bevándorlók voltak, nem jöhetnek számba a kárpát-medencei nyelvi (etnikai) viszonyok megállapításánál. Mindössze két család névanyagát ismerjük úgy-ahogy a 10-11. század fordulójára tájáról, az Árpádok és az erdélyi Gyulák neveit. Az Árpádok esetében egyaránt találunk török (Gyeücsa = Géza, Koppány, Vajk = Szent István), szláv (László, Vazul, Bonuszló) és német neveket (Ottó, Henrik = Imre). Az Árpád-családban a török nevek a 10. század végére lassan kikoptak, megjelentek a szláv és - nyíltan politikai indítékból - német nevek. A Gyulák családjában még az ezredfordulón is a törökös névadás volt az uralkodó (Gyula, Sarolt, Karold, Bolya, Bonyha), de a szláv hatás itt is felbukkant, hiszen ismerjük Gyula és Sarolt másik, szláv nevét (Prokuj, illetve Beleknegini). Ezek a nevek azonban nem nyelvi (etnikai) viszonyokra, hanem elsősorban a névdivat jelenségeire vetnek fényt. István korából összesen két (esetleg három) név maradt fenn, amely nem a hatalmi elitet alkotó Árpádokhoz és Gyulákhoz kapcsolódott. Ebből is az egyik (Csaba) egy magas rangú személy neve, ispáné, a név török eredetű, a másik egy szőlőművesé (Melegdi), ami magyar név (a *meleg* melléknévből), valamint esetleg egy másik szőlőműves is szerepelhet még - szövegértelmezéstől függően - az ezredfordulón (Mira), aki szláv nevet viselt. Ha mármost az első adatoktól az 1055-ig előforduló valamennyi személynévet összesítjük - a latin neveket leszámítva -, azt tapasztaljuk: a 43 személy közül török eredetű nevet viselt 15, szlávot 13, németet 10 és magyart 5. Itt felesleges, sőt félrevezető a százalékos arány feltüntetése, mivel ezek egészen biztosan nem nyelvi (etnikai) viszonyokat tükröznek, hanem névdivatot. Ráadásul e 43 személy túlnyomó többsége a hatalmi elit része volt, és alapvetően e körülmény okán, egy részük pedig nyilvánvaló idegen eredete miatt sem alkalmas arra, hogy a kárpát-medencei nyelvi viszonyokat reprezentálja.

Van azonban a személynévek vonatkozásában két olyan eljárás, amelyek alkalmazása révén mégsem teljesen kilátástalan Magyarország Szent István kori (illetve általánosabban: kora Árpád-kori) lakosságának etnikai minősítése. Az egyik vizsgálati irány az 1138-1240 közti időből készült *öt nagy összeírás névanyagának minősítése*. Ezek összességükben mintegy 6800 nevet tartalmaznak, túlnyomórészt szolgák, alacsonyabb társadalmi presztízsű emberek nevét. Fehértói Katalin megállapítása szerint e csaknem hétezer személy 25%-a egyházi eredetű keresztnéven szerepel (ez etnikai minősítésre alkalmatlan), 20%-a közsói eredetű (magyar) néven fordul elő, a személyek 55%-a viszont szláv, német, továbbá ismeretlen eredetű nevet viselt. A magyar nevek megállapított 20% azonban a lehetséges maximum, hiszen ebbe nyertek besorolást a török (pl. Bese, Tivan, Bor) és szláv eredetű (pl. Drága, Péntek, Szombat, Unoka stb.), de az összeírásakor már magyarnak tekinthető nevek is. Ha ezeket a

nyelvi eredet szempontjából az idegen (török, szláv) nevek közé sorolnánk, a 20%-os arány alaposan megcsappanna. A vizsgálatok azt is kiderítették, hogy a személynevek esetében - a helynevekhez hasonlóan - időnek múltával csökkent a szláv és nőtt a magyar nevek aránya. Az 1138. évi dömösi oklevélben (ahol még 11. században születettek is szerepelhettek szép számmal) fordulnak elő legmagasabb arányban a szláv és ismeretlen (de nem magyar) személynevek, míg az 1211. évi tihanyi összeírásban a magyar nevek aránya már megközelítette a 30%-ot. A másik vizsgálati irány *embertani* jellegű. Éry Kinga arra mutatott rá, hogy a honfoglaló és az Árpád-kori népesség embertani jellege nem felel meg egymásnak, azaz az Árpád-kori népesség számottevő része nem a honfoglalók leszármazottja, hanem már a magyar honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élt. (Itt nem a kettős honfoglalásról van szó, ugyanis a honfoglalók embertani jegyei különböznek a térség korábbi, avar lakosaiétól.) Nagy súllyal esik latba e megállapításban az a körülmény, hogy az Árpád-kori kárpát-medencei népesség alacsonyabb testmagasságú volt, mint a honfoglalók, márpedig hasonló táplálkozási viszonyok közepette egy magasabb népességből nem alakulhat ki alacsonyabb népesség. A Kárpát-medence 9. századi nem magyar népessége tehát túlélte a magyar honfoglalás körüli időket, és a térség Árpád-kori népességében folytatódott.

Hogy ezt a népességet milyen nyelvűnek kell feltételeznünk, már az eddigi megállapítások alapján is körvonalazódott, de hátra van még a hely- és a személynevek után egy harmadik vizsgálat, a *közzavak* vallatása, amely bizonyos szempontból a legtöbb tanulsággal szolgálhat. A közzavak azért jutnak fontos (szinte döntő) szerephez, mert segítségükkel arra lehet feleletet kapni, hogy a Kárpát-medencében élő társadalmat vezetői milyen szavakkal szólították meg, illetve a társadalom miként szólította meg saját előljáróit. A társadalmi kommunikációról van tehát szó, amely a hely- és főleg a személyneveknél sokkal életszerűbb képet ad a 11. század első fele (illetve egésze) nyelvi (etnikai) viszonyairól. Szent István korából két olyan szavunk maradt ránk, amely ebbe a kategóriába vonható. Az egyik az udvarnok (*udvornich*), a másik a király (*kral[es]*). Az udvarnok-népesség az ezredforduló körüli kárpát-medencei társadalom nagy létszámú csoportját alkotta, és földműves tevékenységet űzött. Mivel ezt a foglalatosságot a 10. században döntően szlávok folytatták, nem kell meglepődni, hogy maga a szó (az *udvar*, illetve a *-nik/-nok* képző) is szláv eredetű. Az *udvornich* szó tehát a kárpát-medencei szlávok nyelvében alakult ki a 11. századot megelőzően, s a szlávból kölcsönözta a magyar nyelv. Szintén szláv eredetű a *király* szó, amely eredendően (Nagy) Károly frank uralkodó *Karl* nevére megy vissza. Onnan került át a szlávba *kral* alakban. A térségben a németeken kívül a 10. században csak a horvátoknak volt királyuk (925 óta), elvileg tehát feltehető lenne, hogy a magyar *király* szó horvát átvétel. De teljes joggal gondolhatunk arra, hogy ez is a pannóniai (kárpát-medencei) szlávoktól került át a magyarba, mivelhogy a térség szláv és magyar vezetőit latin források már a 9-10. században *rex* ('király') néven illették, illetve jogos feltevés szerint pannóniai-morva területen a *kral* szót már a 9. században ismerték.

Ha a társadalmi tényezők nevének megjelölésére szolgáló vulgáryelvi adatokat a Szent István kora utáni évtizedekből is összegyűjtjük, kiderül: aligha véletlen, hogy az István idejéből való mindkét név szláv eredetű. Szent László törvényeiben - ahol újra találkozunk a már tárgyalt udvarnok (*udornic*) szóval - még további négy, társadalmi csoportot jelölő névvel találkozunk. Ebből kettő szláv eredetű. Az *izbég* (*wzbeq*) (jelentése 'szőkevény') részint szabad, részint szolga állapotú népességre vonatkozott, amely elvándorlással kísérelte meg védeni szabadságát, illetve próbált kibújni terhei alól. Az *udvarnok* szóhoz hasonlóan az *izbég* sem fordul elő egyetlen ismert szláv nyelvben sem, amiből arra lehet következtetni, hogy a kárpát-medencei szlávok által használt szó lehetett, és a menekülő, elszökő *izbégek* is döntően szlávok voltak. Ugyancsak szláv eredetű a László-törvényekben latinosított formában előforduló *pristaldus* szó (jelentése 'az ügy tanúja, a bíró segédje, az ítélet végrehajtója'), amely a magyarban *poroszló* néven maradt fenn. Ennek létezik párhuzama a déli szlávban, ami szintén származhatott a pannóniai szlávok nyelvéből. A László korában előforduló másik két vulgáris nyelvi adat közül az egyik, az *őr* (*ewr*) bizonytalan (talán ótörök), a másik, az *ín* (*ewn*) 'szegény' pedig ismeretlen eredetű. A Szent István nevével jelzett törvényekben a leggyakrabban használt társadalmi csoportok latinul *comes*, *miles*, *liber*, *servus* néven fordulnak elő. Bár ezek magyar megfelelői nem azonosíthatók a 11. században, de aligha kétséges, hogy mindegyikének már ekkor létezett magyar neve. E magyar megnevezések - a latin szavak sorrendje szerint - az *ispán*, *vitéz*, *szabad* és *szolga* szavak voltak. Közülük az utóbbi három szláv eredetű (a *szolga* ráadásul már a 12. században előfordul *sulga* alakban), de az *ispán* szó eredetében szintén játszott valamilyen - a részleteket illetően vitatott - szerepet a szláv *zsupán* szó. Végezetül sokatmondó, hogy a szolgálat minősége szerint jelölt alávetett népelemek megnevezésében szintén igen sok a szláv szó (csak néhány példát említve közülük, szláv eredetű *csatár*, *daróc*, *gerencsér*, *igric*, *kovács*, *mecsér*, *molnár*, *peszér*, *takács*, *taszár* szavunk). A társadalmi kommunikáció körébe vonható, vagyis az egyes nagy embercsoportok egymás közti megszólítására, megnevezésére vonatkozó nevekben a hely- és személyneveket meghaladó mértékben dominál a szláv jelleg. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szláv nevek és szavak mögött nem szabad szláv intézményeket keresni. A *király* szó szláv eredetéből nem következik, hogy a Magyar Királyság szláv eredetű lenne, mint ahogy a *megye* vagy a *vajda* szó szlávból való kölcsönzése sem teszi indokolttá azt a feltételezést, hogy a magyarok vármegyrendszerüket, illetve a vajdaság intézményét is a szlávoktól vették át. Ezek a szavak pusztán az ezredforduló táján a Kárpát-medencében - feltehetően nagy számban - élő szlávokra, annak jelenlétére vallanak rá.

Hogy miként festett a Szent István kori Magyarország etnikai összetétele, nem hogy pontosan, de még hozzávetőlegesen sem állapítható meg. Magam a honfoglalás korára - tehát legalább száz évvel korábbi időszakra - nézve azt a becslést kockáztattam meg, hogy a Kárpát-medencébe bejött magyarok (illetve a magyarokkal együtt keletről jött, jobbra török nyelvű népek) 100 ezres számával szemben az itt élő lakosság lélekszáma minimálisan 150, maximálisan 250 ezer főre tehető, vagyis hogy a két népcsoport létszámának aránya 1 : 1,5-2,5. A honfoglalás utáni évtizedekben a 100 ezres honfoglaló népességen belül egyértelműen előrenyomult a magyar nyelv, hiszen a török nyelvű kabarok (kavarok) biztos hitelű írásos információ szerint a 10. század közepén kétnyelvűek voltak (azaz már magyarul is tudtak), újabb száz év alatt pedig nyelvi elmagyarosodásuk lényegében befejezéshez közeledett. A honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élő szláv, avar és onogur népesség nyelvi viszonyaiban annyi változás történt, hogy a szláv nyelv előretört, a török (amit az avar és az onogur népesség beszélhetett) pedig visszaszorult. Ez utóbbi abban nyilvánult meg, hogy a török nyelvű népek néhány emberöltő alatt elszlávosodtak

(illetve kisebb mértékben elmagyarosodtak). A honfoglalás után eltelt évtizedek alatt a Kárpát-medence sokszínű nyelvi palettája tehát egyszerűsödött, egyértelműen a szláv és a magyar vált a térség legáltalánosabban használt nyelvévé. A fenti vizsgálatok arra mutatnak, hogy a szláv és a magyar nyelv viszonyában Szent István korában enyhe szláv túlsúly érvényesülhetett, ez azonban már nem két és félszeres, de még csak nem is másfélszeres, hanem ennél kisebb mértékű túlsúly lehetett, vagyis a 10. század folyamán nyelvi tekintetben a magyarság javára történhetett - alkalmasint nem is kis mértékű - eltolódás. Pontos számarányokat nem lehet adni, de az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a Kárpát-medencében a legnépesebb csoportot a szláv nyelven beszélők tették ki, kevéssel lemaradva követték őket a magyar nyelven beszélők, majd nagyságrendekkel kisebb számban élhettek Magyarországon török, illetve egészen kis létszámban német nyelvű népek. Ezek azonban nem felelnek meg pontosan az etnikai kategóriáknak, éppen annyira nem, amennyiben az etnikum-meghatározás nem csupán nyelvi faktorból, hanem több más tényezőtől áll (eredettudat, hagyományok stb.). A nyelvi elszlávosodott avarok és onogurok nyilván még sokáig őrizték török etnikumok egyéb elemeit, nyomait. Hasonlóan a kavarok sem váltak nyelvcserejükkel (vagyis török nyelvük elvesztésével és a magyar nyelvre való átváltással) azonnal etnikai értelemben magyarrá, hiszen például a hajdan a kavarok közé tartozott székelyek ma is őrzik - anélkül, hogy ők ennek pontosan tudatában lennének - a magyaroktól való különállásuk számos mozzanatát (önálló népnevüket, sajátos, Attilához kapcsolódó eredettudatukat, hiedelemviláguk, hagyományrendszerük sok-sok apró, de árukodó nyomát), jóllehet már vagy ezer esztendeje magyarul beszélnek. A nyelvet váltott népek nem adták fel identitásuk sok más elemét, a hajdan török nyelvűek nem váltak egy csapásra szláv vagy magyar öntudattal rendelkezőkké. Az adatok, amelyek Szent István korából, illetve a 11. század későbbi évtizedeiből rendelkezésünkre állnak, nyelvi megoszlásra és nem etnikai viszonyokra vetnek némi fényt. A kettő ugyan nem áll távol egymástól, de azonosnak sem vehető. Az etnikai komponensek sokkal bonyolultabbak voltak (lehettek) az ezredfordulón a Kárpát-medencében annál, mint ahogy az az egysíkú (döntően nyelvi jellegű) forrásanyagból kitetszik. A Szent István-i Magyarország tehát nyelvi értelemben, de főleg a szokásrendszerben kifejezésre jutó (ám a nyelvi faktornál sokkal nehezebben vizsgálható) etnikai értelemben sokszínű, sokarcú állam volt. Szent István király azonban ezt nem a gyengeség, hanem az erő jelének, a büszkeség tárgyának tekintette, amikor ezt fogalmazta meg: "Az egy nyelvű és egy szokás szerint élő ország gyenge és törékeny".

[Vissza](#)

Draskóczy István

Kisebbségek az Árpád-kori Magyarországon**Minorities in Hungary in the Árpád-age**

The population density of Hungary in the age of Árpád was very low, so the colonization policy initiated by St. Stephen aimed to consolidate both the political and the economic situation of the country. The settlers and guests ("hospes" in Latin) coming from the over-populated Western Europe could live a safe life with preferential taxes, they were free to follow their own customs during the Árpád-age (until the 14th century), and the state did not interfere in their internal affairs.

"A vendégek és a jövevények akkora hasznat hajtának, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén...Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elretentti. Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakaratóan gyámolítsad, és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak. Ha pedig le akarnád rombolni, amit építettem, vagy szétszórni, amit összegyűjtöttem, kétségkívül igen nagy kárt szenvedne országod..." A fenti híres sorok István királynak Imre herceghez címzett intelmeiből származnak. Maga a mű, bár 15. századi kódex tartotta fenn szövegét, első királyunknak tulajdonítható, amit ismertek a középkorban.

Az *Intelmek* szavainak a magyar állam megszervezése adott különösen nagy hangsúlyt. Szent István, aki mindent megtett a nyugati kereszténység erősítéséért, aki kora viszonyai között korszerű államot kívánt megteremteni, nem is gondolkodhatott másként. Nyugati jövevényektől, lovagoktól és papoktól várhatta azt, hogy segítségére vannak ebben a munkában. Ezek a személyek emelheték udvara fényét. Így vált országa és udvara olyanná, amit külföldi nem nézhetett le. Az *Intelmek* fenti szövegében elsősorban rájuk gondolt első uralkodónk.

Ugyanakkor a 11. században nemcsak előkelőket, hanem földműveseket, iparosokat, kereskedőket, egyszerű vitézeket is vártak. És a nyugati bevándorlók mellett számítottak a keleti jövevényekre. Valószínűleg első királyunk sem vélekedett másként.

Magyarország - népességéhez viszonyítva - nagy ország volt. Az ezredfordulón tán félmillióan lakták, 1200 táján 1,1-1,2, 1300 körül 1,6 millió ember otthona lett. Zsigmond király halálakor (1437) alig 3 millióian éltek itt. A 15. század végére sem lett magasabb (2,9-3,3 millió) a népesség száma. Kr. u. 1000-ben népsűrűsége négyzetkilométerenként 1,5 főt tehetett ki. Ez a szám a 15. század végére 10 főre emelkedett, ami elmaradt Európa más vidékeinek az adataitól. Így a királyi politika az egész középkor folyamán arra irányult, hogy minél több külföldi számára tegyék vonzóvá országukat.

Árpád-házi királyaink telepítéspolitikája számára kedvező körülmények alakultak ki az ezredforduló utáni Nyugat-Európában. A túlnépesedett vidékek nem tudták eltartani az ott élőket, s telepesrajokat bocsátottak ki szinte Európa minden részébe. Különösen sokan indultak Kelet-Európa felé. A külföldieknek kedvező lehetőségeket kínált Szent Istvánnak és utódainak az állama. Biztonságosan élhettek, az ország természeti kincsekben bővelkedett. Természetesen a telepesek számára úgy lehetett mindenütt vonzóvá tenni az idegen világot, ha biztosították őket arról, hogy saját szokásaik szerint élhetnek, belső viszonyaikba az államhatalom nem szól bele. Az Árpádok tisztelték bármely nemzetnek a szokását, amennyiben nem ellenkezett a katolikus hittel (amint azonban látni fogjuk, erőszakos térítésre sem törekedtek).

Az idegen jövevények említésével már 11. századi törvényeinkben találkozunk. Vendégeknek (latinul *hospes*) nevezték őket. Két István-legendánkban is olvashatjuk azt a történetet, hogy azokat, akik besenyőket megtámadtak, első királyunk felakasztatta. A Hartvik által a 11. század elején készített legenda szerint azért, "...mivel azt akarta, hogy országa minden vendégnek nyitva álló menedéket nyújtson..." Megjegyezzük, hazait is neveztek vendégnek, amennyiben lakóhelyére máshonnan telepedett le. Idézett példánk azonban külföldről szól.

A nyugat-európai bevándorlókhoz kapcsolódott a vendégjog. II. András okleveleiben vissza-visszatér a gondolat, hogy a királyi felségnek minden vendég szabadságát épen és sértetlenül meg kell őriznie, hisz a koronának tisztességet, az országnak hasznat hoznak. Mindenkit a saját joga szerint kell megítélni. A vendégek közösségei tehát dönthettek saját ügyeikben, saját jogaik szerint élhettek, a kisebb ügyeket az általuk választott bírák döntötték el. A nagyobb ügyek, azaz a súlyosabb bűnesetek már a megyésispán vagy a király által föléjük rendelt bíró széke előtt dőltek el, ám ezen a fórumon sem lehetett eltekinteni jogszokásaiktól. A vendégek vagyont szerezhettek, és azzal azt tehetek, amit akartak (szabadon végrendelkezhettek). A megművelt föld után adóztak, de az ő terhük az átlag alatt maradt. Uralkodóink gyakorta azt is megengedték, hogy papjukat maguk válasszák. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy szabadok maradtak, azaz közszabadok módjára elköltözhatték. E jog jelentőségét akkor érthetjük meg, ha arra gondolunk, hogy az Árpád-kor királyi, illetve egyházi birtokán harcos is és paraszti ember is kötött helyzetű volt, azaz nem költözhetett szabadon.

Az Árpád-korban a külföldieket elsősorban a királyi birtok fogadta be, hisz a földbirtokállomány nagyobbik hányada a királyi család kezében volt. Így az uralkodók politikájából az idegeneknek közvetlen hasznuk származott.

Azon, hogy valaki nem magyarul beszél, vagy éppen nem keresztény, senki nem lepődött meg. Honfoglaló eleink

között szép számmal akadtak valamilyen török nyelvet beszélő népek. A Kárpát-medencében pedig szlávokat, avar maradványokat találtak; az idegenek számát szaporították a kalandozások során behurcolt foglyok is.

Az újonnan jött jövevényeket aszerint célszerű csoportosítani, hogy keletről, délről vagy éppen nyugatról származtak. Nézzük először a keletieket.

Az Árpád-korban különböző népcsoportokat találunk a királyság területén. 965-ben Prágában már tevékenykedett magyarországi mohamedán kereskedő. Elsőként említhetjük az izmaelitákat, egyik csoportjukat alkották a kálizok, akiknek az ősei a mai Üzbegisztán területére eső Hvárezmből származtak. Kiváló íjászok, kereskedők, a pénzügyigazgatás vezető tisztségviselői kerültek ki a muszlimok közül. Településeik a fontos kereskedelmi utak közelében csoportosultak. A 11. század végéről származó törvényeink vallási okok miatt igyekeztek a mohamedánok életét szabályozni. Falvaikban keresztény templomokat kellett építeniük, közösségeiket széttelepítették, tiltották az egymás közötti házasságot. A 12. század arab utazói mégis virágzó muszlim közösségekről számoltak be. Az ellentmondás magyarázata egyszerű: uralkodóinknak szükségük volt rájuk. A 13. században II. András bízta izmaelitákra a kincstári jövedelmek kezelését. Politikája ellenkezett az egyház érdekeivel, s ezért felszólították, ne alkalmazzon zsidó és izmaelita kamarabérlőket. Eme népcsoport sorsát a tatárjárás pecsételte meg. Később már csak szórványos adataink vannak rájuk.

A besenyők első csoportjai a 10. század második felében telepedtek meg a Kárpát-medencében. Később még több hullámban érkeztek, s szétszórva telepítették le őket az országban. Sokan a határvidékre kerültek, és határvédő feladatokat kellett ellátniuk; mások az ország belsejében, például Fejér megye déli részén vagy a Maros mentén kaptak helyet. A Győr megyei Árpás besenyőinek 1224-ből származó kiváltsága szerint ügyeiket maguk intézték, főbírájuk a nádor volt. A társadalmi különbségek kialakulása következtében, sokan mind kevésbé tudtak eleget tenni katonai kötelezettségeiknek: előkelők már a nemességbe törekedtek, a köznépet pedig jobbágysorba igyekeztek taszítani. A Sárvíz vidékén lakók 1352-ben kaptak országos nemességet, a Csanád megyeiek ezzel szemben még 1495-ben is hajdani besenyő szabadságuk szerint éltek. Az önálló jogi helyzet sokáig konzerválhatta etnikai különállásukat.

Zsidók alighanem már a honfoglalók között is akadtak. A 11. század végi szabolcsi zsinat vallási alapon eltiltotta őket attól, hogy keresztényekkel házassodjanak, keresztény szolgát tartsanak, vagy éppen keresztény egyházi ünnepeken dolgozzanak. Kálmán király előírta, hogy ha keresztény és zsidó üzletet kötött egymással, az ügyletet írásba kellett foglalni. (Fennmaradt egy okmányunk, amelyből kiderül, a törvényt de facto alkalmazták.) Arra is törekedtek, hogy a zsidó vallás gyakorlóit csak püspöki székhelyeken telepedjenek le.

A korlátozó intézkedéseket általában nem tartották be, és Nyugat-Európa-hoz képest kedvezőbb viszonyok között éltek, élvezték a király védelmét. A pénzügyigazgatás vezető tisztségviselői közülük kerültek ki. Az uralkodók elősegítették, hogy zsidók városokba települjenek. A 14. század elején a körmendi zsidók s nem zsidó polgárok együtt pereskedtek nemes ellen.

Helyzetüket IV. Béla akarta átfogóan rendezni, amikor 1251-ben privilégiumot adott nekik. Ez az oklevél jóformán szó szerint megegyezik II. Frigyes osztrák herceg zsidókkal foglalkozó kiváltságlevelével.

A mindennapi életben kedvezőbb helyzetnek örvendtek, mint ahogy azt az okmány előírta, így a hazai zsidók nemigen hivatkoztak a kiváltságlevelükre. Helyzetük a 14. század második felében kezdett megromlani. 1360-ban Nagy Lajos kiűzte őket az országból, ám ingóságait nem vette el, s alig egy évtized múltán már visszatérhettek. Ezután már többször hivatkoztak oklevelükre, amit Zsigmond 1436-ban megerősített a számukra. A zsidóbírákat név szerint a 14. század végétől ismerjük. A 15. században az ország 36 városából (amelyek közül 12 szabad királyi város volt) maradtak fenn rájuk vonatkozó adatok. Mintegy 3500-4000 főre becsülhetjük létszámukat. A legtöbben Budán éltek, s ez a közösség volt a legtekintélyesebb.

Az uralkodónak adót fizettek, védelemben részesültek: így a kincstárhoz tartoztak. Vallásuk, szokásaik szerint élhettek, és egymás közötti vitáikat a rabbi döntötte el. A keresztények és a zsidók közötti perekben a zsidóbíróhoz lehetett fellebbezni. Ezt a tisztséget a 15. század első felében a nádor vagy a kincstartó töltötte be. A század második felében változott a helyzet, ugyanis a keresztények és a zsidók közötti perek a budai várnagy elé kerültek. A tárnokmester, a kincstartó továbbra is védelmébe vette őket.

1467 táján a király új tisztséget szervezett, a zsidó prefektúrát. A prefektusi tisztet örökjogon a Mendel-család tagjai látták el. Az ő dolguk lett a királyi adó elosztása, behajtása; zsidókat börtönbe vethettek. II. Ulászlótól azt a jogot kapták, hogy az országos főrabbit ők nevezzék ki. Ugyanakkor megvédték hitsorsosait, képviselték a közösséget az uralkodó előtt.

Ha nem is oly gyakran, mint Európa más tájain, néha fel-fellobbant a gyűlölet. 1446-ban a pozsonyi csőcselék támadta meg a zsinagógát és a zsidó házakat. Különösen Mátyás halála után romlott a helyzetük. 1490, 1494, 1496, 1525 - az üldözések éve. Mindannyiszor az uralkodó védte meg őket fegyvereseivel. A magyar királyi ortalom magyarázza, hogy 1420-ban osztrák, a század végén spanyol zsidók találtak menedéket nálunk.

A 13. században keletről újabb népcsoport jött Magyarországra, a kunok. Török nyelvet beszéltek, míg a velük érkező jászok nyelve iráni eredetű volt. Jászok később is (pl. a 14. század második felében Észak-Bulgáriából) érkeztek hazánkba.

Mint közismert, a kunok a tatárok elől kerestek menedéket, majd mikor 1241-ben fejedelmüket megölték, kivonultak az országból. IV. Béla hívta vissza őket, és a mongolok által elpusztított alföldi tájakon (pl. Duna-Tisza köze) biztosított helyet nekik. Az új népesség pogány volt, nomád állattartással foglalkozott, életmódja eltért a

magyarokétól; emiatt napirenden voltak a viszályok.

1279-ben kötelezték őket a kereszténység felvételére, viszont ragaszkodtak ruházatukhoz, haj- és szakállviselőjükhez. A kun főemberek ezzel akarták kifejezni azt az igényüket, hogy továbbra is saját szokásaik szerint éljenek. Önálló jogszokásaikat valóban megtarthatták, főbírájuk a nádor lett (1270-től vannak rá adataink). Belső ügyekben a nemzeti bíróságok ítélték felettük.

A kun társadalom már a 13. században urakra, nemesekre és köznépre tagolódott. A köznép egyre kevésbé tudta katonai kötelezettségeit teljesíteni. A 14. század közepén még részt vettek Nagy Lajos itáliai háborúiban, később mind ritkábban hallunk róluk. A főemberek magyar birtokosok lettek, s arra törekedtek, hogy a köznépet jobbágyaikká tegyék. Sok elszegényedett közkun a magyar városokban (pl. Szeged) keresett magának megélhetést, miközben magyar jobbágyok álltak közéjük. Elterjedt körökben a földművelés, a kölcsönös kapcsolatok, az életforma megváltozása elősegítette a két nép összeolvadását. Ennek ellenére az önálló kiváltságokkal, jogi helyzettel rendelkező kunok s jászok a középkor végéig beszélték őseik nyelvét.

A nyugati jövevények, a vendégek (latinul *hospesek*) szinte az államalapítás pillanatától kezdve folyamatosan áramlottak be az országba. Korai jelenlétükről a 11-12. században keletkezett 35 Németi és 8 Olaszi nevű település tanúskodik. Szétszórva telepítették le őket, aszerint, hogy mikor érkeztek, és hol volt rájuk szükség. Németek, olaszok érkeztek (az utóbbi elnevezésen az Árpád-korban vallonokat, itáliaiakat értettek), de jöttek a környező országokból csehek, lengyelek is. Javarészt földműveléshez értettek, de kereskedők is akadtak közöttük. Ők voltak azok, akik az alakuló városokban telepedtek le.

A szórvány bevándorlók mellett nagyobb csoportok is érkeztek az országba. Így kerültek a Rajna és a Mosel vidékéről Erdélybe vallonok és flamandok, ők lettek az erdélyi szászok ősei. Előttük már letelepedtek németek ezen a tájon, miképpen soraikat később is gyarapították német telepések.

1224-ben II. András király a Szászváros és Barót között élő szászoknak kiváltságokat adott. Ígérte, javaikat nem adományozza senkinek, egy népet fognak alkotni, közös pecsétjük lehet. Bíróságukat, papjaikat maguk választhatták. Közös adóztak, közös katonáskodtak. Élükre szebeni ispáni címmel magyar főurat állított, a nagyobb horderejű ügyekben ő bíraskodott. Erdélyben a Barcaságban, Medgyes vidékén és Beszterce környékén éltek még szászok, ám ez a kiváltság rájuk nem vonatkozott. Ők majd a 14-15. században jutnak előjogaikhoz. A szász társadalom vezetőit, akik a katonai feladatokat is ellátták, gerébnek hívták, a megyékben élő németek jobbágyokba kerültek.

A középkori magyar királyság területén másutt is éltek nagyobb számban németek: a mai Burgenlandba, a Pozsonytól északra elterülő tájra a 13. századtól érkeztek telepések a szomszédos Ausztriából. Kétszáz esztendő múltán ebben a nyugati sávban már ők alkották a lakosság többségét.

Az erdélyiekhez hasonlóan különleges jogi helyzettel rendelkeztek a Szepesség német lakói is, ám nem mindegyikük. Őket ugyancsak szászoknak hívták. Az első jövevények a 12. században jelentek meg a vidéken, s a 13-14. században újabb telepések gyarapították a számukat. Volt, akiből földesúri birtokon jobbágyparaszt lett, másokból bányász. A legkedvezőbb helyzetbe annak a 43 helységnek a lakói kerültek, akik 1271-ben V. Istvántól kaptak kiváltságot. Jogszokásuk a szászországi német joggal állt rokonságban. A táj fővárosa már a 13. században Lőcse lett. A Szepességben több német eredetű nemesi családra bukkanunk (pl. Berzeviczy, Máriássy, Görgey).

Az 1241. évi tatárjárás jelentős vereséget okozott. Nem csoda, ha a királyok a hospes kiváltságok adományozásakor arról szóltak, hogy gyarapítani szükséges a vendégek számát. "A királyok dicsősége nem kevésbé a népek sokaságában növekszik" - fogalmazott egy helyen IV. Béla jegyzője. 14-15. századi uralkodóink elődeikhez hasonlóan megértést tanúsítottak a külföldiek iránt.

Ugyanakkor a 13. század gazdasági, társadalmi átalakulása kedvezett is a külföldiek befogadásának. A fejlődő kereskedelem, bányászat külföldi szakembereket kívánt meg. A bányakincsek, a kereskedelem, városiasodás vonzotta a külföldi kereskedőket, iparosokat. A felvidéki bányavárosok (pl. Selmezbánya, Besztercebánya, Körmöcbánya, a Szepességben Igló, Gölnicbánya stb.) ekkor fogadták be a német telepéseket.

Ebben az évszázadban az uralkodók birtokaik nagyobbik részét eladományozták. Az új tulajdonosok a javarészt üresen álló területeket külföldiekkel népesítették be. Így a telepítésekben mind nagyobb szerep jutott a földesuraknak, akik az uralkodókhöz hasonlóan hospes típusú kiváltságokat adományoztak a jövevényeknek.

A telepítést vállalkozókra bízta. Ezt a személyt a Felvidéken (a mai Szlovákia területén) soltésznak nevezték. A telepések kiváltságokat kaptak, míg a soltész adómentes telekhez jutott, az adó bizonyos része neki járt, sok helyütt a bírói tisztséget is ő látta el. Néhol kocsmát nyithatott, malmot létesíthetett. Ha még hozzátesszük, hogy mindez örökjogon lett az övé (a földesúr legfeljebb csak megvehetette tőle), megérthetjük, érdemesnek tűnt a telepítés kockázatos vállalkozásába belefogni.

Hála a vállalkozóknak, szépen gyarapodtak a falvak a Felvidéken. Az itteni szláv lakosság (a mai szlovákság ősei), amely már az Árpád-korban itt élt, cseh földről, Lengyelországból kapott utánpótlást. Szláv ajkúak mellett szép számmal érkeztek német földművesek is.

1347 és 1350 között pestis pusztította végig Európát. Nyugat- és Dél-Európa lakossága harmadára, felére esett vissza. Hirtelen lett elég föld megint, nem kellett a vándorbotot kézbe venni. Tőlünk nyugatra a zord körülmények között fekvő falvakat lakóik odahagyták, s kedvezőbb adottságú helyekre vándoroltak. Ilyen körülmények között érthető, hogy az Árpád-korban és az Anjou-kor elején tapasztalható nyugati bevándorlás elakadt, s már csak bányászok, városi szakmákhoz értő emberek telepedtek le - elsősorban Németföldről. Felértékelődött a keleti és a déli bevándorlóknak a jelentősége.

A Kárpátok magas hegyi legelőin a 14. században tűntek fel a görögkeleti vallást követő rutén pásztorok. A Kárpát-medence északkeleti részének a benépesülése lassan haladt, és Ung, illetve Zemplén megyék magas hegyei között a század végén is csak rablók tanyáztak. A 15. században a rutén falvak száma tovább gyarapodott.

A ruténokkal szemben az ugyancsak görögkeleti hitű pásztorokból élő románság első csoportjai úgy a 12. század második felében vándoroltak be a Balkán-félszigetről. Az uralkodók határvédőként telepítették le őket a déli Kárpátokban. Elvben csak királyi birtokon lakhattak, s legfeljebb uralkodói engedély birtokában lehetett őket másutt befogadni. Ám a 13. században - a fentebb ismert okok miatt - már örömmel fogadták őket egyháziak, nagybirtokosok egyaránt, s nem sokat törődtek királyi engedéllyel. Mégis, a 13. század végén még nem sokan legeltették juhnyájukat urak birtokain. Azért áll meg ez a feltevés, mert midőn 1293-ban III. András az összes ilyen erdélyi románt együvé akarta gyűjteni, egy helyet, a két Székes patak közötti -igaz, tág határú - királyi birtokot jelölte ki a számukra (a középkorban 26 falu jött itt létre). Terve nem sikerült, s később a királyok már nem gördítettek akadályokat az elé, hogy földesurat keressenek maguknak, így betelepedésüket támogatták a földesurak.

A románság az Erdélyt Magyarországtól elválasztó hegyvidéken, valamint a Déli-Kárpátokban, illetve Máramarosban élt. Mozgékony állattartó életformájuknak köszönhetően csak később alapítottak szilárd falvakat. A 14. század második felére számuk helyenként már annyira megnövekedett, hogy sokan közülük leköltöztek a mezőségi magyar és szász falvakba. A költözés életformaváltással járt, hisz az állattartó foglalkozást szántóvetésre kellett felcserélni. Dél-Erdélyben, a Szászvárosszék területén az eredeti német lakossággal szemben a 15. század végére már oly sokan lettek (a magyarokkal együtt), hogy a három nemzetiség együttesen választotta a királybíró. Ezt a tisztséget itt hosszú ideig a havasalföldi Oláh család tagjai töltötték be (innen származott Oláh Miklós esztergomi érsek). Brassóban román kereskedők telepedtek le.

A váltás korántsem zajlott le gyorsan. Erre figyelmeztet bennünket Verancsics Antal 16. század közepén kelt híradása, aki arról számolt be, hogy többnyire nyájaikkal a hegyekben és az erdőkben élnek.

A románság helyzete területenként változott, de az megállapítható, hogy mindenütt elfogadták szokásaikat, nem szóltak bele belső ügyeikbe. Saját vezetőik, a kenézek, illetve a vajdák irányították őket. A kenéz s a vajda tartotta a kapcsolatot a földesúrral, a királyi várnaggyal. A legjobb helyzetnek azok örvendhettek, akik királyi birtokon éltek. Kerületeikben saját törvénytörvényszékkel rendelkeztek.

A dél-erdélyi és dél-magyarországi románság előnyös helyzetét annak köszönhetette, hogy szükség volt katonai erejére a törökkel szemben. Jól példázza ezt, hogy a jófőiek 1434. évi kiváltsága szerint a bűnöstől lovát és fegyverét bírság gyanánt sem lehetett elkobozni.

A kenéz, a vajda meghatározott földterülettel rendelkezett, ami után vagy egyáltalán nem kellett adóznia, vagy csak a szokásos illeték töredékét kellett lerónia. Ebből következik, hogy a föld nem az övé volt, ő és családja csupán használatra kapta. A király alapvető tulajdonjoga nem változott.

A földért cserébe a kenéz katonáskodott, intézte faluja ügyeit, végrehajtotta a király utasításait. Sokfelé a falusi bíró tisztét örökjogon a kenéz család látta el. Mivel sok helyütt a falu adóinak egésze vagy bizonyos hányada őt gazdagította, a román alattvalókat jóformán a saját jobbágyainak tekintette, és mind kevesebb közösséget érzett velük. De ettől még nem vált nemessé.

A katonai szolgálat révén mind több kenéz kapott országos nemességet. Az újdonsült nemesek ettől kezdve a magyar nemesi rend tagjai lettek. Ehhez sem nyelvüket, sem vallásukat nem kellett elhagyniuk.

A 15. században a török szüntelen támadásai átalakították a királyság déli tájainak etnikai arculatát. A korábban is meglévő gyérszámú szerbség mind több utánpótlást kapott a határ túlsó oldaláról jövő menekültekből. A Szávától délre élő horvátság északabba próbált magának menedéket találni. A folytonos pusztítás az itt élő magyar számát apasztotta.

1479-1483 között állítólag a határ túlsó oldaláról 200 ezer szerbet telepített át Kinizsi Pál. Észak-Szerbia kiürült, ám a Temes-vidék déli része és a Szerémség egy része délszlávra vált. Jutott a menekültekből Erdélybe, a Dunántúlra és Bácskába is, de ezeken a tájakon a lakosság elenyésző kisebbségét tették ki.

A szerbség magyarországi letelepedését elősegítette, hogy a despoták nagy birtokokkal rendelkeztek Magyarországon. Így vittek délszlávokat Debrecen környékére vagy a világosvári uradalom területére.

Nándorfehérvártól keletre a Duna magyarországi partján feküdt a szerbek lakta Keve városa. 1444-ben lakói a szüntelen török támadások miatt északon, a mai Ráckeve helyén alapítottak új várost maguknak.

1459-ben a török bekebelezte Szerbiát. Brankovics György szerb despota unokái Magyarországon találtak menedéket. Mátyás birtokokat adományozott nekik, és a despota címet ruházta rájuk. Cserébe gondoskodniuk kellett a határ védelméről.

A despoták udvara olyan volt, mint hajdan Szerbiában. Felelevenítették a korábbi méltóságokat, a mindennapi élet az ortodox szokások szerint zajlott. Fruska Gorában görögkeleti monostort alapítottak. Őrizték a hajdani szerb állam emlékét és a jogfolytonosságot. A szerbek derekasán kivették részüket az oszmánok elleni küzdelemben. Ők adták a végvárak könnyűlovasait (huszárok), belőlük állt a dunai naszádos flotta.

Bár egy pápai követi jelentés szerint sok cigány élt Magyarországon, valószínűleg nem voltak számosan. Feltehetően mozgékony, vándorló életmódjuk tévesztette meg a követet. A cigányságnak különböző sors jutott

Magyarországon. Voltak, akik királyi védelemben részesültek. Így 1496-ban Bolgár Tamás vajda és 25 sátrnyai kompániája kapott védlevelet II. Ulászlótól. Mivel puszkagolyók és hadiszerek gyártásával foglalkoztak, szabadon járhattak-kelhetek az országban.

Mások Nagyszebenben a város védműveinek az építésében segédkeztek, cserébe adómentességet élveztek. Sanyarúbb sors jutott azoknak osztályrészül, akik az erdélyi Fogarasvidéken éltek. Az itteni román boérek (kenézhez hasonló társadalmi csoport) szinte rabszolgáiknak tekintették őket.

A kisebb népcsoportok között tarthatjuk számon azokat az itáliaiakat, akiket a pénzüzetek, a kereskedelem hozott a 14-15. században a magyar királyságba. (Ebben az időben Európa minden országában éltek olaszok.) 1402-ben a budai olasz kolónia Zsigmonddal szemben a trónkövetelő nápolyi Lászlót támogatta, ezért a király többüket börtönbe vetette. A helyzetet a német vállalkozók arra használták ki, hogy elhódítsák tőlük a kamarai hivatalokat. Ezek a funkciók azért voltak olyan kívánatosak, mert rajtuk keresztül az arany-, az ezüst- és a rézbányászatot ellenőrizték. Az olaszok azonban hamarosan visszaszerezték pozícióikat, s ettől kezdve a két csoport felváltva ellenőrizte ezeket a jövedelemfajtákat.

Itália szülöttjeivel más társadalmi rétegben is találkozunk. Közülük a legnagyobb hírnévre a firenzei eredetű Ozorai Pipo tett szert, mert Zsigmond király hadvezére, tanácsosa, sókamaraispánja lett. Az 1430-as évektől kezdve itáliai papok tettek sokat a humanizmus és a reneszánsz magyarországi meghonosításáért. Bármelyik uralkodó udvarát vizsgáljuk, mindegyikben találkozunk itáliaiakkal. Közismertek Mátyás történetírói: Galeotto Marzio, Ransano és Bonfini. A nápolyi Beatrixszal között házasság után még több itáliai élvezte az udvar vendégszeretetét.

Ennek ellenére az olaszok közül kevesen gyökeresedtek meg hazánkban. De akadt köztük, aki beolvadt a hazai városi polgárságba. Gyakorta asszimilálódtak, és utódaik magyar nemesekként éltek életüket.

A kereskedelmi érdekek ösztönözték a raguzaiakat, hogy kolóniákat alapítsanak Magyarországon (pl. Szávaszentdemeter, Nagybánya). Az 1420-as évek végétől a raguzai eredetű Tallóciak irányították éveken keresztül a déli végvári vonal védelmét.

Szórványként más népek fiai is feltűntek a magyar királyság területén. Így bolgárok, akiket Zsigmond király telepített a mai Szentendre-szigetre. Kuriózum gyanánt említhető: csekély számban, de oszmán törökök is éltek nálunk.

A lakosság többségét magyarok alkották, ám a bevándorlók miatt, a Délvidék pusztulásának a következtében arányuk az ország lakosságán belül fokozatosan csökkent. A vázlatos áttekintésből kiderült, bármely korszakban járt itt utazó a középkor folyamán, tarka kép fogadta, sokféle anyanyelven beszéltek az országban. Ez a tény nem kerülte el a külföldiek figyelmét sem, ám nem lepődtek meg rajta. Mátyás udvarának egyik olasz humanistája ezzel szemben azt tartotta érdekesnek, hogy milyen egységes a magyar nyelv, úr és paraszt ugyanazokat a kifejezéseket használja, megértik egymást.

Magyarok és nem magyarok úgyszólván minden társadalmi rétegben megtalálhatók. A Felvidéken vagy Erdélyben egy-egy megye területén 3-4 nyelven megértethette magát valaki. A Garam mente bányavárosaiiban a német mellett szlovákul vagy magyarul is el lehetett igazodni. A 14. században még Turóc és Liptó megyében sem volt ritka a magyar szó. Később ezekben a megyékben, miként a szomszédos tájakon a kisnemesség, elszlovákosodott. A német szórványok sokfelé beolvadtak a szlovákságba.

Másutt a szlovákok mellett meg tudtak maradni a többi népek. Sáros megye számos falvát például rutének, magyarok lakták. Ebben a megyében a falvakban és a mezővárosokban a németek aránya a 15. században 15%-ra tehető. Természetesen Bártfán, Eperjesen, illetve Kiszzebenben többséget alkottak. Am Eperjes lakosságának negyede a magyart vallhatta ugyanebben az időben anyanyelvének.

Ha különböző nyelvű, kultúrájú népek éltek egymás mellett, óhatatlanul kölcsönös kapcsolatok fejlődtek ki, hatottak egymásra. Természetes jelenségnek tekinthetjük, ha a kisebbségben lévők fokozatosan átvették a többség nyelvét. Idéztük, hogy magyar nemesek fokozatosan szlovák nyelvűvé váltak, holott jobbágyaiktól jókora társadalmi különbségek választották el őket. A szepességi, erdélyi szászöldi vallonok a 14. századra beolvadtak a környező németiségbe.

Az asszimiláció azonban összetett folyamatnak bizonyult, számtalan gazdasági és társadalmi tényezőtől függött. Miként az sem magyarázható meg egyetlen érveléssel, hogy egyik vagy másik kis közösség miért tartotta meg etnikumát. Ha egy népcsoport nagyobb számban élt együtt (mint például az Eger völgyének vallonjai), idegen környezetben is megőrizhették etnikumukat. De az Alföldön szórványban élő németesség felolvadt a magyarságban. A kérdés bonyolultságát dolgozatunkban néhány példával szeretnénk illusztrálni.

Többször felmerül a szakirodalomban, hogy Árpád-házi uralkodóink a 13. századig asszimilációs politikát folytattak. Való igaz, szétszórva telepítették le a jövevényeket. Ám - mint utaltunk rá - nem a beolvasztás politikája vezette őket, hanem a pillanatnyi szükséglet. Fentebbi ismertetésünkből kiderült, hogy olyan jogi helyzetet akartak teremteni, amelyben a külföldiek nyugodtan, békében élhetnek. Így beolvasztásukra sem gondoltak.

A beolvasztás gondolata már csak azért sem merülhetett fel, hisz magukban a királyi udvarokban sem egy nyelvet használtak. Az uralkodók udvartartása tele volt külföldiekkel, az új kulturális áramlatok ebben a közegeben honosodtak meg. Neves Árpád-kori nemzetségeink ősei különböző időpontokban érkeztek: Hont- és Pázmánlovagok István koriak, de a Héder-nemzetség őse például a 12. század közepén jött Magyarországra. A 12. század végén illetve, a 13. század elején aragóniai nemesek érkeztek a királynéval. 14-15. századi királyaink udvara ugyancsak tele volt külföldiekkel. Zsigmond környezetében németek, olaszok, csehek stb. éltek.

Érdeemes pillantást vetnünk hazai nagyvárosainkra. A külföldi utazók arról számoltak be, hogy Magyarországon a városokat (azaz azokat a helységeket, amelyek otthoni városaikhoz hasonlítottak) németek lakják. Ez a sommás vélemény túlzás ugyan, ám annyi igaz belőle, hogy a nagyvárosok lakóinak tekintélyes hányadát e nemzet tagjai alkották.

Az ország nyugati szélén Pozsony, Sopron, a Felvidéken Lőcse, Erdélyben a Szászföld városainak német jellegéhez nem férhet kétség, bár Brassóban sok román és magyar is élt. Az ország fővárosában, Budán és Kolozsvárott a lakosságnak csupán a felét alkották a németek. Vác német városrészrel dicsekedhetett. Nagymaroson vagy Pécsen ugyan csak éltek németek. Másutt, pl. Nagyszombatban, Eperjesen, Kassán rajtuk kívül nagy számban laktak magyarok és szlovákok.

Nagyszombat, Kassa, Eperjes körül szlovák és magyar falvakat találunk (akadt német is!), s mégis németül beszélt a lakosság többsége, pedig a városok állandóan környezetüktől kapták az utánpótlást. A 16. század elejéről származó kassai polgárkönyv arról tanúskodik, hogy az új polgárok egyik része valóban a környező mezővárosokból, falvakból származott. Mégis e helységek közül többet (pl. Gönc, Szepsi) ekkor még németek lakták. A közvetlen környéken kívül számos németföldi polgár választotta Kassát lakóhelyéül.

A kassai példa tanulságos. Nagyvárosaink a délnémet kereskedelmi tőke érdekkörébe tartoztak. Így sűrűn megfordultak a németföldi kereskedők nálunk, miként a hazaiak Németországban. Nürnberg, Augsburg, Bécs nem egy polgára Budán telepedett le. Ha ugyanis budai polgár lett, élvezte a város kiváltságait, így a vámmentességet. Ráadásul áruját szabadon eladhatta. A szoros gazdasági kapcsolatok, a német betelepülők biztosították, hogy a német szó ne vesszen ki nagyvárosainkból.

Nem feledkezhetünk meg a kulturális kapcsolatokról sem. Nagyvárosainkból iratkoztak be a legtöbben egyetemre. Elsősorban a közeli Bécset s az akkor még jelentős német lakossággal rendelkező Krakkót részesítették előnyben. Az erdélyi Szászföldről sokan tanultak tovább a bécsi egyetemen. A tanulmányok idejét kapcsolatok építésére használták, amelyek későbbi gyümölcsöző vállalkozások alapjait vetették meg. A legények vándorlása terjesztette a német kultúrát. Nagyszébenben a vargalegények társulásába nem csak a Szászföld szülöttei léptek be, hanem esetenként akkori német városok fiai is, mint Gdansk, Boroszló.

Hála a gazdasági kapcsolatoknak, a 15. század második felében a fővárosnak, Budának a német jellege erősödött. Az 1458 utáni korszakban rohamosan fejlődött a Duna túlsó partján fekvő Pest. Nem véletlen, hogy mind több német ebben a városban vett házat magának.

Ilyen körülmények közepette nem csoda, hogy a német vezetésű városainkban a betelepülő, polgárjogot szerző magyarok vagy szlávok, német családokba házasodtak be, és megpróbálták a németiséghez asszimilálódni. Brassóban több száz személyről kimutatható például, hogy ősökük magyarok voltak. Nagyszébenben a betelepülő olaszok váltak németté.

A középkorban a jognak a mindennapi életben fontos szerep jutott. A város önálló jogi egységet, közösséget képezett. A más anyanyelvűek sokszor eltérő jogszokásokkal rendelkeztek, illetve olyan kiváltságokkal, amelyek közösséggé fogták össze őket, és elválasztották csoportjaikat környezetüktől. Áttekintésünkben szoltunk a kunok példájáról. Említhetjük Hunyad megye vagy a Temes vidék kiváltságokat élvező román kerületeit, ahol a lakosság megtartotta anyanyelvét, szokásait, vallását.

Hogy Erdély szászsága a 20. századig megőrizte etnikumát (német nyelve már korántsem volt egységes!), abban - jelentős lélekszáma mellett - ugyancsak szerepet játszott a jog. Említettük, hogy a szászok 1224. évi kiváltsága csupán egyetlen csoportjukra vonatkozott. 1324 után a király megszüntette a szebeni ispánságot és nyolc szék jött létre ezen a területen. Külön kiváltságok szabályozták a Medgyes környékén lakóknak, a barcaságiaknak (Brassó kerülete) és Beszterce vidékén élőknek a helyzetét. Ezek a privilégiumok azonban mindegyikük számára lehetővé tette, hogy Nagyszében jogszokását használják, és eme város törvényszéke elé vigyék pereiket. A török veszély, a kiváltságaik elleni támadások arra késztették a szászokat, hogy összefogjanak. Igényük találkozott a királyi hatalom szándékával. Medgyes környékén, Brassó kerületében a 15. században megszűnt a székelyispán fennhatósága. A dél-erdélyi székek élére 1460 után már nem a király nevezte ki a királybíró, hanem a szászok maguk választották. Mátyás számára a rendkívüli adót egyszerűbb volt rájuk úgy kivetni, ha az összeget egymás között maguk osztották el, szedték be. Így az 1480-as években már egyre inkább egyetlen autonóm egységnek tekintették magukat. Amikor 1486-ban az uralkodó mindannyiuk számára megerősítette az 1224. évi privilégiumot, megszületett az erdélyi szász rendi nemzet. A Szászföld románjai vagy magyarjai legfeljebb akkor élvezhették a jogközösség előnyeit, ha egyiküket vagy másikat felvették oda. A középkor végén már tapasztalható a szászság elzárkózása: a szász nemzetből kimaradtak a jobbágysorban élő erdélyi németek (így például Nagyszében, Brassó, Beszterce stb. helyek német ajkú jobbágyfalvainak a lakosai), illetve Kolozsvár. Róla a mátyási privilégium sem szól. E város lakói ugyan Nagyszébenbe vitték pereiket, de ott zsinórmértéknek saját jogukat kellett tekinteni. Kolozsvár jogszokása s helyzete ugyanis nem azonosítható teljesen az erdélyi szászokéval.

A jogi helyzet azonossága elősegítette az asszimilációt. A Felvidéken a 14. században létrejött telepese falvak jelentős hányadát általában német jogúaknak nevezték, ám lakosaik között éppúgy voltak szlávok, mint németek. Az azonos jogi helyzettel rendelkező két etnikum tehát lassan egybeolvadhatott, a tájon többséget alkotó szláv nyelvét vette fel. Szeretnénk azonban hangsúlyozni, a szlovákosodásra nem mindenütt került sor.

Az etnikum megőrzését segítette a vallás. Aki a zsidók közül megkeresztelkedett, németté vagy magyarrá vált. Érdekes az Árpád-kori mohamedánok sorsa. Körükben már a 12. században megkezdődött a magyarosodás folyamata, noha a Volga vidékéről rendszeresen kaptak etnikai utánpótlást. Az első lépés az volt, hogy leborotvták arcukat, és magyaros öltözetet viseltek, magyar szavakat kezdtek használni. Vallásukat sem tartották

be oly szigorúan, mint a Közel-Keleten vagy Afrikában élő hitsorsosaik. Ám a vallás, amelyhez ragaszkodtak, őrizte különállásukat. Végül a mongol támadás szórta szét ezt a nemzetiséget.

A románság fennmaradásában jelentős létszáma és viszonylag kompakt telepítettsége mellett ortodox hite játszott közre. A nemessé lett románok egy része katolizált, s ezzel magyarrá vált. Más részük azonban megtartotta hitét s nemzetiségét, támogatni tudta egyházát.

Az erdélyi szászok egyházi igazgatását a dékánatusi rendszer jellemezte: egy-egy kerület papjai megválaszthatták elöljárójukat, azaz dékánjukat, a kisebb egyházi ügyeket maguk intézhették el. A papok évente tartott gyűléseiken beszéltek meg közös ügyeiket. A dékánatusok olyan szász jobbágyok lakta falvakban és oppidumokban is megalakultak, amelyek szomszédosak voltak a Szászfölddel. Ez az egyházigazgatási forma sokfelé tehát a német jobbágyokat a kiváltságolt szászsággal kötötte össze.

Természetesen a különböző népek fiai között egyenlenségek keletkeztek. Akad példa nemzeti türelmetlenségre is: az ilyen típusú viszályok miatt 1377-ben Zágrábban úgy szabályozták a tanács összetételét, hogy szlávok, németek, latinok (azaz olaszok) s magyarok egyenlő számban legyenek képviselve benne. 1381-től kezdve Zsolnán a szlovákoknak és a németeknek egyenlő arányban kellett részt venniük a városi vezetésben. Itt a 15. század elején hosszú ideig szláv nyelven vezették a tanácsülési jegyzőkönyveket.

A németek és a nem németek kapcsolata másutt sem alakult harmonikusan. Budán 1402 után csak az lehetett tanácsstag és városbíró, akinek mind a négy nagyszülője német származású volt. A tanácsba elvben csak két magyar juthatott be. A magyar kereskedők, kézművesek elégedetlenül szemlélték ezt a helyzetet. 1439-ben végül elérték, hogy a tanácsstagok fele magyar, másik fele német legyen, a városbírói tisztet a két nemzet fiai felváltva töltsék be. 1458-tól ugyanez a rendszer érvényesült Kolozsvárott.

Másutt nem sikerült megtörni a német városvezetés hegemóniáját. Ez történt például Nagyszombatban. 1453-ban és 1518-ban pedig arra kellett felszólítani Körmöcbánya tanácsát, hogy magyaroknak, illetve szlávoknak is engedje meg, hogy a városban letelepedjenek.

1439-ben az országgyűlés figyelmeztette Brankovics Györgyöt, hogy ne szerbekkel, hanem magyarokkal igazgassa magyarországi birtokait. A 15. század végén a szlavón rendek arról panaszkodtak, hogy Corvin János magyarokat (azaz magyarországiakat) nevez ki tisztségekbe.

Ha azonban példáinkat tüzetesebben megnézzük, nem a más nyelvű emberek ellen volt kifogás. A városi németek a vetélytársakat akarták kizárni. Szlavóniában magyaroknak is voltak birtokaik. Velük szemben semmi kifogást sem emeltek az ottani nemesek, ugyanis helybélieknek tekintették őket.

A magyar nemes számára a magyar jelző egyben hazai nemest jelentett, bár természetes volt számára az is, hogy a póroknak jelentős része ugyancsak magyar. A nemesember úgy tartotta, mindannyian ugyanazokkal a nemesi kiváltságokkal rendelkeznek, függetlenül attól, hogy milyen nyelvre tanította meg őket édesanyjuk. Jogi szempontból ők ugyanahhoz a társadalmi réteghez tartoztak, s így a magyar nemzet tagjai. A kor embere pedig a jogi helyzetet tekintette a legfontosabbnak. A nemesi nemzet közösségének a "vér ereje által tagja" mindegyikük, egymásnak atyjafiai - vallották. Annyi igaz ebből, hogy a házasodás valóban a jövevényt is csakhamar valamely nemesi atyafisághoz kapcsolta.

Ha szerb úr Magyarországon birtokokat szerzett, ő hasonlóképpen a magyar nemesi nemzet része lett. A Jagello-kor királyi tanácsában ugyanolyan joggal ülhetett a magyar, mint a szlovák vagy más anyanyelvű nemes. Senki nem ütközött meg azon például, hogy a 15. század végén, 16. század elején a gyulai várat szlavóniai, illetve horvátországi nemesek igazgatták, Békésben, Borsodban, Szabolcsban, Sárosban stb. szlavóniaiak szereztek birtokokat.

Hogy a jövevényeket nem övezte ellenséges légkör, magyarázhatjuk az *Intelmeknek* dolgozatunk elején idézett soraival. De rögtön hozzátehetjük, a napi gyakorlati érdek is a földesurakat a jövevényekkel szemben türelemre intette. Elpusztult birtokaikból csak úgy láttak pénzt, ha dolgos kezű népeket szereztek rá. Szívesen fogadták hát a szerbeket, horvátokat, románokat stb. Elfogadták a jövevények ortodox hitét is.

[Vissza](#)

Zsoldos Attila

Szent István korának magyar társadalma**The Hungarian society in the age of St. Stephen**

During the reign of St. Stephen, formerly unknown novelties appeared in almost all spheres of life: he was the first king whose coronation was encased in a liturgy; the first written laws were worded then; the first independent coinage and the practice of certificating diplomas expressing the sovereign's will commenced this time. He organized the county-system that is practically still prevalent and the bishopric system - in other words the European-type Hungarian state came to life as Stephen's oeuvre.

Szent István uralkodásával a magyarság korábbi történetéhez képest valami egészen új kezdődött, ez nem csak ezer év távlatából egyértelmű; így vélekedtek már a középkorban is. Ezért aztán Istvánt tekintették az Árpád-ház megalapítójának, jóllehet nem halványult el István őseinek emléke sem, s annak is tudatában voltak, hogy - mivel a király fiai még apjuk életében meghaltak - Istvánban az uralkodócsalád egyik ágának magvaszakadt, s így a dinasztia későbbi tagjai közül senki sem volt István leszármazottja. A magyar történeti köztudatban Szent István uralkodásának ideje mindazonáltal a kezdetek koraként él jelenleg is. Ennek legfőbb oka az lehet, hogy az első ezredfordulót követő évtizedekben valóban újdonságok jelentek meg az élet szinte minden területén. István volt az első magyar uralkodó, aki egyházi szertartás keretében megkoronázva nyerte el méltóságát. Az ő idejében fogalmazták meg és írták le az első magyar törvényeket, ekkor indult meg az önálló magyar pénzverés csakúgy, mint az uralkodói akaratot írásba foglaló oklevelek kiállításának gyakorlata. István négy évtizedes uralkodása alatt keltek életre az első megyék, kialakítva ezzel az ország igazgatásában mindmáig élő területi struktúrája alapjait. Ő szervezte meg a magyar egyházat püspökségeket és monastorokat alapítva, miközben figyelme a falusi templomok építésének szorgalmazására és a felszerelésükről való gondoskodásra is kiterjedt. István tehát a latin Nyugat az idő szerinti normáinak megfelelően rendezte be országát: az ő életműveként kelt életre az európai típusú magyar állam.

A magyar társadalom ugyanakkor, a dolog természetéből fakadóan, már Szent István korában is nagy múltra tekinthetett vissza, igaz, erről alig-alig vannak ismereteink. A honfoglalás korára vonatkozó írott forrásainkból szinte teljesen hiányoznak az e téren felhasználható utalások, a folyamatosan gyarapodó régészeti források társadalomtörténeti jellegű értelmezése pedig számos nehézséggel terhelt. A Szent István uralkodásának idejéből fennmaradt törvények viszont olyan források, amelyek többé-kevésbé részletes képet festenek a korszak magyar társadalmáról.

Szent István neve alatt két "törvénykönyv"-be rendezve összesen ötvenhat törvénycikkely maradt ránk. A törvények eredeti példányai elvesztek, a szövegüket fenntartó kéziratok közül a legrégebbit, az ún. Admonti kódexet, a 12. században másolták, a 15-16. századból pedig további kilenc kézirat ismeretes. A két törvény keletkezési ideje bizonytalan. Az ún. I. törvényről azt szokás - bizonytalannal helyesen - feltételezni, hogy azt 1000-1001 táján, tehát István koronázásának idején szövegezték meg, míg a II. törvény valamikor ezt követően készülhetett: a hagyományosnak tekinthető álláspont szerint valamikor 1030 után, de felhozhatók megfontolásra érdemes érvek egy jóval korábbi, 1010 körüli szerkesztés mellett is. A szövegek utalásai szerint a törvényeket a királyi tanács hozta. Ez a testület - későbbi, de minden bizonnyal István korára is vonatkozatható adataink szerint - a különféle tisztségeket viselő világi előkelőkből és a magyarországi egyház főpapjaiból állt, s arra volt hivatott, hogy tagjai a felmerülő kérdésekkel kapcsolatos véleményük kifejtésével segítsék királyukat az ország kormányzásának munkájában.

A törvények elemzése tárja fel azokat a támpontokat, amelyek segítségével az első ezredfordulót követő évtizedek magyar társadalmának fő jellemzői megragadhatók. E támpontok egyike, mégpedig kétségtelenül legfontosabbika, a kor szabadság-fogalmának háttéréből bontható ki. A kor társadalmát ugyanis - miként az Árpád-kor későbbi évszázadaiban is - a "szabadság" (a kor latin nyelvű terminológiájában: *libertas*) birtoklása vagy hiánya osztotta két, egymástól élesen elhatárolódó részre. A szabadsággal rendelkezők voltak a szabadok (*liber*), míg az azt nélkülözőket szolgáknak (*servus*) nevezték. A szabad és a szolga közötti különbség a legnyilvánvalóbban a gyilkosság büntetését szabályozó törvényekből derül ki. A szabad ember gyilkosának vérdíjat kellett fizetnie, a szolga gyilkosa ellenben "adjon más szolgát, vagy az értékét térítse meg". A különbség szembeütő: a szabad emberért megszabott vérdíj összege egységes volt - száztíz aranypénz -, a szolga esetében azonban a törvény nem ad meg hasonló összeget, mivel a szolga halálával tulajdonosa vagyonában keletkezett kár nagysága a megölt szolga értékétől függött. Nyilván jóval többet ért egy ügyes kovács vagy ötvös, mint egy efféle tudással nem rendelkező szolga, s egy szülőképes korban lévő nő is értékesebb lehetett ura számára, mint egy öregasszony. Ha tehát valaki megölt egy szolgát, éppúgy kárt okozott a tulajdonosnak, mintha annak egyik lovát vagy ökrét pusztította volna el. A szolgaság legfőbb ismérve ilyenképpen abban mutatkozik meg, hogy a szolga urának tulajdonosi hatalma alá volt vetve, része volt ura vagyonának. Így aztán, amikor néhány évtizeddel Szent István halála után - 1080 táján - egy Guden nevű ember a veszprémi káptalanra hagyta minden vagyonát, javainak felsorolásában az öt háznépnyi szolga éppúgy csak egy tétel, mint a két eke, a húsz ökör vagy a háromszáz juh. Az emberi egyenlőség eszméjét valló mai gondolkodás számára ez talán elfogadhatatlannak tűnik, értelmetlen lenne azonban modern eszméket számon kérni a középkor emberén.

A gyilkossággal kapcsolatos törvényekből ugyanakkor az is kiderül, hogy a szolga gyilkosát - a kártérítés megfizetése mellett - az egyházi szabályok szerinti vezekléssel is büntették. Ez egyértelműen arra vall, hogy a szolgát - ellentétben az antikvitás felfogásával - más vonatkozásban mégiscsak emberi lénynek tekintették. A

szolgák helyzetére ez a kettősség volt a jellemző: egyszerre tartották őket vagyontárgyaknak és halhatatlan lélekkel rendelkező személyeknek.

A szolgák és a szabadok közötti határvonal rendkívül éles volt. Az egyik törvény azért tiltja el a szolgák uruk elleni tanúskodásának elfogadását, "hogy ennek az országnak a népe a szolgák és a szolganők mindennemű támadásától és vádaskodásától mentes és nyugodt maradjon". Ez a megfogalmazás nem sok kétséget hagy afelől, hogy a szolgákat nem tekintették az "ország népé"-hez tartozóknak, ők a kor felfogása szerint kívül estek az emberi társadalmon. Ennek megfelelően szabad ember nem köthetett érvényes házasságot szolgálával, s még azt is tilalmazták, hogy a szabadok közül valaki másnak a szolganőjével "fajtalankodjék". Kevésbé látszik valószínűnek, hogy ennek a rendelkezésnek a hátterében valamiféle erkölcsi aggályok munkáltak volna, sokkal inkább vagyoni megfontolások dominálhattak a kérdés megítélésében, hiszen a törvény úgy folytatódik, hogy ha ilyesmi mégis megeshet, s a teherbe esett szolgálónő belehalna a szülésbe, akkor urát másik szolganővel kell kárpótolni.

A szolgákat a szabadoktól elválasztó határ mindazonáltal nem volt átjárhatatlan. A szabadok átkerülhettek a szolgák közé, illetve meg volt a lehetőség arra is, hogy a szolgát ura felszabadítsa. Az előbbi esetre a törvények szövege mindjárt kétféle példát is említ. Kiderül ugyanis, hogy bizonyos bűntettek elkövetőit - elsősorban a tolvajokat - végső büntetésként "eladták", azaz szolgaságra vetették. Másfelől pedig az egyik törvény úgy rendelkezik, hogy "senki se merészeljen szabad személyt szolgaságba hajtani", aminek törvénybe iktatására nyilván nem lett volna szükség, ha az efféle önkényeskedések nem fordultak volna elő. Viszont a szolgából is lehetett szabad ember, ha ura "könyörületességtől vezéreltetve ... tanúbizonyság mellett szabadsággal ajándékozza meg". Az ily módon kiváltságolt személyt "felszabadított"-nak (*libertus*) nevezi a törvény, s tilalmazza újbóli szolgaságba vetését. A felszabadított a továbbiakban a született szabadokkal azonos jogokkal rendelkezett, korábbi szolgálta semmilyen hátránnyal nem járt számára. Magától értetődő ugyanakkor, hogy mindenki csak a saját szolgájáról vehette le "a szolgaság jármát", hogy megszerezze neki a "szabadság könnyebbségét".

A Szent István korában emlegetett szolgaréteg eredetéről nincsenek biztos ismereteink, ám teljesen tájékozatlanok sem vagyunk e téren. A kérdés már az egyik magyar krónikás, Kézai Simon mester érdeklődését is felkeltette az 1280-as évek elején. Kézait az gondolkodtatta el, hogy ha "valamennyi magyar egy apától és egy anyától származik", - miként azt ő is vallotta -, akkor hogyan lehetséges az, hogy egyesek mégis szabadok, mások viszont szolgák. A kérdésre ő maga azt a választ adta, hogy a pogány korban a hadakozási kötelezettségüket nem teljesítő magyarokat társaik a "szkita törvény értelmében" felkoncolták vagy örökös szolgaságra vetették. Az idegen eredetű szolgákról ugyanakkor úgy vélekedett Kézai, hogy a Kárpát-medence birtokba vétele idején a honfoglalók "a népek szokásjogát követve némely foglyokat, akik ellenálltak, ... meggyilkoltak, ... másokat viszont szolgává téve, különböző szolgálatok céljából saját sátraik körül volt szokásuk tartani".

Minden jel arra vall, hogy Kézai voltaképpen helyes irányban kereste az Árpád-kori szolgák eredetét. Bizonyosra vehető, hogy a magyarság már a keresztény monarchia megalapítása előtti időkben is ismerte a szolgaság intézményét. Az etelközi magyarokról tudósító muszlim források mindenestre megemlékeznek arról, hogy a környékbeli szlávoktól a magyarok foglyokat szoktak szedni, akiket aztán fényűzést jelentő cikkekért cserébe bizánci kereskedőknek adtak el. Okkal gondolhatunk arra, hogy az így szerzett szolgák egy részét saját használatra tartották meg. Semmi sem mond ellent Kézai azon feltételezésének, mely szerint a Kárpát-medence lakosságának a magyar honfoglalás harcait átvészelő része szintén szolgasorba került. Arról pedig már forrásaink is szólnak, hogy a Nyugat- és Dél-Európát hosszú évtizedekig rettegésben tartó magyar "kalandozók" jelentős számban hurcoltak el foglyokat magukkal, s annak is maradt nyoma, hogy az államszervezéssel kapcsolatos harcok idején az Árpádokkal - Gézával és Istvánnal - szembeszálló egy részét is a szolgák közé taszították a győztesek. A szolgáknak a számát gyarapították végezetül azok, akiket - amint arról már szó esett - büntetésként vagy éppen önkényesen vetettek szolgaságra az államalapítást követően.

A társadalom másik nagy csoportját a szabadok alkották. A szabadság lényege abban ragadható meg, hogy hordozói felett - ellentétben a szolgákkal - senki sem rendelkezett tulajdonosi jogokkal, azaz a szabad, vagyoni helyzetétől függetlenül, a maga ura volt. A szabadok túlnyomó többsége Szent István korában minden bizonnyal a szabadságukat a honfoglalást követő évszázad során sikerrel megőrzött magyarok közül került ki, s csak kisebb részük lehetett felszabadított szolga, illetve külföldről érkező betelepült személy.

A törvények tanúsága szerint a szabadok társadalmát sajátos kettősség jellemezte. A gyilkosságra vonatkozó törvények, mint láthattuk, egységesen szabják meg a megölt szabad után járó vérdíjat: az államalapító uralkodóval rokonságban álló Aba Sámuelhez - a későbbi királyhoz - hasonló előkelőért sem járt több vérdíj, s a pusztán személyes szabadsággal rendelkező, ám vagyontalan szabad gyilkosának sem kellett ennél kevesebbet fizetnie. Ez a szabályozás egyértelműen arra utal, hogy a szabadok társadalmi jogi szempontból egységes réteget alkotott. Annál nagyobb különbségek figyelhetők meg a vagyoni helyzetet és a társadalmi presztízst illetően. Ezekre a különbségekre az egyes bűnök elkövetőire kirótt vagyoni büntetések utalnak, amelyek a jelek szerint az elkövető társadalmi helyzetéhez igazodtak. A hitszegés bűnében elmarasztaltakra a törvény - sajátos s egyúttal jellemző szimbolikát alkalmazva - a korábban esküre emelt kéz levágását szabja ki, ám lehetőséget nyújt a büntetés megváltására is: a "hatalmasok" (*valentes*) ötven, a "népből való ember"-ek (*vulgaris*) pedig tizenkét tinó lefizetése esetén mentesülhettek a csonkítástól. Általánosabbnak tűnik ugyanakkor a szabadok társadalmát három csoportra osztó tagolás, mely részint a feleséggyilkosságról, részint a más házában megtámadásáról szóló törvényekben tűnik fel. Az előbbi esetben az "ispán" (*comes*) ötven, a "vitéz vagy gazdagabb ember" (*miles vel alicuius vir ubertatis*) tíz, a "népből való" (*vulgaris*) pedig öt tinót tartozott fizetni, a másik büntetési tételhez kapcsolatos törvényben ugyanezekkel a kategóriákkal találkozunk, s a büntetési tételek is hasonlóak (száz, tíz, illetve öt tinó). Szembetűnő, hogy az egyik esetben az "ispánok" ugyanazért a bűnért ötször, illetve tízszer, a másikban pedig tízszer, illetve hússzor többet fizettek, mint a másik két csoport tagjai. A büntetések nagysága közötti jelentős különbségek alapján alighanem okkal gondolhatunk arra, hogy a középréteget alkotó "vitézek" és "gazdagabb emberek" vagyoni

helyzete jóval közelebb állhatott az alsó réteg "népből valók"-nak nevezett tagjaira jellemző szinthez, mint az "ispánok"-éhoz, akiket vagyonságuk, úgy látszik, messze a szabadok társadalma fölé emelt.

A legvagyonosabb réteg tagjaira a törvények által alkalmazott "ispán" kifejezés eredendően nem társadalmi csoportra utaló szó volt, hanem tisztségnév. Az Árpádok állama, kivált az első két évszázadban, különböző jellegű és rendeltetésű ispánságokból (*comitatus*) állt, s ezek élére állított személyt illette meg az ispán cím. Az "ispán" kifejezést vélhetően azt tette alkalmassá egy társadalmi csoport megnevezésére, hogy az ispánok túlnyomó többsége ebből a társadalmi csoportból került ki, s így a tisztségnév és a társadalmi réteg közötti határok, ha el nem is mosódtak, mindenestre nem rajzolódtak ki élesen. Az ispáni réteg alkotta a mai fogalmaink szerinti arisztokráciát. Tagjainak eredetére az a törvénycikkely vet fényt, mely "születésre és méltóságra nézve nagyobbak"-ként (*maiores natu et dignitate*) nevezi meg őket. Ezek szerint tehát ezen rétegbe tartoztak az államalapítás előtti törzsi előkelők közül azok, akik az Árpádok oldalára állván sikerrel mentették át társadalmi pozíciójukat az új rendszerbe, illetve azok a külföldről érkező személyek, akik az Árpádok szolgálatában emelkedtek magasra. Az első csoportba tartozhatott például az Ajtonyt István seregvezéréként legyőző Csanád, az utóbbiba pedig - mások mellett - az a Hont és Pázmány, akiket forrásaink a Koppány ellen vívott harccal kapcsolatosan emlegetnek, s akiktől a magyar középkor egyik legkiterjedtebb előkelő rokonsága származott le. A már említett Ába Sámuelre ugyanakkor mindkét jelző ráillik, hiszen róla egyfelől feltehető, hogy a magyarokhoz még a honfoglalás előtt csatlakozott kabarok törzsfői családjából származott - s ily módon a régi arisztokrácia képviselőinek egyike lehetett -, másfelől viszont egy ideig István udvarának ispánja is volt, azaz a törvény idézett szavaival élve ő mind születésére, mind méltóságára nézve a "nagyobbak" közé tartozott.

A szabadok társadalmának középrétegét azok alkották, akiket forrásaink "vitéz"-eknek (*miles*) neveznek, alighanem katonáskodó életmódjuk miatt. A törvényekben ugyanakkor a kifejezés több értelemben fordul elő. Az egyik cikkely arról rendelkezik, hogy "mindegyik úrnak (*senior*) legyen meg a maga vitéze, és senki se beszélje rá valamelyik vitézt, hogy régi urát elhagyja, és hozzá jöjjön, ebből ugyanis civakodás támad". Ugyanezen törvény egy másik helyén ellenben arról olvashatunk, hogy "valakinek a vitéze vagy szolgája máshoz szökik" és a szökevény ura "követet küld ki ezek visszahozására". Nyilvánvalónak tűnik, hogy a két cikkelyben egyaránt "vitéz"-ként szereplő személyek jogállása nem lehet azonos, hiszen alapvetően más társadalmi állapotot feltételez az, ha egy vitéz valakinek a rábeszélésére "hagyja el" urát, mint ha "elszökik" attól. Az előbbi esetben szabad emberről van szó, akit elvben megillet a jog, hogy elhagyja az urát - s ebből a szempontból mellékes, hogy a törvényhozó ezt nem tartja kívánatos helyzetnek -, míg másik törvénycikkelyben szereplő "vitéz" nyilván azért "szökik el" urától, mert nincs lehetősége arra, hogy más módon távozzon. Ez utóbbi esetben tehát a "vitéz" csakis olyan harcosra utalhat, akinek jogállása a szolgák között jelöli ki a helyét. Ilyen szolgarendű vitézekre vonatkozhat az a törvény is, amely arról rendelkezik, hogy "azok a javak ..., valamint vitézek, szolgák és bármi, ami királyi méltóságunkhoz tartozik, maradjanak meg változatlanul, s azokból senki semmit el ne raboljon, vagy el ne vegyen".

A vitézek egy másik része azonban, miként az urát "elhagyó" is, a szabadok közé tartozott. Erre vall, hogy a "vitézek" kifejezés, amint azt láthattuk, rendre a szabadok társadalmának középső rétegére vonatkozóan fordul elő a törvényekben. A szabad jogállású vitézekre vonatkozó utalások alapján megállapítható, hogy mind önálló egzisztenciával rendelkező birtokosok, mind pedig mások szolgálatában álló harcosok voltak közöttük. Ez utóbbiak szolgálata azonban - ellentétben a szolgarendű vitézekkel - nem a tulajdoni függés kényszerén alapult, hanem az önkéntességen.

A szabadok alsó rétegének tagjait a törvények "népből valók"-nak (*vulgaris*) nevezik: ezek kisbirtokosok vagy vagyontalan, de személyükben szabad emberek lehettek.

A törvények tanúsága szerint már Szent István korában jelen voltak a magyar társadalomban azok a külföldről betelepülők, akiket forrásaink vendégtelepesekként (*hospes*) emlegetnek. A kifejezést eredetileg minden bevándorlóra alkalmazták, társadalmi helyzetétől függetlenül, utóbb azonban jelentése leszűkült az olyan vagyontalan és személyükben szabad "vendégek"-re, akik más földjének megművelésére vállalkoztak, illetve kereskedelemmel és kézműiparral foglalkoztak. A földművelő vendégtelepesekből fejlődött ki az Árpád-kor paraszti társadalmának elitje.

A magyar társadalom ezen általános skémájának konkrét megjelenési formái - mind Szent István korában, mind azt követően - elválaszthatatlanok voltak az ország birtokstruktúrájától. A Magyar Királyság birtokviszonyait három birtoktípus - a királyi, az egyházi és a világi magánbirtok - egyidejű jelenléte jellemezte. Idővel, éppen a Szent István korában meginduló folyamatok kiteljesedéseként, mindhárom birtoktípuson kialakultak az arra jellemző társadalmi csoportok.

A világi magánbirtokok zöme minden bizonnyal a honfoglaló nemzetségek részleteiben szinte egyáltalán nem ismert bomlási folyamatának eredményeként jött létre, kialakulásában ugyanakkor szerephez jutottak az uralkodó adományai is, elsősorban az idegenből beköltözött előkelők esetében. A világi magánbirtok jellemző sajátossága, hogy a rajta élő földesúri népeket jogállásuk szerint kategorizálták. A korai időkben, így az államalapítás évtizedeiben is, a legnagyobb számú és legjelentősebb szolgálónépi csoportot azok alkották, akiket forrásaink egyszerűen csak "szolgá"-knak (*servus*) neveznek. Az eredendően a szolgai jogállásra utaló kifejezést a világi magánbirtokokon azokra alkalmazták, akiknek a helyzete a lehető legteljesebben tükrözte a szolgai állapot legfőbb jellemzőjét, a tulajdoni függést. Szolgái munkaerejét a tulajdonos belátása szerint, minden korlátozás nélkül felhasználhatta. A szerencsésebbek háziszolgaként az uruk háztartása és családja körül adódó feladatok látta el, többségüket azonban a földesúri gazdaságok foglalkoztatták. Ez idő szerint a birtokosok művelés alá fogott földjeiket saját kezelésben tartották, s egyfajta házigazdaságok gyanánt működtették. A prédiumnak (*praedium*) nevezett földesúri üzem mindenestül a földbirtokos tulajdonában állt: az övé volt a föld, az annak megműveléséhez használt eke és más munkaeszköz, az övéi voltak az igavonó és egyéb állatok és persze a munkát végző szolgák. A prédiумok szolgái, bár paraszti munkát végeztek, önállóan termelő paraszti gazdasággal nem rendelkeztek, sőt

többnyire saját háztartással sem. Munkájukat a földesúr megbízottja irányította, közös szállásokon laktak, s az úr gondoskodott élelmezésükről és ruházódásukról. Összességében elmondható, hogy a szolgák függése mindenekelőtt személyi jellegű volt: szolgálai állapotuk az úr személyéhez, s nem földjéhez kötötte őket. Feltehető ugyanakkor, hogy már Szent István idejében is éltek a világi magánbirtokon szabad jogállású parasztok, mindenesetre a 11. századi törvényekben már találkozunk ilyenekkel.

A királyi birtokok részint a honfoglalás óta az Árpádok kezén lévő területekből, részint pedig az államalapítás körüli harcok során elkobzott javakból álltak, de a király volt az ura a Kárpát-medence 11. század elején még hatalmas lakatlan területeinek is. Az óriási kiterjedésű királyi birtokokból különböző rendeltetésű birtokszervezeteket alakítottak ki. A király és udvartartása, valamint az uralkodócsalád tagjai ellátására az összefoglalóan udvari birtokszervezetnek nevezett intézmény szolgált, a várszervezet ellenben mindenekelőtt a hatalmi apparátus része volt. Az uralkodói birtokszervezetek e két fő típusán belül önállóan igazgatott ispánságokat szerveztek. Az ország területén elszórva fellelhető királyi udvarházakhoz kapcsolt birtokok udvarnokispánságokat alkottak, a várak alá rendeltékből pedig várispánságok jöttek létre. Az udvarnokispánságok földjeit megművelőket szlávból átvett szóval "udvarnok"-oknak nevezték, a várispánságok szolgálónepeit "várnépbeli"-eknek (*civis* vagy *civilis*, utóbb *castrensis*). Mindkét szolgálónépi csoport felbukkan már Szent István törvényeiben is. Feltehető, hogy az államalapítás és a királyi birtokok megszervezése idején megkezdődött már a különböző speciális szolgálattal tartozó királyi szolgálónépek (pl. a lovászok, a tárnokok, a bölényvadászok stb.) ispánságainak kialakítása is.

A királyi birtokokon élő szolgálónépek - a közjük telepedő *hospesek* kivételével - valamennyien szolgarendűek voltak, akiknek a tulajdonosa maga az uralkodó volt. Mivel mindenki azonos jogokkal rendelkezett, ezért az egyes csoportokat szolgálataik szerint különböztették meg egymástól. A királyi birtokok szolgálónépei önálló gazdasággal rendelkeztek, s ennek művelése révén tartották fenn magukat és családjukat. A birtokszervezetnek megszabott szolgálataik szerint tartoztak szolgálni, s ezen felül még többféle címen adóval is terheltek őket. Az udvarnokok javarészt gabonában rótták le terheiket, ezért aztán az Árpád-korban esetenként mint "kenyéradók, akiket közönségesen udvarnokoknak mondanak" formában emlegetik őket. A várnépbeliek munkája tartotta el a várszervezetet, ennek megfelelően szolgálataik is sokfélék voltak: szőlőműves és ács, szántó és szűcs éppúgy szerepel későbbi forrásainkban, mint börtönőr vagy éppen kovács. A királyi birtokok népeit századokba és tizedekbe szervezték, mely intézmények adóztatási és munkaszervezési egységek lehettek.

Az egyházi birtoknak, természetesen módon, hiába is keresnénk az előzményeit a keresztény királyság kialakítása előtti időkben. Az első egyházi intézményeket - olykor, mint például a pannonhalmi bencés monostor esetében, apja, Géza fejedelem kezdeményezését folytatva - Szent István alapította, s fenntartásukról bőkezű birtokadományokkal gondoskodott. A királyi alapítású egyházaknak utóbb magánszemélyek is adtak adományokat, s a 11. század közepéről már magánalapítású egyházakról is van tudomásunk. Az egyházi birtokokon élő szolgálónépek, hasonlóan a királyi birtokok népeihez, valamennyien az egyházi földesúr tulajdonában álló szolgarendűek voltak. Az egyház szolgálóinak függőségét az tette némiképp szorosabbá, hogy míg a király esetenként valamely kiemelkedő szolgálat jutalmaképpen felszabadította a maga szolgálait, vagy más módon elidegenítette azokat, az egyház ettől tartózkodott, mivel az egyházi birtokok és szolgálónépek valódi tulajdonosának e korban az adott egyházi intézmény védőszentjét tekintették, akitől - az egyházjog tanítása szerint - annak javait nem volt szabad elidegeníteni. Az egyház a birtokain élő szolgálókat önállóan termelő gazdaságokkal látta el, s különféle szolgálatok teljesítésére kötelezte. Ezen szolgálatok megbecsült vagy alantasabbnak tartott volta, s ezzel összefüggésben, terheik nagysága alakított ki az egyházi szolgálónépek között hierarchikus rendet.

A magyar társadalom ezen korai struktúrája a 11. század utolsó negyedére vált tagoltabbá. A változások főként két területen mutatkoznak meg. A szabadok közül kivált az előkelők csoportja, melynek tagjait azontúl nemeseknek (*nobilis*) nevezték: ők a közönséges szabadokat megillető jogokat meghaladó kiváltságokkal rendelkeztek. Ezzel a szabadok társadalmára Szent István korában még jellemző jogi egység felbomlott. Hasonló jellegű fejlemény figyelhető meg ugyanebben az időben a szolgák esetében is. Kialakult ugyanis a szolgafelszabadításnak egy olyan típusa, amely már nem a született szabadok jogállását biztosította az ily módon kiváltságolt személynek, hanem csupán a teljes alávetettséghez képest adott olyan többletjogokat, amelyek azonban még így sem érték el a valódi szabadság szintjét. Ennek eredményeként létrejött a szolgák társadalmán belül egy olyan csoport, amelynek tagjai a közönséges szolgákhoz képest viszonylagos szabadságban éltek: őket nevezi a modern magyar társadalomtörténetírás kötött szabadoknak. A kötött szabadok, akiket forrásaink esetenként "szabadok"-nak neveznek, valójában szolgák voltak - azaz a tulajdoni függés kényszere kötötte őket urukhoz -, ám bizonyos korlátozott jogokkal rendelkeztek.

[Vissza](#)

Pomogáts Béla

Szent István a magyar költészetben

St. Stephen in the Hungarian poetry

The figure of the holy king already appeared in the legends of the Árpád-age and has been present ever since in our religious and profane poetry as an example providing moral strength and communal-spiritual support. The wisdom and foreseeing of St. Stephen, his consequentiality and severity that ensured the perpetuance and unity of the Hungarian people have been versified by almost all the significant figures of Hungarian poetry.

Egy nagy történelmi személyiség költői megidézésének többnyire nem pusztán alkalmi jelentősége van, jóllehet általában valamilyen nevezetes alkalom: évforduló, ünnepség, országos megemlékezés ad alkalmat a költői portré készítésére. A nagy történelmi személyiség egyszersmind jelkép mindig: erkölcsi példa vagy éppen a nemzeti identitás valamely fontos történelmi alkotó elemének szimbóluma. Így van ez a mi költészetünkben is, hiszen a honfoglaló Árpád, a magyarságnak a keresztény Európában helyet szerző államalapító Szent István király, az országot minden ellenségtől védelmező Szent László, a törökverő Hunyadi János, a nyugati műveltségnek otthont adó Mátyás király vagy éppen Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos emlékének és alakjának költői művekbe foglalása mindig a nemzeti lét valamilyen fontos követelményére figyelmeztetett. Lehetett ez a követelmény a nemzeti függetlenség védelme vagy éppen helyreállítása, lehetett a honvédő szellem mozgósítása, lehetett az igazságos társadalmi berendezkedés, lehetett a bölcs politikai stratégia, és lehetett a nemzet érdekében vállalt áldozat, akár az önfeláldozás. A nagy királyok, fejedelmek, hadvezérek, államférfiak alakjának életre keltése mindig időszerű eszmények és követelmények szolgálatában állt, mindig cselekvésre vagy önvizsgálatra mozgósító szellemi erőforrás kívánt lenni: a magyar költészet ezért állította példaként a nemzet elé történelmének nagy egyéniségeit.

Szent István emberi alakjának és történelmi életművének szépirodalmi, költői ábrázolása is hasonló megfontolások jegyében fogant, a szent király alakjának és művének költői (vagy regénybeli és színpadi) megidézése is mindig időszerű és jelképes értelmet kapott. Méghozzá általában a nemzeti történelem olyan fontos eseményeinek értelmezésében, amelyek ezer esztendő leforgása során a nemzeti identitás meghatározói közé kerültek. Az egyik ilyen esemény maga az államalapítás, a másik pedig a keresztény Európa közösségében való elhelyezkedés. Mindkettő kiemelte a magyarságot a keleti életformák és a népvándorlás kaotikus világából, és megalapozta jelenlétét, szerepét a nyugati nemzetek között. Éppen ezért mindazokban a korszakokban, midőn a magyar állam folytonosságát és a magyarság európai elkötelezettségét hangsúlyozni kellett, Szent István alakja a szépirodalomban is erőteljesebb szerepet kapott.

A szent király alakját mindenekelőtt legendái: a "kisebb" és a "nagyobb" Szent István-legendák, illetve a Hartvik püspöktől származó legenda örökítette meg. A 13. század végén született *István király verses históriája* (Officium S. Stephani Regis Hungariae) is nagyjából e legendák történeti anyagát követi, miközben portrét rajzol az államalapító és egyházszervező uralkodóról. A verses história elsősorban azt emeli ki, hogy István király vezette el a magyarságot a pogány világból a kereszténységbe: "Míg Attila állt fölötte, / a magyar nép egyedül / a szarnok igáját nyögte / ész nélkül s hitetlenül. / De István uralkodása / dicső fordulót hozott, / jelzi egy szó megtoldása: / gaz igazra változott. / Teremtőnk a tenger éve / elhagyott Hungáriát / mindeddig megtérítésre / senkinek sem adta át; / eme szentjével kínálta / a keresztység balsamát, / övéinek s néki tárta / örök égi otthonát." (Weöres Sándor fordítása) A verses história nyomatékkal szól arról, hogy István király erős akarattal és uralkodói szigorúsággal vezette népét a keresztény Európába: "Ha szelídebb apostolra / is hallgatna nemzetünk: / talán Isten küldött volna / kezesebbet is nekünk. / Merész lázongók hadával / gyengébb pásztor mit tegyen? / Ezért kemény férfi által / szállt reánk a kegyelem." Ugyanakkor a király szelídségét is ünnepli, azt a kegyességét, amelyet a szegények és a szenvedők iránt tanúsított: "Mennynek minden adománya / közt legnagyobb kegyelem, / mely rászállt a szent királyra: / csodálatos türelem. / Koldusok tépték szakállát / - példaként említették -, / mikor egyszer alamizsnát / kegyesen osztott nekik; / és elkezdett énekelni / hálát, ujjongó fohászt, / hogy méltó lett elszenvadni / e csúf megaláztatást."

Dankó József, a régi magyar himnuszok költészet egybegyűjtője hívta fel a figyelmet (még a múlt század végén kiadott munkájában) a *De Sancto Stephano rege* című latin himnusra, majd Alszeghy Zsolt állapította meg azt, hogy ennek a himnusznak két részlete magyar fordításban is megtalálható középkori kódexeinkben. Mindkettő prózai fordítás, mindazonáltal a régies prózai szövegen is átüt a költőiség. Az első részlet a *Keszthelyi Kódex*ben található (mai helyesírás szerint): "Szent István király / magyaroknak apostola / csodákkal és jószágokkal / naponként mennyből ékesítetik, / kit ájtatosan kérünk, / hogy minket oltalmazzon minden gonosztól." A másik fordításszöveg az *Érdy kódex*ből való, itt a Szent Istvánról szóló prédikáció tolmácsolja a latin himnuszt magyarul: "Idvez légy boldog Szent István király / a te népednek nemes reménysége. / Idvez légy mi megtérésünknek bizony doktora és apostola. / Idvez légy minden szentségnek és igazságnak fényes tüköre."

Ezt követve a középkorban mindvégig jelen volt Szent István alakja az egyházi költészetben: latin himnuszokban, magyar nyelvű töredékekben. Ezek a szövegek rendre a Szent István-legendák történeti anyagára és a bennük kialakított jellemképre támaszkodnak, azaz elsősorban a keresztény uralkodó: a térítő apostol és egyházszervező, illetve a keresztény erényeket az életszentség magaslatán gyakorló és érvényesítő király egyéniségét rajzolják meg. Az első összefüggő magyar Szent István-himnuszt az 1651-ből való *Cantus Catholici* című gyűjteményben találjuk meg, ez a himnusz ugyancsak az apostoli szolgálat eredményeit örökíti meg: "Királyi pálcát hogy kezébe vévé: / Keresztény Hitet terjeszteni kezdé. / A' pogányságot Országból ki-üz, és ki-rekeszté. / Sok Templomokat, és

Püspökségeket, / Magyar országban fundála, s' helyeket; / Kikben szüntelen Isten dicsírteték, s' neve hirdetteték. / Sok gazdagsággal azokat bé-tölté, / Szent Oltárokat fel-is ékesíté. / Kinccsel, arannyal, sok szép eszközökkel, drága kövekkel. / E' mellé szerze igaz Pásztorokat, / Más Országokból hozza tanítókat." Hasonlóképpen mutatja be a szent király alakját Szegedi Lázár 1674-ben közreadott *Cantus Catholici*-ja, a 17. század végi *Cantionale* című kézirat, az erdélyi Kájoni János ugyancsak 17. századi énekgyűjteménye és Náray György 1695-ből való *Lyra Coelistis* című kiadványa. Ez utóbbi Szent István-éneke helyezi el első alkalommal a Szent Jobb legendáját a himnuszok szövegében, noha maga a legenda már az *Érdy kódex*ből is ismerős. Minderről Alszegehy Zsolt forrásértékű tanulmánya - az 1938-ban a Szent István-émlékkönyvben megjelent *Szent István a magyar egyházi költészetben* című összefoglalás - ad számot.

Az egyházi költészet mellett már a 16. század világi költészetében is megjelenik Szent István alakja, méghozzá nemcsak katolikus, hanem protestáns költők munkáiban is. Így Farkas András protestáns prédikátor 1538-as *Az zsidó és magyar nemzetéről* című verses krónikájában, amely az ószövetségi zsidóság és a magyarok történetét állítja párhuzamba egymással, és a zsidó történelem példáival próbálja biztatni a Mohács utáni korszak nemzeti tragédiáit átélő magyarságot. Szent István és hozzá hasonlóan Szent Imre és Szent László ebben a krónikában elsősorban már nem katolikus hitvallóként, hanem a magyar történelem nagy alakjaiként kapnak szerepet. Vagy száz esztendővel később, 1653-ban pedig gróf Listius László, az életét később vérpádon végző főúri bűnöző és tehetséges barokk költő *A magyar királyokról* című verses művében idézte fel István király alakját. Ez a költeményrészlet is a szent király életéről kialakult hagyományokat örökölte meg, például a következő négy sorban: "Legelső királya a magyar nemzetnek, / Rómából hozaték koronája ennek. / Istentől rendelve volt e nemzetségnek, / hogy helyre hozassék félelme Istennek."

A szent király kultuszát segítette elő, hogy a Szent Jobb, azaz a király bebalzsamozott és fennmaradt jobb keze visszakerült Magyarországra. A szent ereklye ugyanis a székesfehérvári királysírok török feldúlása után Boszniába került, ott keresztény kereskedők váltották meg, Dubrovnikba (akkor: Raguzába) vitték, és az ottani dominikánus kolostor gondjaira bízta, ahonnan 1771-ben Mária Terézia Bécsbe, majd Budára vitette. Az ereklye hazakerülése ismét megerősítette Szent István Kultuszát, ezt jelzi Faludi Ferencnek, a tudós jezsuita költőnek a Szent-mihályi Mihály által összeállított 1797-es *Egyházi Énekes Könyv*ben található ünnepi éneke: "Elbujdostál, megkerestünk, áldott légyen a Szent Ég / Országodba bévezettünk, szívünk örömnünkben ég, / drága kincünk, feltaláltunk, Magyarország vigadoz, / itt van, kit óhajtva vártunk, ezer áldásokat hoz." Ugyancsak a Szent Jobb hazahozatala alkalmából készült az a két ének is, amelyet szintén az előbb idézett énekeskönyv tartalmaz. Az első, amelyet sokáig ugyancsak Faludi Ferencnek tulajdonítottak, a következőképpen indul: "Óh dicsőséges Szent Jobb Kéz, / melyet magyar óhajtva néz, / drága kincse népünknek, / nagy öröme szívünknek, / kérünk áldd meg országunkat, / királyunkat s mindnyájunkat, / óh Szent Kéz, óh Szent Kéz, / légy oltalmunk és örökös pajzsunk". A másik ének közvetlenül arra utal, hogy a Szent Jobb ereklyeként történt csodálatos fennmaradása az első király életszentségét hivatott bizonyítani: "Érdemlette buzgóságod s jótéteményed, / hogy maradt rothadástól áldott jobb Kezed, / most már Nagy Asszonyunkkal / vigadsz Égi Karokkal, / óh Szent Király, lásd szükségünk, / áldj minden jókkal."

A 18. század egyházi és világi énekköltészete igen gyakran idézte fel a szent király alakját és történelmi életművét. A már idézett *Egyházi Énekes Könyv* több Szent István-himnuszt és éneket foglal magába, s hasonló egyházi énekek találhatók Bozóky Mihály 1797-es *Katolikus karbéli kótás énekeskönyv*ben, illetve az 1785-ben Pesten kiadott *Énekek könyve a szükséges litániákkal és imádságokkal* című gyűjteményben. Ugyancsak 1785-ben adta közre *Énekek könyve* című gyűjteményét Ányos Pál, a kor kiváló költője, ebben található a minden bizonnyal Ányos nyomán született Szent István-himnusz is, amely elsősorban költői minősége következtében válik ki a korszak átlagos egyházi énekei közül. Ennek első szakaszát idézem: "Ma van helye buzgóságnak, / Már lángokban van szívünk! / Öröm napja magyarságnak, / Ez, melyre ma ébredünk, / Szent István király innepe, / Elég ezt csak nevezni, / hogy buzogjon magyar népe / S meg ne szűnjön érezni." Hasonlóképpen az 1797-ben megjelent két énekeskönyvben - Szent-mihályi Mihály és Bozóky Mihály gyűjteményeiben - található meg a máig legnépszerűbb Szent István-ének, az *Ah, hol vagy magyarok* kezdetű. Ennek szövege Bozókyknál a következő (jól ismert) szakasszal kezdődik: "Ah, hol vagy magyarok tündöklő csillaga, / Ki voltál valaha országunk istápjá, / Hol vagy István király, / Téged magyar kíván, / Gyászos öltözetben te előtted sírván."

A 19. század magyar világi költészete ehhez képest ritkábban idézte fel a szent király alakját, annak ellenére, hogy a nemzeti történelem nagy személyiségei: Szent László, Hunyadi János, Mátyás király, Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc történelmi emlékezete igen gyakran adta a költészet tárgyát. Már csak annak következtében is, hogy a reformkor, a negyvennyolcas szabadságharc, majd az önkényuralom korszaka is következetesen törekedett a nemzeti önérzet felkeltésére, és ezt a nagy történelmi egyéniségek: királyok, hadvezérek alakjának példázatos életre keltése által is el kívánta érni. Így Garay János, aki 1847-ben közreadott *Az Árpádok* című kötetében valamennyi Árpád-házi király tetteit megörökítette, s ennek során *A Szent Korona*, *Az apostol* és *A beteg király* című költeményeiben István király élettörténetét is összefoglalta: a korona kérésétől haláláig. A második elbeszélő költemény talán a leginkább tanulságos, ez ugyanis (akár a középkori "király-tükrök") Szent István alakjának, az őt jellemző karitásznak a megrajzolásával hívja fel a figyelmet arra, hogy a magyar reformkor közz gondolkodása szerint milyennek kellene lennie az ideális uralkodónak, aki nem csak kormányozza népét, hanem gondoskodik is róla.

A század második feléből Arany János *Csanád* című hőseposz-töredéke idézte fel Szent István alakját. Az 1850-es években megkezdett, de be nem fejezett költemény az ország déli vidékeire támadó pogány besenyők legyőzését és a két győztes hadvezér: Csanád és Gyula vetélkedését beszélte volna el. Első szakaszában a királyi méltóság teljes pompájában uralkodó nagy király alakját mutatja be: "Űl Isztragomban István szent király, / Pap- és parasztúr mind körötte áll/ Fején az ékes ujdon korona,/ Vállán palástnak hímezett bársonya, / Kezében a bot, egy arany virág. / Gyönggyel rügyedzik rajta minden ág; / Mint támadó nap, a tisztos nagyok / Arcán királyi fénye felragyog."

Figyelemre méltó Vajda János és Reviczky Gyula egy-egy verse is. Vajda *Székesfehérvárott* című költeményében az egykori koronázó városban eltemetett Árpád-házi királyok emlékét kelti életre, azokét az uralkodókét, akiknek hajdani díszes sírhelyét a török invázió pusztította el: "E hallgatag utcákon itt / Nagy árnyékok járnak; / A harangok nevét zengik / Szent István királynak. / Ezek a fák, melyek itten / Búsan hajladoznak, / Hogy elmúlik végre minden! / Arról álmodoznak. / Nagy királyok széke hajdan / Ős Alba Regia, / Kegyeletes emlék mostan, / Hamvadó múmia." Reviczky Gyula *Szent István* napján című költeménye pedig, miután felidézte a szent királyhoz fűződő hagyományokat, aktuális politikai üzenetként fogalmazza meg a magyarság összefogásának követelményét: "S lesz még idő, lesz még olyan nap/ Midőn, dicsőséges király, / Hatalmát a rég' vert magyarnak/ Majd nem gyöngíti belviszály, / Ha majd a népek viharába'/ Csak a te koronád nem ing, / S a magyarok fölönt királya / Magyar király leszen megint!"

A századforduló és a századelő idején, főként az ünnepi alkalmakhoz fűződő költészetben igen gyakran jelent meg Szent István alakja, emlékezete és öröksége. Minderről Pintér Jenőnek az 1938-as *Szent István-emlékkönyv*ben olvasható *Szent István a magyar világi költészetben* című tanulmánya részletes összefoglalást ad. Ezúttal csupán Vargha Gyula *Gizella királyné* és *Az első harangszó*, Gyóni Géza *A dicsőséges Jobbhoz*, Gáspár Imre *Szent István ünnepére*, Dalmady Győző *Szent István napján*, Bán Aladár *Ének a szent Jobbról* és Harsányi Lajos *Szent István* című költeményét szeretném megemlíteni, hasonló ünnepi vers akad még jó néhány, minthogy az augusztus 20-án hagyományosan megrendezett Szent Jobb-körmenetek általában mindig meghílették a vallásos vagy hazafias költészetet.

Huszedik századi klasszikusaink közül talán Babits Mihály nevéhez fűződnek leginkább emlékezetes Szent István-versek, nem utolsósorban annak következtében, hogy a két világháború közötti időszakban a költő az esztergomi Előhegyen - a szent királyhoz fűződő történelmi emlékek közelében - találta meg nyaranta otthonát. Ott írta meg a húszas évek elején *Szent király városa* című költeményét, ebben, hasonlóan az időszak más verseihez, azzal vetett számot, hogy milyen szenvedéseket hozott a magyarságra az első világháború, a két forradalom és a trianoni békediktátum. Érdekes felidézni Babits szavait: "Sötét kor ez, / barátaim! Szörnyű rabságból ébredünk / s átallunk szabadságért küzdeni. / Templomokat romboltunk, s rá nem érünk / építeni; jó ha még saját ledőlt falunkat / fölraakhatjuk, hogy elbújhassunk szégyenünkkel! / Küzdeni? Más korok küzdtek könyvért, keresztért, / ostyáért és zászlóért: ez nekünk már / mind semmi volt. Mi már a Semmiért / harcoltunk, mint üres gép, barbár századok / harcánál szörnyebb harcot. Egymást vontuk az / ágyúk elé. Óh, szent István király! A te / csatáid jobbak voltak. Karddal a / kard ellen! Hogy a magyar ölyv galambként / üljön a szentek vállán, s hordja tőlük az / Isten postáját! - Hol az Isten? S hol a harc, / mely még békét ígér?". Szent István alakját: királyi büszkeségét idézi fel Babitsnak egy másik nevezetes költeménye, az *Imre herceg* is.

A század neves katolikus költője, a piarista paptanár és irodalomtudós Sík Sándor munkásságában is jeles nyomot hagyott a Szent Istvánra való emlékezés. *Szentkirály szolngatása* című ünnepi költeménye az 1938-as Szent István évfordulóra készült: a váci székesegyház előtt rendezett ünnepségen olvasta fel; a kormány nevében pedig Hóman Bálint kultuszminister beszélt. A költő mintegy István királyt szólaltatja meg, midőn arra szólítja fel a magyarságot, hogy a keresztény erkölcs követelményeinek megfelelően tartson kollektív bűnbánatot: "Gázoltatok sokszor sajtó sírom hantján, / Idegen istennek térdeteket hajtván, / Napnyugatnak, keletnek. / Hitefogyott népem, ellenemre járván / Hányszor felemelted a ledöntött bálványt, / Mint a pogány, eretnek. / Bűnbánatos mellet háromszor verjenek, / Mind akik magyarok, mind akik engemet / Hívnak, szeretnek."

Lassan elérkeztünk az élő magyar költészethez. A Szent István alakja iránt táplált érdeklődés 1938 (ekkor rendezték az Eucharisztikus Világkongresszust is nálunk) körül érte el csúcspontját, és ez az érdeklődés a második világháború után sem lohadt. Ebben az időben Szent István alakja valósággal jelképpé emelkedett: a nemzeti függetlenség, a nemzeti méltóság és a nemzeti identitás szimbóluma lett, valójában mindazokkal a pusztító erőkkel szemben, amelyeket a kommunista önkényuralom hozott létre. Ebben az időszakban keltette életre a szent király emlékezetét Tornai József két költeménye is; a *Szent István szarkofágja* a régi éneket: "Hol vagy István király" idézi fel, az *István király* című költemény a magyarság ezeréves megpróbáltatásait veszi számba a tatárok által lenyilazottaktól kezdve az ötvenes évek parasztnyúzó politikájáig; végül pedig a nemzeti megmaradás erőt adó történelmi tapasztalatáról beszél: "Mi vagyunk, akik mindig lélegzünk, / István király."

Ugyancsak az élő magyar költészet Szent István-képét szemlélteti Ágh István *Árpád-házi katalógus* című költeménye, ez egyszerre hivatkozik Szent Istvánra és Szent Lászlóra, valójában mindkét király a nemzeti megmaradás szent szimbóluma: "Akinek uralgó jobbja néger gyermek / levágott öklének maradt ránk, / s kinek kiszáradt agya párája / aranyozta a hermát, / kemény erkölcsse metszette, árnyékolta, / s ki páros kísértet a kőben, / se szíve, se húsa, csontja, / túlvilág hullafoltszínű grafikája - / vigyáznak minket, vigyázzunk magunkra." Végül örömmel mondhatjuk, hogy a most ünnepelt Szent István-millennium is gazdagította költészetünket: a *Kortárs* című folyóirat augusztusi számában jelent meg Vasadi Péternek, a kiváló katolikus költőnek *István-zsoltár* című költeménye, amely ugyancsak a nemzeti lét, a megmaradás és az identitás nagy történelmi jelképei között jelöli ki a szent király alakját és szellemi örökségét: "előtted, arany lengés / lángolt a honteremtés / mögötted fénybe', porba' / dús földünk elnyugodva; / húzzák ma is az ökrök / szekéreként te-idődet; / köztünk vonul az öklöd." Szent István emlékezete a jelenben is - mindig megújuló - erkölcsi példát, az egész magyarságot illető történelmi örökséget és közösségi-lelki erőforrást jelent.

[Vissza](#)

Tóth Pál Péter

Az állampolgárságtól megfosztva

Deprived of citizenship

The first law concerning the obtainment and deprivation of Hungarian citizenship was enacted in 1879 and has been followed by four other acts of citizenship until the present. Most of the defeating rules were enacted in relation to the events of World War II, and concerned mainly men. After the communist take-over the punishment of the deprivation of citizenship was enhanced by the confiscation of property. The last act of this kind was enacted in 1981.

A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről első alkalommal 1879-ben alkottak törvényt, melyet a társadalmi, gazdasági változásoknak alárendelve még négy követett (1). A magyar állampolgársági jog a "ius sanguinis" elvét követi, s ennek következtében az állampolgárság - a születési helytől függetlenül - a szülő állampolgárságához igazodik. Ebből az elvből pedig az következik, hogy a világ latens magyar állampolgárokkal van tele. Abban az esetben ugyanis, ha a születési lánc nincs megszakítva, függetlenül attól, hogy az adott személy tudja-e, vagy nem, van-e erre vonatkozó dokumentuma, vagy nincs, magyar állampolgár. Ennek értelmében például a világ bármely országában élő második, harmadik stb. generációhoz tartozó egykori magyar állampolgárok leszármazottjai - bizonyos kivételektől eltekintve - akár tudják, akár nem, a "ius sanguinis" elvnek megfelelően magyar állampolgársággal is rendelkeznek. Ezt még azzal is ki kell egészítenünk, hogy az idegen állampolgárság vagy annak megszerzése automatikusan nem vonja maga után a magyar állampolgárság megszűnését. Az állampolgárság megszerzéséhez, illetve megszüntetéséhez ugyanis egyrészt az érdekelt ez irányú kérelme, másrészt pedig az erre feljogosított hatóság jóváhagyása szükséges. A születéssel keletkezett magyar állampolgárság mellett a "ius soli" elv alapján pedig a hontalan szülők Magyarországon született gyermeke, illetve az országban talált ismeretlen szülőktől származó gyermek - amíg ennek ellenkezője be nem bizonyosodik - magyar állampolgár.

Az első állampolgársági törvény (1879. évi L. t.v.) értelmében magyar állampolgárságot leszármazás, törvényesítés, házasság és honosítás alapján lehetett megszerezni, illetve a magyar állampolgárság elbocsátás, hatósági határozat, távollét következtében, törvényesítés és házasság által szűnhetett meg. Azok a személyek azonban, akik valamilyen ok következtében magyar állampolgárságukat elveszítették, azt - megfelelő feltételek megléte esetén - visszahonosítással ismételtelen megszerezhették.

Az 1879. évi L. törvényt két alkalommal, először 1921-ben, majd pedig 1939-ben módosították. Az első módosítás a győztes nagyhatalmak első világháborút lezáró békeszerződéséhez kapcsolódott. A békeszerződés 61. cikke értelmében ugyanis 1921. július 26-án, a békekötés napján azok a magyar állampolgárok, akik olyan területen éltek, amelyet Magyarországtól valamely más országhoz csatoltak - a magyar állampolgársági kötelékből való előzetes elbocsátás és az érintett személyek megkérdezése, beleegyezése nélkül - magyar állampolgárságukat elveszítették, és honosítás vagy egyéb hatósági eljárás nélkül annak az államnak a polgárai lettek, amely államhoz lakóhelyük került. Így az elcsatolt területeken élő magyar állampolgárok nemzetiségüktől függetlenül automatikusan csehszlovák, román, osztrák, illetve a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság állampolgárává váltak.

Az 1879. évi L. törvényt másodszer az 1939. évi XIII. törvény elfogadásakor módosították. Ennek értelmében:

- a) *megszűnt* a magyar állampolgársága annak, aki honosítás útján külföldi állampolgárságot kapott,
- b) az a magyar állampolgár pedig, aki a magyar királyi kormánytól kapott megbízás nélkül tíz éven keresztül megszakítás nélkül külföldön tartózkodott, magyar állampolgárságát *elveszítette*,

A fentiek mellett a Belügyminisztérium *megfoszthatta* magyar állampolgárságától azt a személyt:

- a) akit az 1921:III. t.c. értelmében elítéltek,
- b) aki háború idején az ellenséghez pártolt, és azt kémkedéssel, fegyveres szolgálattal stb. támogatta, ellenséges csapathoz csatlakozott, vagy önként ellenséges területre távozott,
- c) aki a kormány engedélye nélkül idegen állam kormányától, szervétől vagy külföldi politikai szervezettől politikai jellegű tisztséget vagy megbízást elvállalt, vagy valamely külföldi politikai jellegű szervezet tagja lett,
- d) aki az ország területét a vonatkozó jogszabályok megszegésével, kijátszásával elhagyta,
- e) aki bármilyen jellegű külföldi politikai jellegű szervezet tevékenységében részt vett.

Az 1939. évi XIII. törvénycikk értelmében tehát az állampolgárság nemcsak megszűnhetett, és nemcsak el lehetett veszíteni, hanem a felsorolt esetekben magyar állampolgárságától bárkit meg is lehetett fosztani. Az első két esetben politikai indíttatásról nem lehet beszélni, bár a megfogalmazás mögött, hogy azoknak a magyar állampolgársága is megszűnik, akik honosítás útján külföldi állampolgárságot kaptak, ilyen szándékot is sejthetünk. A távollét miatti állampolgárság-vesztés, bár némileg módosult, de alapvetően igazodott az első állampolgársági törvényhez. A törvény "újdonságát" azok a rendelkezések jelentették, amelyek értelmében a Belügyminisztérium a

magyar állampolgárságtól bárkit megfoszthatott.

Az 1939. szeptember 1-jén kihirdetett XIII. törvénycikknek bizonyos értelemben már volt előzménye, hiszen az 1939. évi II. törvénycikk értelmében azokat a személyeket, akiknek a magyar állampolgársága megszűnt, a hadsereg kötelékéből el kellett bocsátani. Az 1939. évi XIII. törvény állampolgárságot érintő politikai szankcióit az 1939. évi XIV. törvény elfogadásával a gazdasági élet területére is kiterjesztették. E törvény értelmében ugyanis a magyar állampolgárságtól megfosztható volt az a külföldön tartózkodó személy, aki fizetési eszközökkel, a külföldi követelésekkel és vagyontárgyak kivitelével követett el visszaélést.

Az 1939. évi törvénycikk rendelkezéseinek megfelelően az első döntés, melynek értelmében magyar állampolgársága megszűnt, vagy elveszítette azt, illetve valamely feltétel esetén valakit megfosztottak állampolgárságától, 1941-ben jelent meg a Budapesti Közlönyben. Egyelőre még nem tudunk válaszolni arra a kérdésre, hogy a törvénycikk kihirdetését követően másfél évig miért nem hoztak egyetlen döntést sem állampolgársági ügyekben.

Az országból 1871 és 1913 között kivándorlók nemek szerinti összetétele erős férfitöbbséget mutatott, a vándormozgalomban résztvevők többsége (73,8 százaléka) férfi volt. 1911-ig a kivándorlók között a férfiak aránya ennél jelentősebb volt, ezt követően pedig már 50 százalék alá esett (1913-ban például már 47,9 százalékra). Az 1939. évi XIII. törvénycikk alapján mintegy 21 ezer személy magyar állampolgárságát szüntették meg, az érintettek túlnyomó többsége - több mint 98%-a - férfi volt. Az állampolgárságtól megfosztottak belső arányai tehát nem reprezentálják a kivándorlók nemek szerinti összetételét.

1. Az állampolgárságtól megfosztottak száma nemenként és a döntés éve szerint

Döntés éve	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
	N			%		
1941	2 644	225	2 869	12,9	70,5	13,8
1942	14 445	-	14 445	70,4	-	69,2
1943	1 679	2	1 681	8,2	0,6	8,1
1944	1 761	92	1 853	8,6	28,8	8,9
Ismeretlen			16			0,1
Összesen	20 529	319	20 848	100,0	100,0	100,0

A 2. táblázat adatai alapján arra lehet következtetni, hogy az állampolgárságukat valamilyen ok következtében elveszítettek több mint 80 százaléka 1941-ben, 1942-ben és 1943-ban 15-34 évesek korosztályába, 1944-ben pedig a 20-54 évesek korosztályába tartozott. Ez pedig azt jelenti, hogy az 1939. évi XIII. törvénycikk rendelkezései elsősorban az első világháború után külföldre távozottakat érintette. Pontosabban mindazokat, akik 1944-ben 24 évesek vagy annál fiatalabbak voltak, 1920-ban vagy az azt követő években születtek. Az első három évben, tehát 1941-ben, 1942-ben és 1943-ban, amikor az 1939. évi XIII. törvénycikk alapján döntést hoztak, elenyészően csekély volt az 50 évesnél idősebbek száma. Azok között a személyek között viszont, akik e törvény alapján 1944-ben veszítették el állampolgárságukat, már a 30-54 évesek korosztályához tartozók is jelentős mértékben voltak képviselve.

A férfiak esetében az 1942-ben és 1943-ban meghozott döntések 99,8, illetve 98,8 százaléka a 15 és a 34 évesek korosztályához tartozókat érintette. Ebben a két évben csupán két nő magyar állampolgárságát szüntették meg, mindkettőjét 1943-ban. 1941-ben és 1944-ben az állampolgárságukat elveszítettek kor szerinti megoszlása a 35 és annál idősebbekre is kiterjedt. 1941-ben a 15-34 évesek korcsoportjához a férfiak 89, 1944-ben viszont már csak 41,3 százaléka tartozott. Az első három évben a 0-19 évesek aránya jelentősebb. A fiatalok száma összesen 3372 volt. Közülük csupán 64 volt a lány. Azaz az összes nő közel 30 százaléka fiatalok voltak. Valamennyiük magyar állampolgárságát 1941-ben vonták vissza. A 19 éven aluliak között összesen 13-an tartoztak a 0-14 évesek korcsoportjához. A 60 évesek vagy annál idősebbek aránya egyik évben sem volt jelentős.

2. Az állampolgárságtól megfosztott férfiak és nők száma és százalékos megoszlása korcsoportonként 1941-1944 között*

Korcsoport	1941		1942		1943		1944							
	férfi		nő		férfi		nő							
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%						
0-14	11	0,4	-	0,0	1	0,0	-	-	1	0,1	-	-	-	-

15-19	381	14,4	64	28,4	2698	18,7	-	-	202	12,0	-	-	14	0,8	-	-
20-24	895	33,9	77	34,2	5857	40,5	-	-	756	45,0	1	50,0	199	11,5	5	5,6
25-29	766	29,0	38	16,9	4279	29,6	-	-	332	19,8	-	-	155	9,0	8	9,0
30-34	308	11,7	24	10,7	1588	11,0	-	-	369	22,0	-	-	345	20,0	9	10,1
35-39	137	5,2	10	4,4	12	0,1	-	-	11	0,7	-	-	316	18,3	9	10,1
40-44	87	3,3	5	2,2	1	0,0	-	-	4	0,2	-	-	258	14,9	11	12,4
45-49	33	1,2	3	1,3	2	0,0	-	-	-	-	-	-	185	10,7	16	18,0
50-54	13	0,5	3	1,3	-	0,0	-	-	3	0,2	1	50,0	133	7,7	11	12,4
55-59	7	0,3	-	-	1	0,0	-	-	1	0,1	-	-	59	3,4	9	10,1
60-64	3	0,1	-	-	2	0,0	-	-	-	-	-	-	40	2,3	4	4,5
65-69	2	0,1	1	0,4	-	0,0	-	-	-	-	-	-	15	0,9	5	5,6
70-X	-	-	-	-	4	0,0	-	-	-	0,0	-	-	7	0,4	2	2,2
Összesen	2 643	100,0	225	100,0	14 445	100,0	-	-	1 679	100,0	2	100,0	1 726	100,0	89	100,0

*N=20 864, a megfosztottak közül 55 fő kora ismeretlen.

Thirring Gusztáv *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság* című 1904-ben megjelent művében a kivándorlók száma és területi megoszlása alapján úgy látta, hogy a századforduló táján a kivándorlás már megszűnt érdekes jelenség lenni. Ezt a 3. táblázat adatai is egyértelműen visszatükrözik.

Az állampolgárságot elveszítettek területi megoszlása azt mutatja, hogy Brassó, Fogaras, Liptó, Sáros, Szeben, Temes, Torda-Aranyos és Turóc vármegye kivételével, az ország egész területe, ha egyenetlenül is, de érintve volt. Az 1939. évi XIII: törvénycikk értelmében magyar állampolgárságukat elveszített személyek utolsó lakhelyük szerinti megoszlása vármegyei összesítésbeli igen jelentős eltérést mutat. A levéltári források feltárása nélkül nem tudjuk értelmezni azt, hogy azok között, akik 1941 és 1944 között magyar állampolgárságukat elvesztették, miért éppen a Bács-Bodrog vármegyeiek voltak a legszamosabbak. Az érintetteknek ugyanis több mint 41 százaléka e vármegye területén élt. Az átlag feletti adatot produkált még Máramaros, Baranya, Beszterce-Naszód és Bereg vármegye. Amíg azonban lakhelyük szerint a férfiak esetében a Bács-Bodrog, addig a nőknél Máramaros vármegyében élők szerepeltek a legnagyobb arányban.

3. Az állampolgárságtól megfosztottak száma és aránya lakhelyük szerint 1941-1944

Sorszám	Megye	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
		szám			százalék		
1	Abaúj-Torna	8	-	8	0,04	-	0,04
2	Alsó-Fehér	25	-	25	0,12	-	0,12
3	Arad	167	-	167	0,81	-	0,80
4	Árva	2	-	2	0,01	-	0,01
5	Bács-Bodrog	8 630	-	8 630	42,02	-	41,38
6	Baranya	1 568	-	1 568	7,63	-	7,52
7	Bars	5	1	6	0,02	0,32	0,03
8	Békés	23	-	23	0,11	-	0,11
9	Bereg	911	69	980	4,44	21,77	4,70
10	Beszterce-Naszód	1 198	34	1 232	5,83	10,73	5,91
11	Bihar	134	7	141	0,65	2,21	0,68
12	Borsod	7	-	7	0,03	-	0,03
13	Brassó	-	-	-	-	-	-
14	Csanád	1	-	1	-	-	-
15	Csik	32	-	32	0,16	-	0,15
16	Csongrád	6	-	6	0,03	-	0,03
17	Esztergom	80	-	80	0,39	-	0,38
18	Fejér	184	-	184	0,90	-	0,88

19	Fogaras	-	-	-	-	-	-
20	Gömör és Kishont	6	-	6	0,03	-	0,03
21	Győr	40	-	40	0,19	-	0,19
22	Hajdú	7	-	7	0,03	-	0,03
23	Háromszék	25	1	26	0,12	0,32	0,12
24	Heves	2	-	2	0,01	-	0,01
25	Hont	14	-	14	0,07	-	0,07
26	Hunyad	9	-	9	0,04	-	0,04
27	Jász-Nagykun-Szolnok	1	-	1	-	-	-
28	Kis-Küküllő	4	4	8	0,02	1,26	0,04
29	Kolozs	564	20	584	2,75	6,31	2,80
30	Komárom	118	-	118	0,57	-	0,57
31	Krassó-Szörény	6	-	6	0,03	-	0,03
32	Liptó	-	-	-	-	-	-
33	Máramaros	1 792	132	1 924	8,73	41,64	9,23
34	Maros-Torda	345	2	347	1,68	0,63	1,66
35	Moson	266	-	266	1,30	-	1,28
36	Nagy-Küküllő	10	-	10	0,05	-	0,05
37	Nógrád	20	-	20	0,10	-	0,10
38	Nyitra	8	-	8	0,04	-	0,04
39	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	744	-	744	3,62	-	3,57
40	Pozsony	12	-	12	0,06	-	0,06
41	Sáros	-	-	-	-	-	-
42	Somogy	159	-	159	0,77	-	0,76
43	Sopron	500	-	500	2,43	-	2,40
44	Szabolcs	15	-	15	0,07	-	0,07
45	Szatmár	387	4	391	1,88	1,26	1,87
46	Szeben	-	-	-	-	-	-
47	Szepes	1	-	1	-	-	-
48	Szilágycs	233	6	239	1,13	1,89	1,15
49	Szolnok-Doboka	384	9	393	1,87	2,84	1,88
50	Temes	-	-	-	-	-	-
51	Tolna	547	-	547	2,66	-	2,62
52	Torda-Aranyos	-	-	-	-	-	-
53	Torontál	48	-	48	0,23	-	0,23
54	Trencsén	1	-	1	-	-	-
55	Turóc	-	-	-	-	-	-
56	Udvarhely	93	-	93	0,45	-	0,45
57	Ugocsa	80	1	81	0,39	0,32	0,39
58	Ung	367	15	382	1,79	4,73	1,83
59	Vas	195	1	196	0,95	0,32	0,94
60	Veszprém	250	-	250	1,22	-	1,20
61	Zala	17	-	17	0,08	-	0,08
62	Zemplén	73	2	75	0,36	0,63	0,36
63	Zólyom	19	5	24	0,09	1,58	0,12
64	Fiume város	-	-	-	-	-	-

	és kerülete						
65	Külföld	80	1	81	0,39	0,32	0,39
66	Ismeretlen	60	-	60	0,29	-	0,29
67	Szerém	-	-	-	-	-	-
68	Verőce	2	-	2	0,01	-	0,01
69	Pozsega	-	-	-	-	-	-
70	Fiume	-	-	-	-	-	-
71	Modrus- Fiume	-	-	-	-	-	-
72	Zágráb	-	-	-	-	-	-
73	Moldva	11	-	11	0,05	-	0,05
74	Nincs	42	3	45	0,20	0,95	0,22
	Összesen	20 538	317	20 855	100,0	100,0	100,0

Nem ismerjük, hogy azok közül, akik az 1870-es évektől megindult modern kori vándormozgalom résztvevői voltak, hányan éltek a mai országterületen. A századforduló vándormozgalmával foglalkozó szakirodalom alapján ismert, hogy a kivándorlók többsége a nem magyar nemzetiségűek közül került ki. Az 1899 és 1913 között távozottak körében 26,8 százalék volt a szlovák, 26,3 a magyar, 16,6 a horvát, 15 pedig a román nemzetiségű. A Magyar Királyság egyéb nemzetiségű lakosainak az aránya viszont külön-külön már nem érte el az 5 százalékot. Az állampolgárság elvesztéséről szóló döntés szinte minden esetben az érintett személy születési helyét és lakóhelyét is tartalmazza, így le tudtuk választani azokat, akik a mai Magyarország területén születtek (4. táblázat). A számok arra utalnak, hogy a döntések legkevésbé azokat a megyéket érintették, amelyek az ország centrumában találhatók. A trianoni békedöntést követően megmaradt települések pontos leválogatását eddig még nem végeztük el, így csak hozzávetőlegesen mondhatjuk azt, hogy azoknak a személyeknek, akik 1941 és 1944 között az 1939. évi XIII. törvénycikk alapján állampolgárságukat elveszítették, körülbelül 20-25 százaléka élhetett a mai országterületen. Megállapítható, hogy jelentéktelen azoknak a személyeknek a száma, akik 1941 és 1944 között Borsod, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs vagy éppen Zala megyében laktak. A mai országhatár közelében fekvő megyék esetében már más a helyzet.

A férfiak esetében ez az arány 30,5, a nők esetében pedig 26,2 százalék volt. A mai megyebeosztásnak megfelelően összesen 6 337 főt érintett, akik közül 83 nő volt. Ez esetben a Baranya és a Bereg vármegyeieket érintette a döntés leginkább. Bár feltételezhető, hogy Baranya, Bereg, Moson és Szatmár megyékhez soroltan olyan települések adatai is megtalálhatók, amelyek 1920, illetve 1945 után már nem tartoznak Magyarországhoz. Összességében azonban megfogalmazhatjuk, hogy az állampolgárság elvesztése kevésbé érintette a mai országterületen élőket, mint azokat, akik az első világháborút lezáró békedöntés alapján a szomszédos országok állampolgárai lettek. (Ez bizonyos értelemben szinkronban van azzal, hogy az 1880-as években megindult kivándorlás is legkevésbé a történelmi Magyarország központi területeit érintette.)

4. Az állampolgárságuktól megfosztottak száma és aránya lakhelyük szerint a mai Magyarország területén (1941-1944)

Sorszám	Megye	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
		szám			százalék		
1	Baranya	1 568	-	1 568	25,07	-	24,74
2	Békés	23	-	23	0,37	-	0,36
3	Bereg	911	69	980	14,57	83,13	15,46
4	Bihar	134	7	141	2,14	8,43	2,23
5	Borsod	7	-	7	0,11	-	0,11
6	Csongrád	6	-	6	0,10	-	0,09
7	Esztergom	80	-	80	1,28	-	1,26
8	Fejér	184	-	184	2,94	-	2,90
9	Győr	40	-	40	0,64	-	0,63
10	Hajdú	7	-	7	0,11	-	0,11
11	Heves	2	-	2	0,03	-	0,03
12	Jász-Nagykun- Szolnok	1	-	1	0,02	-	0,02
13	Komárom	118	-	118	1,89	-	1,86

14	Moson	266	-	266	4,25	-	4,20
15	Nógrád	20	-	20	0,32	-	0,32
16	Pest-Pilis-Solt-Kiskun	744	-	744	11,90	-	11,74
17	Somogy	159	-	159	2,54	-	2,51
18	Sopron	500	-	500	7,99	-	7,89
19	Szabolcs	15	-	15	0,24	-	0,24
20	Szatmár	387	4	391	6,19	4,82	6,17
21	Tolna	547	-	547	8,75	-	8,63
22	Vas	195	1	196	3,12	1,20	3,09
23	Veszprém	250	-	250	4,00	-	3,95
24	Zala	17	-	17	0,27	-	0,27
25	Zemplén	73	2	75	1,17	2,41	1,18
	Összesen	6 254	83	6 337	100,00	100,00	100,00

Az 1939. évi XIII. törvénycikk alapján 1944. április 18-án hoztak utoljára döntést. Nem lehet tudni, hogy milyen jövője lett volna ennek a törvénynek, ha a háború nem akadályozza alkalmazását, illetve ha a háborút követően is alkalmazzák.

Azt, hogy az 1939. évi XIII. törvénycikk értelmében milyen feltételek esetén lehetett valakinek az állampolgárságát megszüntetni, hogy milyen esetekben lehetett elveszíteni, illetve hogy milyen esetekben lehetett valakit magyar állampolgárságától megfosztani, azt már a korábbiakban felsoroltuk. A legnagyobb arányban a döntés alapját az 1939. évi XIII. törvénycikk 1. paragrafusa képezte, melynek értelmében az a magyar állampolgár, aki a magyar királyi kormánytól kapott megbízás nélkül tíz éven keresztül megszakítás nélkül külföldön tartózkodott, magyar állampolgárságát *elveszítette* (4-es kód). E szakasz alapján az összes érintett személy 77,2 százalékának szűnt meg a magyar állampolgársága. Ezt követően a 8. paragrafus 4. pontjára hivatkozva hozták meg a legtöbb döntést (1-es kód). Az összes érintett 22,7 százalékát azért fosztották meg magyar állampolgárságától, mert az ország területét a vonatkozó jogszabályok megszegésével, kijátszásával hagyta el. Ezt követően már igen csekély volt azoknak a száma, akiket azért fosztottak meg állampolgárságától, mert külföldi politikai jellegű szervezet tevékenységében vett részt (2-es kód), vagy mert a magyar kormány engedélye nélkül idegen állam kormányától, szervétől vagy külföldi politikai szervezettől politikai jellegű tisztséget vagy megbízatást elvállalt, vagy valamely külföldi politikai jellegű szervezet tagja lett (3-as kód).

Úgy véljük, vitathatatlan, hogy a törvény megalkotását politikai szándék is motiválta. Ezt azonban ki kell egészíteni azzal, hogy a törvényben rejlő lehetőséget a gyakorlatban igen korlátozottan "hasznosították". Az állampolgárságukat elveszítettek között, mint említettük, alig volt nő. (A nők összlétszáma csupán 319 fő!) Közülük csupán egy személyt fosztottak meg állampolgárságától. A többieknek, mivel honosítás útján külföldi állampolgárok lettek, "csupán" megszűnt az állampolgárságuk.

5. Az állampolgárságuktól megfosztottak aránya a megfosztás oka, a döntés éve és nemük szerint (%)

Nem	A döntés kódja	Döntés éve				Összesen
		1941	1942	1943	1944	
Férfi	1	91,8	1,0	0,1	89,3	21,2
	2	0,3	0,0	0,0	0,6	0,1
	3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	4	0,0	99,0	99,8	5,2	77,2
Összesen		92,2	100,0	99,9	95,1	98,5
Nő	1	7,8	0,0	0,1	4,8	1,5
	2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
	3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Összesen		7,8	0,0	0,1	4,9	1,5

Együtt	1	99,7	1,0	0,2	94,1	22,7
	2	0,3	0,0	0,0	0,7	0,1
	3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	4	0,0	99,0	99,8	5,2	77,2
Mindösszesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az 1939. évi XIII. törvényt részben már 1945-ben, részben pedig az 1948. évi LX. törvénycikkkel hatályon kívül helyezték. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1956. évi 11. számú határozata pedig visszaható hatállyal az 1939. évi XIII. törvény alapján hozott megfosztó határozatok hatályát megszüntette, s ezzel az 1939-es törvény alapján meghozott állampolgárságtól való megfosztási határozatok semmissé váltak (2). Az Elnöki Tanácsnak ez a határozata egy másik, az állampolgárság elvesztésével összefüggő problémát is rendezett. Állampolgárság szempontjából ez a határozat ugyanis az 1939. szeptember 1-je és 1947. szeptember 15-e közötti időszakot "nyugvó idő"-nek tekinti, s ezzel távollét következtében az, aki 1929. szeptember 1. után hagyta el Magyarországot, már nem veszthette el magyar állampolgárságát. Az Elnöki Tanács 1956. évi 11. számú határozatában kimondott "nyugvó idő" ugyanis a jogi hatással járt, hogy távolléttel csak az 1929. szeptember 1-je előtt eltávoztak veszíthették el az állampolgárságukat, a később elmentek esetében az elvesztést "az idő nyugvása" kizárta. Az Elnöki Tanács 1956. évi határozata tehát azoknak az ügyét, akik az 1939-es törvény értelmében állampolgárságukat elvesztették, pozitív formában lezárta.

A második világháborút megelőzően tehát megteremtették a jogi feltételét annak, hogy politikai és gazdasági célok elérése érdekében eszközként használják az állampolgárságtól való megfosztás gyakorlatát. 1947-et, a bolsevik hatalmi-politikai rendszer kiépülését követően a büntetésnek ezt a megalázó formáját mind szélesebb körben alkalmazták. S itt mindenekelőtt az állampolgárságtól való megfosztással kapcsolatos folyamatok sajátos ellentmondására kell rámutatnunk. Azzal párhuzamosan ugyanis, amikor az 1939. évi XIII. és XIV. törvénycikk által biztosított megfosztási lehetőségek egy részét az ideiglenes kormány már 1945. szeptember 13-án, illetve az 1948. évi LX. törvénycikkkel részben orvosolta, aközben az 1947. évi X. és az 1948. évi XXVI. törvénycikkkel, valamint ezek végrehajtásáról intézkedő belügyminisztériumi rendeletekkel, illetve a második állampolgársági törvényben megfogalmazottakkal egyaránt a magyar állampolgárságtól való megfosztás lehetőségét az új hatalmi berendezkedés érdekeinek megfelelően kiszélesítették.

Az 1947-ben a megfosztó törvényt kezdeményezők figyelme lényegében még csak azokra a külföldön tartózkodó személyekre terjedt ki, "aki ellen a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről rendelkező 1946. VII. törvénycikkben meghatározott valamely büntett miatt nyomozás van folyamatban, ha a minisztérium felhívására, ennek közlését követő harminc, Európán kívüli tartózkodás esetén hatvan nap alatt Magyarország területére nem tér vissza, és itt magyar hatóságnál nem jelentkezik." Ennek ellenére e törvény rendelkezéseit már azokra a személyekre is alkalmazták, akiket a minisztérium vagy valamelyik miniszter - a fentiekben említett büntett gyanúja miatt - még a törvény hatályba lépése előtt visszatérésre szólított fel, s aki a törvény kihirdetéséig még nem tért vissza (3).

Az 1948. évi LX., a második állampolgársági törvény értelmében magyar állampolgárságot leszármazással, házasságkötéssel, valamint honosítással és a visszahonosítással lehetett megszerezni. Elveszíteni pedig házasságkötés, törvényesítés, elbocsátás és megfosztás következtében lehetett. A második állampolgársági törvény szerint is az a személy, aki magyar állampolgárságát elveszítette, úgy kérelmére, amennyiben a törvényben megfogalmazott követelményeknek megfelelt, visszahonosítható volt (4). A törvény értelmében azonban, szemben az első állampolgársági törvény rendelkezéseivel, a kormány és a belügyminiszter egyaránt megfoszthatott valakit állampolgárságától. A törvény 16. paragrafusa szerint például azt a személyt, aki a kormány engedélye nélkül más ország közszolgálatába lépett, a belügyminiszter magyar állampolgárságától megfoszthatta. A 17. paragrafus szerint pedig a kormány - a belügyminiszter előterjesztésére - a magyar állampolgárságától megfoszthatta azt a személyt, aki "bármilyen politikai jellegű tisztséget vagy megbízást elvállal, vagy valamely külföldi politikai jellegű szervezet tagjává lesz, vagy annak tevékenységében részt vesz", vagy "aki az ország területének elhagyására vonatkozó jogszabályok megszegésével vagy kijátszásával külföldre távozik." S amennyiben valamilyen ok miatt szükségesnek tartották, akkor a határozatot az állampolgárságától megfosztott férfi feleségére és kiskorú gyermekére is kiterjesztették, illetve az állampolgárságától megfosztott személyek vagyonának elkobozását a törvény kötelezővé tette. Az 1948. évi LX. törvény három megfosztási okot vett át az 1939. évi XIII. törvényből, melynek gyakorlati alkalmazásáról a későbbiekben részletesebben szólni fogunk.

Az 1948. évi LX. törvény hatályba lépésével kezdetét vette a legújabb kori röghözkötöttség több mint négy évtizeden át tartó időszaka, amikor a megfosztással való fenyegetettség, valamint az egyre szűkülő lehetőségek mellett csak külön engedély alapján lehetett legálisan az országból külföldre utazni (5). Az állampolgárságtól való megfosztás lehetőségét azonban az 1939. évi XIII. törvénytől függetlenül sem tekinthetjük e törvény új elemének, mert a jogalkotók az 1947. évi X. törvényt, mely a külföldön tartózkodó egyes személyek magyar állampolgárságtól való megfosztásáról intézkedett, már a második állampolgársági törvény elfogadása előtt, 1947 áprilisában elfogadták (6).

Az 1948. május 14-én életbe lépett 1948. évi XXVI. törvényben azonban már nemcsak az állampolgárságtól való megfosztáshoz kapcsolódó feltételeket fogalmazták meg, hanem ezzel párhuzamosan a megfosztottak vagyonának elkobozásáról is intézkedtek. Azaz 1948-ban a korábbi politikai szándékhoz már gazdasági érdek is társult. Feltételezhető, hogy ennek a törvénynek a megalkotását és elfogadását azért tartották szükségesnek, hogy szinkronban legyenek az ipari üzemek, vállalatok államosításával, azaz, hogy a külföldre távozó vagy külföldön tartózkodó tulajdonosokat vagyonuktól is kártalanítás nélkül, a törvény erejénél fogva "jogszerűen" megfoszthassák (7).

Ismereteink szerint a második világháborút követően magyar állampolgárságtól 1947-ben fosztottak meg először, és 1981-ben utoljára. E két időpont között összesen 1930 személyt fosztottak meg állampolgárságától. A döntés időpontját 415 fő esetében nem ismerjük, így nemenként és a döntés éve szerint csak 1515 fő adatait elemezhetjük (6. táblázat). Öt személy kivételével valamennyi nőt (473 fő) 1953 előtt fosztották meg állampolgárságától. A számok alapján az is nyilvánvaló, hogy a férfiak döntő többségét is 1953 előtt fosztották meg állampolgárságától. A férfiak túlsúlya elsősorban abból adódik, hogy azokat a pozíciókat, amelyek a rendelet értelmében frekventáltak voltak, elsősorban férfiak töltötték be. Ennek következtében az 1953-ig az állampolgárságtól megfosztott nők döntő többsége vagy házastárs, vagy pedig minisztériumi, követségi alkalmazott volt. Ez egyben azt is jelentette, hogy az ekkor megfosztottak csoportja magasan kvalifikált személyekből állt.

6. Az állampolgárságtól megfosztottak száma nemenként

és a döntés éve szerint (1947-1981)*

Döntés éve	Férfi	Nő	Együtt
1947	8	-	8
1948	5	1	6
1949	303	83	386
1950	343	138	481
1951	287	218	505
1952	17	16	33
1953	16	17	33
1958	4	1	5
1961	1	-	1
1962	-	-	-
1963	1	1	2
1966	18	2	20
1967	3	-	3
1968	10	-	10
1970	3	1	4
1971	4	-	4
1975	7	-	7
1976	1	-	1
1977	3	-	3
1980	1	-	1
1981	2	-	2
Összesen	1037	478	1515

*A táblázatban az a 415 személy nem szerepel, akiknél a döntés időpontja nem ismert.

A döntés éve szerint három év, az 1949 és 1951 közötti időszak emelkedik ki. Az állampolgárságtól való megfosztás több mint 90 százaléka ugyanis erre az időre esett. A férfiak és a nők esetében is mind a három évben a legtöbben a 25-54 évesek korosztályához tartoztak. Ezt követő két korcsoport, hasonlóan a 20-24 évesekhez még 2,2 - 9,3 százalékkal képviseltette magát. Mindkét nem esetében - 1949 és 1951 között - a legtöbben a 25-54 évesek korosztályához tartoztak. Amíg az első két évben közel négyszer több férfit fosztottak meg az állampolgárságtól, mint nőt, addig 1951-ben már ez az arány a kétszeresét sem érte el. 1952-ben és 1953-ban pedig már lényegesen lecsökkent az esetek száma. A 65 év feletti és a 19 éven aluliak aránya viszont - 1949-et kivéve, amikor a leányok 14,7 százaléka 1-14 éves volt - egyetlen évben sem volt jelentős.

Az 1949 és 1953 között az állampolgárságtól megfosztottak családi állapotának megoszlását nem ismerjük. Az adatok azonban arra engednek következtetni, hogy a megfosztottak között mintegy háromszáz házaspár volt, s így a nők döntő többségét annak következtében fosztották meg állampolgárságától, hogy férjükkal együtt távoztak külföldre, vagy a hatósági felszólításra sem tértek vissza az országba férjükkal együtt (7. táblázat).

7. Az állampolgárságtól megfosztott házaspárok száma

(1949-1953)

Családi	1949		1950		1951		1952		1953	
állás	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
Házias	34	31	61	54	133	134	9	9	9	9
Gyermek	9	4	15	10	12	5	1	2	-	-
A házias családi állapotúak közül a döntés éve 57 férfi és 63 nő esetében ismeretlen.										
A gyermekek közül 4 fiú és 1 leány esetében nem ismert a döntés éve.										
<i>Az állampolgárságtól megfosztott házaspárok megoszlása</i>										
<i>korcsoportonként és nemenként (1949-1953)*</i>										
Kor-	1949		1950		1951		1952		1953	
csoport	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
-19	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
20-24	-	2	1	2	1	2	-	-	-	-
25-29	2	5	3	2	6	15	-	-	-	-
30-34	5	1	2	6	10	17	-	3	-	2
35-39	4	4	12	8	13	13	-	-	2	1
40-44	3	3	17	5	22	16	2	2	-	1
45-49	6	8	7	5	22	10	4	3	-	4
50-54	3	2	10	4	25	10	2	-	3	-
55-59	7	2	5	1	12	5	1	-	2	-
60-64	2	1	1	-	4	1	-	-	1	-
65-69	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-
70-X	1	-	1	-	-	-	-	-	1	-
Összesen	33	28	60	33	118	89	9	8	9	8
*A házias családi állapotúak közül 17 férfi és 78 nő kora ismeretlen.										

Azokhoz a családokhoz, akiket állampolgárságtól megfosztottak, összesen 63 gyermek tartozott. 1952-ben és 1953-ban még 33-33 főt megfosztottak állampolgárságától, ezt követően azonban néhány évig a büntetésnek ezzel a formájával a hatalom nem élt, mely feltételezhetően összefüggésben volt az 1953-ban bekövetkezett politikai változással.

Az 1957-ben elfogadott harmadik állampolgársági törvény szerint magyar állampolgárságot születéssel, honosítással és visszahonosítással lehetett megszerezni, az 1957. évi V. törvény értelmében viszont megszüntetni csak elbocsátás, illetve megfosztás útján lehetett. E törvény azonban bővítette is a jogcímeiket: azt a külföldön tartózkodó magyar állampolgárt, aki súlyos bűncselekményt követett el, vagy ha súlyosan vétett az állampolgári hűség ellen, az állampolgárságától meg lehetett fosztani. A törvény végrehajtásáról rendelkező 1957. évi 55. törvényerejű rendelet 12. paragrafusának első bekezdése szerint: "Súlyosan vét az állampolgársági hűség ellen különösen az, aki a Magyar Népköztársaság érdekeit sértő vagy veszélyeztető politikai tevékenységet folytat, a magyar államra, annak szerveire becsmérlő, rágalmazó nyilatkozatot tesz, engedély nélkül külföldön közszolgálatába szegődik." Annak érdekében azonban, hogy a politikai ellenfelek mellett a köztörvényesektől is meg lehessen szabadulni, a paragrafus második bekezdése a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének esetenkénti mérlegelési körébe utalta annak eldöntését, hogy a bűncselekmény, "amely miatt az elkövetőt jogerősen elítélték, olyan súlyos-e, amely indokolja az állampolgárságtól való megfosztását" (8). A hatalom számára biztosított, fentiekben ismertetett jogokat, lényegében az 1948-as állampolgársági törvény 16. és 17. paragrafusát 1957-ben olyan módon "általánosították", hogy az egyes esetek minősítésekor tág lehetőséget biztosított a törvény alkalmazójának (9). Ennek ellenére a harmadik állampolgársági törvényben a vonatkozásban az előzőhöz

képest "előrelépésnek" kell tekintenünk, hiszen a jogfosztáshoz nem a jogellenes külföldi tartózkodás volt a feltétel, hanem - képlékenysége ellenére - az állampolgári hűség sérelme vagy bűncselekmény elkövetése.

1958 és 1981 között, a második periódusban összesen "csak" 203 esetben éltek a megtorlás eme eszközével. Külön elemzést igényel, hogy az 1956-os forradalmat követően miért nem fosztották meg állampolgárságától, illetve miért nem kényszerítették arra egyetlen prominens személyt sem, hogy elbocsátásukat "kérjék".

Az 1957. évi V. törvény hatálya az 1993. október 1-je utáni állampolgársággal kapcsolatos ügyekre már nem terjedt ki, mert a bolsevik típusú hatalmi-politikai rendszer összeomlása, a rendszerváltoztatás új, a negyedik állampolgársági törvény megalkotását tette szükségessé. E törvény megalkotásakor már figyelembe vették azokat a nemzetközi normákat, amelyeket - mindenekelőtt az ENSZ dokumentumai elvárásként - az egyes országok jogalkotása elé állítanak, s amelyeket a szocialista berendezkedés évtizedei alatt teljes mértékben figyelmen kívül hagytak. Ezek közül a legfontosabb az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának azon elve, amely az állampolgársághoz, az állampolgárság megváltoztatásához való jog mellett az állampolgárságtól való önkényes megfosztás tilalmát is kimondja. Ezt az elvet az új állampolgársági törvény megalkotásakor már figyelembe vették, s ezt az új törvény legjelentősebb változásának tekintjük.

A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény értelmében magyar állampolgárságot - a *ius sanguinis*, a születéssel való keletkezés elve mellett - honosítással és visszahonosítással és mindazok számára, akik a törvény 21. paragrafusában megfogalmazottaknak megfelelnek nyilatkozat alapján lehet megszerezni. Ez a törvény tehát már nem ismeri a megfosztás intézményét, viszont a külföldön lakó magyar állampolgár - a törvényben megállapított feltételek megléte esetén - állampolgárságáról lemondhat. Emellett tíz éven belül a magyar állampolgárság visszavonható attól a külföldön élő magyar állampolgártól, aki "magyar állampolgárságát a jogszabályok megszegésével, így különösen valótlan adatok közlésével, illetve adatok vagy tények elhallgatásával a hatóságot félrevezetve szerezte meg" (10). Ez a törvény tehát már nem ismeri azt a törvénybe foglalt politikai akaratot, amely a hatalmon lévők számára lehetővé tette, hogy az általuk állampolgári hűség ellen elkövetett cselekménynek minősített esetekben bárkit állampolgárságuktól megfoszthassanak. Az állampolgárságtól való megfosztást biztosító 1947-es és 1948-as, valamint az 1957-es törvények alapján meghozott megfosztó határozatok még a rendszerváltoztatás előtt, szinte az utolsó pillanatban, 1990. április 5-én vesztették el hatályukat (11).

JEGYZETEK

1. 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. 1879. évi országos törvénytár 1879. december 28-án megjelent 50. sz. 399-407, illetve A magyar állampolgárságra vonatkozó jogszabályok I. kötet 5. Szerk. *dr. Parragi Mária* és *dr. Ugróczy Mária*, Szemimpex Kiadó 1993. (A továbbiakban: *Parragi - Ugróczy*) I. kötet 9-26., 107-167. és II. kötet 16-29.

2. 1939. évi törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló 1879. L. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, illetve az Elnöki Tanács 1956. évi 11. számú határozata az állampolgárságra vonatkozó jogszabályok egyes rendelkezéseinek helyes és egyöntetű alkalmazásáról. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 48-52., illetve 145.

3. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 88-89.

4. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 113-114.

5. U. o. 113.

6. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 88-89.

7. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 91-97.

8. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 165., illetve 165-166.

9. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 158.

10. *Parragi-Ugróczy* II. kötet 21.

11. *Parragi-Ugróczy* I. kötet 241-243.

[Vissza](#)

Makkai Béla

Magyarság-gondozás Bukovinában***Maintaining the Hungarian identity in Bukovina**

After the Bale of Mádéfalva, the Székelys escaping from Transsylvania founded five Hungarian village in Bukovina. From the mid-19th century the Hungarian state has supported the 10,000 Hungarians living there effectively by establishing Hungarian schools, parishes; by sending teachers and priests and bestowing scholarships. Although this practice was ended by World War I, it proved that the Hungarian state was able to maintain the vital relationship between the nation and its islands enclosed in the alien ethnic medium of the neighbourhood.

Előzmények

A Madéfalvi veszedelem idején Moldvába menekülő székelység egyes csoportjai emberöltőnyi idő múltán a Szucsava völgyében találtak új hazát. A megroppanó Oszmán Birodalom által átengedett Bukovinában ekkor állami *telepítéssel* 5 magyar falu keletkezett.

A háborúk során elnéptelenedett tartomány új lakói anyagiakban és lélekszámban egyaránt gyorsan gyarapodtak. A szeszélyes időjárásnak kitett mezőgazdasági termelés azonban nem mindig biztosított megélhetést az itt élőknek. Az élelemtermelés kiszámíthatatlan hullámzása és a robbanásszerű demográfiai fejlődés az eltartóképességet mindinkább visszavetette. Ebben a helyzetben a tavasztól őszi tartó moldvai idénymunka családok százainak vált kiegészítő keresetévé. A csaknem kizárólag mezőgazdasági termelésből megélni kénytelen székelység a természeti csapások alatt így is gyakorta nélkülözött, esetenként - mint az 1866-os katasztrófa idején - éhezett.

A szerencsétlenségben némi vigaszt jelentett, hogy a kolerával is tetézett éhínségről szóló híradások felrázták az anyaország közvéleményét. A távolra szakadt, s már-már elfelejtett székelyeket a hazafias adakozás, az anyaországi segélyküldemények mentették meg a végpusztulástól.

Legmegbízhatóbb - hosszú ideig az egyetlen - intézményes támogatójuk mégis az 1861-ben alakult *Szent László Társulat* lett. A katolikus főpapság által létrehozott, de kormányzati támogatást is élvező egyesület a Kárpátoktól keletre szakadt magyarok lelki és kulturális gondozását tűzte maga elé. A Társulat mindenekelőtt lelkészek és tanítók anyaországi iskoláztatásában játszott szerepet, de az ösztöndíjak alapítása mellett tevékeny részt vállalt az aszályos időjárás kárvallottjainak megsegítésében és a 80-as években meginduló állami (haza)telepítő akciókban is. A Társulat felvilágosító munkája is nagyban hozzájárult, hogy az írók és politikusok által is felkarolt "csángó"-ügy a XIX. század utolsó negyedében már széles társadalmi támogatottságnak örvendett. A rosszul szervezett *telepítések* visszáságai és erkölcsi kudarca következményeként a korábbi lelkesültség azonban gyorsan alábbhagyott, majd szinte teljesen elenyészett. Az adakozási kedv hanyatlásával a Szent László Társulat anyagi lehetőségei is beszűkültek, támogatása szórványossá vált, s a századfordulóra a közvetlen kapcsolat is megszakadt.

Az 1880-as évek kirajzásaival ugyanakkor jelentős vérvesztéseget elszenvedett bukovinai székelység az etnikai arányok romlása miatt (Adjonistenbe és Józseffalvára románok és ruszinok telepedtek) még inkább sebezhetővé vált; megfogalmazódott *állami* támogatásuk igénye.

A magyar kormányzat már az első telepítésekben kezdeményező szerepet vállalt. Az Ausztriával fennálló kényes államjogi viszony miatt mégis távolságtartó óvatossággal a Telepítési Hivatalon, egyházi és társadalmi szervezeteken keresztül felügyelte, illetve koordinálta a munkálatokat.

"A bukovinai római katolikus magyar actio" megindulása

Az anyaországi magyarság migrációs veszteségei és a nemzeti kisebbségeknek az ország területi épségét veszélyeztető politikai aktivizálódása a századfordulón arra ösztönözték a kormányzatot, hogy a "faji erő" megóvása, ill. gyarapítása minden lehetséges eszközt, módját számba vegye. A Bánffy-, majd a Széll-kabinet által megalapozott, s Tisza István első miniszterelnöksége idején kiteljesedő külföldi magyar-gondozási program az amerikások távlati hazatelepítésével számolt, a déli határok mentén együtt tartott és megerősített szórványoknak pedig - a magyarság "balkáni küldetés"-ének jegyében - valamiféle "híd" szerepet szánt.

Az Egyesült Államok, Románia és Horvátország után "*Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása*"-nak programját 1905-ben Bukovinára is kiterjesztették. Stratégiaileg elhanyagolható perifériáról és népességről lévén szó a bukovinai programnak egyértelműen defenzív célkitűzései voltak, szemben a balkáni (különösen az 1909-ben elinduló bosznia-hercegovinai) akciókkal.

A beavatkozás jogalapját az 1867. évi osztrák alkotmány 19. §-a képezte, amely minden *néptörzsnek* biztosította saját anyanyelve és kultúrája ápolását. A bukovinai magyarság a törvény kritériumainak minden tekintetben megfelelt: egy tömbben élt, állandó lakhellyel és osztrák állampolgársággal rendelkezett. Az akció vezetésének a belügyekbe avatkozás látszatát is kerülnie kellett, hacsak nem kívánt konfrontálódni az osztrák hatóságokkal, (amelyek különben előzékeny magatartást tanúsítottak a Szucsava-menti szigetmagyarság ügyében). A politikai hangulatkeltésre mindig is fogékony sajtó jóindulata legalább ennyire fontos volt, különösen az etnikailag-politikailag rendkívül összetett Bukovinában.

Mindezt figyelembe véve a kormányzat - a nemzetközi gyakorlatnak is megfelelően - tapintatos társadalmi

egyeseületek mezébe burkolózva látott terveinek megvalósításához.

Az 1900-as népességösszeírás adatai szerint a tartomány kérdéses öt településén 9516 (zömében katolikus) magyart élt. Kulturális elmaradottságukra jellemző, hogy a lakosság több mint 2/3-a írástudatlan volt. Az anyaország támogatási programja azonban éppen ezen a téren bontakozhatott ki a legrszabadabban...

A korábban meglazult kapcsolatok szorosabbra fűzéséhez s a segélyezés rendszeressé és célirányossá tételéhez szükségessé vált a konkrét igények és lehetőségek felmérése. 1904 őszén Várady L. Árpád kultuszminisztériumi tanácsos kapott megbízást a bukovinai székelyek etnikai, vallási és társadalmi viszonyainak feltérképezésére s arra, hogy a tapasztaltak alapján javaslatot tegyen a legrszürgősebbnek ítélt tennivalókra. A misszió *bizalmas* természetére utal, hogy az állami főtisztviselő a Szent László Társulat megbízottjaként kellett, hogy eljárjon. Hasonló instrukciót kapott a dunántúli református püspök is, miután döntés született, hogy az Andrásfalván tömörülő reformátusok sajátos ügyeivel a kormányzat horvátországi akciójának fedő-szervezete, a *Julián-Egyesület* foglalkozék.

Várady terepbejárásáról részletes beszámolót készített. A jelentés a történelmi előzmények összefoglalása után a székelyek gazdasági viszonyait ismerteti. A szerző meglátása az volt, hogy a föld előrehaladott fölaprózódása miatt a megélhetés hosszú távon sokak számára nem biztosítható. Várady a szapora székely vidéket *kaptár*hoz hasonlította, amely várhatóan újabb rajokat bocsájt majd ki; értesülései szerint azonban a bukovinaiak - ekkor még - az anyaországot tekintették egyedül számba jöhető kitelepedési célországának annak ellenére, hogy a korábbi településeknek rossz visszhangja volt az otthon maradtak körében. Az adott helyzetben a minisztériumi szemléző mégsem egy - immár jobban előkészített, s többek szerint célravezetőbb - telepítés tervét vetette papírra, hanem a Szucsava menti telepek *megszilárdításának* hazafias fontosságát hangsúlyozta. Ennek hatékony s viszonylag nem túl költséges eszköze a *hitélet* és az *iskolaügy* támogatása volt.

A bukovinai székelység vallási és oktatási viszonyairól Várady felmérése a következőket rögzítette:

Hadikfalva volt a legnagyobb magyar település a tartományban 3682 lakosával. Ennek megfelelően díszes kőtemplommal és -plébániával rendelkezett. Kubassek János plébános, (tanfelügyelő s az akcióban ún. "*bizalmi férfit*"*) azonban anyagiak és megfelelő jelölt hiányában káplán nélkül látta el feladatát. A kántori állás ugyancsak betöltetlen volt.

Az iskola 752 tanulóval egy-egy kétosztályos épületben működött. A faépületet, ahol még tanítólakás sem volt, eredetileg kocsmának használták, a hozzá csatlakozó tágas udvar azonban kiváló építési teleknek számított (a tanügyi hatóság ugyanis a csaknem 200 fős[!] osztályokra tekintettel egy 6 osztályos iskola mielőbbi megépítését szorgalmazta).

Az érseki támogatással egykor Esztergomban végzett "főtanító" nyugdíjazás előtt állt, de kisegítő munkakörben mellette dolgozott unokahúga is, aki ugyancsak az anyaországban végezte tanulmányait. A tanítói kar másik három tagja állami ösztöndíjjal a tartományi székhelyen, Csernovicban szerzett képesítést. A minőségi oktatómunkát teljességgel kizáró, kirívóan magas osztálylétszám két új pedagógus halaszthatatlan munkába állását tette szükségessé.

A 3200 lelkes *Istensegít*s kőtemploma közös összefogással (jelentős osztrák, de javarészt magyarországi adományokból) épült. A templom mellett kő-paplak is állt, ám nem volt szolgálati szoba a káplán számára, akit - a helybéliek kérésére - az erdélyi püspök rendelt bukovinai szolgálatra. A megélhetési gondokkal küszködő káplán nem lehetett teljes értékű segítője (az egykor szintén Magyarországon tanult) felettesének, jóllehet a megromlott egészségű plébános erre ugyancsak rá volt utalva.

A falu emeletes iskolájának építését döntően az osztrák állam finanszírozta. A 440 tanulót négy pedagógus oktatta, közülük egy Bukovinában, hárman pedig az anyaországban szereztek tanítói oklevelet.

Fogadjisten vegyes lakosságú kistelepülés volt 350 magyar és 250 román lakossal. Fakápolnájában havonta mindössze egy alkalommal tartottak istentiszteletet. A tartományi iskolafelügyelet a roskatag iskolába mindkét nyelvet bíró tanerőt keresett (Várady azonban úgy értesült, és azt remélte, hogy *csak* magyarul tudót is elfogadnának).

A magyar falvak csoportjától kissé délnyugatra fekvő *Józseffalván* 774 katolikus magyar élt. Díszes kőtemplomát még Druzsabáczky György, "a bukovinai magyarok atyja" építtette magyarországi gyűjtéséből. Ő gondoskodott utóda anyaországi ösztöndíjas képzéséről is.

A falu iskolája jelentős osztrák államsegéllyel és a "csángó"-ügyet felkaroló Jókai Mór adományából épült. Az igazgató-tanító csakúgy, mint a kántori feladatkört is ellátó segédtanító egykor anyaországi ösztöndíjasok voltak.

A Radóc melletti *Andrásfalván* 1793 katolikus és mintegy 350 református magyar élt. A tartomány harmadik legnagyobb katolikus temploma már a szabadságharc idején állt, az ígét azonban a vizsgált időszakban egy lengyel pap hirdette.

A modern, emeletes iskola avatását 1904 tanévnyitójára tűzték ki: az átadás azonban a várakozások ellenére jó félétvet csúszott.

A 352 tankötelest, a Szent István Társulat egykori (ekkor már nyugdíj előtt álló) ösztöndíjasa és egy zsidó származású segédtanító oktatta.

A maroknyi *reformátusról* a jelentés csupán annyit jegyez meg, hogy a fatemplommal, de kőből épített parókiával rendelkező gyülekezet és lelkésze, Szász János nem hajlandó a magyar egyházszervezethez csatlakozni. (A magatartás háttérében személyes ambíciók, illetve anyagi megfontolások húzódtak meg).

Ha a protestáns gyülekezet és az anyaországi egyházszervezet között nem is volt felhőtlen kapcsolat, viszont - mint már említettük - a bukovinai székelyek a tartományi hatóságokkal kölcsönösen jó viszonyban voltak. A tartomány közigazgatási és egyházi hatóságai érthető módon nem támasztottak nehézségeket az akcióval szemben, mivel sokkal kevésbé tartottak a maroknyi székely kulturális gyarapodásától, mint a tartomány túlnyomó többségét képező románok, ill. ruszinok szeparatistikus politikai törekvéseitől.

A tanügyi hatóság előzékeny gesztussal tartományi iskolafelügyelővé nevezte ki a hadikfalvi plébánost (az akció helyi főmegbízottját!), de az elmaradott közoktatási rendszer fejlesztési terveiben is különös figyelmet fordítottak a Szucsava menti magyarság fokozott tanterem-igényeire, s végül, az osztrák állam és katolikus egyház jóvoltából jó néhány fiatal válhatott "tanult emberré" a bukovinai székelyek közül.

A magyar kormányzat a romániai, de különösen a horvátországi akciók "fogadó közegéhez" viszonyítva kimondottan előnyösnek tetsző politikai környezetben felgyorsította a *Bukovinai akció* előkészületeit, s Várady L. Árpád jelentéstétele után a program legfelsőbb szinten is zöld utat kapott.

Az akcióban mindenekelőtt a tanítók és lelkészek támogatási rendszere épült ki. Elsődleges szándék a pótlékokra még nem jogosult *segédtanítók* egzisztencia-teremtésének segítése volt. Az osztrák törvények szerint ugyanis csak két év gyakorlat után sikeres szakvizsgát tett s így véglegesített tanítókat illetett meg a magasabb fizetés. Az anyaországi viszonyoktól eltérően szolgálati lakást vagy lakbértámogatást is csak az igazgató-tanítók kaptak. A nem véglegesített tanítók valójában csak "félpénzre" (600 korona kezdő fizetésre) számíthattak. (Ezt a kedvezőbb bukovinai árszínvonalhoz mérten is szerény összeget egészítette ki a Szent László Társulat évi 400 koronával, ám a segílyt szigorúan csak a kinevezés időpontjáig, s legfeljebb 3 évig folyósították.)

A véglegesített tanítók kedvezőbb jövedelmi helyzetük ellenére ugyancsak igényt formáltak e sajátos "fizetéskiegészítés"-re. Képviselőjük, a józseffalvi igazgató-tanító a *Budapesti Hírlapban* emelt szót a megvalósult segélyezési gyakorlat ellen, kérve annak mielőbbi felülvizsgálatát. Szmracsányi Pál püspök, aki a Szent László Társulat elnökeként az akció katolikus ágának vezetője volt, maga is méltányolhatónak ítélte a nagyobb oktatási tapasztalattal bíró és rendszerint nagycsaládos véglegesített tanerők szempontjait. (Elvi kérdésről, ráadásul miniszterelnökségi döntésről lévén szó azonban óvatosan csupán azt vetette fel, hogy a népkönyvtárak kezelése, illetve a hitelszövetkezeti adminisztráció vezetése fejében jutalmazható volna ez a réteg is.) Az elégedetlenkedők közül többen - ha nem is a püspök javaslata szerint - mégis a kedvezményezett körbe kerültek azáltal, hogy gyermekük vagy rokonságuk valamelyik tagja anyaországi ösztöndíjat nyert. Kubassek János plébános is szorgalmazta ezt a megoldást, mondván: "... ha ezeket a *gyermekeket elejtenők, úgy a tanítók körében már úgy is lábra kapott elégedetlenséget csak ébresztenők.*" Márpedig odaadó és hazafias munkát megélhetési gondoktól terhelt, rosszkezdű tanítói kartól bajosan lehetett várni. A féltékenykedés és a személyes ellentétek kiküszöbölése annál is inkább megkerülhetetlen feladattá vált, mivel az akció csaknem valamennyi célja rajtuk keresztül, munkájuk révén valósulhatott meg. Mindezzel szembesülve a miniszterelnökség szakértői hamarosan kidolgozták az egységes és következetes személyi elbánás elveit, figyelembe véve a többi akció-ág tapasztalatait is. Már Várady 1904-es jelentése tartalmazott ilyen jellegű javaslatokat. A bukovinai székelység vezetésre hivatott tanult emberekkel való megerősítésének gyakorlatában nagyobb nehézség nélkül megoldást találtak a katolikus papság támogatására, a tanítóság esetében azonban - fontossági sorrendben - három csoportot különböztettek meg:

- A leginkább preferált típusba azok a bukovinaiak tartoztak, akik *képesítésüket Magyarországon* szerezték. A honi tanintézetekben természetesen mód nyílt a jelöltek magas szintű szakmai és erkölcsi felkészítésére csakúgy, mint a nemzeti elhivatottság érzésének kialakítására. (Ez utóbbi szempontból válik világossá, hogy miért nehezményezte Várady, hogy Andrásfalván *idegen* pap szolgál; s hogy a szakképzetlen [történetesen zsidó származású] segédtanító személyét miért nem tartotta megfelelőnek arra, hogy a magyar kultúra sikeres közvetítője legyen az osztrák tartományban.) A korfelfogás szerint a vidék szellemi vezetőjének tekintett pap és tanító személyes befolyása és ilyen irányú aktivitása nemcsak a nemzeti érzés kicsíráztatását és felszítását eredményezhette egy adott közösségben, de alkalmas volt torzítására, sőt elsorvasztására is. (Ezt a félelmet táplálta a szomszédos Moldova idegen iskolán és prédikáción nevelkedő s valóban riasztó ütemben románosodó csángóinak példája.)

Érdekes, hogy az évekig Magyarországon tanult ösztöndíjasok "visszagyökereztetése" nem jelentett különösebb gondot az akcióban. Budapesten úgy ítélték meg (s a tárgyalt időszak szűk mobilitási lehetőségei mellett a helyzet csakugyan e várakozásoknak megfelelően alakult), hogy a szülőföld szeretete visszavonzza a szerencsés kiválasztottakat, hogy hazatérve szűkebb pátriájuk hasznára kamatoztassák a "külhonban" tanultakat.

- A *Bukovinában végzetek* csoportjába tartozók minden nehézség nélkül visszailleszkedtek kibocsátó közegükbe, ugyanakkor a magyar kultúra értékeinek elsajátítása terén óhatatlanul hátrányban lévő tanerőkkel szemben Budapest fenntartásokkal viseltetett. A hazafias küldetésre kellő vértelenség nélkülinek tartott végzősöket anyaországi nyári továbbképzéssel kívánták "egyenértékűsíteni". A szakmai gyarapodást, egyúttal nyári élményt jelentő kurzus mindenekelőtt arra szolgált, hogy az idegen környezetben felnőtt tanítók ó-hazához való kötődését erősítse, amint ez a romániai akcióban már bevált.

- Az akció vezetése a *nem magyar* anyanyelvű pályázók alkalmazását lehetőség szerint kerülni igyekezett (a helyi hatóságok hallgatólágos jóváhagyásával), így a tanítóság harmadik, egyben legtöbb kérdést felvető csoportját a *magyarországi "vendégmunkás"* pedagógusok alkották. Az akció keretében hiába növekedett évről-évre a Szent László Társulat ösztöndíjasainak száma, a jelentős tanítóhiány miatt még évekig szükség volt az anyaországi pedagógusok munkájára, annak ellenére, hogy alkalmazásuk számos adminisztratív jellegű akadályba ütközött,

mint pl. az *illetőségi jog* vagy az *osztrák állampolgárság* megszerzése. Utóbbi egyben előfeltétele volt a magasabb fizetést jelentő véglegesítésnek.

Budapest a magyarországi tanerőkkel valójában csak *átmenetileg* számolt, hiszen az anyaországban tanuló ösztöndíjasok voltak az így betöltött állások várományosai. (Ettől függetlenül ugyanakkor tény, hogy a magasabb kulturális szintet képviselő - s a bajai tanítóképző igazgatója által egyébként is "rostált" - anyaországi pályázók sokat javíthattak az oktatás színvonalán. Amint a Szent László Társulat egyik jelentésében olvashatjuk, 1909-ben azért szökött fel a beiskolázottak száma, mert az anyaországi tanítók pedagógiai eredményei láttán a szülők szívesebben küldték gyermekeiket tanulni - akár dolog időben is.)

A távoli idegenben azonban maguk a tanítók sem kívántak huzamosabb időre berendezkedni. Az ismeretlen környezet, az elmaradottság, a szakmai perspektívák hiánya s a szerényebb fizetés és életkilátások sokaknak kedvét szegte. Az anyaországi tanítók nagyarányú *fluktuációjának* mégis alapvetően egzisztenciális okai voltak. A bajai tanítóképző intézetből érkezők első csoportja vetette fel a nyugdíjjogosultság kérdését. A Szent László Társulatot azzal keresték meg, hogy a kultuszminisztertől kieszközölendő garanciával idegenben eltöltött szolgálati éveiket is vegyék figyelembe nyugdíjazásukkor. A miniszterelnökség hasonló esetben készségesen közvetített, hiszen a kedvezmény megadására volt már precedens.

Az érintett tanítók eltávozása azonban arra utal, hogy kérésük teljesítetlen maradt. Megüresedett állásaikat - Budapest szándékai ellenére - a tartományi kormányzat töltötte be. Ezzel együtt a miniszterelnökségen még igen elégedettek lehettek a bukovinai tanítóhelyzet alakulásával. Egy a kultusztárcához intézett átiratban olvashatjuk: *"Megnyugvásunkra szolgálhat, hogy az osztrák hatóságok a közvetítésünkkel előterjesztett pályázók kérvényét többnyire figyelembe veszik, s hogy mindenkor akadnak alkalmas vállalkozók az időnként megürülő állásokra, mert így legalább biztosítva van a másfélezzret kitevő magyar ajkú növendékek hazafias és nemzeti szellemben való oktatása."*

Csak hogy a magyarországi tanítók gyakori (pl. katonai szolgálat miatti) cseréje - amely kétségtelenül kedvezőtlenül hatott az oktatás színvonalára is - a tanügyi hatóságot arra indította, hogy hosszú távú megoldást keressen a magyar iskolák gondjaira. 1910-ben Kubassek János már azt jelentette a Szent László Társulat elnökségének, hogy az osztrák kormány magyarul tudó tanítókat kíván a Szucsava-menti magyar iskolákban alkalmazni, s ennek érdekében ösztöndíjak alapítását tervezi. Az akció vezetése haladéktalanul utasította a plébános-tanfelügyelőt, hogy tegyen lépéseket annak érdekében, hogy a szóban forgó tartományi támogatást a továbbtanulásra *általuk* javasolt ifjak nyerhessék el. Egyúttal, az osztrák illetékeseket azzal igyekeztek kész tények elé állítani, hogy a magyarországi tanítók helyben maradása (ti. véglegesítése) érdekében a magasabb fizetést jelentő osztrák állampolgárság felvételét ajánlotta a "vendégmunkásoknak". Ők azonban érthetően óvakodtak egy olyan döntéstől, amely a szülőfölddel való szakítást jelentette, s nem is pusztán jogi értelemben... A tanítók az "átmenetiség" kockázataitól tartva azt a feltételt támasztották, hogy beleegyezésük esetén a belügyminisztérium tekintse formálisnak állampolgárságuk megváltozását, s hazatérésüket - amennyiben a miniszterelnökség jóváhagyásával történik -, gyorsított eljárással tegyék lehetővé.

A kiemelt nemzeti érdekekre tekintettel a belügyminisztérium engedett a kormányfő nyomatékos kérésének, az érvényben lévő jogszabályok alapján ugyanakkor arra emlékeztetett, hogy a visszahonosítás előfeltétele, hogy az osztrák partner az állampolgárságról történő lemondás procedúráját lefolytassa... Miután a magyar állam az osztrák fél eljárására nézve semmiféle biztosítékkal nem szolgálhatott, félt volt, hogy az érintettek többsége inkább a hazajövetelt választja. Különösen a nyugdíj- és gyámintézeti tagság elvesztésének kockázata készíthette hazatérésre a pedagógusokat, ezért a miniszterelnökség érdekükben a kultusztárcához fordult, azzal érvelve, hogy *"...különben e tanerők mind hazajönnek, s e biztosítékok nélkül megfelelő újakat helyükbe nem kapunk."*

Az állami kedvezmények elnyerésének bizonytalanságát csak tovább tetézték a mindennapi megélhetés növekvő gondjai. A segédtanítók 1911-ben a fokozatosan emelkedő árakra hivatkozva a támogatás növelését kérelmezték a Szent László Társulattól. Várady L. Árpád mintegy 50%-os emelésre tett javaslatot, hangsúlyozva, hogy ellenkező esetben a tanítók nem tartóztathatók tovább Bukovinában. A miniszterelnökség a VKM-mel folytatott egyeztetés után arra az álláspontra jutott, hogy a véglegesítés utáni magasabb fizetéssel sem biztosítható hosszabb távon az anyaországi tanítók "helyben maradása", ezért álláshelyeiket bukovinai ösztöndíjasokkal tanácsos feltölteni; egyúttal gondoskodni kell a hazatérők munkáltatásáról.

A kissé megkésettnek tűnő döntés szükségessé tette a bukovinai tanító-kérdés átfogó rendezését; annál is inkább, mivel a megszorított hazatérések (ill. az ezzel együttjáró adminisztrációs többlet) miatt a tartományi tanügyi vezetés megszigorította a magyarországi tanítók alkalmazásának feltételeit: csak segédtanítóként alkalmazta őket.

Várady L. Árpád - már mint győri püspök - 1912-ben terjesztette elő javaslatait. A püspök ezúttal nem csak a képzés nélküli tanítók segélyének növelését szorgalmazta, de a romló megélhetési feltételek miatt a támogatásból eddig kimaradók szerény támogatását is szükségesnek tartotta. E mellett szólt az is, hogy a három évig segélyezett tanítók véglegesítésük után még mindig a pályakezdés gondjaival küszködtek, s a családalapítás terhei mellett csak a legnagyobb nehézségek árán tudták törleszteni a borsos kinevezési díjat és fizetni a magas nyugdíjárulékot.

Várady fent említett programjában is idézte azokat a magyarországi tanítókat, akik okulva hazatérő társaik anyagi veszteségeiből keserű szemrehányást tettek "kegyes pártfogó"-juknak, mondván: *"Sem a haza, sem a társadalom, sem a Szent László Társulat nem kívánhatta tőlünk az áldozatot..."*, azaz hogy anyagi és erkölcsi hátrányt szenvedjenek a távoli misszió vállalásával. (A petíció aláírói egyszersmind következetesen újrafogalmazták az érintett tanítók szakminiszteri garanciákra vonatkozó igényét.) A jobban fizető hazai állásban már nem is reménykedhettek, s a maradás és honosítás mellett döntöttek azok a tanítónők, akik bukovinai férfiak oldalán

alapítottak családot. Így azonban már attól kellett tartani, hogy a Szent László Társulat végzős ösztöndíjasainak nem jut tanítói katedra. (Ezért - akinek még lehetett - idejekorán pályamódosítást tanácsoltak).

Mint láttuk, az anyaországi tanítók alkalmazását illetően egy-két év leforgása alatt teljes fordulat következett be, s a változás nemcsak Csernovic és Budapest viszonyulásában figyelhető meg, mert időközben a munkavállaló pedagógusok attitűdje is jelentősen módosult. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1912 nyarára gyakorlatilag minden anyaországi tanító felvette az osztrák állampolgárságot, sőt, a "külmissziót" vállalt tanítók hányattatásai ismeretében a bajai tanítóképző intézet nemrég még oly lelkes végzősei között sem akadt jelentkező bukovinai szolgálatra. (A Társulatnak a fogadjisten állást - átmenetileg - a romániai akció tanítói karából kellett feltöltenie.)

Az ellentmondásos helyzetben a kisebb rosszat választó, osztrák állampolgárrá lett tanítók a segélyezés kialakult gyakorlatában nem számíthattak tovább az anyaországi támogatásra; mindössze miniszterelnökségi döntés szerint, hogy " *...a tanítók hazafias magyar szellemben való működésre és buzgalomra serkentessenek*" célszerű alkalmanként jutalmazni őket. Az anyaországi tanítók végleges letelepedésének jótékony hatásai is voltak. A fluktuáció jelentős csökkenése az osztrák tanügyi hatóságokkal időközben éppen emiatt meghidegülő viszony javulását hozta magával; nem beszélve arról, hogy a végleges beilleszkedést választó pedagógusok ily módon akár több generációt nevelve a faluközösség elfogadott vezetőivé válhattak (ami egyébként az akció vezetésének is kifejezett törekvése volt).

A bukovinai ösztöndíjasok ügyei

Az akció legtöbb szervezést igénylő és meglehetősen költséges részének a bukovinai ösztöndíjasok anyaországi taníttatása bizonyult. A Szent László Társulat korábbi gyakorlatában inkább a papnevelésre fordítottak figyelmet, a kormányprogram kezdetétől azonban már az "értelmiségképzés" tervszerű arányai szerint hozták át a székely fiatalokat, leginkább tanítói pályára szánva őket. Mint láttuk, ez a megoldás volt a nyomasztó pedagógushiány enyhítésének legtermészetesebb és legtöbb előnnyel kecsegtető módja. Ezért is növekedett gyors ütemben az éves költségvetésekben erre a célra elkülönített kvóta. 1906-ban még csak hét ösztöndíjas tanult az anyaországban (öten a nagyváradi Szent József Intézetben, ketten a fővárosban.) Két évvel később további három fiatal Budapestben, kettőt pedig a szegedi konviktusban helyeztek el. 1910-ben a lévai tanítóképzőben két ösztöndíjas kezdte meg tanulmányait. A következő évben már Debrecenben is volt két bukovinai ösztöndíjas, s új törekvésként egy *iparostanonc* Szegeden, sőt, a bécsi jogakadémiára is beiratkozott egy székely ifjú a Szucsava partjáról.

Az ösztöndíjasok 200-500 koronás támogatása a tanszer, szállás, élelmezés és szerény ruházkodás költségeit foglalta magában, az anyaországban tanulók nyomasztó anyagi helyzete azonban a költségvetési keretek állandó túllépését eredményezte. (1909-ben ruha- és könyvtámogatást, a következő évben egységesen csaknem az éves ösztöndíj értékét elérő rendkívüli segélyt utalt számukra a Szent László Társulat.) A rendkívüli kedvezményeket a növekvő árakat követő intézeti díjemelések a továbbiakban is indokolttá tették. A Társulat első számú vezetőjének figyelme azonban nemcsak a napi megélhetés biztosítására, de a szünidei hazautazás lehetővé tételére, s szükség szerint az egészség védelmének rendkívüli beavatkozást igénylő esetére is kiterjedt. Várady L. Árpád a világháború inflációs éveiben az előírtas legszigorúbb takarékoság mellett is gondoskodott az anyaországban tanuló fiatalokról. Az 1916/17-es tanév költségvetési elszámolásában ugyanakkor a Társulat által pártfogolt ösztöndíjasok teljes szétszóródását volt kénytelen jelenteni a kormányfőnek.

Iskolai helyzet, tanulók

A tanítókérdés megoldása - mint láttuk - sok fejtörést okozott az akció vezetésének. A segélyprogram célkitűzései szempontjából csakugyan döntő fontosságú problémáról van szó; a romániai és különösen a horvátországi szórvány megtartásában azonban a legnagyobb gondot mégsem a megfelelően képzett és ideológiailag is felkészített oktatói kar munkába állítása, hanem a magyar iskolák pusztasága (az anyanyelvi képzés hatósági engedélyeztetése és a tanintézetek költséges felállítása) jelentette. Ezzel szemben a bukovinai székelység - a tartományi tanügyi hatóságok jóvoltából - egy szerény, de mégis csak működő elemi iskolai hálózatot mondhatott magáénak. A kérdés esetükben tehát sokkal inkább az volt, hogy a létező oktatási infrastruktúra miként felel meg az általános pedagógiai követelményeknek és miképpen szolgálja az anyanyelvi kultúra értékeinek ápolását és átadását.

Az akció kezdetén készített helyzetfelmérés kimondottan rossz állapotban találta a magyar iskolákat. Nemcsak a tanintézetek állaga, de a falai között folyó szakmai munka eredménye is katasztrofális volt: az írástudatlanság (tartományi szinten ugyan kielégítő, de) az anyaországi helyzethez képest kirívóan magas volt. Ebben a fentiekben már említett pedagógushiány, a leromlott és túlszűfolt iskolaépületek a taneszköz- és tankönyvhiány ugyanúgy szerepet játszott, mint a tankötelezettség előírásait gazdasági megfontolásból vagy nemtörődömségből figyelmen kívül hagyó szülői magatartás.

A leghátrányosabb helyzetben kétségtelenül a vegyes lakosságú *Fogadjisten* tankötelesei voltak. A legkisebb, csaknem felerészelt románlakta falu düledező iskolájában az alacsony gyermekszám miatt mindössze két osztatlan iskolai csoportban folyt az oktatás. (A Szent László Társulat vezetősége abban reménykedett, hogy egy magyar tanító vezetésével a román gyerekekkel közös, de mégis magyar jellegű iskola jöhet létre. A román "tagozat" azonban a későbbiekben önállósult, s ezzel az "integrált oktatás"-ra építő asszimilációs várakozások is elenyésztek.)

Hadikfalván a két iskola közül a roskatag faépületet "illetékes faktorok nemtörődömsége miatt" ki kellett üríteni, s a több mint félezer diák másnapokénti váltásban volt kénytelen tanulni. Ilyen körülmények között a jelentéstevő Várady az oktatás várható eredményét rendkívül borúlátóan ítélte meg: " *...így tehát az iskolai hatóság és némely kerékkötők asszisztenciájával neveljük a proletárokat és az analfabétákat.*"

A község vezetése csakugyan évekig halogatta az új iskola megépítését, taktikázásával azonban csak azt érte el,

hogy a tartományi kormányzat - a tanköteles korosztály látványos növekedése miatt - az eredetileg szerényebb terv megvalósítása helyett egy tízosztályos népiskola megépítésére kötelezte a hadikfalviakat. A rendelet ellenkező esetre kilátásba helyezte, hogy az állam lesz az építető, a beruházás költségeit azonban a községre terhelik. A hatóságok által kijelölt 1913-as megnyitás teljesüléséhez a tervezett községi pótagó csaknem háromszorosát kellett volna behajtani. Az előjáróság a kínos kényszerhelyzetben a falu szegénységére apellált és a tartomány német és román bankjait kárhóztatta, mondván "megnyúzzák a községet". (Az idegen pénzüzetek magas hitelkamatait az *Országos Magyar Szövetség* közvetítésével kedvezményes budapesti kölcsönrel próbálták kiváltani.)

A többi településen extrém helyzet nem alakult ki, ha csak nem tekintjük annak az átlag közel száz fős csoportokban, helyenként osztatlan iskolákban folyó tanítást, ahol a minőségi oktatómunka feltételei távolról sem voltak biztosítva.

A tanulólétszám - nemzeti és felekezeti hovatartozás bontásában - az alábbi táblázat adatai szerint alakult az 1907/1908-as tanévben.

település	tanító	tanuló	magyar	német	román	más	<i>katolik.</i>	<i>reform.</i>	<i>gör.kel.</i>	más	<i>ism. isk. diák</i>
Andrásfalva	5	338	322	16	-	-	333	5	-	-	63
Fogadjisten	1	73	26	4	39	4	26	-	39	8	-
Hadikfalva	6	688	682	6	-	-	682	1	-	-	100
Istensegíts	4	453	437	14	-	-	437	16	-	-	70
Józseffalva	2	145	136	9	-	-	142	1	1	-	32
összesen:	18	1697	1603	40	39	4	1620	23	40	8	265

1. táblázat

A bukovinai magyar iskolák tanulólétszáma - az andrásfalvi református iskola diákjait is figyelembe véve - összességében meghaladta az 1700 főt. Az idegen ajkú tanulók száma mindvégig jelentéktelen maradt, 5%-ot sem ért el. A magyar iskolákat tehát a különböző etnikai közösségek részéről aligha illethették a "janicsárnevelés" vádjával, noha a Szlavóniai akcióban éppen emiatt sok támadás érte a magyar tanintézeteket. Az asszimilációs szándékok meglétét ugyanakkor teljességgel mégsem zárhatjuk ki. A fogadjisteni vegyes iskola magyar jellegűvé formálásának tervéről fentebb már szóltunk [ld. 87. jegyzet], itt azonban látni kell, hogy a legnagyobb kivándorlási veszteséget elszenvedő székely falvakban a nagyarányú román és ruszin bevándorlással kedvezőtlen etnikai viszonyok voltak kialakulóban. Az idegen népek közé ékelődött magyar telepék sziget jellegének megbontásával fenyegető helyzetben inkább önvédelmi reflexként és a folyamat kedvező irányba fordítása reményében fogantatott meg az összevont iskolával kapcsolatos várokozás. Amennyiben pedig mégis inkább az expanzív szándékok lettek volna túlsúlyban, nos, a magyar iskola homogenizáló törekvésének felmérésére lehetőség sem volt, hiszen a fogadjisteni románok (csakúgy, mint a józseffalviak és az andrásfalvi németek is) hamarosan *saját* iskolát szerveztek. Ezek után már csak egy maréknyi hadikfalvi német s néhány - magát egyébként is magyarnak valló - zsidó tanuló "elnemzetlenítésével" számolhatunk. A magyar iskolák nemzetiségi statisztikájának összehasonlító adatait nélkülözve az oktatásügygel kapcsolatos asszimiláció sokágú kérdéskörének taglalásától el kell tekintenünk, annál is inkább, mivel még a tanulók vallási megoszlására nézve sincs elegendő adatunk.

A tanulószám a későbbiekben alig változott, annak ellenére, hogy a háború előestéjén már jelentős kivándorlás apasztotta a székely falvak lakosságát, a magas születésszám azonban ezeket a veszteségeket is kiegyenlítette.

Kevés ismeretünk van az elemi iskolai képzést lezáró sajátos oktatási forma, *ismétlőiskolák* működéséről is. Táblázatunk adatai alapján ebben a tekintetben is Fogadjisten a negatív viszonyítási pont, hiszen itt meg sem szervezték. Hadikfalván és Istensegítsben valamivel jobb volt a helyzet. A záró két évfolyam működésében csupán a beiskolázás alacsony szintje jelzi az oktatás elhanyagolt állapotát. Figyelembe véve ugyanakkor, hogy az elemi iskolai képzésnek ez a formája az anyaországban sem funkcionált kielégítően, egyáltalán nem meglepő, hogy a Monarchia legelmaradottabb tartományában e tekintetben voltak hiányosságok. A helyzetet még inkább érthetővé teszi az a körülmény, hogy a demográfiai növekedéssel egyre romló megélhetési feltételek a serdültebb gyerekeket - s különösen az ismétlő iskolás korosztályt - az év nagyobbik felében külföldi idénymunka vállalására kényszerítették. Esetükben nemcsak az oktatási rendszerből történő sajnálatos kiszorulásuk hátrányai számottevőek, de a gazdasági-jogi és kimondottan fizikai kiszolgáltatottságot jelentő veszélyek is. A "Moldovába járás" erkölcsi következményeire a józseffalvi igazgató-tanító 1910-ben hivatalosan is felhívta a kerületi csendőrkapitány figyelmét; adminisztratív intézkedésekkel azonban "az iskolás gyermekekkel való kereskedés" és különösen az azt előidéző szociális problémák ellenében nem sokat tehettek.

A Bukovinai akció felelős vezetői nemcsak a tanítótánpótlás, az iskolai infrastruktúra és a beiskolázás gondjaira kellett, hogy megoldást találjanak, de szembesülniük kellett az általános tanszer-, -könyv- és iskolaszertelenséggel is. A tartományi tanügyi hatóság nem volt könnyű helyzetben. Az iskolarendszer elmaradottságának felszámolása és a sokféle népcsoport kulturális igényének megfelelő oktatási struktúra kiépítése a legjobb szándék mellett is csak hosszú távon valósulhatott meg. Bajos lett volna tehát elvárni, hogy az alig tízezres székelység anyanyelvű taneszközéről, oktatási segédleteiről külön gondoskodjék. Már az is jelentős engedménynek számított, hogy ezek használatát egyáltalán lehetővé tette! A szűkszavú forrásokból még az sem világlik ki, hogy a Szucsáva-menti

székelység iskoláiban osztrák tanrend szerint folyt-e az oktatás. Valószínűnek látszik, hogy egy - a tartomány sajátos hagyományainak és igényeinek megfelelő - "helyi tanterv" volt érvényben; valami hasonló, mint amelyet a horvátországi és boszniai akcióban dolgoztak ki és használtak a délszláv hatóságok jóváhagyásával.

A hadikfalvi iskola taneszköz-igényéből mindenesetre kiderül, hogy az írás-olvasás tanításához *magyar* ABC-s könyvet, fali olvasótáblát és szemléltető képeket használtak, de magyar feliratú térképek segédletével anyaországi "hon"-ismeretet is oktattak. Magyar olvasókönyvet kért a Szent László Társulattól már bukovinai tapasztalatait összegző jelentésében Várady L. Árpád is csakúgy, mint nem sokkal utána az andrásfalvi katolikusok. A bukovinai akció 1907. évi költségvetésében már kiemelt szempont a tanszer- és tankönyvellátás biztosítása. Az éves pénzügyi elszámolásban - nem tervezett kiadásként - már csakugyan megjelenik egy viszonylag nem túl jelentős összeg, Várady azonban jelezte, hogy szükség szerint a kultusztárcától igényelnek ingyen tankönyveket.

Az akció 1910-es költségvetési tervében végül egy nagyobb összeget különítettek el a tankönyvbeszerzésre. Az oktatási ügyeket felügyelő szaktárca alkalmi támogatásai és az akció e célra fordítható saját keretei biztosították a székely települések anyanyelvű tankönyvellátását.

A szűkebben vett oktatási célokon túlmutatóan a *közművelődés* fejlesztését szolgálták azok az ún. népkönyvtárak, amelyeket az agrártárca, illetve a kultuszminisztérium adományozott s juttatott el az EMKE és a Szent László Társulat közvetítésével Bukovinába. Ezek a kicsiny, de jól válogatott (szépirodalmi, ismeretterjesztő és történeti műveket egyaránt tartalmazó) könyvcsomagok színvonalas és hasznos szórakozást kínáltak a könyvet szerető, ám arra a kevésből nem szívesen áldozó székelyeknek.

Az akció "irodalmi ága" keretében ugyancsak az anyaország gondoskodott a hitélet elmélyítéséhez nélkülözhetetlen énekeskönyvekről, katekizmusokról, Bibliákról is; az általános szegénységre tekintettel - térítésmentesen.

A társ-akciókkal ellentétben Bukovinában saját magyar nyelvű sajtóorgánumot nem hoztak létre, ennek nem is lett volna realitása. Bizonyos értelemben mégis az újság funkcióját töltötte be a *Bukovinai Magyarok Nagy Képes Naptára*. Az 1911-től 1915-ig megjelenő kiadvány anyaga nagyrészt megegyezett a többi akcióban terjesztett kalendáriuméval: az egyházi- és világi ünnepekről, vásári- és búcsúhelyekről, magyar történelmi múltból szóló ismertetéseket a kifejezetten tartományi vonatkozású írások egészítették ki. A magyar közösség belső kohézióját erősítették a székelység múltját, jeles vezetőit, szokásait bemutató cikkek, de természetesen a Szent László Társulat törekvéseinek és eredményeinek bemutatására is kellő figyelmet szenteltek benne. Az ingyenes kiadványt az egészséges életmóddal, jogi és gazdasági kérdésekkel foglalkozó szakcikkek tették különösen hasznossá.

Gazdasági kérdések

Jóllehet az akció döntően kulturális eszközökkel sietett az idegen népcsoportoktól körülvett Bukovinai székelység segítségére, ez a tény mégsem jelenti azt, hogy a gazdasági kérdések nem foglalkoztatták a miniszterelnökség szakértőit. Kezdetből fogva világos volt, hogy a megélhetés biztosítása elsőrendű kérdés a bukovinai szigetmagyarság megmaradása szempontjából is. Ezért nyugtázta megelégedéssel szemleútja során Várady L. Árpád is, hogy a döntően búza- és kukoricatermelésből élő székelység az okszerű gazdálkodást, a technikai fejlődést nagyban elősegítő hitelszövetkezeteket is fenntart, s kiegészítő jelleggel zöldségtermeléssel is foglalkozik. A közeli Radóc, Szeret és Csernovic piacain csakugyan keresett portéka volt a székely hagyma, káposzta és burgonya (utóbbi a helyi táplálkozási szokásokhoz képest újdonságnak számított, ezért jó áron volt értékesíthető.) Nemcsak az egészséges táplálkozás, de a jövedelemkiegészítés szempontjából is fontos volt a gyümölcstermesztés, amelynek meghonosodását a mezőgazdasági tárca ingyen oltványok küldésével támogatta.

A magyar települések általában bőséges legelőkkel, s ennek megfelelően jelentős (ridegen tartott) szarvasmarha-állománnyal rendelkeztek. A tejtermékeket ugyancsak a városi piacokon értékesítették. A Szucsava mentén természetes kiegészítő táplálkozási forrás volt a halászat. A jelentős állatállomány jóvoltából sokan vállaltak fuvarozást, akár távolabbi vidékeken is.

A leleményes és a mindennapi kenyérért nagyobb erőfeszítésekre is hajlandó székelység megélhetését azonban számos körülmény nehezítette, mindenekeelőtt a terményben gyakran súlyos károkat okozó szélsőséges időjárás vagy az állatállományt megtizedelő járványok.

A természeti csapások is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a nagyobb mérvű munkaerő-áramlásnak az akció vezetése nem tudta útját állni, ehhez sem elegendő politikai befolyása, sem anyagi forrásai nem voltak. Budapest lehetőségei a vidék gazdasági eltartó- és megtartó képességének némi javítására szorítkoznak, pl. az *iparos képzés* felkarolásával.

Ennek a szándéknak a koncepcionális jelentőségét csak a társ-akciók történetének ismeretében világíthatjuk meg. Az erős iparos réteg megteremtésének terve fontos aspektusa volt a döntően agrár jellegű horvátországi magyarság megszervezésének. Budapest elképzelése szerint a kvalifikált vezetőréteg kinevelése a szórványmagyarság politikai értelemben is szerves egésszé kovácsolását, vagyis az asszimilációs hatásokkal eredménnyel dacolni képes állapot elérését célozta.

Jóllehet a két tartomány magyarsága nagyságrendileg eltérő erőt képviselt, az akció szándékai a sokban különböző feltételek ellenére is hasonlóak lehettek. A szakmunkásképzés költségesebb, anyaországi módját feltehetőleg ugyanazért választották, mint a tanítóképzés esetében is: a magyarsághoz való kötődést az óhazában (sőt, az óhazától) nyert tudás a lekötelezettség érzésével telítette, és tette még szorosabbá. Az első szakmunkástanulót 1911-ben iskolázták be Szegeden, majd a következő évben az Országos Magyar Szövetség helyezte el bukovinai

fiúkat budapesti iparos mestereknél. Az utolsó békeévtől pedig már Kolozsváron is tanultak (hogy szám szerint hányan - nem tudjuk).

A már említett bukovinai magyar kalendárium ismeretterjesztő cikkei távlatilag a kedvezőbb gazdasági környezet kialakítását, legalábbis az új mezőgazdasági módszerek és technológiai népszerűsítését és elterjesztését is szolgálták. Az ilyen jellegű írások különösen a háztáji növénytermesztés és állattartás, valamint a pénzügyi jog kérdéseit igyekeztek közérthetően és szakszerűen körüljárni. A tartomány kétségtelenül igyekvő "bolgárkertészei" azonban az intenzív gazdálkodás többszörös haszonnal kecsegtető előnyeit önmagában a szaktanácsadás jóvoltából aligha élvezhették. Az önfenntartás kényszere tömegesen űzte őket Moldvába, a bojárok földjére, ahová erre szakosodott közvetítők szállították minden év tavaszán az olcsó munkaerőt.

A túlnépesedő Szucsava menti falvakban mindinkább előrehaladó birtokaprózódás és eladósodás már nem is az itt élő magyarság gazdasági felemelkedését, hanem pusztá megélhetését tette kérdésessé; s ezen nem sokat változtatott a megpróbáltatásokkal teli külföldi idénymunka, mégkevésbé az akció gazdasági felvilágosító kampánya. A múlt századi kirajzások ellenére így módon a *kivándorlás* kényszere továbbra is napirenden maradt. Várady L. Árpád a nagycsaládos székely falvak helyzetét már az akció kezdetén olyannak látta, hogy akár igen hamar szükségessé válhat a népesség mesterséges "megcsapolása".

Nem sokkal ezt követően a sajtó felröppentette a hírt, hogy a földművelési tárca újabb (haza)telepítésre készül. A tárca államtitkára a megkeresés tényét megerősítette, de egyúttal azt is világossá tette, hogy a munkalehetőséget kereső hadikifalviak alkalmazása nem áll módjában: a hazai munkavállalók külhoniakkal szembeni elsőbbsége miatt sem, másodsorban pedig mert az idénymunkával összekapcsolt telepítés nem tartozott az időközben elfogadott vonatkozó törvény (1911: XV. tc.) hatálya alá. Miután a kérelmezők nemcsak mezőgazdasági, hanem ipari munka végzésére is vállalkoztak, ezért a kereskedelmi tárca állásfoglalását is megvárták az ügyben. A képviselőházban viszont egyértelmű támogatásra talált a bukovinaiak kérése. Az agrártárcával ellentétben a kereskedelmi minisztérium együttműködéséről biztosította a miniszterelnökséget. A jelentős munkanélküliség és az alacsony ipari munkabérek viszonyai között azonban a szakképzetlen bukovinaiak így sem remélhettek biztos megélhetést. A telepítés várható eredményét övező bizonytalanság láttán a miniszterelnökség ideiglenesen lemondott a terv megvalósításáról.

Itt kell megjegyeznünk, hogy a miniszterelnökségi iratanyagban nyoma sincsen az 1905-ös marosludasi és az 1910. évi sztrigyszentgyörgyi, ill. csernakeresztúri telepítéseknek, ami akkor is különös, ha az al-dunai akciónál kisebb jelentőségű telepítésekről van szó. A rendelkezésünkre álló demográfiai adatsorokban a kérdéses időszakban csak jelentéktelen hullámlás mutatkozik, s ez is inkább a tengerentúli kivándorlásra vezethető vissza, amelynek a migráció korábbi (magyarországi) irányához képest a világháború időszakára egyre nagyobb jelentősége lesz.

Az andrásfalvi református lelkész jelezte 1912-ben, hogy a Kanadába irányuló kivándorlást már komolyan kell venni. A nemkívánatos következményekkel Budapestnek is szembesülnie kellett, hiszen a kalendáriumban közzétett szomorú emigráns életsorsok sem riasztották el a vándorbotot ragadó bukovinaiakat; s a távozó magyarok (és németek) helyébe mind nagyobb számban *románok* telepedtek a székelyek falvaiba.

Az akció pénzügyi feltételei

Már fentebb több vonatkozásban szóba került, hogy a Bukovinai akció távlati tervei egy szélesebb nemzetpolitikai koncepcióba illeszkedtek, ami természetesen jelentős anyagi források igénybevételét is feltételezte. Az akció anyagi ráfordításainak nagyságrendje még arányaiban vizsgálva is elmaradt a társ-akciók költségvetésétől. A számoszlopok mögött mégsem kell valamilyen szűkítő szándékot, vagy kényszert keresnünk, hiszen a magyarokat már önmagában abból is adódik, hogy esetünkben nem széttagolt és a boldogulás egyéni útjait kereső szórvány-magyarokról, hanem egy idegen közegben is gyarapodni képes nyelvi szigetről van szó, amelynek asszimilációs fenyegetettsége messze elmaradt a horvátországi, boszniai vagy regáti szórványokétól. Az sem kétséges ugyanakkor, hogy a bukovinai magyarság megtartásának reális (ha nem egyedüli!) alternatívája a teljes hazatelepítés volt, s ezt a programot vezető szakértők némelyike már akkor is világosan látta. Ebben az összefüggésben viszont eleve értelmetlennek tűnhetett minden olyan beruházás, amelynek eredménye a belátható jövőben úgyis elvész. Nagyságrendi okok miatt számításba sem jött több olyan kezdeményezés, illetve befektetés, amelyeknek jelentősége, haszna vitathatatlan volt ugyan, de a bukovinai körülmények között nem volt realitása, illetve a kalkulált áldozat nem állt arányban a lehetséges eredménnyel (mint pl. az önálló magyar hetilap kiadása, mintagazdaságok felállítása vagy a háromlépcsős anyanyelvi iskolarendszer megteremtése).

A bukovinai akció korlátozott céljainak megvalósítását tehát viszonylag szerény pénzügyi források biztosították: a pontatlanul csak "csángó"-nak nevezett *Bukovinszky-* és *Rökk Szilárd Alapítványok* kamatai és az 1886-ban feloszlott *Csángó-Magyar Egyesület* Szent László Társulatra ruházott vagyona, (1908-tól valamennyit a VKM kezelte), a Szent László Társulat rendszeres hozzájárulása s a költségek döntő hányadát fedező kormányzati források (a "vallásalap" s a miniszterelnökség akcióinak titkos külön keretét képező "külföldi alap"). Az andrásfalvi *reformátusokat* ezenkívül rendszeresen segítette az osztrák protestáns egyház felügyeleti hatósága, az Evangélikus Egyházi Főtanács, valamint a Gusztáv Adolf Egyesületet és nem utolsósorban a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje.

Az akció első pénzügyi évében, *1905-ben* a kiadások java részét a papok és tanítók, valamint az anyaországi ösztöndíjasok támogatására fordították. Ezek együttes költsége alig haladta meg az 5.000 koronát. 1906-ban a bevételi oldalon már több mint 10.000 korona szerepelt. (Ekkor vezették be azt a gyakorlatot, hogy kedvezményezettek a támogatások fejében részletes jelentést tegyenek az egyházi és iskolai élet eseményeiről. A

tértímentes nyári továbbképzés lekötő hatásairól már korábban szoltunk, de ugyanebbe a sorba tartozik a szigorú feltételekhez kötött hitelnyújtás, amire beszédes példa a templomépítő andrásfalvi reformátusok esete. A megszorításokra a miniszterelnökség indoklása szerint azért volt szükség, "mert ennek segítségével a gyülekezetre állandó nyomást gyakorolhatunk oly célból, hogy a hazai református egyházzal ... az összeköttetést ápolja..."

1907-ben a pénzügyi keretek csak csekély változást mutattak. Az 1908-as költségvetés újdonsága viszont az általános kiadási tétel közel 40%-os növekedése. 1909-ben az előirányzott bevételek csaknem kétszerese folyt be az akció számláira, igaz, a kiadások is meghaladták a 16.000 koronát. Ennek nagyobb részét a szegény sorsú ösztöndíjas tanulók ruha- és könyvsegélyezésére fordították. Az 1910. évi zárszámadás - ugyancsak az ösztöndíjasoknak nyújtott rendkívüli segélyek miatt - kerettúllépést mutat. 1911-ben a kiadási oldalon valamelyes megtakarítás mutatkozott, hiszen több magyarországi tanítót véglegesítettek. Egy évvel később a miniszterelnökségnek kisebb vitája támadt a Szent László Társulat vezetésével az elszámolások körül. A probléma abból származott, hogy a VKM az 1908-ban átvett "csángó" alapítványok pénzét úgy fialtatta, hogy annak követhető bizonylatolása legyen; miután azonban a kötvényekbe fektetett tőkerész után nem tudtak kamatot utalni, az elszámolásokban jelentős passzívum keletkezett. A további pontos elszámolás érdekében a miniszterelnökség más akciókban is használt iratmintát küldött a Társulatnak, a mintegy 7.000 koronás hátralékot ugyanakkor jóváírta. A következő évben a kultusztárca átutalta az ún. "csángó alapok" elmaradt kamatait, ami elegendőnek bizonyult a miniszterelnökség által átvállalt hátralék kiegyenlítésére. Az 1912-es év a segédtanítók megemelt támogatása és az ösztöndíjasok ruhasegélye miatt a költségvetési előirányzathoz képest mégis jelentős deficittel zárult. Ezzel a kiadások először lépték túl a 20.000 koronát.

Az utolsó békeévben - vágató infláció mellett - az akció költségvetése az előző esztendeinek csaknem a felére olvadt, s jelentős megtakarítással zárult. Ennek ellenére az új (immár a tanítási évet követő) pénzügyi tervet a kormányfő instrukciójának megfelelően "a legnagyobb takarékoság szem előtt tartása mellett" készítették el.

A világháború időszaka

A háború kitörése (nemcsak finanszírozási szempontból) látványos visszaesést hozott az akció történetében, ami a határ-tartomány sajátos helyzetéből egyenesen következett. A front-közeli Szucsava völgye háromszor szenvedett el orosz betörést. 1914 kora őszen még hamar visszaszorították őket, de karácsonyi beözönlésük után már huzamosabban berendezkedtek a székely településeken. A megjelenésüket kísérő rablások és erőszakoskodások láttán a lakosság körében elterjedt, hogy a katonaköteles férfiakat deportálás fenyegeti. Erre mintegy 300 bukovinai ifjú szökött át a magyar oldalra, akik Besztercén önkéntes honvédek lettek. A hadjáratok következtében járványos betegségek pusztítottak a magyar falvakban: a háború első évében az egyiptomi szembetegség, 1915-ben pedig skarlát.

Az igazi megpróbáltatás azonban a Bruszilov-offenzíva után következett. 1916 júliusára a front a magyar falvak térségében megállapodott, s Románia augusztusi hadba lépésével a vidék teljesen elszigetelődött a külvilágtól. A postaforgalom bizonytalansága miatt Várady L. Árpád kalocsai érsek is Bécsen keresztül vagy küldönc útján igyekezett a rendkívüli segélyeket célba juttatni. A háborús viszonyok között azonban nemcsak a pénzküldemények forgalma akadozott, de a miniszterelnökségnek szánt beszámolók is jelentős (akár 2 éves) késéssel érkeztek meg. A "zavaros időkben" Várady titokvédelmi okokból átmenetileg maga sem tett eleget beszámolási kötelezettségének. Az 1916/1917-es év zárszámadása barna háborús papíron íródott, s stílusosan az akció szétzilálódását rögzítette az ösztöndíjasok szétszóródásával, a katonának álltak veszteségeivel és a bukovinai orosz megszállók túszedéseinek hírével. A sanyarú helyzetben Várady bevallott szándéka a hozzátartozók szenvedéseinek enyhítése volt, ezért az akció kiadásai a háború második felében jelentősen növekedtek.

Az egy éves idegen megszállás alatt az oroszok élelmet rekviráltak, a lakosságot beszállásokkal, közmunkával és hadiszállásokkal sanyargatták. Az iskolaépületeket az átvonuló csapatok hadikórháznak, raktárnak vagy éppen telefonközpontnak használták. A tanítás így rendszertelenül és igen rossz eredménnyel folyhatott. Súlyos nehézségekkel küszködtek az egyházak is. A megélhetési gondok közepette a lakosság nem fizetett egyházi járulékot, s adakoznia sem volt miből. A lopások és rablások miatt a házakat nem merték őrizetlenül hagyni, s a két évig tartó harangozási tilalom miatt ugyancsak sokan távol maradtak az istentiszteletektől. A háborús bizonytalanság természetesen nem tett jót a közerkölcsöknek sem...

A Monarchia haderejének galíciai előretörését követően 1917 nyarán Bukovinában is kibontakozó osztrák-magyar offenzíva csak Andrásfalvának hozta meg a várva várt felszabadulást. Józseffalva és Fogadjisten az oroszok kezén maradt, a két legnépesebb település pedig - közel fél esztendeig - két tűz közé szorult. Az Istensegítsen lőállásokat kiépítő orosz egység a falu egy részét durva módszerekkel kitelepítette és kifosztotta. A harcokban a községházának és az iskolának csak a falai maradtak, s a templom is találatot kapott. Hadikfalvát biztonsági okokból a német hadvezetés evakuálta (a menekültek zöme Andrásfalván és Radócon, néhány százan pedig magyarországi menekülttáborokban találtak menedéket). A falu a szomszéd településhez hasonló súlyos károkat szenvedett; s ugyancsak éhezésre ítéltetett, minthogy a termést sem betakarítani, sem a rekviráló ellenségtől megmenteni nem tudta.

Az átmeneti román megszállás után 1918 tavaszán magyar alakulatok érkeztek, amelyek közreműködtek a károk helyreállításában, de jelenlétük két hónapra korlátozódott.

Mint ismeretes, a tanácskormány a határokon túli magyarság-gondozás minden formáját meg kívánta szüntetni, miután azonban a Szent László Társulat ekkor már évek óta kormányzati támogatás igénybevétele nélkül látta el bukovinai feladatait [Ld.: 172. jegyzet.], jó esélye volt arra, hogy a többi akció fedőszervéhez hasonlóan a

felszámolást elszabotálja. A halogató taktika csakugyan eredményesnek bizonyult, a Friedrich-kormány 1919 őszén már úgy foglalt állást, hogy *kívánatosnak* tartaná az akció folytatását, annál is inkább, mivel annak a miniszterelnökségre nézve nem voltak pénzügyi konzekvenciái. A saint-germaini béke azonban Romániának ítélte Bukovinát, s a győztes utódállamoktól körülvevett Magyarországnak hosszú ideig nem volt lehetősége a Kárpátokon túli nemzetrészekkel érdemben törődni. A bukovinai magyarság egyedüli támasza így az erdélyi magyarság lett, jóllehet a Szent László Társulat a későbbiekben is megpróbálta könyvadományokkal és néhány ösztöndíj felajánlásával a bukovinai székelyek kulturális önvédelmi harcát támogatni. Az osztrák állampolgárrá lett anyaországi tanítók ismét állampolgárságuk megváltoztatására kényszerültek. Az iskolákban a Bukovinában végzetek még egy darabig kitarítottak, átmenetileg a tanügyi hatóságok is engedélyezték az anyanyelvápolást, de hamarosan már a hittanoktatás is *román* nyelven folyt - az 1929-es vatikáni konkordátum ellenére. Magyar tannyelvű tanintézetként egyedül Andrásfalva református felekezeti iskolája működhetett.

A két világháború között a félmilliónyi román tengerében izoláltan fejlődő, vegyes lakosságú Fogadjisten és Józseffalva perspektívák nélkül agonizált, a másik három falu azonban a földreformnak csúfolt betelepítések ellenére állta a sarat, és tovább sokasodott.

Jancsó Elemér, a román nacionalizmus természetrajzának jeles kutatója mondta, hogy a bukovinai székelységnek mindössze a következő reális alternatívája maradt: az intenzív gazdálkodás avagy a kivándorlás. A monolit nemzetállamot építő új rezsim azonban az előbbihez nem kívánt asszisztálni. Így a bukovinai székelységnek - az idegenben eltöltött másfél évszázad után - csupán a hazatelepítéssel maradt esélye a túlélésre, ami az újabb világégés zaklatott viszonyai közepette történt meg, mondhatni - *maradéktalanul*.

Epilógus

A bukovinai "nemzetgondozási" program - eltérően a *horvátországi* akciótól - egy olyan etnikai közösség felkarolásának története, amelynek fejlődését közvetlen asszimilációs hatások nem, vagy kis mértékben fenyegették. A három etnikailag csaknem tiszta és két vegyes lakosságú faluban tömörült székelység azonban alig tízezres nyelvszigetet képezve távlatilag mégiscsak a beolvadás vagy a hazatelepítés alternatívája között választhatott. Az anyaország azonban a perifériák idegen etnikai tömegétől fenyegetve (megcsonkulási félelmektől is motiváltan) az asszimilációt minden tőle telhető eszközzel meg kívánta akadályozni, ezért végeztek a múlt század '80-as éveitől kezdődően jó szándékú, ám elhamarkodott kísérleteket a bukovinai székelység óhazában történő "újragyökereztetésére". E lépések részleges kudarcra s méginkább a teljes szociálpolitikai szemléletváltást igénylő mélyreható változások elmaradása azonban megakasztották a telepítés folyamatát. Előtérbe kerültek az amerikai és romániai kivándoroltak gondozásának korábban kipróbált, ámde látványos eredményekkel nemigen kecsegtető eszközei. A *pap* és *tanító* jelszavakkal fémjelzett segélypolitika döntően kulturális és egyházi vonalon érvényesülő hatásgyakorlással próbálta biztosítani a felkarolt szórvány nemzeti azonosságtudatának megőrzését, noha esetünkben ez az eredmény voltaképpen kiszámíthatónak tekinthető, hiszen az osztrák határőrvidék-szervezés tragikus kísérlete óta a bukovinai székelység magára hagyatva, idegen közegben bizonyította önvédelmi képességét, sőt asszimiláló életerejét. Mi készítette tehát a budapesti kormányzatot arra, hogy az "osztrák oldalon" magyarság-mentő akciót kezdeményezzen?

Mint láttuk, a bukovinaiak akut veszéllyel nem fenyegető, de távlatilag elkerülhetetlen beolvadásának feltartóztatásától (s ezt a társ-akciók történetéből tudhatjuk) a Szent István-i Birodalom "államalkotó" nemzetének erkölcsi gyarapodását lehetett kalkulálni. A kérdés tehát elsősorban a nemzeti önbecsülés aspektusából kapott különleges hangsúlyt, ti. az akció sikerében szövetséges és rivális egyaránt annak bizonyítékát láthatta, hogy a magyar (*nagy*) hatalom képes a szomszédság idegen etnikai közegébe ágyazódott részeket a nemzet véráramába kapcsolni, s erre a hídfőre támaszkodva nemcsak az ország területi integritását tudja szavatolni, de tartalékaiból új pozíciók megszerzésére is futja - mindenekelőtt a Balkánon.

Az expanzív törekvések szempontjából Bukovina mint marginális jelentőségű régió szóba sem jöhetett, nem utolsósorban azért, mert a Monarchia területének szerves részét képezte. Már emiatt is és a közvetlen beolvasztó szándékok hiányát konstatálva érte be a magyar kormányzat a szociológiai folyamatok pusztá nyomon követésével, s merült ki támogatása gyakorlatilag egy maroknyi értelmiségi kinevelésében és segélyezésében, illetve az anyanyelvi oktatás és egyházi élet megerősítésében. Márpedig *szociálpolitikai* fordulat nélkül önmagában sem a *templom*, sem az *iskola* nem lehetett eléggé eredményes. A szerves középosztály-képzés szándékával - az anyaországi ösztöndíjasok (köztük az iparostanoncok) révén - mégis sikerült némi eredményt elérni egy nemzeti alapokon álló értelmiség-polgárság kicsiráztatására, amely a gazdasági-társadalmi felemelkedés (a Jancsó Elemér által emlegetett intenzív gazdálkodás) útjára képes lett volna vezetni a bukovinai magyar falvak rohamosan szegényedő agrárnépességét.

Egy ambiciózusabb (iparosítást vagy gyökeres agrárreformot feltételező) magyar nemzeti politikának - osztrák tartományról lévén szó - nyilvánvalóan komoly államjogi akadályai lettek volna. (A reciprocitás elvének kellemetlen kiéleltetése éppen eléggé megnehezítette a román és horvát fennhatóság alatt élő magyarok gondozását.) A bukovinai magyarság esetében tehát a megfogalmazódó korlátozott célok teljesülésének jó esélyei voltak. A székely falvak dinamikus demográfiai fejlődését csakugyan megelégedéssel nyugtázhatta az akció vezetése, (annál kevésbé az úvilágba irányuló és feltartóztatathatlannak tűnő kivándorlást). A világháború vége felé azonban már kirajzolódtak azok az erővonalak, amelyek a térség politikai viszonyait a későbbiekben alakították. Láthatóvá vált, hogy a bukovinai székelység megmaradása kizárólag az anyanemzet államhatárai között garantálható. Ezért történhetett egy kevésbé alkalmas, de a végső hazatelepítésre mégis lehetőséget kínáló történelmi pillanatban, hogy a magyar kormányzat kiragadta az asszimiláció láthatatlan, de nagyon is valós szorításából ezt a tiszteletre méltóan élni akaró magyar töredéket.

Ezt a túlélést jelentő végeredményt nem kis mértékben a dualizmus korának kondicionáló hatású segélyprogramja alapozta meg.

[Vissza](#)

Homiinová, Maria

**A helyzettényezők hatása a normatív meggyőződésre a szlovák többség és a magyar kisebbség tagjai között:
Egy empirikus elemzés eredménye**

The influence of situation-factors on the normative conviction among the Slovak majority and the Hungarian minority

From a methodological point of view the differentiation of social and personal norm-types was applied in the research (IDP model: dividing the norms into injunctive, descriptive and personal norms), from the aspect of content, the usage of verbally and explicitly expressed legal norms is in the focus, that determines the co-existence of the majority and the minority.

Using the help of interactions with the agents of the nationalities, the aim of the essay is to analyse the influence of situation-factors on the evolution of different types of interethnic relationships.

Bevezetés

Az etnikumközi viszonyok szociális normái működésének empirikus megértése a kutatás széles lehetőségeit teremti meg, emellett két aspektus játszik fontos szerepet: a kutatáshoz való hozzáállás és annak tartalmi irányultsága.

Az empirikus vizsgálat, amelyet a többség és kisebbség képviselői körében végeztünk el 1998-ban, szociálpszichológiai megközelítést tett szükségessé. A módszertanban a szociális és perszonális normatípusok differenciációjának új modelljét alkalmaztuk (IDP modell).¹ Tartalmi szempontból a verbálisan és explicit módon kifejezett jogi normák felhasználására irányult, amely a többség és a kisebbség együttélését érinti.

Az említett kutatás eddigi eredményei² (melyek a *Kisebbségkutatás* 1999/2. számában is megjelentek) világosan bebizonyították mindhárom normatípus identifikációját és differenciációját etnikumi hovatartozás szerint, ám sztenderd, mozdulatlan állapotot tételezve fel róluk. A további elemzésekben az érdekelt minket, hogy léteznek-e különbségek a kutatott normatípusok között modellhelyzetek kontextusában is, a nemzetiségek adott helyzetétől függően. Másképp szólva, hogyan "hat" az etnikai hovatartozás a megkérdezettek normatív meggyőződésére a kiválasztott helyzet típusokban.

A tanulmány ebből a szemszögből elvégzett elemzés eredményét mutatja be.

A kutatás módszere

1. A kérdőív kilenc modellhelyzet bemutatására vállalkozott, melynek segítségével hétértékű skálán állapítottuk meg a kiválasztott jogi normákkal való egyetértést (1. érték = egyértelműen igen) vagy nem egyetértést (7. érték = egyértelműen nem). A skála közepén összpontosultak az ambivalens feleletek (4. érték = nem tudom). A helyzeteket az elemzett normák három típusú intenciójában modifikáltuk, úm.: injunktív norma (Mit kell?), deskriptív norma (Mi van?), perszonális norma (Mit tennék én?).

Tartalmi szempontból a helyzetek a kisebbség nyelvhasználatát mutatták be a hivatalos érintkezésben (5 helyzet), iskolaügyben (2 helyzet), kultúrában (2 helyzet). Emellett hét helyzetet az érvényes jogszabály szerint fogalmaztunk meg, tehát az egyetértő feleletet úgy is lehetett értékelni, mint a kiválasztott jogi szabály elfogadása, és egyben mint a norma nem "egyenes" ismeretét. Két helyzetet szándékosan úgy fogalmaztunk meg, hogy azok ellentétben álltak az érvényes jogi normákkal. Célunk elsősorban az olyan perszonális normaszint kivizsgálása volt, hogy az adott helyzetekben az adott személy miképpen cselekedett volna. A vizsgált időpontban nagyon aktuális problematikáról volt szó: a kétnyelvű bizonyítványok kiállításáról és az anyanyelven történő felvételi vizsgákról a középiskolákban.

A jogszabályok megváltoztatásának igénye természetesen az akkori jogállásból indult ki (napjainkban a lehetőségeket ezen a területen kiszélesítették a nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok anyanyelvi használatának törvényével, ami 1999 júliusától érvényes).

2. A kutatás mintáját a fiatal generáció képviselői alkották, 18 éves diákok, összesen 100-an - tárgyi problematika szempontjából - egyforma mértékben szlovák nemzetiségű diákok a többség képviselőiként (22 fiú és 28 lány), és magyarok a Szlovákiában élő legnagyobb kisebbség képviselőiként, akiket a jogbiztonság kérdései leginkább érintenek.

Eredmények

Az elemzésben a parametrikus statisztika módszerét alkalmaztuk (t-teszt, a kivizsgált normák 3 szintje, függő változó). A megfigyelt helyzetekben független változóként az etnikai társadalomhoz való tartozás szerepelt.

Feltételeztük, hogy a megkérdezettek normatív meggyőződése az egyes helyzetekben mind a három normaszinten differenciálódni fog (belül és kölcsönösen) a nemzetiségi hovatartozás függvényében. Elsősorban a differenciáció mértéke érdekelt bennünket.

Az eredményeket az 1. sz. táblázatban mutatjuk be, amely lehetővé teszi az eredmények kölcsönös összehasonlítását az egyes etnikumok képviselői között.

1. sz. táblázat: A normák és helyzetek differenciációja az etnikai hovatartozás szerint

Modellhelyzetek átlagértékei a három normatípus szintjén								
a nemzetiséghez való tartozás függvényében								
HELYZETEK	NORMA						Helyzetek	
	injunktív		deszkriptív		perszonális		átlagértéke	
	szlovák nemz.	magyar nemz.	szlovák nemz.	magyar nemz.	szlov. nemz.	magy. nemz.	Szlovákok	Magyarok
1-a hivatali kapcsolatban használt nyelv	5,02	2,78	2,82	3,84	4,54	1,46	4,13	2,69
2- a település megjelölése	4,12	2,44	3,42	3,62	5,40	1,60	4,31	2,55
3- a település neve	3,52	2,70	3,40	4,06	4,62	2,18	3,85	2,98
4 - az anyakönyvbe írt név	2,38	2,32	2,84	3,56	2,34	1,62	2,52	2,50
5 - a személyi igazolványban feltüntetett név	3,80	2,54	4,22	3,78	3,74	1,94	4,58	2,75
6 - felvételi vizsgák	2,04	2,74	5,60	5,56	6,12	4,34	4,20	4,21
7-kétnyelvű bizonyítványok	3,54	3,96	4,30	4,36	4,78	1,82	4,39	3,38
8 - szintársulat	2,66	2,06	2,98	3,16	2,58	1,34	2,74	2,19
9 - folyóirat kiadása	3,40	2,84	3,48	3,82	3,80	1,66	3,56	2,77
Normák átlagértékei	3,39	2,71	3,67	3,97	4,21	1,99		

A táblázatból kitűnik, hogyan nyilvánultak meg a különbségek a három megvizsgált norma szintjén az egyes helyzetekben az etnikumokon belül és egymás viszonylatában.

A részletes elemzésnél a normák típusai szerint láthatjuk, hogy a szlovák nemzetiségű megkérdezettek három helyzetben fejezték ki egyetértésüket a törvénnyel (injunktív normaszint) úm.: az idegen nyelvű név anyakönyvezése, kisebbségi nyelvű felvételi vizsgák a középiskolákban, az etnikai kisebbség nyelvén működő szintársulatok létrehozása területén.

Egyetlen helyzetben fordult elő, hogy nem ismerték a törvényszabályt (a nemzeti kisebbség nyelvhasználata a hivatali kapcsolatban). A többi esetben az injunktív norma értéke semleges szintet képviselt, amiből arra következtetünk, hogy nem teljesen világos számukra, hogy az adott helyzetben mit lehet vagy nem lehet tenni, illetve ha tudnak is valamilyen norma létezéséről, nem ismerik a tartalmát.

A deszkriptív norma szintjei a törvény ismeretével összhangban vannak; alapvetően nem tudjuk meghatározni a norma hatását a gyakorlatban. Feltűnő különbséget jegyeztünk fel éppen a nemzeti kisebbségnek a hivatali kapcsolatban való nyelvhasználata megítélésében, amikor is az adott szituációban bizonyos mértékben hajlottak arra, hogy a gyakorlatban a törvény szerint járunk el (holott a törvényt nem ismerték). Az ő személyes normatív meggyőződésük (perszonális norma) általában szigorúbb, mint a normák gyakorlati megvalósítására vonatkozó nézeteik, s ez nincs összhangban a törvénnyel.

Kivételt - kis különbséggel - ugyanazok a helyzetek képeznek (idegen nyelvű név anyakönyvezése és a kisebbség nyelvén működő szintársulat megalakítása), amikor úgy cselekedtek volna, mint ahogy szerintük a valóságban történik.

A magyar nemzetiségű megkérdezettek majdnem minden feltüntetett helyzetben az injunktív norma szintjén többé-kevésbé egyetértésüket fejezték ki, amivel tulajdonképpen a törvény bizonyos ismeretét deklarálták. Egyetlen nem világos eset a kétnyelvű bizonyítványok kiállításának az esete, amikor az injunktív norma értéke semleges zónában helyezkedik el. A helyzetek átlagértékeinek többsége a deszkriptív norma szintjén a semleges érték körül mozog, de inkább a pozitív érték felé. Általánosságban tehát a megkérdezettek e csoportját nem ismertetik meg a valóságos helyzettel. Leginkább az iskolaüggyel kapcsolatban hangzottak el szkeptikus vélemények. A legkisebb helyzetkülönbséget egyes szituációk megítélésénél a perszonális norma szintjén jegyeztük fel. Ezen a szinten a helyzetek átlagértékei az adott skálán egyértelműen az egyetértés szintjén mozognak, amiből kitűnik, hogy a diákok e csoportja személy szerint a törvény értelmében cselekedne. Az ő személyes normatív meggyőződésük összhangban van a törvény szellemével. Érdekes, hogy a kétnyelvű bizonyítványok kiadására inkább hajlanának, míg a szlovák középiskolákban a kisebbség nyelvén történő felvételiéről a válaszok bizonytalanok.

A 2. sz. táblázat a normatív meggyőződés statisztikai jelentőségének eredményét mutatja be az egyes helyzetekben a nemzetiségi hovatartozás függvényében (egyes helyzetek értékeléseit, különbségeit hasonlítja össze mindkét etnikum szemszögéből).

2. sz. táblázat. Statisztikai fontosságok tesztjének (Student test) eredményei

T - fontossági teszt						
HELYZETEK	NORMA					
	injunktív		deszkriptív		perszonális	
	t	p	t	p	t	p
1-a hivatali kapcsolatban használt nyelv	6,66	0,000000	-3,92	0,000166	9,66	0,000000
2- a település megjelölése	4,60	0,000012	-0,69	0,489842	13,72	0,000000
3- a település neve	2,68	0,008584	-2,77	0,006655	8,01	0,000000
4 - anyakönyvbe írt név	0,22	0,822667	-2,73	0,007616	3,02	0,003196
5 - a személyi igazolványban feltüntetett név	3,41	0,000943	1,42	0,158719	5,23	0,000001
6 - felvételi vizsgák	-3,25	0,001574	0,17	0,861612	5,54	0,000000
7-kétnyelvű bizonyítványok	-1,05	0,295282	-0,18	0,857987	8,69	0,000000
8 - szintársulat	2,69	0,008439	-0,85	0,397036	6,21	0,000000
9 - folyóirat kiadása	2,03	0,044096	-1,35	0,180761	6,79	0,000000

A táblázat adataiból első látásra azonnal kitűnik, hogy a legnagyobb különbséget (statisztikailag fontosak) az egyes helyzetekben a perszonális norma szintje mutatja ki.

Statisztikailag fontosnak tűnnek az injunktív norma szintjén a két etnikum képviselői közötti különbségek négy helyzetben: a kisebbségek hivatalos nyelvhasználata területén (a fontosság magas szintje), egy helyzetben érinti a nyelvhasználatot az iskolaügyben és két helyzetben a kultúra területén. Statisztikailag jelentéktelen különbségek tűntek fel az idegen nevek anyakönyvezése és a kétnyelvű bizonyítványok esetében. Mindkét etnikum megkérdezettjei ezeknek a helyzeteknek a megítélését azonosan értékelték, csak az első esetben pozitívan és a második esetben semlegesén.

A deszkriptív norma szintjén három helyzetben jegyeztünk fel fontos különbségeket, úm.: a kisebbség nyelvhasználata a hivatalos kapcsolatban, a település megnevezése a kisebbség nyelvén; az idegen nyelvű nevek anyakönyvezése esetében. A feltüntetett esetekben, ami a kisebbség anyanyelvének használatát illeti, a gyakorlatban a megkérdezett magyar kisebbség a szkeptikusabb.

A legnagyobb - statisztikailag fontos - különbségek a perszonális normák szintjén mutatkoztak, amikor a megkérdezett két nemzetiség képviselőinek személyes meggyőződése diametrálisan eltérő. Míg a magyar nemzetiségű megkérdezettek az egyes helyzetekben egyértelműen a törvénnyel összhangban cselekednének, a

szlovák nemzetiségű megkérdezettek hozzáállása szigorúbb, azt gondolják, hogy a törvényeknek is szigorúbbaknak kellene lenniük. Természetesen a szlovák vélemények értékelése során figyelembe kell venni legalább két tényt. Egyrészt, hogy olyan megkérdezettek véleményéről van szó, akiket a felmerült kérdések személyesen nem érintenek, másrészt a helyzeteket serdülőök értékelték, akiknél bizonyos "furcsaságok" a mostani ellentmondásokkal terhelt társadalomfejlődési időszakban a helyzetek "sarkított" értékelésébe vetődhet.

Befejezés

1. Az eredmények megítélésénél az egyes etnikumok szintjén különbségeket észlelhetünk a helyzetek között az egyes normatípusokon belül és egymás viszonylatában is. Az eredmények azt igazolják, hogy amíg a normákon belül a helyzetek kontextusát inkább a különbségek határozzák meg, elsősorban a szlovák nemzetiség képviselőinél (náluk az egyes helyzetekben nagyobb különbségeket jegyeztünk fel mind a három vizsgált norma szintjén), az egyes normák között (kölcsonösen) markánsabb különbségek mutatkoztak a magyar nemzetiségű megkérdezettekénél. Általánosságban az injunktív és perszonális norma egyes helyzetei a magyar nemzetiségű megkérdezettekénél pozitívabb (egyetértőbb) értéket vesznek fel (átlagérték 2,71), s ez alatt - szintén pozitívabb irányban - láthatók a perszonális normaszint értékei (átlagérték 1,99). A helyzetek értékelése a gyakorlatban (deskriptív norma) náluk szkeptikusabb (3,16 - 5,56 között).

2. Az egyes etnikumközi (kölcsonös) eredmények megítélésénél különbségeket elsősorban az injunktív és perszonális normaszintek helyzeteiben tapasztalhatunk, de statisztikailag fontosaknak mutatkoznak a személyes szinten érvényesülő különbségek a szlovák és a magyar megkérdezettek helyzetértékelésénél. Ebből a tényből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az etnikai hovatartozás nagymértékben meghatározza a felmutatott normatípusok közötti különbségeket a vizsgált helyzetekben, különösen a perszonális norma szintjén, míg az injunktív és deskriptív norma szintjén csak egyes helyzetekben.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a szociális és perszonális norma modelljének fenti alkalmazása érzékenyen fogja fel az etnikumok képviselőinek szubjektív véleménykülönbségeit az adott problémát illetően, és ezáltal támogatja azt a gondolatot, hogy az eljárás eredményesnek bizonyul az etnikumközi kapcsolatok kutatásainál.

Irodalom

1. Cialdini, R. B. - Reno, R. R.- Kallgren, C. A.:(1990) A focus theory of normative conduct. Journal of Personality and Social Psychology. 1990, 58. 1015-1026. p.

Lova, L.: (1998) K otázke typov sociálnych noriem: sociálne normy a implicitné teórie sociálnych noriem (náčrt prístupu). In Výrost, J.-Baumgartner, F. (Ed) Perspektívy výskumu sociálnych noriem. CD ROM, Koice, SvÚ SAV.

Lova, L.:(1998) Model diferenciácie sociálnych a personálnych noriem: normatívny pohľad na odplácanie (kontraagresiu). Zasláné: Československá psychologie.

Lova, L.:(1998) Súčasné pohľady na vplyv sociálnych noriem na ľudské správanie v sociálnej psychológii. Človek a spoločnosť, 1998/2.

Lova, L.:(1998) Model diferenciácie sociálnych a personálnych noriem. Zborník z konferencie - Kognitívne procesy, osobnosť a sociálne správanie. Katedra psychológie PU.

2. Homiinová, M.:(1998) The perception of social norms of inter-ethnic relations. Studia psychologica, Bratislava, 367-371. p.

Homiinová, M.: (1998) Vplyv meninovej legislatívy na medzietnické vzťahy - možnosti prístupu skúmania sociálnych noriem medzietnických vzťahov. In Výrost, J.-Baumgartner, F. (Ed) Perspektívy výskumu sociálnych noriem. CD ROM, Koice, SvÚ SAV.

Homiinová, M.:(1999) Etnikumközi kapcsolatok szociális normáinak hatása a szlovák többség és magyar kisebbség magatartására Szlovákiában. Kisebbségkutatás 1999. 2. szám, Budapest, 217-224. p.

[Vissza](#)

Túlhaladott eszme lett-e a nemzet?

Krulic, Brigitte: La nation, une idée dépassée? = Problemes politiques et sociaux, 1999. 832. no. 1-85. p.

Az összeállítást készítő Krulic, a Paris XII. Egyetem, illetve az Institut d'Études Politiques munkatársa. A téma anyagának összegyűjtésére az ösztökélte, hogy míg az utóbbi húsz év napi eseményeinek újra főszereplője lett a 'nemzet' kérdése, addig egyes politológusok (Grawitz, M.; Leca, J. pl.) a múltba utalják, mintegy túlhaladott kategóriaként kezelik. Az elmúlt évtized balkáni konfliktusai valóban kedvezőtlen kontextust teremtettek a 'nemzet'-fogalom használatára, és ugyanebben az időszakban a Maastrichti vagy az Amszterdami Szerződés kapcsán a nyugati közvéleményt megosztotta a globalizáció vagy nemzet alternatívája. Befolyásos gondolkodók azonban, mint pl. P.-A. Taguieff vagy Yves Lacoste szükségesnek látták tisztázni, hogy a francia forradalom polgári értékeihez történelmileg és eszmeileg kapcsolódó entitásról van szó, mely nem egyszerűen a szélsőjobb "vadászterülete".

Akárhogy is, a 'nemzet'-fogalom meghatározhatatlan sokszínűségével együtt mindennapi életünk része, elég az állampolgárságunkhoz kötődő jogainkra gondolnunk, melyek az egyén és az állam közötti viszonyt rögzítik. A jus soliban és a jus sanguinisben gyökerező nemzetfogalmat elemezve kiderül, hogy a valóságban nincs köztük "tiszta eset", vagyis hogy mindig, mindenkor az individuuum kerülne előtérbe a szabadságjogok meghatározásakor, vagy hogy csakis a közösség sorsában gyökerező hagyomány lenne meghatározó (Schnapper D. idézi Szűcs Jenő gondolatmenetét a "harmadik Európáról"). A nemzetek vegyesen alkalmazzák mindkét jogi kiindulópontot. A nemzet sorsát pedig a törvényhez fűződő kapcsolatok határozzák meg, azaz hogy miként valósulnak meg a valóságban a lefektetett alapelvek.

A koncepció és a megvalósulás közötti eltéréssel együtt is a 'nemzet' modern valóság, mely fogalom az individualista ipari társadalommal nyert új értelmet. A francia forradalom mérföldkő, mely a "király teste" helyébe a "nemzet testét" tette. A 'nemzet' mai értelmében nagyon közel áll az etnikumhoz, annyiban különbözik mégis tőle, hogy ez utóbbi nem rendelkezik autonóm politikai intézményrendszerrel. Az állam biztosítja a területi és intézményi feltételeket, valamint ellenőrzi ezek működőképességét, azt a politikai egységet, kohéziót tartja fenn, melyben egyedül lehetséges az etnikum nemzetté tétele.

Franciaország olyan alaptípust képvisel, ahol az állampolgárokat egyéenként igyekeznek az állampolgárok közösségéhez integrálni, míg egyes angolszász országokban a nemzetállam eszméjének a többféle kultúra támogatásával és a pozitív diszkrimináció gyakorlásával nyerik meg a közösségeket. De a köztársaságban a demokrácia intézményénél is fontosabb a 'nemzet' 1791 óta, a maga oszthatatlan, elévülhetetlen, elidegeníthetetlen voltában a francia polgár számára (Nicolet, Cl.).

E. Hobsbawn idézi Pierre Vilart, aki fölhívja a figyelmet arra, hogy az alakuló amerikai nemzetállamban, 1800 körül, a 'nemzet' hangoztatása helyett a 'közjó' megvalósítását nevezték meg közös céljuknak. A nyelv szerepét is részletezi, mely fontos kritériuma volt mind az amerikai, mind a francia állampolgárságnak a XIX. század kezdetétől. Lényeges, amit a Barere-jelentésből kiemel, hogy tudniillik az 'állam-nemzet-nép' asszimilációjának két értelmezése is lehetséges. Egyfelől a nacionalista, amely egy konkrét, minden mástól különböző közösséget feltételez, mely megfelel a főnti entitásoknak. Másfelől a forradalmi demokratikus, melynek középpontjában az állam által identifikált népfeltség áll, amely az emberiség további részéhez képest alkot egy 'nemzetet'.

Franciaország esete kivételes abból a szempontból is, hogy a történelemben egyedül itt esett meg, hogy a nemzetállam a területileg azonos ancien régime-mel való totális szakítás következményeképp jött létre (Guiomar, J.-P.).

Vallás, párbeszéd, harc, kerület, ország - mindezek lehetnek Max Weber-i értelemben nyitottak egyesek, és ugyanakkor mások számára zártak. A nemzetállam territoriális alapon tartja fenn e kettőt - Brubaker szerint az országhatárok által.

Grignon Dumoulin S. rávilágít, hogy az állam, az állampolgársághoz való jog és a nemzet koncepciója milyen korrelációban van a 19. század. közepe óta. Az etnikai összetételére kényes Németország az 1880-as évektől kezdődően több mint száz éven át a 'vér jogát' vette alapul a bevándorlók honosításakor. Csak az 1999. május 21-én életbe lépett új törvény veszi figyelembe a 'föld jogát' is, vagyis hogy német állampolgár az, aki az országban születik, és szülei legalább 8 éve folyamatosan ott laknak. Felnőtt korában pedig választhat a német, ill. a szülők állampolgársága között (Weil, P.). Ma Európában a kettős, ill. a multi-állampolgárság gyakorlata szinte általánosan elfogadott. Dánia és Hollandia elvileg ragaszkodik az egy állampolgársághoz, valamint további néhány kereszténydemokrata állam is megkívánja, hogy a jelölt mondjon le korábbi állampolgárságá(i)ról (Ertel, M.).

A 'nemzet', a 'haza' magasztos eszméjére nevelést, ezek szolgálatát a francia oktatási rendszer 1789-től 1945-ig folyamatosan napirenden tartotta. 1986 óta a 'grandeur' kivételével ismét cél lett a republikánus haza szeretetének tanítása (Schnapper, D., Weber, E.). A kötelező sorkatonai szolgálat azonban 2002-re megszűnik Franciaországban, így fönnáll a hadsereg marginalizálódásának veszélye. A polgárok önkéntesekre bízzák a biztonságukat, miközben nem tudni, azok miféle speciális feladatok megoldására törekcsenek (Isnard, J.).

Az amerikai identitással kapcsolatos legfrissebb elképzelés a 'posztetnikus', mely nyilvánvalóan meg akarja szüntetni a faji alapon szerveződő emberi kapcsolatokat, ámbár utópisztikusnak hat, hogy minden etnikum egyképpen legyen képviselve. Az etnikum vallássá lép elő ily módon; figyelmen kívül hagyja, hogy a toleránsnak

nevelt állampolgárok nem akarnak teljes mértékben "csak" amerikaiak lenni, jobban kedvelik az 'amerikai olasz/lengyel/stb.' identitást (Denis Lacorne). Ami azt illeti, a pozitív diszkrimináció az Egyesült Államokban a nemzet kereteit feszegeti. De Ausztráliában is oly mértékű az ázsiaiak bevándorlása, hogy kb. három generáció múlva komoly problémák lépnek fel. Nagy-Britannia viszont hagyományos toleranciájával most is ura a multikultúra teremtette helyzetnek (Joe Rogaly).

A szeparatista törekvéseknek ma Ázsiában elsősorban gazdasági alapja van (ld. Kína, Indonézia). Az erős önállósági hullám másik eredője, hogy mindenki különbözni akar a szomszédjától, ezért a békét is megkockáztatja (pl. Balkán). Boniface, P. másik példájában Magyarország uniós tagságra vágyva hagyott fel mindenféle irredentizmussal (sic!).

Az 'egységes', 'egyetemes', 'autoritér' jakobinus modellje csorbát szenved a század utolsó évtizedeiben. A világgazdaság, a nemzetközi kereskedelem liberalizációja és az új technológiák komoly kihívást jelentenek a nemzetállam számára, hiszen közbelépését kizárólag jogi síkra korlátozzák, s a nemzetközi jogok rendszerint a belső jogok kárára élveznek elsőbbséget. Az euró bevezetése, a bevándorlási jogok alakulása, a gazdasági harmonizáció fejezik ki a mai nyugat-európai közvélemény számára leginkább a nemzeti szuverenitás korlátozását (Vincent, J.-M., Abitbol, W.-Couteaux, P.-M.). A szuverenitáshoz ragaszkodók, illetve a nemzetek fölötti Európát kívánók közötti vita változatlanul nem csitul (Izraelewicz, E.).

Az európai nemzetállam nem tűnik el teljesen a Közösségek létrejöttével. A nemzeti államok feladata marad a továbbiakban is pl. a szociális gondoskodás, de a választások is csak ilyen keretek között képzelhetők el. Tehát inkább a nemzetállam fogalmának újradefiniálásáról, semmint eltűnéséről beszélhetünk mostanság. Nagy vonalakban máris látszik a szubszidiaritás elvén nyugvó állam jövője (Vincent, J.-M.). Mostanáig nem lett azonban gyakorlattá a kompetenciák dinamikus működése. Nincs szó a 'nemzetállamfölöttség' gyakorlatának kialakításáról - bár az 'európai identitás' kérdése továbbra is problematikus marad (Habermas, J., Ferry, J.-M.) -, viszont sokkal nagyobb hangsúly esik a nemzetállam keretein belül a gazdasági-technológiai-geopolitikai mutációk működőképességének mentális és jogi megteremtésére, a régiók Európájára (Taguieff, P.-A., Rosanvallon, P., Yves Lacoste).

[Vissza](#)

"Faj", rasszizmus és rasszizmus-ellenesség

Lentin, Alana: "'Race', Racism and Anti-racism: Challenging Contemporary Classifications." = Social Identities, 6. vol. 2000. 1. no. 91-107. p.

A második évezred végén az etnicitás és az identitás témái mind szociológiai, mind politológiai értelemben egyre népszerűbbé váltak, legyen szó akár a '89 utáni Európában kirobbanó etnikai konfliktusokról, vagy arról a paradox jelenségről, hogy a kulturális örökségen alapuló közösségi hovatartozás jelentősége egyre nő egy olyan korban, melyet látszólag a nemzetek közti párbeszéd és a Másik iránti érdeklődés határoz meg.

Normatív értelemben tehát, bár a "faj" már nem használható az emberi csoportok kategorizálására, közismert tény, hogy a *rasszizmus* olyan etnikai kisebbségi közösségek tagjait sújtja, akiknek a különbözőségét már nem faji vagy biológiai fogalmakkal írjuk le. Ám a "faji megkülönböztetés" fogalmának bevezetése - mely csoportoknak vagy egyéneknek a felismerhető faji jegyek alapján történő diszkriminációjára utal - hasznos a rasszizmus célpontjainak pontos meghatározása szempontjából.

Az elmúlt évtizedben tanúi lehettünk annak, miként gyarapodtak a rasszizmus megfigyelhető formái, s hogyan kellett az ismeretéhez szükséges uralkodó elméleteket újrafogalmazni. Ezzel szemben a rasszizmus-ellenesség mint életképes mozgalom válságban van: az egység, a megvalósítható stratégia és a közvélemény támogatásának hiánya emészti fel. A "multikulturalizmus" szükségszerű következményeivel a nyugati társadalom képtelen megbirkózni, ami a "fajilag" különböző kisebbségek rasszista diszkriminációjában ölt testet.

Két, egymással látszólag ellentétes tételt kell megemlíteni ebben az összefüggésben. Egyrészt azt, hogy a mai nyugati társadalmakat multikulturálisnak tekintjük, s ezt a média és a reklámpia is aktívan támogatja (pl. a popzene-dömpinggel). Másrészt a multikulturalizmus egy Észak-Amerikából eredő liberális nézet, mely a kulturális másság megőrzését hangsúlyozva, a korábbi asszimilációs stratégiákat váltotta fel.

A rasszizmus és a diszkrimináció vizsgálatát vissza kell vezetni a politika területére, a rasszizmust, a rasszizmus-ellenesség lehetőségeit és a multikulturalizmus teremtette atmoszférát egyenként újra meg kell vizsgálni abban az összefüggésben, melyben a látható kulturális különbségek minden korábbinál fontosabbá válnak az identitás keresésében.

A rasszizmus-ellenes mozgalmak válságának megértéséhez a következőket kell figyelembe venni:

1. Komolyabb figyelmet érdemelnek a mai elméletek.
2. Válaszul arra a megközelítésre, mely az új rasszista elméletekért a rasszizmus-ellenes mozgalmak sikertelenségét okolta, meg kell vizsgálni a rasszizmus központi szerepét az európai nemzetállamok kialakulásában és az univerzalista ideológiák fejlődésében.
3. Végül, rá kell ébredni arra, hogy a "faj" mint kritikai fogalom használata már nem segítheti a rasszizmus, antiszemitizmus és idegengyűlölet elleni harcot.

E szempontok vizsgálatához Lentin három szerző, Pierre-André Taguieff, Etienne Balibar és Paul Gilroy elméleteit tekinti át.

A többnemzetiségű nyugati társadalmak egyre inkább elfogadják a kulturális sokféleséget, ám a rasszizmus fennmaradása és a szélsőjobbos pártok sikerei épp ezért nagyobb figyelmet érdemelnek. Taguieff bevezette az "új rasszizmus" fogalmát, mely nem a népek közti biológiai, hanem azok kulturális megkülönböztetésén alapszik.

A kialakuló rasszizmus-ellenes elméletek azt vallják, hogy a kulturális jelenségek önállóak, hogy a kulturális meghatározottság így mind a mentalitást, mind az életmódot uralja, s hogy minden kultúrát egyenlő értékűnek kell tekinteni. Ezek alapján Taguieff a rasszizmus ellenzőit okolja azért, hogy a faji megkülönböztetést mint használható fogalmat a "kultúra" meghatározással váltották fel, melynek pozitív természetével könnyen lehet azonosulni, ám amelynek személyes és csoport-tulajdonságokat meghatározó területeit nem gondolták át elég alaposan.

Taguieff arra próbál rámutatni, hogy míg a rasszizmus-ellenességet gazdasági magyarázatok uralják, a rasszizmus ezen elképzelések forrásából - a kulturális, s nem a biológiai másság képzetéből - merít. Azt is felveti, hogy a rasszizmus-ellenes gondolkodás három ponton nyugszik: a "faj" képzetének érvénytelenségén, a kulturális másság központi szerepén és az összes kultúra egyenlő státusán. Míg a rasszista magatartás elterjedése a munkásosztály soraiban a hagyományos osztályharc keretei közt nyert magyarázatot, a polgárság által terjesztett rasszizmusról úgy tartják, hogy azon a meggyőződésen alapul, hogy a biológiai fajok hierarchikus rendben állnak, mely elképzelés legszélsőségesebb formájában emberi népiertáshoz vezetne. Taguieff szerint a rasszizmus-ellenes mozgalmak legsúlyosabb hibája, hogy még mindig úgy harcolnak a rasszizmus ellen, hogy minden kultúrát egyenlőnek tekintenek, és ragaszkodnak a másság tiszteletben tartásához.

Balibar olvasata rávilágít arra, hogy miért problematikus Taguieff ragaszkodása a kulturális rasszizmushoz, mely felváltja a biológiai faj alapján megkülönböztetett emberi népségeket "hagyományos" megközelítését. Taguieff szerint ez az új rasszizmus céltudatosan leplezi tisztább formáját, a biológiai rasszizmust. Lényegében helyesebb és tisztességesebb lenne úgy fogalmazni, hogy nincs jelentős különbség azon elméletek között, melyek a Másik diszkriminációját igyekeznek igazolni, legyenek akár biológiai, akár kulturális megalapozottságúak. Inkább az asszimilációs stratégiák sikertelensége feletti elkeseredés húzódnak a rasszizmus-ellenes mozgalmak hibáztatása mögött. A kisebbségi kultúrák másságát az asszimiláció segítségével csökkentő egységesítő törekvések

beleolvadtak az integrációs politikai célkitűzésekbe, melyek bár elismerik a különböző kulturális csoportok meglétét, ezeket belül homogéneknek tekintik.

Az asszimiláció vagy mostanában a beolvasztás segítségével minden nyugati állam a lehető legkisebbre igyekszik csökkenteni az etnikailag és fajilag elkülönített kisebbségi csoportok jelenlétének a társadalmi status quóra gyakorolt hatását. Akár így, akár úgy próbáljuk a kulturális különbségeket kezelni, az állam gyámkodik felettük, s ezzel megerősíti a rasszista álláspontokat.

A szerző azt szeretné bizonyítani, hogy az új, kulturális megalapozottságú rasszizmus nem vesz tudomást a történelmi bizonyítékokról, melyek rámutatnak arra, hogy mennyire nem új ez a fogalom. Az antiszemitizmus a legfontosabb példa erre a "faj nélküli rasszizmusra".

A rasszizmus szolgál válasszal arra az egyetemes kényszerhelyzetre, mely homogenizálni próbál minket, noha valójában különbözőnek érezzük magunkat, és törekszünk a egyediségre. Taguieff-fel szembeni kritikája ellenére Balibar úgy is értelmezhető, mint aki ugyanabba a csapdába esik, mert kikerüli a rasszizmus intézményes és így politikai olvasatát is. A mai társadalomban érvényre jutó egyenlőtlen erőviszonyok szempontjából nem beszél nyíltan a rasszizmusról.

Paul Gilroy nemrégiben amellettt érvelt, hogy a "fajt" mint kritikai fogalmat többé ne használják. Gilroy egyre kritikusabb álláspontot képvisel azzal kapcsolatban, hogy a rasszizmus-ellenességet különböző intézmények, részrehajló lobby-k sajátítják ki, és erősen ellenzi a rasszizmus-ellenesség mint életképes mozgalom depolitizálását. Gilroy rámutat arra, hogy ha még a rasszizmus ellenesség aktivistái is megőrzik a különbözőség faji meghatározásait, milyen esélye lehet annak, hogy másokat meggyőzzünk ezek értelmetlenségéről. Másrészt a faji kategorizálásnak a reklámokban és a médiában elterjedt használata, a másság mint pozitív tulajdonság támogatása, paradox módon ahhoz a helyzethez vezetett, melyben a "faj" fogalmát már nem lehet elhagyni, mert a "privatizált, egyetemleges multikulturalizmus világában... a faji különbözőség komoly kereskedelmi értékre tett szert". Gilroy-t megfigyelései, Balibar-hoz hasonlóan arra a megállapításra vezették, hogy a rasszizmus megfogalmazásához, a használható kritikai fogalmak kidolgozásához és próbaképpen a rasszizmus-ellenesség megújításához elengedhetetlen a "faj" fogalom kialakulásának történelmi vizsgálata. Ezt meg is teszi, a rokon és kísérő fogalmakkal együtt. Gilroy-t is ugyanaz a probléma kísérti, mely elveti a "faj" mint kategória, kritikai alkalmazhatóságát, mert ti. az ilyen kipróbált és ellenőrzött fogalmak nélkül a rasszizmus-ellenesség fokozatosan veszít jelentőségéből.

Az utolsó fejezetben a szerző annak okait vizsgálja, hogy mi vezette a különböző rasszizmus-ellenes mozgalmakat a válságba, s hogy milyen kiutakat látnak a mozgalmak képviselői ebből a helyzetből. Ezek a válaszok a három kutató korábban már ismertett megállapításaival kerülnek összevetésre. A rasszizmus-ellenesség mint elmélet és mint gyakorlat újragondolásához a szerző szerint három dolgot kell hangsúlyozni:

Először: a rasszizmusnak a nyugati társadalmakba való szerkezeti beágyazottságának megértése történelmi látásmódot igényel, mely megmutatja, hogy az emberi különbségek általánosító racionalizálása mennyire segítette a kirekesztés elfogadását, mely végül, a legrosszabb esetben a náci népiártáshoz vezetett.

Másodszor: az elképzelés, hogy különbséget tegyünk a "rég", biológiai és az "új", a kulturális rasszizmus között, letagadja azt a tényt, hogy önmagától a különbségtől való idegenkedés, az azzal és nem a biológiai vagy kulturális vonásokkal szembeni undor vezet a rasszizmus folytonos fennmaradásához.

Végül a "faj" mint kritikai fogalom elhagyása olyan időszakban merült fel, amikor a különböző etnikai csoportok közti keveredés, a fekete és más kisebbségi kultúrák elterjedése fokozódik, a rasszizmus azonban még mindig létezik. Szükséges tehát a rasszizmus-ellenességnek mint politikai célkitűzésnek az átdolgozása, hogy kikerülje az olyan rasszista szemléletet, mely az identitást, a közösséget, a kultúrát és a hagyományt hangsúlyozza, ugyanakkor nem vesz tudomást az átfedésekről és főleg magáról a politikáról.

[Vissza](#)

Tízezer kultúra, egyetlen civilizáció

Malitza, Mircea: Ten thousand cultures, a single civilization.= International Political Science Review, 21. vol. 2000. 1. no. 75-89. p.

A tanulmány - Jugoszlávia példáján - az etnicitás és a kultúra szerepét vizsgálja a helyi konfliktusokban. Arra a megállapításra jut, hogy a következő évszázadban számos regionális konfliktus kirobbanása valószínűsíthető. A huszadik század utolsó évtizede alatt a nemzetközi életben számos drámai változás következett be, melyek közül a legfontosabb a világ két szembenálló katonai nagyhatalmai közül az egyik eltűnése volt. Első látásra így a világháború fenyegetése is megszűnt, hiszen a korábban szembenálló felek tárt karokkal közeledtek egymáshoz, s ez az eljövendő világbéke illúzióját teremtette meg. Az elképzelés azonban épp a háborútól már védettnek tekintett Európa földjén bizonyult tévesnek. A volt Jugoszlávia köztársaságai közt kitört véres konfliktust etnikai és vallási közösségek közt zajló ellenségeskedések követték. Hasonló viszálykodások zajlottak a volt szovjet köztársaságokban, a Kaukázusban is. Vajon ez az erőszak minden birodalom és szövetség végének jellemzője, vagy egy hosszabban tartó, még kiterjedtebb konfliktust jósol meg? - teszi fel a kérdést a cikk szerzője. Az elmúlt évtized elszaporodó ellenségeskedései lehetővé teszik számunkra a konfliktusok egy új korszakának előrevetítését a következő évszázadra.

A viszályok során az egyik küzdő felet valamilyen hitvallás, meggyőződés vezeti, olyan erős érzelmi ragaszkodás egy okhoz, amely az ellenfél gyűlöletébe csaphat át, a vágyba, hogy elpusztítsa. Egy etnikai vagy vallási csoport saját kulturális identitásáért, nyelvéért és hagyományaiért folytatott lázas nyomozása válságra utal. A korábbi identitás mint a szövetségi köztársaság "polgára", ezekben az esetekben teljesen elveszítette a jelentőségét. Amint ennek az erőltetett, közös identitásnak az alapja megszűnt, megindult az autonómiára és függetlenségre törekvés, megjelentek a szeparatista jelszavak, a történelmi célkitűzések és az a nézet, hogy az embernek meg kell védenie magát mások fenyegetéseivel szemben. A szerző szerint - mivel a kultúrát az értékek, hiedelmek, hagyományok és az örökség teljességének tekintik, amely minden egyes személy identitását megteremti - a fentebb leírt konfliktusokat *kulturális konfliktusoknak* is lehet tekinteni, bár a fogalom köznapi használata nemes, humanista értékeket is tulajdonít egy olyan jelenségnek, amely a valóságban nehezen összeegyeztethető ezekkel a tulajdonságokkal.

A konfliktus alapját képező okozati logika nem azonos a viszálykodó felek jelszavaival és meggyőződéseivel: nem az érzelmek és értékek, hanem a politika és a közgazdaságtan hatáskörébe tartoznak. A kívülálló országok érdekei, az egyik vagy a másik fél pártján történő beavatkozásuk csak táplálják és felerősítik a belső konfliktusokat. Kulturális konfliktus minden esetben ott tör ki, ahol egy vagy több kormány nem képes olyan társadalmat felépíteni, amelyben a polgároknak csoport-hovatartozásuktól függetlenül, a minimális életszínvonalat kínálják; amelyben a társadalom energiáit sikerül a civilizálódás szolgálatába állítani; és ahol azok az újítások, melyek különféle közösségek számára lehetővé tették volna, hogy egy közös cél érdekében együttműködjenek, időben megjelennek. A kétségbeejtő helyzetért ilyenkor másokat hibáztatnak, bűnbakot keresnek, aki jobb életkörülményeket élvez, bármilyen kicsi legyen is a különbség. Ugyanez a tehetetlen düh a jóléti társadalmakban is megtalálható, ahol a gyökértelenek, a hátrányos, rossz anyagi helyzetben lévő csoportok hasonlóképpen befolyásolhatók különböző szubkultúrák jelszavaival, melyek célja a nagyobb társadalom megingatása, akár erőszakos eszközökkel is. Ebből a szempontból a konfliktusok okait magyarázó elméletek már nem annyira kölcsönösen ellentétesek, mint első pillantásra tűntek, utaljanak akár a hatalmi politikára (a realista iskola), a gazdasági gyökerekre (főleg a marxisták és poszt-marxisták), az intézményi szerkezetekre, az agresszióra való biológiai hajlamokra, demográfiai és társadalmi tényezőkre vagy (a szerző által is hangsúlyozott) kulturális motivációra és beállítottságra, melyek az egyén személyes identitása kifejezésének igényéből erednek.

A jövő konfliktusainak felvázolásához S. Huntington és Toffler elméleteit vizsgálja meg és használja fel a szerző. Huntington véleménye szerint a civilizációk "ébredése" és egyidejű versengésük a globalizált gazdaságban még több konfliktushoz fog vezetni. A jövő két legkockázatosabb összecsapása szerinte a Nyugat és az Iszlám, és a Nyugat és Ázsia közt fog kirobbanni. Sokkal nyugtalanítóbb azonban a Nyugat és az Iszlám közt századokon át tartó konfliktus reaktiválása, mivel az Iszlám és Ázsia viszonya kiegyensúlyozottabb. Malitza kritikája azt hangsúlyozza, hogy Huntington összekeveri a civilizációt a kultúrával. Az általa pártfogolt paradigma túlbecsüli a nagy konfliktusok szerepét a helyi konfliktusokkal szemben, melyek a civilizációkon belül zajlanak, s amelyek összecsapását kulturális tényezők vezérik. A mai konfliktusok kulturális természetűek, ezt Huntington is állítja, de semmi nem utal arra, hogy a növekvő mértékben egymásra utalt, összekapcsolódó civilizációs központok között erőszakos viszálykodás törne ki. A megfigyelések szerint azok, akik egy globális civilizáció megteremtése mellett kötelezték el magukat, aligha bocsátkoznak konfliktusokba. Toffler más amerikai szociológusokhoz hasonlóan a civilizációt és a kultúrát felcseréli: szerinte három nagy civilizáció létezik csak, melyeket a kapa, a futószalag és a számítógép szimbolizál, a konfliktusok pedig ezek határain törnek ki. Véleménye abban is különbözik Huntingtonétól, hogy szerinte még nagyobb összeütközés várható, egy hatalmas konfliktus, mely a Huntington által megjósolt "civilizációk összeütközését" is magában fogja foglalni. Toffler meghatározása, ahogyan ő a civilizációkat termelő és szervező rendszereknek látja, nem áll távol Malitza véleményétől, aki a civilizáció egyetemességét hangsúlyozza, s amelynek világos, tagadhatatlan fejlődési lépcsőfokait ábrázolják Toffler "civilizációi" - csakúgy, mint békés és viszálykodó rétegeit. A különbséget jól példázzák a szerzők írásai alapján a következő kérdésre adandó válaszok: vajon az Öböl-háború a civilizációk összecsapásának esete volt? Huntington meghatározása szerint nem, hiszen Irak egy totalitárius rendszert képviselt, amely világi és nacionalista tanokon alapult. Toffler definíciója szerint Irak egy kezdetleges formájú második típusú civilizáció fennmaradását példázta, szemben egy harmadik típusú fejlett civilizáció előrenyomulásával és dominanciájával. Bár a 21. századra szóló

"előrejelzések" nem zárják ki a világháborút, valószínűsége csekélynek tűnik, s a legtöbb szerző az ún. "kulturális háborúk" fokozódó, folytonos veszélyére utal.

Hiba lenne azt feltételezni, hogy a kulturális konfliktusok minden oka megszűnik a jövőben. A fejlett világ, úgy tűnik, nagymértékben figyelmen kívül hagyja, hogy a gazdag és szegény országok közti különbségek milyen súlyosak; a Föld lakosságának kevesebb, mint a negyedét magába foglaló területeken oly sikeresen alkalmazott gazdasági stratégiáknak láthatólag semmi hatásuk nincs a világ többi részére. A Huntington által megjósolt "civilizációk összeütközésével" szemben azt hangsúlyozza a szerző, hogy csak egy civilizáció létezik, melyet egyetlen tudomány, egyetlen technológia és a gazdasági gyakorlatok világméretűvé tétele jellemez. Vannak ugyan egymással versengő központjai, mivel különböző helyeken különböző szintekre, és különböző mértékben fejlődött, de fokozódó egymásrautaltságuk valószínűtlenné teszi az összeecsapást. Toffler szerint a különböző rétegek közti összeütközés sokkal valószínűbb, ám a fejlett országok katonai erejét figyelembe véve, feltételezhető, hogy képesek lesznek megakadályozni a konfliktust. Helyi konfliktusok ott fognak előfordulni, ahol az országok csak fegyveres úton képesek megoldani a viszályokat (pl.: Irak és Irán, Peru és Ecuador), s amelyeket a nemzetközi közösség viszonylagos közömbösséggel fog figyelni.

A civilizáció tehát egyes számban használatos, s alig van kockázata, hogy belső feszültségei erőszakos összeütközésekhez vezetnének; beszélhetünk viszont többes számban kultúrákról, s minden jel arra mutat, hogy "zászlók alatt" számos konfliktus fog kirobbanni. Új elemeik a következőkben foglalhatók össze:

1. A hidegháborút nagyfokú, de kézben tartott feszültség jellemezte. Tulajdonképpen ez volt a harmadik, egy virtuális, szimulált modellben zajló világháború. Ez a szabályozottság azonban eltűnőben van, s az új konfliktusok könnyedén kirobbanhatnak, bármilyen ürüggyel, a kulturális jellemzők pedig jelentős szerepet játszanak.

2. Néhány szakértő szerint a 21. század háborúi a 18. századi konfliktusokra fognak hasonlítani, ahol az ütőképes csapatok csatarendbe állítása demonstratív célokat szolgált, és kevés veszteséggel járt. A fejlett országok egyre gyakrabban alkalmaznak blokádot, gazdasági szankciókat a nemzetközi rend ellen vétő népekkel szemben.

3. A nemzetközi politika főszereplői a regionális, helyi jellegű konfliktusok lokalizálásában, s nem azok kioltásában érdekeltek.

4. Ahogy az államok nagyobb régiókba integrálódnak és a kereskedelmet felügyelő hatalmuk csökkenni fog, a maffiák, a magánhadseregek, az illegális fegyverkereskedők és a csempészet ki fogja játszani a fegyverkereskedelem nemzetközi szabályozását.

5. Az irracionális elemek (az etnikai és vallási identitásra való igény; a Másiktól való félelem) által előidézett kulturális háborúkat a pontos célok, a világosan megfogalmazott feladatok és stratégiák hiánya jellemzi és fogja jellemezni.

A konfliktusok megoldásában korábban két változatot különítettek el: a területi követeléseknél alkalmazott *disztributív* megoldást és az *innovatív* megoldást. Az utóbbit a problematikus kérdéseken túlmutató közös érdekek keresése jellemzi. Az első esetben analitikai módszereket, matematikai modelleket alkalmaztak (pl. a játék-elmélet); bár a hosszúra nyúló konfliktusokat, főleg az identitáson és értékrenden alapulókat nehéz volt modellálni. 1965 óta a "disztributív" és a "koordináló alkudozás" között tesznek különbséget. Az utóbbi a "problémamegoldás" kategóriájába tartozik, ahol nem is kölcsönös engedményekről van szó (mint a disztributív esetében), hanem kölcsönösen előnyös alternatívák kereséséről. A szerző felvázolja, hogy ez a szemléletváltás milyen új tárgyalási és konfliktus-megelőzési elméletekhez és stratégiákhoz vezetett.

A történelmi megbékélés példái:

1. A Németország és Franciaország között zajló viszály az egyik leghosszabb újkori konfliktus volt (1870-1950), melyet feszültségek, peres ügyek és ez idő alatt három háború jellemezett. A kibékülés jegyzőkönyvében a régi vitákra nem utaltak, minden erőfeszítés a jövőre, az "érdekek egyetemleges jogosultsága" meghatározásának és egy olyan új keretnek a kidolgozására irányult, melyben mindkét fél biztos pozíciót foglalhat el.

2. Dél-Afrikában nemzetközi nyomásra jött létre megegyezés a felek között, mely a világ politikai és gazdasági helyzetébe változást hozott. Nem csak a helyi konfliktus oldódott meg ezzel a koordináló megoldással, de az egész földrész számára új civilizációt, új fejlődési alapokat teremtett.

3. Az izraeli-arab konfliktussal kapcsolatban két nézet dominált. Az első, hogy a probléma nem oldható meg az igazságos elosztás mércéje szerint, mivel az egész viszály alapját többek között történelmi, jogi és tárgyi tények képezték. A második, hogy a konfliktus halogatása mindkét félnek lehetőséget biztosít, hogy a globális civilizációba vezető útra összpontosíthasson.

Végezetül a szerző a konfliktus-megelőzés Common Project iskolájának célkitűzéseit vázolja fel, mely az olyan konfliktusok vizsgálatát preferálja, amelyeket identitás- vagy értékrendi-konfliktusoknak nevezünk (pl.: etnikai, vallási, ideológiai konfliktusok). A megelőzés vagy megoldás legjobb módja nála hat pontban foglalható össze:

1. Olyan közös cél keresése, mely közös érdekeket termel ki, az eltérőek jelentőségét pedig másodrendűvé csökkenti.

2. A célnak a civilizáció hatáskörébe kell tartoznia, és minimális kulturális, értékrendi, vagy meggyőződésbeli szempontot kell tartalmaznia.

3. A közös célnak olyan kapcsolatot kell létrehoznia, mely az összetartás, a megértés és a kölcsönös alkalmazkodás forrása lehet.
4. A célkitűzéseket intézményi vagy törvényhozói szinten kell megszilárdítani, így biztosítandó folytonossága.
5. A kölcsönös bizalom folytán kedvező légkört kell teremteni a tárgyalásokhoz.
6. A terv érdemeit a globális szintéren anyagi előnyökben és eredményekben kell kifejezni.

A szerző az utolsó fejezetben bemutatja, hogy ezek a pontok mennyiben jelentenek újat a korábbi konfliktus megelőzési stratégiákkal szemben, hogy mi az egyes pontok jelentősége. Végül arra figyelmeztet: ne feledjük, hogy a kultúra teremtette személyes vagy csoport-identitás, mely megbecsüléssel, önérzettel jár, kifelé a "státus" formájában fejeződik ki, mely a kultúrában, mások véleményében is tükröződik. A civilizáció teremtette identitás társadalmi és szakmai szerepeket jelent, a tudás és cselekvés hálózatában meghatározott pozíciót. A közös cél kapcsolatokat és szerepeket hoz létre; értéke a szerepek gyakorlásából, a szerep betöltése által kihangsúlyozott anyagi és kézzelfogható előnyökből eredő elégedettségben rejlik. S ez sokkal fontosabb, mint a pusztán státus biztosította illékony tekintély.

Bakos László

[Vissza](#)

Temesvári kutatási program a helyi identitás és a regionalizmus összefüggéseiről

Local identity and regionalism-- International Research Project, Trainings and Conference. Timișoara, Szeged, Ada, 1996-1997. Ed.: Barna Bodó, Timișoara 1998.

1996 ősztől három országra - Romániára, Magyarországra és Jugoszláviára - kiterjedő kérdőíves szociológiai kutatási program indult a temesvári Szórvány Alapítvány szervezésében. A kutatómunkát 1997 októberében nemzetközi konferencia zárta le. Az itt elhangzott előadásokat közli az előadás nyelvén: angolul, magyarul és románul a kötet. Az esetleges megértési nehézségeket a szerkesztők a tanulmányok elején a másik két nyelven közölt rövid rezümével nyhították.

A "Local identity and regionalism" című kötet első öt tanulmánya összegzi a "Helyi identitás és regionalizmus az etnikumközi kapcsolatokban" című program eredményeit. A vizsgálatokban mindhárom régióból részt vettek kutatók, így a szegedi egyetem szociológia, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola pszichológia szakos oktatói; a Szórvány Alapítvány Kisebbségi Szórványkutató Csoportja, a temesvári egyetem és a bánsági kisebbségi közösségek kutatói, valamint a Selye János-hagyaték gondozására létrehozott munkacsoport (Ada, Vajdaság, Jugoszlávia) tagjai. A kutatók többségi és kisebbségi oldalról egyaránt felmérték az interetnikus viszonyrendszert, a lokális identitást és annak alakulását az elmúlt években. Kutatásaikat kiterjesztették a térség kisebbségi jogrendszerére és társadalomlélektani sajátosságaira is.

A vizsgált régió a Bánát területe, melynek hetven százaléka 1920 óta Romániához, huszonöt százaléka Jugoszláviához, a maradék pedig Magyarországhoz tartozik. A Maros, a Tisza és Duna folyók által határolt történelmi Bánát 1716, Temesvár török uralom alóli felszabadítása óta képez geográfiai-közigazgatási egységet. Két európai kultúra határán fekszik, s ez sajátos arculatot kölcsönöz ennek a kulturálisan sokszínű területnek.

A történelmi Bánát vizsgálata kapcsán többféle határ kerülhet a kutatás látókörébe. Így az állami, a politikai, a történelmi, a kulturális, a nemzetiségi és a szimbolikus határok feltérképezése kiváló alapot adhat a térség interetnikus kapcsolatrendszerének és a közösségek helyi identitásának vizsgálatához. A "határ" magába foglalhatja azokat az ütközési pontokat, amelyek segíthetnek megérteni a "határ" két oldalán élő nemzetiségek másiktól való gondolkodási rendszerét, a konfliktusok okait és megoldási lehetőségeit vagy lehetetlenségét. A "határ" semleges fogalom, azaz "nincsenek jó vagy rossz határok". (Utz, 1994.) A határ két oldalán lévő közösségektől függ az, hogy emocionálisan hogyan "töltik" fel ezeket, s ebből előnyük származik-e vagy (pl. potenciális ellenségképpel terhelve) a közösségek teljes elhatárolódását eredményezi egymástól. A kultúrák sokfélesége - mint ez Bánátban tapasztalható - sokféle határt jelent. Ezek a határok adják azokat a lehetőségeket, melyek egyrészt a lokális identitás kialakításának előfeltételei, másrészt pedig az interetnikus kapcsolatok harmonikussá tételének esélyei. Ám mindez csupán lehetőség; a közösségen múlik, él-e vele vagy sem. A program kutatói azt vizsgálták, hogy a Bánát különböző etnikumai hogyan éltek, illetve éltek-e ezzel a lehetőséggel, hogyan alakították saját lokális identitásukat, és viszonyultak a velük együtt élő más nemzetiségekhez.

Öt írás összegzi a kutatási program eredményeit. A kérdőíves felmérést Feleky Gábor szociológus (Szeged) két tanulmányában elemzi, valamint Albert Ferenc szociológus (Temesvár), Bakk Miklós politológus (Lugos) és Bodó Barna politológus (Temesvár) közöl tanulmányokat. Feleky Gábor két dolgozatában a magyarországi, romániai és vajdasági etnikai csoportok viszonyrendszerét vizsgálja. Részletesen elemzi a békési magyar, szlovák, a bánsági magyar, román, valamint a vajdasági magyar, szerb etnikumok véleményét régiójuk helyzetéről, az európai integráció eszméjéről és a velük együtt élő más etnikumokról. Az értékelések és vélekedések összefüggéseit is feltárja négy szinten: a személyes lét, a csoport-, a regionális- és a globalitás szintjén - ragadva meg a régió etnikai jellegzetességeit.

Az Albert-Bakk-Bodó szerzőhármás a lokalitás és regionalizmus elméleti háttérével, illetve bánáti jellegzetességeivel foglalkozik, részletesen elemezve az anyanyelv használatát, az állam kisebbségi politikáját és ennek fogadtatását, a költözés és helyben maradás alternatíváját.

A tanulmánykötetben két munka mutatja be a társadalomlélektani-tréningeket: A Tácsi László (Temesvár) és Gergely Kálmán (Lugos) pszichológus szerzőpáros *Identitate locală și relațiile interetnice* (Helyi identitás és az etnikumközi kapcsolatok) című tanulmánya, valamint Balogh Tibor pszichológus (Szeged) által készített *Tudás és empátia* című dolgozata. A csoportmunkák célja az egyéni, illetve csoportos identitás szellemi, érzelmi és magatartásbeli összetevőinek, a különböző társadalmi kategóriáknak és interetnikus kapcsolatoknak a kutatása volt. A program gyakorlatai célul tűzték ki a politikai, kulturális és a tudományos ismeretek kiegészítését, a nemzetiségi önbizalom és egy társadalmi csoporthoz való tartozás tudatának erősítését, valamint a másság tolerálását és a más etnikumokkal való együttélés segítését.

A tanulmánykötet nyolc írása foglalkozik a bánáti kisebbségkutatás elméleti háttérével. George Schöpflin (London) politológus *Az etnikai kisebbségek problémája Közép- és Kelet-Európában* című munkája olyan általános problémákat elemz, mint az etnicitás, az állam és a nemzetiségek, valamint a többség és a kisebbségek viszonya. Tarr Zoltán szociológus (New York) *Etnicitás, nemzetiség és baloldal Musil Kákániájában* című tanulmánya a nacionalizmus eszmetörténetét vázolja fel Victor Adler, Robert Musil, az ausztrómarxista Karl Renner és Otto Bauer, valamint Jászi Oszkár és Lukács György elméleti tükrében.

Az Európa Tanács kisebbségi jogrendszerével foglalkozik Ivo Peeters (Brüsszel) jogász a *Javaslat a nemzeti kérdés moduláris megközelítésére Közép-Kelet-Európában* című munkájában. A XIX. századi nemzetiségi helyzet

felvázolásától, a nemzetállamiság problémáin keresztül az Európa Tanács nemzetközi szintű szerződéseire és ezek etnikai problémamegoldó lehetőségeihez jut el Kovács Péter (Miskolc) jogász *Az Európa Tanács a helyi és a regionális érdekek védelmében* című munkájában. Călin Rus (Temesvár) szociológus *Kulturális identitások, regionalizmus és interkulturális kommunikáció* című tanulmányában felvázolja az identitás fogalmának különböző megközelítéseit, illetve foglalkozik az egyéni és a csoportidentitások kialakításának folyamatával kapcsolatos néhány elmélettel is.

A Bánság interkulturális helyzetéről ír Victor Neumann (Temesvár) történész *A bánsági régió a békés együttélés modellje?* című tanulmányában. Miodrag Milin *Politikai és kisebbségi kulturális modell - a romániai szerbek esete* című írásában a Romániában élő szerb kisebbséggel kapcsolatos tervezett kutatási programot vázolja fel. Végül Karl Singer (Temesvár) *A demokrácia etnikai dimenziói* című munkája, amelyben a bánsági német kisebbség történetét és mai helyzetét mutatja be.

A tanulmánykötet végén az előadásokat követő hozzászólásokat és vitákat közlik a szerkesztők. Érdekes színfoltja ez a könyvnek, hiszen sok - az előadásokban kevésbé kidolgozott - kérdésre kaphat választ az olvasó, illetve az előadók által felvetett újabb vitapontok a továbbgondolás lehetőségét biztosítják.

A kötet empirikus anyaga többé-kevésbé optimista képet sugároz a bánsági kisebbségek együttélési viszonyairól (melyet némiképp kérdésessé tesz a vajdasági etnikai feszültség ténye), mindemellett a táblázatos adatokkal alátámasztott következtetések a Bánságot mint Kelet-Közép-Európa egyik toleráns régióját mutatják be. Érdekesek és tanulságosak azok a vizsgálati eredmények, amelyek a területi-etnikai csoportok egymáshoz viszonyított megítélését tükrözik. Ezek szerint a bánsági románokat és magyarokat a nyitottság és bizakodás jellemzi. Ezzel szemben a békési magyarok és szlovákok, illetve a vajdasági magyar és szerb etnikumok jellemzője az elzárkózás, a belső konfliktusok, a távolságtartás, a szelektív belső béke és a pesszimista jövőkép. A vizsgálatok átfogóan tárják fel az etnikai csoportok lokális identitástudatának és interetnikus kapcsolatainak alakulását, mindemellett érdemes lett volna ezen csoport-jellemzők személyes, egyéni motivációit is megvizsgálni a kutatások során.

Amint a tanulmányokból kitűnik, a régióban komoly közösségi probléma a különböző etnikumok asszimilációja, és ebből következően az anyanyelv eróziója. (Ezt segítenék kisebbségi egyetemek, melyeknek megalakítása, mint a tanulmányokból kiderül, komoly ellenállásba ütközik Bánság több régiójában is.) A nyelvi asszimiláció komoly probléma Kelet-Közép-Európában, ugyanakkor az egyéni nyelvi asszimiláció még nem jelenti a közösség egészének beolvadását. Ezt támasztja alá George Schöpflin gondolata is: "Az egyének asszimilálódhatnak, de egész közösségek nem, mert minden közösség, amely öntudatra ébred mint morális értékek hordozója, nem fogja feladni státusát."

Több tanulmánya rámutat arra, hogy az etnikai feszültségek okai között szerepelhetnek az együtt élő közösségek kulturális másságának kölcsönös elítélése, a "mindennapi-tudás" hiánya a velük élő más közösségekről, amely az "öröklődő előítéletességben testesül meg". Azonban hiányérzet marad az olvasóban a Balogh Tibor által vezetett békéscsabai társadalomlélektani-tréninget bemutató tanulmány elolvasása után. Hiszen, amíg részletesen megismerhetjük az írásból a tréning módszertanát, körülményeit, nem tudunk meg semmit a gyakorlatokra adott válaszokról, a gyakorlatokban résztvevők véleményéről, ezek esetleges megváltozásáról.

A *Local identity and regionalism* című tanulmánykötet hármass felosztása (a kutatási eredmények publikálása, az elméleti háttér felvázolása és a viták, eszmecserék bemutatása) a bánsági kisebbségi kérdés több szempontú elemzését (és megértését) teszi lehetővé. Mindemellett zavaró az olvasó számára a kötet előszavának célkitűzése. Ebben a szerkesztő részletesen felvázolja a kutatási programot, az elméleti előadásokat csak megemlíti. Az olvasó ebből következően a tanulmánykötet nagy részét kitöltő konkrét vizsgálati eredmények elemzéseit várja. Ám a könyv terjedelmének zömét az a nyolc tanulmány adja, amely a kisebbségi kérdés Bánságra vonatkozó történeti és elméleti előadásait összegzi. Ezek fontos kérdések ugyan, de nem kapcsolódnak ahhoz a konkrét programhoz, melynek publikálására a kötet vállalkozott.

A *Local identity and regionalism* című tanulmánykötet a fenti apró kritikai megjegyzések mellett kutatási és elméleti anyagban gazdag, az - etnikai, állami, politikai, kulturális, szimbolikus határokon átnyúló - bánsági kisebbségeket érintő problémáknak és ezek megoldására tett javaslatoknak tükrö. Többfajta értelmezését adja a létező konfliktusoknak, és ezek megoldására - mivel a "saját kultúra" kutatásán alapul - sajátos, belső indíttatású, külső nézőpontból tesz kísérletet. A kutatók határokon állnak, saját kisebbségük/többségük és a velük együtt élő más etnikumok határán. Így lehetőségük adódik a kultúrák sokféleségének bemutatásán keresztül gazdagítani a kisebbségkutatás ismeretanyagát.

[Vissza](#)

A harmadik világ államai mint etnikai konfliktusok résztvevői: A regionális és a nemzetközi biztonságra gyakorolt hatás

Khosla, Deepa: Third World states as intervenors in ethnic conflicts: Implications for regional and international security. = Third World Quarterly, 20. vol. 1999. 6. no. 1143-1156. p.

Az etnikai konfliktus jelensége mondhatni divatos téma szerte a világon. Sokan vizsgálták már a konfliktusok lehetséges okait, viszont kevesebbet tudunk a harmadik félként beavatkozó országoknak a konfliktus megoldásában játszott szerepéről. A vélemények megoszlanak e kérdésben. A kutatók egy része elítéli, mondván külső állam, különösen egy nagyhatalom beleszólása nem csillapítja, hanem gerjeszti a vitát, ez pedig könnyen vezethet az erőszak erősödéséhez. Mások viszont mellette vannak, mert szerintük egy harmadik fél könnyebben átlátja a problémát a maga teljességében, és eredményesen léphet fel békeközvetítőként. Az, hogy egy harmadik fél beavatkozása miképpen hat az etnikai konfliktusban, számos tényező függvénye. Például: milyen szerepet vállal fel a beavatkozó, mik a motivációi, illetve maguk a konfliktusban részt vevők hogyan fogadják részvételét.

Napjainkban a harmadik világban lobban fel a legtöbb etnikai konfliktus, és várhatóan így lesz ez a közeljövőben is. Ezeknek az országoknak nagyon sok közös jellemzőjük van: gyarmati múlt, a nyugati kormányzati modell átvétele és különleges függés a világgazdaságtól. Éppen ezért vizsgálhatók viszonylag homogén csoportként, bár figyelembe kell venni azokat a különbségeket, amelyek Ázsia, Afrika, a Közel-Kelet és Latin-Amerika között léteznek. A cikk az itt lezajlott etnikai konfliktusokkal kapcsolatos 1990-1998-as statisztikai adatokat ismerteti.

Ebben az időszakban 975 beavatkozást regisztráltak a harmadik világ etnikai konfliktusaiba. Évekre lebontva közel azonos számú esetet találunk. Jelentősebb visszaesést csak 1995 és 1996 között tapasztalunk (144-ről 126-ra csökkent a számuk), de nem lehet igazán magyarázatot adni a csökkenésre. Földrajzi eloszlás szempontjából Ázsiában volt a legtöbb eset, az összes 49%-a, míg a Szaharától délre 26% ez az arány.

Az elemzés az etnikai csoportokat hat csoportba osztja:

- autonómiát vagy függetlenséget követelő népek,
- bennszülöttek,
- etnikai csoportok,
- nem államalkotó népek,
- harcos szekták,
- nemzeti kisebbségek.

A beavatkozóknál is beszélhetünk különböző csoportokról: nagyhatalmak, regionális hatalmak, szomszédos államok, a régióban található államok, illetve egyéb országok.

A statisztikai adatokból az tűnik ki, hogy a legtöbb beavatkozás a szomszédos országok részéről érte az etnikai konfliktusban résztvevőket, ez teszi ki az összes eset 28%-át. Afrika déli részén a típus igen jellemző: az esetek közel felében valamelyik szomszéd avatkozott közbe. Ennek egyik lehetséges magyarázata a gyarmati múltban rejlik, mert az akkor megrajzolt, és azóta is megmaradt határok esetlegesek, nem veszik figyelembe a térség etnikai összetételét. Például a tuszik három ország területén élnek. Ez az elrendezés pedig egyenesen vonzza a szomszédos országok beavatkozását.

A nagyhatalmak az esetek 25, míg a regionális hatalmak a beavatkozások 23%-ában vettek részt. A vizsgált időszakban a nagyhatalmak beavatkozási esetszáma évekre lebontva nem mutat szignifikáns különbséget, 31 és 39% között mozog. Természetesen az USA vezeti a sort a maga 175 esetével, ebből 50 Latin-Amerikában történt, ahol nagyhatalomként csak ő avatkozott közbe. A szub-szaharai Afrikában a beavatkozások 30%-a a nagyhatalmaké, mutatva azt, hogy nem feledkeztek meg korábbi gyarmati területeikről.

Az adatok egyértelműen mutatják Oroszország mint nagyhatalom meggyengülését, hiszen 1990 és 1998 között csak 10 esetben volt idegen résztvevője etnikai konfliktusoknak, ez is nagyrészt Afganisztánban történt.

A regionális hatalmak között Irán mondhatja magáénak a legtöbb beavatkozást, szám szerint 62-t, amelyet India követ 57-tel. Pakisztán, Szíria és Kína szerepel még az első tíz ország között.

Az idegen államok beavatkozása a legkülönbébb formában történhet. Bár sokan csak a katonai közbelépést tartják beavatkozásnak, létezik gazdasági, illetve diplomáciai beavatkozás is. A katonai forma lehet felszerelés vagy katonák biztosítása, illetve közvetlen hadiesemény. A diplomáciai közbeavatkozás lehet politikai vagy propagandatámogatás, a gazdasági nyomásgyakorlás tipikus esete a szankciók alkalmazása.

A beavatkozások 41%-ban használták a katonai segítségnyújtást, 36%-ban a diplomáciait, 23%-ban pedig a gazdaságit. A szomszédos államok és a regionális hatalmak főleg katonailag avatkoznak be, a nagyhatalmak viszont diplomáciai ráhatást gyakorolnak. Az azonos régióban található külső országok viszont a gazdasági módszereket részesítik előnyben.

Az a tény, hogy a szomszédok és a regionális hatalmak katonailag avatkoznak be leggyakrabban, a harmadik világ stabilitását veszélyezteti, hiszen így könnyen törhet ki országok közötti háború egy etnikai konfliktusból. Ezt

figyelembe véve kellene számos esetben a nagyhatalmaknak más eszközökkel közbeavatkozniuk.

Az olyan etnikai csoportok esetén történik a leggyakrabban harmadik állam közbelépése, amelyek autonómiát vagy függetlenséget akarnak. Ezek ugyanis nem csak az adott ország biztonságát veszélyeztetik, hanem megkérdőjelezzik szuverenitását és területi egységét is. Ezért a militáns szekták esetében 90% a beavatkozási arány. Az autonómiát követelők támogatása különféle eredményre vezethet, előfordul, hogy ígéretet kapnak önálló állam megalakítására (palesztinok), más esetekben csak a velük szembeni erőszak mértékét sikerült mérsékelni (kurdok).

A statisztikai adatok szerint az autonómiáért küzdő csoportok főleg katonai segítséget kaptak, a nemzeti kisebbségek viszont főleg gazdaságit.

Ezek az adatok jó bázist adnak a további vizsgálatokhoz. Összefoglalva azt mutatják, hogy a beavatkozások közel fele régió belüli országokban zajlott le, de a nagyhatalmak sem veszítették el érdeklődésüket a harmadik világ iránt. Latin-Amerikában az USA szerepe nagyon jelentős, és itt nincsenek olyan népcsoportok, akik önállóságukért küzdenének. Ezért e térség biztonsága nagyobb, mint a többi harmadik világbeli régióé. A Közel-Keleten lép fel a legtöbb regionális hatalom etnikai konfliktus fellobbanása esetén. Ázsiára és Dél-Afrikára jellemző a szomszédos országok nagy beavatkozási kedve. Ázsiában pedig a legnagyobb az önállóságért küzdők száma, s ez határozott fellépésre késztet más országokat.

[Vissza](#)

Kétnyelvű könyv az argentinai magyarokról

Kurucz, Ladislao: Los húngaros en la Argentina. - Kurucz László: A magyarok Argentínában. Ediciones Biblioteca Nacional, Buenos Aires, 1999. 150, ill. 145 p.

A spanyol és magyar kétnyelvű kötet az Országos Széchényi Könyvtár támogatásával az argentinai Biblioteca Nacional kiadásában 1999-ben jelent meg Buenos Airesben. A spanyol és a magyar nyelvű részeket 15 oldalnyi képmelléklet választja el egymástól. A spanyol fordítás Kiss Péter argentinai magyar mérnök munkája.

A közel fél évszázada Argentínában élő zenekritikus, Kurucz László dolgozata 1993-ban elnyerte a Lakitelek Alapítvány pályadíját, s a pályázati kiírás szerint már ugyanabban az esztendőben könyv formájában kellett volna megjelennie Magyarországon. Kiadására azonban végül a Lakitelek Alapítványtól függetlenül, közel hat év elteltével kerülhetett sor - Argentínában. *A magyarok Argentínában* hiánypótló munka: az argentinai magyarok a tengerentúli magyar kolóniák közül talán a legkevésbé ismertek idehaza, bizonytalanok a létszámukkal kapcsolatos adatok is, és hiányoznak a jelenlegi helyzetükre irányuló áttekintő igényű, társadalomtudományi szempontú és igényű írások.

A kötet az argentinai magyarok történetét a kezdetektől, az Argentínába elvetődő magyar világutazóktól, a jezsuita hittérítőkön át 1950-ig követi nyomon. (A szerző már több éve dolgozik az argentinai magyarok közelmúltját tárgyaló második részen.) Tagolása kronologikus, ám az 1920-tól már évenkénti bontásban bemutatott eseményeket időről időre családtörténetek és személyiségportrék színesítik. Szerző az argentinai magyar klubok belső társas életének színes eseményeit, sorsfordulóit, lebilincselő mesélőerővel tárja az olvasó elé. Az 1920-tól 1950-ig terjedő három évtized évenkénti bontásban bemutatott argentinai magyar hírei és eseményei sokféle és tevékenységeiben szerteágazó magyar élet körvonalait rajzolják fel.

Az első argentinai magyar egyesület, a Dél-amerikai Magyar Kör az első világháborút és az Osztrák-Magyar Monarchia megszűntét követően 1919-ben alakult meg Buenos Airesben. 1929-ben már tucatnyi magyar szervezet és egyesület működött, többnyire a fővárosban vagy annak közvetlen vonzaskörzetében. Ezután a magyar klubok, egyesületek, szervezetek, dalárdák, óvodák és iskolák, egyesületközi bizottságok, segélykomiték, valamint a magyar nyelvű folyóiratok és rádióadások virágkora következett: Kurucz László láthatóan a teljességre törekvő igénye nélkül további tizenkét vidéki és negyven fővárosi magyar klubról, körről, sportegyesületről, szakmai jellegű tömörülésről, hat magyar nyelvű folyóiratról és három rendszeres magyar nyelvű rádióműsorról tesz név szerint említést.

Az egyesületek magas száma nem az Argentínába irányuló magyar kivándorlás hatalmas volumenével magyarázható, sokkal inkább azzal, hogy igen rétegzett volt az argentinai magyar társadalom az egyes csoportokhoz tartozók származása, foglalkozása, politikai beállítottsága szempontjából. A századforduló magyar földművesei elsősorban az északkelet-argentinai szubtrópusi éghajlatú Chaco, illetve Misiones tartományokban telepedtek meg. Az észak- és kelet-európai bevándorlóktól népes Misiones-ben két településen, Oberában és Corpusban is alakult magyar egyesület, sőt a Chaco-i Villa Angela-ban a harmincas évek végén néhány esztendeig magyar nyelvű óvoda és elemi iskola is működött. A főváros déli iparnegyedeiben olyan erőteljesen baloldali beállítottságú magyar munkásegységek alakultak, mint például a Dock Sud-i Magyar Egyesület. A városközpontban és egyes északi kerületekben viszont középosztálybeli magyarok hoztak létre klubokat. Bár magyar zsidók a kezdetektől számos klubban töltöttek be központi szerepet, saját szervezeteket is létrehoztak, amelyek azután kevés kapcsolatot tartottak fenn más magyar egyesületekkel, és tevékenységüket később az 1939-ben megalakított Argentinai Magyar Ajkú Zsidók Egyesülete fogta egybe. Az argentinai magyar szervezetek rendszerét a második világháború végétől 1950-ig érkezett közel ötezer főnyi, javarészt képzett, kulturális, társadalmi, sőt politikai szempontból is kevésbé heterogén összetételű magyar bevándorlók teljesen átalakították.

Úgy tűnik - és ezt Kurucz László maga is több alkalommal hangsúlyozza -, hogy a kötetben tárgyalt időszakban az egyes klubok, egyesületek közötti viszony sohasem volt teljesen súrlódásmentes. Ugyanakkor azonban válsághelyzetekben, amikor például a Hudson-környéki magyar telepéseket 1926-ban nagy erejű árvíz sújtotta, az argentinai magyar kolónia minden nézeteltérést félretéve összefogott, hogy együtt segítsenek a közel kétszáz honfitársukon. A második világháború után ugyancsak hatékonyan megszervezték a segítséget, az orvosság-, ruha- és élelmiszerküldemények Magyarországra juttatását. Különleges és egységbe kovácsoló magyar vonatkozású eseménynek számított a Fradi 1929-es Buenos Aires-i látogatása is, amelynek mérkőzéseire a korabeli sajtó szerint "egy emberként" vonult ki a kolónia.

A zenekritikus Kurucz László érthető módon kitüntetett figyelmet szentel azoknak a zenei eseményeknek, amelyekhez magyar előadók neve kapcsolódik. A meglepően sok, Argentínába látogató vagy ott megtelepedett, sikeres pályát befutó magyar hangszeres zenész, vokális szólista, balett-táncos és karmester nevét fel-felvillantó áttekintés nyomán Buenos Aires legrangosabb zenei műintézményének, a Teatro Colón-nak egyfajta magyar vonatkozású szakmai története is kirajzolódik. A szerző ugyancsak rendkívül részletesen számol be a tárgyalt időszakban az argentinai magyar kulturális élet gerincét alkotó és minden magyar körben és egyesületben igen népszerű műkedvelő színjátszásról.

A kötet ismétlődő motívuma az argentinai magyar identitás egyik fő alappillére, a kárpát-medencei kisebbségi magyar lét, illetve származás problémája. Kurucz László hangsúlyozza, hogy a magyar bevándorlók többségét folyamatosan az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamaiból érkező bevándorlók között kell keresnünk. Ez az argentinai magyar bevándorlás egyes időszakaiban igencsak valószínűsíthető. Ugyanakkor azonban, tekintve hogy

az argentin hatóságok nyilvántartásaikban nem tettek különbséget az egyazon országból érkező, de eltérő etnikumhoz tartozó bevándorlók között, igen nehéz ezt az állítást számadatokkal alátámasztani.

Kurucz László részletes és szorgalmas adatgyűjtő munkát végzett. Tiszteletre méltó mennyiségű elsődleges forrásanyagot, főként argentínai magyar sajtóterméket, illetve a magyar sajtó megszületése előtti időszakra vonatkozóan, argentínai német periodikákat tekintett át. Saját gyűjtésű dokumentumai, újságkivágásai mellett felhasználta az Argentínában élt Szabó László, Ács Tivadar és Váczy Elemér az argentínai magyar kulturális élet egyes területeiről írott tanulmányait, valamint az argentínai magyar kolónia életét megörökítő fotográfiákat is.

Munkájában Kurucz László több helyütt említi, hogy az argentínai magyar sajtó szinte mindig a magyarul tudó nyomdai szedők hiányával küszködött. Sajnálatos, hogy az argentínai magyarokról szóló, argentin-magyar közös kiadásban megjelenő munka éppen ugyanazokkal a problémákkal kellett szembesülnön, mint amilyenekkel a magyar lapoknak korábban évtizedeken keresztül. Míg a spanyol szövegben alig fordul elő elütés, helyesírási és ékezethiba, a magyar részben ezek sajnos zavaróan gyakoriak. Az argentínai magyar kolónia iránt tudományosan is érdeklődő olvasó pedig talán reménykedhet abban, hogy Kurucz László további kiadásokra méltó és a jelen kiadásban valószínűleg terjedelmi megfontolásból megrövidített művéből a jövőben nem hiányzik majd a jegyzetek és hivatkozások jegyzéke.

[Vissza](#)

A kommunista terror Romániában

Adalékok "A kommunizmus fekete könyvéhez"

Kommunistischer Terror in Rumänien. = Osteuropa-Archiv, 2000. Februar. A 41. - A 46. p.

"A kommunizmus fekete könyvének" román nyelvű kiadását nagy várakozás előzte meg az 1998-as bukaresti könyvvásár idején. Bár a francia értelmiségiek által összeállított kötet értékeit elismerik Romániában is, a román változathoz mégis kiegészítést készítettek. Három román és egy angol történész állította össze a pótlást, amely egyúttal "kategorizál, periodizál és kvalifikál" is. "Európa többi része mint a kommunizmus áldozata" - ezt a címet viseli a francia kötet harmadik része, amely számos hiányt és tévedést tartalmaz, a hangsúlyai sem megfelelőek. A munka úttörő jellege magyarázza némiképp ezeket a hiányosságokat, de a román levéltárak máig is nehezen hozzáférhetőek, anyaguk csak hézagosan került be a kötetbe. A kiegészítés szerzői egy pontosabb következő kiadásban bíznak, amikor majd végigveszik, pontosítják és korrigálják "A kommunizmus fekete könyve" téves történelmi megállapításait.

1944. augusztus 23. és 1945. március 6. között Románia élén három koalíciós kormány állt. A mintegy héthónapos időszak legfőbb eseménye a kb. 165 ezer román hadifogoly sorsának eldöntése volt, akik 1944. augusztus 23-án (a román katonai átállás idején) szovjet hadifogságba kerültek, holott maga a román hadsereg ettől kezdve már a Vörös Hadsereg oldalán harcolt. De drámai helyzet állt elő az erdélyi szászok és svábok számára is, akik az átállás következtében a szovjet hadsereg közvetlen közelébe kerültek. A román miniszterelnökség 1945 januárjában nyilatkozatot tett közzé, ismertetve a legfelsőbb szovjet hadvezetés parancsát, amely szerint a német származásúakat munkaerőként kell igénybe venni, a férfiakat 17 és 45, a nőket 18 és 30 év között (kivéve, akinek egy évnél fiatalabb gyermeke van). 80 ezer német nemzetiségűt deportáltak a Szovjetunióba, ahonnan több mint egyötöd részük nem tért vissza. Ezután a volt légionáriusok (akiknek a mozgalmát 1941-ben törvénytelennek nyilvánították) és a háborús bűnösök egy csoportja került sorra. Számuk 1944. december végéig 2400 fő volt, az ő lefogásával Románia a békeszerződés előírásainak tett eleget.

1945. március 6-a után azonban új helyzet állt elő, a Groza-kormány terrort vezetett be mindazokkal a politikai ellenfeleivel szemben, akik a kommunista hatalomátvitel útjába álltak. A kommunisták átvették a fegyveres erők fölött az uralmat, a rendőrségben és a csendőrségben nagyarányú tisztogatást hajtottak végre. 1945 augusztusáig több mint 10 ezer letartóztatás történt, az igazi hajtóvadászat azonban a békeszerződés 1947-es aláírása után indult meg. Célja a Nemzeti Parasztpárt felszámolása volt, a párt vezetőit tömegesen letartóztatták, és hazaárulással vádolták. Hamarosan a másik két koalíciós párt is "beszüntette" tevékenységét: Bratianu PNT-je és a Független Szociáldemokrata Párt. 1947. december 30-án aztán összeomlott a Monarchia.

Az 1948 és 1964 közötti évekről különösen sötét képet fest a kötet. A romániai gulágok mintegy 600 ezer politikai elítéltet nyeltek el, akikhez még vagy 500 ezret hozzáadhatunk, akik szovjet vagy német hadifogságból kerültek haza, mert őket mint "titóistákat" deportáltak a Baraganba, a Bukarest és a Duna között húzódó alföldre. De százazrekre tehető azoknak a száma is, akiket német vagy szerb származásuk miatt fogtak el, vagy mert nemzetiségi vidékről származtak, például a Bánátból. Közülük becslések szerint 200 ezren pusztultak el a lágerekben és a börtönökben.

Pedig a politikai indíttatású letartóztatási hullám még csak ezután kezdődött. 1948 tavaszán a demokratikus pártok számos tagját vették őrizetbe (parasztpártiakat, liberálisokat, szociáldemokratákat), május 15-e éjszakáján pedig több ezer volt légionárius került rendőrkézre. A csalással megnyert választások után a kommunisták elmozdították a királyt, monopolizálták a hatalmat, felrúgták a koalíciós megállapodást, amelyet még 1945 decemberében kötöttek a légióval. Több ezer rendőrt és számos értelmiségit, szabad foglalkozásút vetettek börtönbe. A veszedelmesnek minősített foglyokat Máramarosziget börtönében őrizték.

Hruscsov titkos beszéde, de különösen a magyar 1956 és hatása Romániára újabb erőszakhullámhoz vezetett. Gheorgiu-Dej pártelnök bizonyítani akarta a szovjet vezetés számára erejét és kitartását Moszkva mellett. Megfigyelők szerint azonban "1947 és 1950 között a letartóztatásoknak politikai terror jellege volt, 1958 és 1959 között már csak tiszta őrülség tombolt".

A kényszermunkát az 1950-es Munka törvénykönyve tette lehetővé, lévén célja "az ellenséges elemek átnevelése", s lebonyolítását a belügyminisztérium végezte. 1952-ben "munkáskolóniákat" hoztak létre, szerepük a munkaerő pótlása volt olyan területeken, ahonnan az erőszakos iparosítás elvonta a korábbi mezőgazdasági munkaerőt (a rendőrség tömeges nagyvárosi deportálás útján szerezte be munkaerőszükségletét). A kitelepítendőket (deportáltakat) 12-24 órával az elszállításuk előtt értesítették, és 50 kilónál nem nehezebb csomagot vihetek magukkal. Lakást cserélni vagy elköltözni csak rendőrségi ellenőrzés mellett lehetett. A deportáltak számát csak becsülni lehet, 1949-et követően számuk 80 ezer körül mozgott, közülük mintegy 40 ezren a hírhedt Fekete-tengeri Csatorna építkezésén dolgoztak. (A nyolc tábornyi deportálton kívül 20 ezer önkéntes munkás is részt vett az építkezésen.)

A falusi lakosság helyzete sem volt szerencsésebb, 1961-ben a pártelnök 80 ezerben jelölte meg az elítélt mezőgazdaságiak számát, akik ellenszegültek a szövetkezetesítésnek. Legtöbbjüket a Baragan kietlen pusztáin helyezték el, ahogyan a román-jugoszláv határon lakó szerb és német parasztokat is, akiket "biztonsági szempontból" költöztettek el szülőföldjükről. A román biztonsági szervezet, a rossz hírű Securitate 25 kilométeres határövezet alakított ki, akit politikailag veszélyesnek minősítettek, azt családostól kitelepítették innen (az

"operációt" három hónap időtartamra tervezték). Az intézkedés kb. 40 ezer embert érintett: 1300 külföldit, 8500 besszarabot, 3500 macedónt, 2300 német kollaboránst, további németeket, titóistákat, külföldre menekült románok rokonait, "antikommunista ellenállókat", 20 ezer gazdag parasztot, egykori földbirtokost és elítélt bűnözőket. Az akciót 10 ezer katonával és 2600 vagonnal, 6200 teherautóval végre is hajtották, a kárvallottak közül sokan szöktek Jugoszláviába, legtöbben minden vagyonukat, sőt családjukat, gyerekeiket is hátrahagyták.

A román állambiztonsági szervek húszéves tevékenységének a mérlegét 1967-ben egy pártvizsgálat húzta meg. A jelentés szerint a húsz év alatt 91 ezer letartóztatás történt, amelyet azonban 1944 és 1949 között 13 ezer ellenforradalmi tevékenységben részt vevő személy bebörtönzése vezetett be. A rekordot 1948 és 1952 között érték el évente 8, 19, majd 24 ezer letartóztatással.

Lukáts János

[Vissza](#)

A szerbek balsorsa

Vernet, Daniel: *Le malheur des Serbes. = Politique étrangère, 64. vol. 1999. 3. no. 601-611. p.*

A balkáni válság történeti áttekintését végző Daniel Vernet, a *Le Monde* című újság egyik igazgatója. A 90-es évek válságát kritikusként tartja abból a szempontból, hogy megismétlődnek benne a század eleji "Krack"-tünetek. Arra a következtetésre jut, hogy csakis soketnikumú állam(ok) létezhetnek a térségben a jövőben is, ezeknek azonban fokozottan figyelembe kell venniük a kisebbségi jogokat.

Slobodan Miloević szerepe a szerb nép megalázásában jelentős: a horvátországi Krajínából menekült/elűzött, földönfutóvá lett szerbek létszáma ma fél-egymillió körül van, mégis szinte büszke magára a kommunista vezér. Politikáját 1987-ben úgy vezette be Koszovóban - mely akkor autonómiát élvezett a jugoszláv föderációban -, hogy "senkinek sincs joga bántani" a szerbeket. Két év múlva látványos, nacionalista ünnepséget rendezett ugyanott a rigómezei vereség 600. évfordulója alkalmából.

Jugoszlávia szétbomlása ott fejeződött be, ahol elkezdődött: Koszovóban. Már amennyiben remélhető, hogy befejeződött. Hogy a válságból nem lett harmadik világháború, az elsősorban azoknak a nemzetközi erőknek köszönhető, amelyek, okulva a század elején már egyszer elkövetett hibából, most a közös összefogással megteremthető békére törekedtek (Francia- és Németország, Anglia, Törökország...). Bár még mindig sokszor téves megállapításra jutnak a Balkánnal kapcsolatban.

1948-tól, amikor is Tito szakított Sztálin Szovjetuniójával, egészen a jugoszláv elnök 1979-ben bekövetkezett haláláig, Jugoszlávia a fenegyerek szerepét töltötte be a szocialista országok árnyékában. Egyre inkább prosperáló gazdaságához, semlegességéhez sem a Nyugat, sem a kommunista tömb nem mert hozzányúl. A 80-as években Németország igen nagy számban alkalmazott jugoszláv munkavállalókat, s divattá lett nyugatnémet márkában mérni a balkáni állam életszínvonalát. A 90-es évek elején, Ante Marković miniszterelnöksége idején a Nyugat (beleértve az Egyesült Államokat is) abban reménykedett, hogy a válaszut elé érkezett ország a demokrácia útjára lép. Ehelyett azonban - főleg a helyi kommunista vezetők stratégiájának köszönhetően - a kommunista, de a nem kommunista beállítottságú lakosok is a nacionalizmust választották.

A horvát nemzetiségű Tito halálát követően megérlelődött a szerbekben a revans gondolata. 1991-ben több mint egynegyedük élt Szerbia területén kívül. Miloević már 1989-ben megszüntette Koszovó és Vajdaság autonómiáját. A nacionalista propaganda következményeként senki nem vágyott kisebbségi sorsra egy többségi államban. A bosnyák és a macedón elnök a végsőig küzdött a föderatív berendezkedésért, de hiába.

Miloević Bosznia-Hercegovinát beláthatatlan időre elveszítette a Daytoni egyezmény aláírásával. A nemzetközi erők összevonása részben azért tartott hosszú ideig, mert pl. Német- és Olaszország nem voltak állandó tagok a Biztonsági Tanácsban. Ugyanígy Japán sem, de ez utóbbi szintén tagja a G8-aknak, és jelentős összeget helyezett kilátásba a Balkán majdani újjáépítésére. A nagyhatalmak rivalizálása azonban nem ment odáig, hogy kockára tegye a világbékét. Hosszú távon különösen az orosz kapcsolatot nem akarták próbára tenni, hiszen Oroszország a szerbeket támogatja. 1999 júliusában Szaloniki kikötőjében partra szálltak az orosz erők, melyeket megáldottak a görög pópák, és csatlakoztak hozzájuk a görög kommunista párt tagjai is, akik nem hagyták "elárulni a Nagy októberi bolsevik forradalmat"!

De az egész balkáni válság régi történelmi reflexeket váltott ki: így a franciák és németek érdekszövetségét. Utóbbiak főleg a népek önrendelkezésének védelmében léptek föl, noha ezt a koszovóiak máig nem kapták meg. (A soknemzetiségű országokra, mint pl. Horvátország, a Helsinki zárónyilatkozat nem hatályos...)

A szerbek balszerencséje, hogy a Nyugat éppen az Európai Unió megerősítésével foglalatzkodott a 90-es években. De Miloević számításai azért sem váltak be Koszovóval kapcsolatban, mert nem gondolta, hogy az amerikaiak olyan keményen lépnek majd fel Izetbegović érdekében.

A NATO ugyanakkor bebizonyította létjogosultságát a Varsói Szerződés bukása utáni helyzetben, sőt vállalta a szembekerülést az ENSZ-szel is. Európa számára újfent egyértelmű lett, hogy a NATO egyszersmind az Egyesült Államokat is jelenti, s nem képzelhető el közös katonai fellépés az amerikaiak nélkül. 1995-ben a Tizenötök a regionális válságok esetére is javasolták a fegyveres segítségnyújtást az Egyesült Államok részéről. Maradna Európának még egy lehetőség - Bosznia után -, hogy a NATO-hoz kapcsolódóan egy kimondottan európai védelmi rendszert működtessen. De a kontinens számára tanulság Oroszország kettős természete is, vagyis hogy - Koszovó után - részint a problémák okozói, részint pedig a megoldás kulcsai az oroszok.

S végül egy kérdés: mennyi ideig kell fönntartani Boszniában, Koszovóban protektorátust a nemzetközi erőknek ahhoz, hogy a balkáni népek végre megtanuljanak együtt élni? Az "Európába igyekvő" népek számára nincs lehetőség "Nagy Bulgária", "Nagy Szerbia", "Nagy Horvátország" stb. megvalósítására.

Kakasy Judit

A birodalmi és a nacionalista gondolkodásmód szembenállása: Oroszország esete

Rowley, David G.: *Imperial versus national discourse: the case of Russia.* = *Nations and Nationalism*, 6. vol. 2000. 1. no. 23-42. p.

Oroszország a nemzeti tudatosság szempontjából egy különleges eset. Az országon belül a mai napig pontatlanul használják a nacionalista és a nacionalizmus fogalmakat, az orosz történészek nem veszik igazán figyelembe azt, hogy államuk soha nem volt nemzetállam, hanem birodalom.

Az orosz nacionalizmus értelmezési problémáit tehát a 20. századi orosz történelem magyarázhatja meg. A 19. században és a 20. század elején a cárok sohasem akartak orosz nemzetállamot teremteni, sőt büszkék voltak birodalmuk nemzetiségi szempontból sokszínű mivoltára. Ugyanakkor - ha szükséges volt -, kihasználták az orosz nacionalista érületet saját legitimitációjukhoz. Az oroszosítás azonban nem volt következetes, hanem csak bizonyos problémák megoldását szolgálta. Például a balti államokban az volt a célja, hogy bevezessék az orosz közigazgatást és a nyelvet a kormányzásban, de sohasem történt komoly kísérlet arra, hogy megfosszák az ott élőket nyelvük használatától és kulturális szokásaiktól. Az Orosz Birodalom "nemzeti politikája" teljesen más volt, mint a modern értelemben vett "nacionalizmus", elsődlegesen mindig a birodalom érdekeit védte, és csak másodlagos célként említhető az orosz identitás megerősítése.

A 20. század elején tehát nem létezett sem hivatalos, sem "informális" nacionalizmus Oroszországban. A nemzet érdekeinek védelme nem szerepelt egyetlen párt programjában sem: a baloldali pártok az osztályérdekeket, míg a jobboldaliak a birodalom érdekeit helyezték a speciális orosz igények fölé. A nemzeti egység hiánya ebben az esetben súlyos következményekkel járt: az első világháború viharában a régi rendszer hívei elbuktak, mert nem tudták a társadalmat többé a birodalom érdekében mozgósítani. A polgárháborúban is ez vezetett a fehérek vereségéhez, ők ugyanis makacsul a birodalom sérthetlensége érdekében harcoltak, míg az ellentábor ezzel szögesen ellentétes taktikát alkalmazott: Lenin felismerte, hogy a népek nemzeti önrendelkezésére való hivatkozás melléjük állíthatja a tömegeket. Ez így is történt. Lenin elképzelése a Szovjetunióról mint a szuverén nemzeti köztársaságok uniójáról is erre a nemzeti öntudatra apellált.

A cárizmus bukása és a bolsevizmus győzelme persze annak is köszönhető, hogy Oroszországban nem tudott végbemenni a modernizációs folyamat. A népességben nem volt meg a nemzeti alapú összetartozás érzése, amely az alapja a parlamentáris kormányzás és a demokratikus intézményrendszer kialakításának. Miután így nem volt világos, milyen új rendszer vegye át az összeomlott önkényuralmi struktúra helyét, anarchia ütötte fel a fejét, amelyben az a legradikálisabb politikai párt ragadta meg a hatalmat, amely pontosan ugyanolyan "birodalmi" gondolkodásmóddal rendelkezett, mint az előző rendszer, csak jól ki tudta használni az első világháborúban fokozottan előtörő nemzeti önrendelkezési mozgalmakat.

Az orosz szellemi és politikai elit ugyanis, amely igazán véghez tudta volna vinni a modernizációt, nem tudott sem 1917 előtt, sem 1917 után nacionalista léptékben gondolkodni. Képtelenek voltak arra, hogy a nemzeti igényeket megfogalmazzák, hiszen az egyetemesség, a birodalom és az ortodoxia fogalmi rendszerébe, amelyet a birodalom használt, nem épülhettek be a nemzeti elemek, ezek ugyanis óhatatlanul a részt, vagyis az orosz nemzetet helyezték volna az egész, vagyis a birodalom elé, ráadásul mindezt szekularizált környezetben. Az orosz cárok sohasem mondták azt magukról, hogy ők az orosz emberek érdekeinek védelmében uralkodnak, hanem Isten akaratából tekintették magukat vezetőnek birodalmukban. Egy birodalomban pedig sok nép él együtt, az egység csak az egyetemes értékek szintjén értelmezhető, ebbe pedig nehezen férne bele a nemzeti nyelv támogatása.

Az Orosz Birodalom átalakulása Szovjetunióvá nem oldotta meg azokat a társadalmi és politikai problémákat, amelyek az orosz nacionalizmus hiányából eredtek. A szovjet vezetők ugyanis a régi gondolkodásmód egyetemes és vallásos fogalmi kategóriáiba egyszerűen behelyettesítették a nemzetközi szocializmus fogalmait. Tehát ugyanúgy nem az állampolgárok jóléte érdekében dolgoztak, mint korábban a régi elit, hanem a kommunizmus győzelméért. Szolzenyicin ezt úgy fogalmazta meg, hogy Oroszország érdekeit egyaránt a birodalom érdekeiért áldozták fel mind a cárizmusban, mind pedig a kommunizmusban.

Tehát a Szovjetunió 1991-es szétesése nagyon hasonlít az Orosz Birodalom 1917-es összeomlásához, ugyanis a szovjet társadalomból éppen úgy hiányzott a nemzeti identitás érzése, mint a cári alattvalókból, nem funkcionált ez összetartó erőként. Ehelyett az egyes nemzetek nacionalizmusa kerekedett felül, ami 1991-ben történt, az nem volt más, mint a nemzeti öntudat diadala a szovjet identitáson.

A folyamat persze korábban indult el, az 1991-es összeomlás "csak" végkifejlet volt. A gazdasági és a politikai rendszerben végbement reformok révén egy nyitott, többpártrendszerű parlamenti demokrácia jött létre, ahol már a nemzeti gondolkodásra is lehetett építeni. Oroszország első elnöke, Borisz Jelcin már 1990-es választási propagandájában felhasználta az "orosz kártyát". Oroszországot ugyanis első alkalommal nem egy nagy birodalom szíveként definiálta, hanem nemzeti államnak, amely korábban egy idegen birodalom érdekeit szolgálta ki. Rámutatott például arra, hogy Oroszországnak soha nem volt saját kommunista pártja, és soha nem ült orosz küldött az ENSZ-ben. Fellepett továbbá az orosz tudományos akadémia felállításáért, saját nemzeti hírügynökséget, rádiót, televíziót akart. Ennek megfelelően megválasztása után közreműködött Oroszország szuverenitásának deklarációjában.

Jelcinnek nem kellett kitalálnia az orosz nemzeti gondolkodást, csak felszínre kellett hoznia, a birodalmi gondolkodásmód fölé kellett emelnie. Azóta eltelt tíz év, de mégsem mondhatjuk, hogy megoldódtak a problémák,

és teljes lenne az orosz nacionalizmus győzelme. A régi birodalmi fogalmi kategóriák még nem tűntek el, ma is akadnak olyanok, akik szerint Oroszországnak missziója van, mégpedig az, hogy vezessen más népeket, és ez a küldetés előbbre való az egyes emberek érdekeinél. Harc folyik tehát a birodalmi és a nemzeti gondolkodásmód között, ennek kimenetelétől is függ az ország stabilitása és a környező területek békéje.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Dosztojevszkij és Oroszország a XXI. század küszöbén

Saraskina, Ludmila: Czekajšc na Wielkiego Inkwizytora.= Więż, 43. rok. 2000. 5. no. 155-163. p.

A referátum forrásfeldolgozásának szerzője orosz Dosztojevszkij-kutató. Abból indul ki, hogy - mint tulajdonképpen minden nagy alkotó - Dosztojevszkij ma is időszerű, és holnap is időszerű lesz. Annál is inkább, mivel korántsem csupán nagy orosz író, hanem az orosz nép keserű-kegyetlen sorsában osztozó nagy filozófus is.

Szerzőnk több Dosztojevszkij-műre (főként az Ördögökre, a Karamazov testvérekre, a Kamaszra és a Poéma a Nagy Inkvizítorról címűre) hivatkozva megállapítja, hogy "maga a valóság agresszív módon emlékeztet azokra a régi... évekre: az ország felett ismét ott köröznak a szomorúság és káosz rémképei, az élet ismét a politikai harc színterévé válik, a nemzet túlnyomó többsége az elemi létfeltételekkel viaskodik, újból társadalmi igény az erős kéz követelése, amely már egyszer véres szertartást produkált."

Százötven évvel ezelőtt Dosztojevszkij azt találta írni, hogy "a kor gyermeke vagyok, a hitbeli hiány és a kételkedés gyermeke ma és - bizonyos vagyok benne - egészen a koporsóig. Hogy mennyi rettenetes szenvedést okoz nekem továbbra is a hit óhajtása, amely lelkemben annál erősebb, minél több érvel rendelkezem ellene". Kell-e ennél igazabb vallomás napjaink oroszainak életérzéséről?

Az új helyzet, amelyet Oroszországban posztszovjetnek hívnak, karikatúraszerű. Az elitek, amelyeknek tudniuk kellene, milyen célokat szolgálnak, egészében nincsenek velük tisztában. Mindössze egyet lehet róluk biztosan állítani: közülük rengetegen a szovjet Komszomol és a párt, a KGB és más erőszakszervezetek iskoláját járták ki, korántsem Dosztojevszkijét.

Ami napjainkban Oroszországban folyik, a következőképpen összegezhető: a népesség Inkvizítor, Isten, Krisztus nélkül, ám az ő utánzataikkal és ostoba-izléstelen hamisítványaikkal akar együtt élni. A demokrácia, a hit, az orosz nemzeti eszme, az új orosz szó karikatúrája az a tükör, amelyben az ideológiától, a közös nemzeti eszménytől és társadalmi céltól megfosztott orosz társadalom láthatja magát.

Dosztojevszkij mostoha élete ellenére bízott Oroszországban: szabad és erős államnak akarta hinni és megvalósulni. A krími háború idején is a legnemesebb patrióta álláspontot foglalta el, s elítélte az európai politikát, amely álnok módon kétféle mércével mért - az oroszok kárára.

"A mi szabadságunkért és a tettekért" jegyében Dosztojevszkij szerint Oroszországnak demokratikus állammá kell válnia, ami azt jelentette és jelenti ma is, hogy nem szabad gyengének és erőtlennek lennie, nem szabad sikertelen reformokkal meggyöngíteni. Ennek az államnak ismernie kell nemzeti érdekeit, azaz nem a túlélés stratégiájában kell kitűnnie, hanem ellenkezőleg: az ország felvirágoztatásában.

fordította>Futala Tibor

[Vissza](#)

Az etnikai mozgósítás következményei a volt Szovjetunióban

Guboglo, Mihail Nikolaevič: *V labirintah etničeskoj mobilizacii.* = *Otečestvennâ istoriâ*, 2000. 3. no. 106-124. p.

A szovjet társadalom reformereinek az a makacs törekvése, hogy a totális rezsimet demokratikus társadalommá alakítsák át, finoman szólva, zátonyra futott, aminek az volt az egyik fő oka, hogy a kívánt demokrácia és a palackjából kiszabadított nacionalizmus szövetségét nem sikerült (az adott feltételek mellett nem is sikerülhetett) megteremteniük, a kettőt együttműködésre bírniuk.

A következmények közismertek: a Szovjetunió megszűnt létezni, a kezdeményezett reformok sorra-rendre elvetéltek, az életszínvonal és az élet minősége össztársadalmi mértékben, milliókat megalázóan zuhanásszerűen csökkent, határtalanná vált a bűnözés.

Néhány adat a folyamat illusztrálására: a nemzetgazdaság teljesítménye 1990 és 1996 között 48%-kal esett vissza; az 1992. évi kb. három és fél millió munkanélkülivel szemben 1998 folyamán nyolcmillió 180 ezret regisztráltak; felettébb nagy a menekültek száma (1998 januárjában 1 millió 200 ezer); míg 1990-ben százezer lakosra 1 240, addig 1996-ban már 1 860 a felderített bűncselekmények száma; drasztikusan csökkent a lakosság élelmiszerfogyasztása (egy főre 1990-ben évi 75 kg, 1997-ben már csak 50 kg hús jutott; ugyanezek az adatok tejből és tejtermékből 386 kontra 229, halból hússzal szemben hét, cukorból pedig 47-tel szemben 33 kg).

A szovjet etnikai doktrína (megl lehet: Sztálin, különösen a honvédő háború idején helyesen ismerte fel ezt az érzékeny problémát) három pilléren nyugodott: az állampolgárságon, a nemzetiségen és a "szovjetségen". Így a rezsimek arra törekedett, hogy megerősítse az orosz nemzet etnikai azonosságtudatát (úgy mond nemzeti büszkeségét), miközben a birodalom nem orosz népeinek körében a hivatalos propaganda az állampolgári lojalitást, a világ egyik leghatalmasabb országához való tartozás nagyszerűségét, annak kultúrájából és történelméből való részesezés megtiszteltetését, továbbá az orosz nyelv tudásának előnyeit mint a nemzetközi érintkezési lehetőségek fundamentumát sulykolta szüntelenül és a legváltozatosabb módszerekkel.

A politikai változásokat követően a látszat szerint fennálló etnikai egyensúly azonnal felborult, és az ún. szovjet ember modelljének híre-hamva sem maradt. Az etnikum kérdése kulturális-etnográfiai kérdésből politikai kérdéssé, centrifugális erővé vált. Mondhatni bizvást, az etnikum átpolitizálódott, a politika pedig etnicizálódott.

Ez az etnikai aktivizálódás - miközben vele párhuzamosan és rengeteg ellentmondás közepette mégiscsak megindult az ország modernizációja - további megosztásokkal teszi még nehezebbé az átalakulási folyamatot. Divatba jöttek a "mi és ők", "ateisták és hívők", "antiszemiták és cionisták", "idősebb testvér és öccsök", "jobboldaliak és baloldaliak", "fehérek és vörösök", "reformerek és konzervatívok", és még hosszan lehetne folytatni a további ellentétpárokat.

Az azonosságtudat ingataggá, relatívva tétele a XX. század hajnalán véget vetett az Oszmán Birodalomnak, kicsit később háttérbe szorította az orosz birodalmat, most pedig a világ egyik legtekintélyesebb nagyhatalmát, a Szovjetuniót szüntette meg, illetve Jugoszlávia és Csehszlovákia esetében még két kisebb államot ítelt a térségben széthullásra. Eközben viszont Vietnámban és Németországban éppen ellenkező folyamatnak lehetünk - a tv-re gondolva - szó szerint a szemtanúi.

Akár csak a Szovjetunióban, korábban a cári Oroszországban is három elemre épült a lakosság azonosságtudata: a vallásosságra, az állampolgárságra és a nemzetiségre. Mivel mostanában a "szovjetség" megszűnt kohéziós erő lenni, a "natura abhorret vacuum" törvényének megfelelően valamivel pótolni kellett. Ez pedig nem lehet más, mint a vallásosság. A tanulmányban több szociológiai felmérés táblázatos összefoglalásai arról vallanak, hogy a 17 éves fiatalok körében miként terjed, kezdetben főként a formális, azt követően pedig a valódi hitből táplálkozó vallásosság, illetve, hogy ez a folyamat az Oroszországi Föderáció nemzetiségi köztársaságai körében erőteljesebb az iszlám és a buddhista többségűekben, mint a pravoszlávokéban. (Nyilvánvalóan ugyanez a helyzet az iszlám többségű FÁK-államok és Oroszország relációjában is.)

Ezeket a trendeket nem volna szabad figyelmen kívül hagyni, mert a vallásosság és a nemzetiség könnyen egymásba hatol, s ez komoly konfliktus-forrássá válhat.

Tanulásgként és programként a szerző summázata: "Az ún. demokraták konceptuális elégtelenségei... abban gyökereznek, hogy természetellenes módon ignorálják a nép, a nemzet múltját... Ebben a vonatkozásban az etnológiai kutatómunka egyik kulcskérdése, hogy feltárja az etnikai tényező nem egyértelmű szerepét a nemzetek és az államok sorsának alakulásában. Különösképpen az olyan időszakokra nézvést, amelyek válságosak, illetve amelyekben felettébb élesen és erőteljesen vetődnek fel az erőviszonyok kérdései a reformizmus és a konzervativizmus erői között. Ennek a küzdelemnek a kimenetele nem kis mértékben függ a személyes és a társadalmi identitás állapotától."

[Vissza](#)

Egy rebellis, kevéssé ismert nép: a csecsenek

Fourman, Dmitri: *Les Tchétchenes: un peuple rebelle et mal connu. = Le Courrier des pays de l'Est, 2000. 1001. no. 72-75. p.*

A cikk teljes terjedelmében a Jelcin köreihez közelálló *Nezavisimaia Gazeta* hasábjain jelent meg. Egy, az emberi jogokat védő fontos szervezet, a "Memorial" és az Andrej Szaharov Központ megbízásából készült jelentés a csecsen nép és a központi hatalom közötti konfliktus jobb megértéséhez ad kulcsot. Szerzője politológus.

Az észak-kaukázusi népek között a csecsenek számosabbak, létszámuk több száz ezerre tehető. Koncentrált elhelyezkedésük miatt meg tudták őrizni hagyományaikat, értékeiket. Társadalmuk kevéssé nyitott az idegen számára. A környezetükben élő többi népcsoporttól eltérően társadalmi felépítésük hierarchikusnak nem nevezhető. Korábbi, saját hercegi uralkodókat elűzték, de a más nemzetbelieket is. Bizonyos, hogy a XVIII. század végére parasztok és szabadon szervezett katonák alkották a népességet. Belső jogrendszerük lényegileg a megtorlásos, "szemet szemért"-elven alapult. A szabadságot és egyenlőséget kedvelő természetük semmiféle kívülről rájuk erőszakolt hatalmat nem viselt el. A nem pontosan körülírt kompetenciák miatt mindig is elkeseredett hatalmi harc folyt köreikben. Talán a lovagi szellemhez állt legközelebb az egymást felülmúló bátorság, a másik melletti kiállás stb., ám emellett a bosszúállás hagyománya is. A magának való populáció kénytelen volt állammá szerveződni a cárok hódításai ellen. Egyféle iszlám szent háborút, a *gazavat*ot hirdettek meg ellenük, ám ugyanezt tették egyes imám vezetők ellen is a XIX. század folyamán. A szabadságszerető, individuál-anarchista, ugyanakkor közösségi lelkiismeretű természet mindmáig jellemzi őket. Ezért is különböznek az 1991 utáni rendszerváltó népektől. Történetük során sosem volt kollaborálásra "alkalmas" elitjük sem...

A parányi Csecsenföld orosz leigázása hetvenöt évig tartott, és több száz ezer áldozatot követelt mindkét fél részéről. Az 1918-1921-es polgárháború idején a fehérek ellen harcoltak eredményesen. A bolsevikok ekkoriban fűt-fát ígértek mindenkinek, pl. a csecseneknek azt, hogy a Charia elvén működő jogrendjüket a későbbiekben is szavatolják. A vége az lett, hogy Sztálin deportálta őket Kazahsztánba 1944-ben azzal a váddal, hogy "Hitlert segítették". Az esemény olyan traumát váltott ki belőlük, mint az örményekből az 1915-ös mézárulás vagy a zsidó holokauszt a túlélőkből. Az 1990-es években tehát valamiféle mitikus fenyegetettség ellen is küzdöttek a csecsenek.

A másik "harci" tényező a csecsen társadalom alakulásából is adódott. A 90-es évek elejére a városi lakosság jórészt orosz betelepítettekkel verbuválódott. Az őslakos, vékonyka értelmiségi és hivatalnoki réteg nem tudta magához ragadni sorsa irányítását. Ezt az a korábbi években munka nélkül maradt tanulatlan, falusi réteg tette meg, amely hét közben a volt Szovjetunió más vidékeire járt dolgozni.

Az első csecsen háború rossz hatással volt az orosz vezető rétegekre. Második helyre kerültek ismét a gazdasági és egyéb bajok, s elsődlegessé lett a háború. Másrészt a többi, volt autonóm köztársaság is a maga javára fordította a központi hatalommal szembeni ellenállás példáját. Az 1994-1996-os háborúban a csecsenek szervezett hadsereget vonultattak fel, de azután megint visszatértek hagyományos, anarchista magatartásukhoz. Aslan Mashadov nehéz helyzetbe került, mert harcuk nemzeti harc volt totális ideológia, párt nélkül. Samil Baszajevet pedig képtelen volt megállítani a szent harcban.

A mostani elit voltaképpen tanulatlan, teljesen tanácstalan a reá háruló feladatokat illetően. A legvalószínűbb, hogy az iszlámhoz, a Chariához kötődő, totális rendszer bevezetéséhez fordulnak a hangadók. A csecsenek szufista iszlámja azonban alapvetően különbözik a Közel-Keletről újabban beáramló fundamentalista, illetve wahhabita magyarázatoktól. A csecsenek hajlanak arra, hogy a "tévtanítások" megjelenése mögött az orosz, illetve az izraeli titkosszolgálatok munkáját lássák. A legnagyobb baj azonban mégiscsak az, hogy képtelenek a saját hagyományaikban gyökerező jogállam megteremtésére.

Kakasy Judit

[Vissza](#)

Izrael új napirendje: Észrevételek az 1999-es választásokhoz

Zadka, Saul: Israel's new agenda: Reflections on the 1999 elections. = Security Dialogue, 30. vol. 1999. 4. no. 459-472. p.

A Közel-Keleten a politikai megfigyelők hajlamosak az izraeli választásokat "kritikusnak" mondani a térség jövője szempontjából. Az 1999-es sem volt kivétel. Ugyanakkor viszont arról a tényről is hajlamosak megfeledkezni, hogy a legtöbb izraeli választópolgár nem a térség biztonságát, hanem saját érdekét nézi a szavazáskor, és e két tényező között kevesen látnak összefüggést. A "palesztin kérdés" gyakran másodlagos jelentőséggel bír a választók számára olyan más problémák mögött, amelyeknek a kívülálló nem tulajdonít akkora jelentőséget.

50 évvel Izrael Állam megalakulása után a társadalom megosztottsága nagyobb, mint korábban. Az alapítók által megálmodott "zsidó olvasztókohó" talán álom is marad. A társadalmon belül öt erősen elkülönülő csoport létezik: az *askenáziak*, akik főleg Kelet-Európából jöttek, és nem igazán vallásosak; a *keleti zsidók (szefárdok)*, akik az 1950-es évek folyamán érkeztek Izraelbe az arab országokból; az izraeli *arabok*, akik a népesség 20%-át alkotják; az *ultra-ortodoxok* és az *orosz zsidók*, akik a Szovjetunió összeomlása után jöttek az országba.

Az etnikai megosztottságú politizálás nem a 1990-es évek új jelensége Izrael politikai színpadán. Már 1977-ben, amikor a Likud győzött, világosan elkülöníthető volt, hogy a keleti zsidók erre a pártra szavaztak, míg az askenáziak a Munkáspártot támogatták. Második győzelmük 1981-ben még mindig 2/3 részben a keletiek támogatásának volt köszönhető. Azért csak ilyen arányban, mert az 1978-as Camp David-i megállapodás Egyiptommal a párt ellen fordított számos jobboldali szavazót. A megmaradt támogatók viszont alapvetően az arab világgal történő kibékülés pártján álltak.

Az ultra-ortodoxok pártja, a Sasz most, 1999-ben érte el támogatottságának tetőpontját. Ugyanis a korábbi 10 hely helyett 17 széket kaptak a Kneszetben. Erejüket tükrözi, hogy a koalícióban övük az egészségügyi, vallási, lakásügyi és szociális minisztérium.

Az oroszországi zsidók hamar megalakították politikai szervezeteiket, és 1996-ban, első választási indulásukkor rögtön 7 parlamenti helyet kaptak. Annak ellenére, hogy még nem olyan régen élnek az országban, ez a társadalmi csoport döntő szerepet játszik az izraeli választásokon, ugyanis egységesen szavaznak, nincsen köztük megosztottság, ez pedig nagyon fontos a választási rendszer miatt, amelyben a miniszterelnökről és a parlamenti helyekről külön voksolás dönt.

Az izraeli arabok viszont, bár népességszámban annyian vannak, mint az előző csoport, és így ugyanolyan döntő szerephez juthatnának, megosztottságuk miatt nem tölthetik be a mérleg nyelve funkcióját. A vezetőik közötti személyi ellentétek különböző pártok létrehozását segítették, a szavazatok ezek között megoszlanak. Ezek a pártok sohasem lettek a kormányzó koalíció tagjai, támogatásuk viszont néha jól jön: például Rabin miniszterelnököt erősen segítették a békefolyamat elfogadtatásában, az 1994-ben Jordániával kötött békeszerződés ratifikálásában.

1996-tól 1999-ig Izraelt egy tapasztalatlan vezető irányította, aki olyan belpolitikát alakított ki, amely fokozta a társadalmi széthúzást. Benjamin Netanjahu elérte ugyan a palesztin terrorcselekmények visszaszorítását, de külpolitikája Izrael elszigetelődéséhez vezetett regionális és nemzetközi viszonylatban is. A belső problémákat sem kezelte megfelelően. Az a tény, hogy csak látszat szerint akarta végrehajtani az 1993-ban kötött oslói megállapodást, a térségben politikai patthelyzetet eredményezett, ez pedig gazdasági recessziót, ami nagyon keményen visszaütött az országra. A kormányzati krízisek sorozata előrehozott választásokhoz vezetett, amelyet 1999. május 17-én tartottak meg.

A választáson a miniszterelnök személyéről való döntés a keleti, illetve az orosz zsidók kezébe került. Az előbbieket ugyanis nagyrészt kiábrándultak a Likud be nem tartott ígéreteiből, az utóbbiak pedig átláttak a retorikai fogásokon. Barakot azonban elsősorban azért támogatták, mert félték az ortodox pártok megerősödésétől. Legnagyobb ellenfelük a belügyminiszter volt, akit Netanjahu alatt a Sasz adott. Ő számos, a korábbi Szovjetunió területéről érkezett zsidó állampolgársági kérelmét utasította el azzal az indokkal, hogy nem "igazi zsidók". Az oroszoknak Barak megígérte, hogy győzelme esetén övük lesz a belügyminiszteri poszt. Ezenkívül számos bevándorló belátta azt, hogy jóléte szoros összefüggésben van a térség prosperitásával, az viszont a békefolyamat eredményes lezárásával ugrásszerűen megnőhet.

Barak a választási harc során különös hangsúlyt helyezett a gazdasági és társadalmi problémák megoldási módjaira úgy, ahogy ezt Clinton amerikai elnök tette első választási győzelmekor. Barak az egészségügyi ellátás színvonalromlásának megakadályozását és a munkanélküliséget állította a középpontba, utóbbira megígérte 300 ezer új munkahely megteremtését.

A választást 56,08%-kal megnyerte. Pártja 20,2% szavazatot kapott, ezzel 26 helyet szerzett a Kneszetben. A Likud vesztett korábbi pozíciójából, de 19 helyével a második párt maradt, míg a Sasz előrelépve megerősítette 3. helyét.

A választási rendszer azonban egy szinte kormányozhatatlan országgá tette Izraelt, hiszen a parlamentben 15 párt képviselői foglaltak helyet, közülük pedig csak négyet lehet közepes pártnak nevezni, a többiek nagyon kicsik.

Az arab világ számára Barak ellenszenvesnek bizonyult: katonai múltja nem tette körükben népszerűvé. Ráadásul egy olyan pillanatban vette át a kormányzást, amikor - az előző három év külpolitikája miatt - az arab-izraeli kapcsolatok mélyponton voltak. Az új miniszterelnök lendületesen látott munkához, rögtön megválasztása után

leült Arafattal tárgyalni, és közösen meghatároztak egy további tárgyalási menetrendet, ami később túl optimistának bizonyult. A békefolyamat befejezése ugyanis nem ment olyan gyorsan, mint ahogy Barak szeretne volna. Jeruzsálem jövődó státusa, a palesztin menekültek visszatérése, illetve az új palesztin állam végső határai szinte megoldhatatlan problémának bizonyultak. Az izraeli-szíriai kapcsolatban viszont diadalmaskodott Barak optimizmusa. Ugyanis nem sokkal megválasztása után már dicséretet kapott Assad szíriai elnöktől: erősnek és becsületesnek mondta őt az arab vezető. Viszonzásul Barak Szíriát nevezte meg mint kulcsállamot a térség biztonságpolitikájában. Ezenkívül az arab ország kérte a radikális palesztin csoportokat, hogy hagyjanak fel az erőszakos akciókkal Izrael ellen, koncentráljanak inkább a politikai megegyezésre.

Eddigi tetteiből úgy tűnik, az új izraeli miniszterelnök tudja, hogy mit akar elérni, és efelé törekszik minden erejével. Hivatali idejének első hónapjai azt tükrözik, hogy képes a belpolitikai kérdéseket alárendelni a külpolitikaiaknak annak érdekében, hogy sürgősen megoldhassa az arab-izraeli konfliktust. Sok függ attól, mennyire tudja a hazai közvéleménnyel elfogadtatni a békével járó fájdalmas engedményeket. Ha sikerül, Barak lehet a Közel-Kelet békéjének kovásza.

Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Tisztelet Meltzl Hugónak

Poszler György: Házsongárdi Bolyongás - a Délnyugati Szöglet. =Korunk, 3. f. 2000. 7. sz. 12-22 p.

Csak a sírja van meg Meltzl Hugónak Kolozsvárott a Házsongárdi temetőben. Emlékhelyeit a városban már nem találni. És a művek maradtak, közel százötven közleménye, könyve és tanulmánya irodalomtörténetről, irodalomelméletéről, modern filológiáról, filozófiatörténetről, nyelvtudományról, folklórról. Többnyire magyarul, németül és franciául írt.

A kolozsvári tudományegyetemen tanított 1872-1908-ig. Sokat és sokfélét. Minden félévben egy-egy korszakot a német irodalom és kritika történetéből. Az irodalom mellett állandóan jelen van gondolkodásában a filozófia. Számára a két legfontosabb mester Kant és Schopenhauer; sokszor és sok szempontból Goethe. Rendszeresen tanítja az angol és a skandináv irodalom kezdeteit. Szinte félévenként kollégiumot hirdet az Edda-dalokról, összekapcsolva óizlandi és skandináv nyelvgyakorlatokkal. Gyakran kirándul a francia irodalom-, eszme- és nyelvtörténetbe. 1877-től rendszeresen tart Petőfi-stúdiumokat. A legfiatalabb kolozsvári professzor nem méltatlanul barátja a legöregebb kolozsvári professzornak, Brassai Sámuelnek, noha Brassai a természettudományokban is polihisztor.

1872-ben indítja meg Meltzl Hugó - Brassaival együtt - az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat*. Ebben a nemből az elsőt a világon. Egészen 1888-ig sikerül kiadnia nagyrészt a saját költségén. A címet sok nyelven írja fel, a közleményeket is több nyelven nyomtatja ki. A folyóirat egyetemességét hangsúlyozva a címet később latinra változtatja: *Acta Comparationis Litterarum Universarum*. Munkatársai a hazaiak közül főleg a kolozsvári egyetemről valók, de jelen van a lapban csaknem egész Európa szellemi elitje: A francia Amiel, a provanszál író és eposzköltő Mistral, az olasz és izlandi Petőfi-fordító Cassone és Thorsteinsson, a német tudós és fordító Minckwitz, a német irodalomtörténész professzor Scherr.

A feladat a lap kiadásakor azonnal megfogalmaztatik. Fontos a tények gyűjtése, kapcsolatok keresése, hatások és törvények megállapítása, ahogy ezt az uralkodó pozitivisták módszer metodikája ekkortájt meghatározza, és ahogy ez az angol, a német és a francia összehasonlító irodalomtörténetben is így történik egészen az 1950-es évekig, az ún. "amerikai iskola" megújítási törekvéseig. Az akkor korszerű szerkesztői koncepció mögött Goethe világirodalom-fogalma áll elméleti kiindulópontul. Meltzl két szempontból is megpróbálja konkretizálni Goethe - részleteiben kidolgozatlan - világirodalom-fogalmát.

Ideológiai és világnézeti értelemben az irodalom megálmodott, nemzetek és nyelvek fölött magasodó humánus poétikai egység. Ezt kell szerinte két irányból is elhatárolni. Az irodalmi nacionalizmustól, a kultúrák végletes különállásától és a végletes összeolvadástól, vagyis a kozmopolitizmustól. A folyóirat mintha kísérlet lenne arra - írja Amiel egyik levelében Meltzlnek -, hogy a Babel tornya óta szétszóratásban élő népeket újra összehozza. És a többnyelvű Petőfi-kötet kapcsán meg is ismétli téziséit. A cél nem a nyelvek összezavarása, hanem az Erdélyben beszélt nyelvek egységes szimfóniája. Mindez együtt pedig Babits poétikusan szép és teoretikusan pontos világirodalom-fogalmához közelít, a nemzeti nyelvek és kultúrák legnagyobbjainak szellemi egységéhez.

Teoretikus és tudományos értelemben is álomról van szó. A fonográf megjelenése tette lehetővé ugyanis a különböző nyelvű irodalmak élő, hanganyagként való gyűjtését is. Ez a technikai találmány inspirálta egy nagy hangantológia létrehozásának tervét. Ebben a földkerekség minden nácója népköltészetének néhány jellemző darabja helyet kapott volna eredeti nyelven, zenei melléklettel és hű fordításban is a három világnyelv - angol, német, francia - valamelyikén. Ezt az álmat közelíti meg Meltzl Hugó elméleti és szerkesztői munkásságában. Azért kell összegyűjteni és kiegészíteni az anyagot; feltárni, értelmezni az összefüggéseket, hogy kibontakozhassanak a nagy gyűjtemény körvonalai.

A nagy gyűjtemény megközelítése első lépcsőben műfordítást jelent. Ez az anyag megjelenítésének indirekt módszere. A második lépcső a poliglottizmus, ez az anyag megjelenítésének közvetlen módszere. Mindkettőnek az elméletét körvonalazza: az elsőt a Petőfi-fordítás dilemmáival kapcsolatban fogalmazza meg, bár maga is kitűnő műfordító, fontosabb számára a poliglottizmus, vagyis a szövegek eredeti nyelven való közreadása. És hogy minden tanulmány, kommentár közelítsen a műhöz az eredeti nyelven. Ezért soknyelvű a folyóirat. A poliglottizmus felé fontos lépcső, átmeneti állapot a tíznyelvűség. Európa tíz világirodalmi rangú nyelvéről van szó. Azokról a nyelvekről, amelyeknek irodalma és kultúrája elérte a klasszicizálódás szintjét: a német, a francia, az angol, az olasz, a spanyol, a portugál, a "németalföldi", a svéd, az izlandi és a magyar. Bár a klasszicizálódás fogalma körvonalazatlan, Meltzl sokat idézett példaképeivel, Eötvössel és Petőfivel történt ez meg a magyar irodalomban. Itt kapcsolható össze Meltzl Hugó életművének két fő összetevője, az összehasonlító irodalomtörténet művelése és a Petőfi-kutatások fellendítése. A dekaglottizmus valóban csak lépcső a poliglottizmus felé, hiszen a tíz európai kultúrához kapcsolhatóak még a holt- és keleti nyelvek, illetve kultúrák.

Meltzl Hugó folyóiratának legkézzelfoghatóbb eredménye Petőfi Sándor életművének népszerűsítésében, műfordításában, értelmezésében ragadható meg. Petőfi-iskolákat teremtett Kolozsváron és Szicíliában. Kolozsváron kutatók nevelkedtek, a tanulmányíró Barabás Ábel és az életrajzíró Ferenczi Zoltán; Szicíliában meg műfordítók mint Tommaso Cannizzaro és a lelkes "petőfiánus" Giuseppe Cassone. Munkásságával hozzájárult, hogy Petőfit Ausztriában és Ausztráliában is forgatják.

Meltzl Hugó Petőfi-kutatásai, a szűkebb kolozsvári körön kívül, majdnem visszhangtalanok maradtak. Néhány nagyobb írását kiadták a Petőfi-könyvtár 10. füzetében, de lényegében nem kerültek be a szakmai köztudatba.

Pedig Petőfit - Goethe mellett - a század legátfogóbb lírikusának tekinti, s a legnagyobbak mércéjével méri: Goethevel, Shakespeare-rel, Schopenhauerrel állítja egy sorba. Petőfiben a legnagyobb műköltőt tiszteli. Hogy mit ér Meltzl munkássága a Petőfi-kutatásban, tudománytörténeti kérdés. De Petőfi-rajongása két fontos mozzanatot tesz egyértelművé. Az egyik: Meltzl Hugót Petőfi tette igazán öntudatos, az egész kultúrát és történelmet átélten vállaló magyarrá. A világirodalom humánus és poliglott egységéről álmodó magyar tudóssá, germanistává és hungarológussá. Mindez történetileg, eszmetörténetileg, pszichológiailag és politikailag további elemzéseket igényel, és ma is elevenbe hatoló nemzeti és szellemi dilemma.

A másik mozzanat a kultúrhistoria és pszichológia, történelmi képlet és személyes sors metszéspontjában helyezkedik el. Meltzl mellőzöttségének gyökereit keresve nem a különégeit kell elsősorban említeni. Az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* vélt kozmopolitizmusát olykor többen, és keményen elutasították. A pesti bölcsészakadémiának megküldte a kritikai irodalomtörténet fogalmáról írott dolgozatát. Azt az előadást, amelyről Charles Ijac, a *Revue de littérature comparée*-ban "fényes pályájának" kezdetét számítja. A tanulmányt névtelenül, bántó széljegyzetekkel telefirkálva visszakapja. Felvilágosítást kérő levelére Budenz megsértődik, Toldy nem is válaszol. Igaz, fiatal vidéki kolléga, de a gesztus mégis méltatlan. Mögötte talán az állhat, hogy Meltzl Hugó nem egészen lehiggadt, bizonyos kiegyensúlyozatlanságot mutató Petőfi-rajongása nem illeszkedett a kor hazai higgadt, kiegyensúlyozott tudományos életébe. S nem illeszkedett Meltzl konkrét emberi kapcsolataiban sem, sem pedig teoretikus elgondolásaiban. A kor szokásos elvárásaihoz sem simult gondolkodása: nemzeti irodalmak feletti világirodalomban gondolkodott, amikor a nemzeti elvet hangsúlyozták mindenütt. A magyar irodalom klasszicizációját Petőfiben látta, amikor Toldy Vörösmartyban kereste. Bölcséleti költőnek nevezte Petőfit, amikor Gyulai népköltőként elemezte. Visszamaradva vagy éppen előreszaladva, de mindenképpen korszerűtlennek tűnhetett. Ám megalapozott egy idehaza még ismeretlen tudományágat, és elindította a komparatiztika első szakfolyóiratát a világon. Minőségre figyelve, strukturálisan elemezve tárt fel irodalmi folyamatokat, - ahogy évtizedekkel később a tudományág angol, francia, német művelői tették.

[Vissza](#)

Nemzeti és európai költő, Eminescu

Fassel, Horst: *Mihai Eminescu - Nationaldichter und Europäer.* = *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 49. Jg. /2000. 2. Folge 129-138. p.

Mihai Eminescu (1850-1889) földműves-kisnemesi családban született a moldvai-bukovinai határ román oldalán, de az osztrák illetőségű Bukovina tartományi székhelyén, Csernovicban járta ki mind az elemi iskolát, mind pedig a gimnáziumot. Ezután, rövidebb hazai és erdélyi közjátékokat követően, csernovici pártfogói révén kikerült Bécsbe, ill. Berlinbe (1869-1874), hogy mindkét helyen az egyetemet látogassa, és a szellemi életben tájékozódjék. Hazatérve a moldvai fővárosban: Jasi-ban kapott polgári állást, végül azonban a lapszerkesztésnél kötött ki ugyanitt, majd Bukarestben.

Bécsi-berlini éveiből 47 füzetre való *német nyelvű* feljegyzés, bemásolt vers és saját versvázlat maradt fenn. Később is verselt és levelezett németül, továbbá gyakran utánpótlotta saját román remekeit, hogy bemutassa őket német kapcsolati körének. Ezek a német nyelvi változatok egyébként néha a felismerhetetlenségig alulmúlják az eredetit, az epigon utóromantika benyomását keltik. A költő nem is adta ki soha őket. Hasonlóan elég szerény utánpótlások (leginkább alkalomra írt) eredeti német versei, töredékei is. A bukovinai hivatalos nyelvvel való kapcsolatában messze nem az ösztönözte, hogy német nyelvű költőként szólaljon meg (megtehetette ezt anyanyelvén is), hanem a modern nyugati költészeti formák, motivikák feltérképezése és egy széles körű és historikusan tág műveltséganyag felszívása, amit a nyelven keresztül valósított meg. S költői felkészülésében nem is állt magában a német nyelvi tájékozódás: minden lehetséges tapasztalatot kigyűjtött a görög-latin műveltségből (sőt még a szanszkritből is), továbbá a klasszikus angol irodalomból. Talán éppen ezeket az elemeket kapta bécsi, berlini tanulmányaitól, miközben önmagában a német hatást Csernovic akár egyedül is biztosíthatta volna, mindenekelőtt gimnáziumi történelemtanára: a Bécsből mint megbélyegzett negyvennyolcas idevetődött E. R. Neubauer, schopenhaueriánus történetfilozófiai költő révén. Eminescu és néhány más iskolatársa Neubauer "Die Ideonen" című "világtörténeti" eposzának kéziratból vagy egy-egy helyben kinyomtatott részletről ismert passzusain nevelkedett.

Abban sincs semmi különös, hogy a fékezhetetlen, román nemzeti meggyőződésű zseni öt esztendei nyugati kalandozása hamar maga után vonta korai és tartós elismertségét a német nyelvterületen. Berlinből a lipcsei Brockhaus Lexikon soros kiadása számára még ő készíti 19 szócikket román történelmi személyiségekről, városokról. A rákövetkező kiadás viszont már az öt tárgyalt szócikkkel bővül nem sokkal korai, hirtelen halála után; ehhez is könnyen találtak a helyszínen román peregrinust. Azóta is a legismertebb külföldi költők sorába tartozik errefelé. Ez azonban mégsem jelenti azt, hogy az egyébként egyedülállóan gazdag német Eminescu-irodalom képes volna felérni az Eminescu-jelenség lényegéhez. Ez a szakirodalom nemigen érzékeli a posztromantikus irodalmi vagy az idealista filozófiai mintavétel mögött az egyszeri irodalmi-szellemi felzárkóztatás természeti erejű sodrását, valamint a felzárkóztatás viszonyítási elemét, ami a *kelet-nyugati szintézis* alapja volt. Világosan kell látnunk: Eminescu hasonlíthatatlanul egyéni és elemien nemzeti lényegű költészetének éppúgy nincs köze a kortárs német utóromantikához, mint a megszülető román nemzeti államnak a német újbirodalomhoz, viszont a költészet eszközeivel szárnyaló hangon hirdeti a *román nemzet* születését. Ekként a nemzet szellemi jövendője is ezer csírával jelenik meg benne. Amivel persze még nem "előhírnöke" vagy "ős-szelleme" különféle 20. századi stílárak, eszmei koncepcióknak, mint azt a Ceaușescu-korszak mítoszgyártása - a költői örökség hihetetlen kárára - ráakasztotta. Ő éppúgy korának gyermeke, mint mások, épp csak egy nagyon sokat jelentő koré. S éppúgy rátapad a kor negatív hordaléka is: a történelmi illúziók, nemzeti önáltatások, vagy épp az antiszemita verbalizmus. (E tünetekből azóta lett volna ideje kigyógyulnia a románságnak, ha nagyon akarta volna.)

De mi köze ily módon Csernovicnak a román nemzeti költészetéhez? Eminescu életműve (s erről a román filológiának valahogy nem nagyon akaródzik szólni) nem születhetett volna meg a maga tartalmával és súlyával a német-román-ukrán szellemi gócpont *multikulturális közege* és német nyelvi szolgáltatásai nélkül. Délkelet- vagy Kelet-Közép-Európa regionális létformájában sok ponton ez a multikulturalitás meghatározó, a kiemelkedő "nemzeti" és egyben európai rangú teljesítmények mögött gyakran a multikulturális hatóerőket fedezhetjük fel. S a hagyomány még ma is, a különféle, hosszabb-rövidebb lejáratú stratégiák jegyében végrehajtott etnikai tisztogatások ellenére, sokszor csíráképes a felszín alatt.

Komáromi Sándor

[Vissza](#)

Tübingenből nézve: Temesvár, Kolozsvár, Jași - egy irodalomtörténész portréja

"Die Lehre war mir von Anfang an wichtig": Horst Fassel im Gespräch mit Stefan Sienerth. = *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 49. Jg. /2000. 2. Folge 138-149. p.

A most 58 éves, temesvári születésű Horst Fassel a helyi Lenau-Líceumban tanult, Kolozsvárt végzett német, ill. román nyelv- és irodalom szakon. Ekkortájt - elismerésben részesített - költői produkcióval is bemutatkozott, a későbbiekben azonban már csak fordításából publikált. A jași egyetem germanisztikai tanszékének oktatójaként 1965-ben lépett pályára, s több mint másfél évtizeden át, egészen kivándorlási kérelme benyújtásáig e szolgálati helyen működött. 1983 óta dolgozik Németországban, ahol a tübingeni Dunai-Sváb Intézet (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde) vezető munkatársaként találta meg a helyét, az oktatói tevékenységet is folytatva, sőt tevékenységét nemzetközi vendégtanári minőségben kiszélesítve. Munkásságának középpontjában álló tematika: a kelet-közép-európai német régiók irodalmának és kultúrájának 20. századi élete és sorsa. Eddig főképp cikkei, esszéi, tanulmányai tették ismertté a nevét, az összefoglaló művek egyelőre érlelődnek benne. A müncheni társintézmény (Südostdeutsches Kulturwerk) folyóiratának műhelybeszélgetés-sorozata keretében összegzi pályatapasztalatát. Újabb munkáiból egyébként a Mihai Eminescu román nemzeti költő német nyelven írt korai kísérleteivel foglalkozó írást közli a folyóirat (ismertetését lásd alább).

Élesen villannak mindjárt a legkorábbi, temesvári évek emlékei az író-értelmiségi családi környezetben: íróösszejövetelek, látogatások otthon és a "Lenau-" (1954-1968), majd helyébe - a közelebbi, modernebb hagyományra utaló névvel - a "Müller-Guttenbrunn-irodalmi kör" vagy az írószövetségi szekció hivatalos kereteiben, ahol irodalomról, esztétikáról kötetlen témaválasztás szerint is szó eshetett. Nem szorul különösebb magyarázatra, ha az író-család sarja e környezetből bölcsész tanulmányokra adja a fejét, legfeljebb szinte kivételes esemény, hogy bejuthat a kolozsvári egyetemre. Az emlékező szavain keresztül látjuk néhány elemében az egyesített román-magyar egyetem 1960 utáni világát; azt is, hogy az egyetemtörténeti előzmény bármilyen kérdése: tabu. Hátrányt előnyre fordító fejlemény: a tananyagot érintő klasszikus és aktuális forrásokkal - mintha a Ferenc József-Egyetem nem az alapításától kezdve gondozott volna efféle anyagot - roppant szegényesen felszerelt német tanszék oktatógárdája (a fiatal, később Budapestre került Széll Zsuzsával) igyekszik közel hozni a hallgatósághoz az *erdélyi-bánati német* irodalmi hagyományt és jelent, aminek nyomán Fassel már Kolozsvárt elkötelezettjévé lett a *regionális örökségnek*.

A kolozsvárinál is mostohább körülmények között működött a Fasselt befogadó jași germanisztikai tanszék a két világháború közötti virágzást követő tudatos sorvasztás következtében. (Megtudjuk, hogy a moldvai székváros alsóbb és felsőbb oktatási intézményeiben már a 19. század első felében is oktatták a német nyelvet.) A fékeket ekkor (1965-től) éppen kioldják, és - általános célkitűzései mellett - a tanszéki munkaközösség a szűkre szabott keretek között is megpróbálja folytatni a régió-szemléletű és *multikulturális-összehasonlító* szemhatáru oktatást-kutatást, amit a háború előtt az Erdélyből ide hívott Karl Kurt Klein meghonosított volt. A jași műhelynek még így is, vagy mindettől függetlenül, meg kellett küzdenie a román "népi-demokratikus"-nacionalista gyanakvással, miszerint a germanisták "más nemzetiségek rovására teszik fontossá magukat". Különösen, ami az 1918 után Romániához csatolt (majd 1945-ben Szovjet-Ukrajna által bekebelezett) osztrák *Bukovina* kulturális örökségét illeti, melynek feltárása épp csak első, tétova lépéseinél tartott Keleten és Nyugaton egyaránt.

Kitelepülése során igazán felkészülten kapcsolódhatik be a régióból érkező germanista a romániai német téma NSzK-beli konjunktúrájába, amely addig a szintén kitelepülőfélben lévő "Bánati akciócsoport" ismertebb és kevésbé ismert szerzőit kapta fel. (Hovatovább mint valami "ötödik német irodalmat" az NSzK- és NDK-beli, valamint az ausztriai és a svájci mellett - K. S.) Első németországi éveiben lapokba írva, lapot szerkesztve (*Banater Post*), szembesül az *áldozati szerep és látszat* gyakori összemosódásán is az egymás sarkát taposó író-kitelepülők sorában. (Idézi az akkoriban közismert román viccet, itt lásd szabad fordításban: "Legfőljebb két ortodox futkos Romániában, a többi szinte protestáns".) Emellett beleütközik a témakonjunktúra napi egyoldalúságába is, mivel a korai 80-as években például csakis a bánági régiót méltatja figyelemre, vagy autarkias megrögzöttségére, mellyel, külső nyelvi-kulturális exklávéról a szerves, más nyelvű környezeti kapcsolatok, az összefüggő multietnikus-kulturális háttér nélkül beszélve, messze hátramarad az összehasonlító megközelítés aktuális követelménye mögött. Szembetalálja magát szekértáborokkal, mint például a németzsidó-, ill. népi-németpártiak esetében a bukovinai örökséggel kapcsolatban; az öncélú politikai olvasat anomáliáival: elfogultságokkal - az íróilag igénytelenebb szerző javára és az igényesebb rovására, vagy épp az 1944/1945-ös emigráns-irredenta alapállású igazságszótás méltatlan tévedéseivel. Az esztétikumot mellőző politikai nézőponttal ellenkező egyszerűsítés: a világirodalmi színvonalú *esztétikum* számonkérése a regionalitást reprezentáló alkotásokon, e művek összetett szociokulturális funkciójának megértése helyett; Fassel e közelítésmóddal is perben áll, nem megfélemlítve ugyanakkor a mindenkori korszakfejlődés főnyelvterületi vagy összeurópai összefüggéseiről sem.

Fassel, mint az 1987-től működő tübingeni intézet tevékenysége egészében is, tudatosan igyekszik távol tartani magától mindenféle szemléleti szubjektívizmust és leszűkítést a nyelvhatárokon túli német regionalitás szinkron és diakron jelenségeinek feltárása során. Ennek egyik biztosítéka a sokoldalú munkakapcsolatok rendszere a kelet-közép-európai térség kutatóműhelyeivel, tudományos fórumaival - az egyetemi intézetektől a budapesti Európa-Intézetig, nem utolsósorban tudományos konferenciák tapasztalatcseréjével. Az Intézet nagyívű kutatási projektjei (mint pl. - éppen Fassel gondozásában - a Német nyelvű színház Délkelet-Európában elnevezésű projekt) általában széles körű együttműködési keretekben valósulnak meg, biztosítva a részletkutatás teljességét, a szemlélet komplexitását és a metodika maradéktalan kontrollját.

A katolikus liturgia szakrális szövegei és az irodalmi szlovák nyelv

Koči, Frantiek: Spisovná slovenčina a sakrálne texty,= Slovenská reč, 64. roč. 1999. 5. no. 268-271. p.

Amióta a római katolikus egyházban is áttörést ért el a nemzeti nyelvek használata a szertartások túlnyomó részében, megnövekedett az egyes országok vezető klérusának érdeklődése a nyelvek irodalmi változatai iránt. Nem volt ez másként és ma sincs másként Szlovákiában sem.

Ha ennek ellenére korántsem sikerült valamennyi latin szöveget - tartalmilag és esztétikailag - megnyugtató módon irodalmi szlovák nyelvre fordítani, az annak tudható be, hogy a szóban forgó áttérés jórészt még az előző (kommunista) rezsim időszakára esik. Az egyháznak azokkal kellett dolgoztatnia, akikkel éppen lehetősége nyílt. Valamirevaló és a latin nyelvet is magas fokon ismerő nyelvésznek nem volt tanácsos ezekben a munkálatokba bekapcsolódnia.

Napjainkra az ideológiai tilalomnak nyoma sem maradt. A nehézség megfelelően képzett és egyben hívó személyek hiányából, illetve alacsony számából adódik. Felsőoktatási szinten mindenesetre megkezdődött az e feladatra alkalmas szakemberek kiképzése, illetve felkészítése. A folyamat meggyorsítása érdekében célszerű volna tudományos találkozók, konferenciákat, szimpóziumokat szervezni az e téren figyelembe vehető nyelvészek és az egyház képviselői számára.

Szerző ugyanakkor tisztában van vele, hogy a helyzet a személyi kérdés megoldását követően sem fog gyorsan megjavulni, mivel az utóbbi évtizedekben keletkezett, esetenként silány fordítások átmentek a köztudatba, s akik memorizálják őket, egyszersmind ragaszkodnak is hozzájuk. A tanulmányban felhozott példa: a "Dominus pascit me, et mihi deerit" kezdetű zsoltár, más néven Dávid király 23. zsoltára Vulgata-beli, tehát egyháziilag szentesített változatának lexikális, "értelemegyszerűsítő" és esztétikailag silány fordítása. (Ez a zsoltár egyébként a nagyböjt negyedik vasárnapján illeszkedik a liturgiába.)

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

A nyelvhalál és a nyelvszületés politikája

Greenberg, Robert D.: "In the aftermath of Yugoslavia's collapse: The politics of language death and language birth." = *International Politics*, 36. vol. 1999. 2. no. 141-158. p.

A huszadik század utolsó évtizedében szörnyű események történtek ott, ahol két világháború rettenetei után már elképzelhetetlennek tűnt hasonló kegyetlenségű vérontás. Jugoszlávia erőszakos szétbomlásának egyik következményéről - a szerbhorvát nyelv felbomlásáról - a legtöbb szakértő alig vett tudomást. Néhány nyelvész még mindig úgy beszél a szerbhorvátról, mintha ez az egyesített nyelv valahogy megmaradt volna, hiába mutatják egyértelmű bizonyítékok az ellenkezőjét. Mások pusztán a meghatározást módosították, s a szerbhorvát helyett szerb/horvát nyelvről beszélnek. A szerző a jugoszláv utódállamokban és entitásokban vizsgálja a nyelvpolitika jelen állapotát. Szerinte a szerbhorvát formális feladása a "fiktív nyelvhalál" egy formája. A nyelvhalál ugyanakkor új "utód"-nyelvek születését eredményezi. Kloss osztályozása szerint a nyelvhalálnak három típusa lehetséges:

1. nyelvhalál nyelváltás nélkül (ha az adott nyelvet beszélő utolsó személy is meghal)
 1. nyelváltás eredményeként bekövetkezett nyelvhalál
 2. fiktív nyelvhalál, mely átalakulás útján végbemenő nyelvhalált jelent, pl.: egy nyelv dialektussá válik, amikor egy nyelvközösség nem használja többé írásra, és egy másik, közeli rokonságban lévő változatot kezd használni, vagy ha a nyelv "szétdarabolódáson/osztódáson" megy keresztül.

Ebbe a harmadik típusba sorolható a szerbhorvát nyelv esete is, ahol a nyelvhalál eddig három utódnyelv születését eredményezte: a boszniaiét, a horvátét és a szerbét.

A tanulmány első része az egyesített szerbhorvát nyelv fejlődését követi nyomon, és azt igyekszik meghatározni, hogy ez a nyelv vajon valóban gyakorlati értékkel bíró egyesített nyelv volt-e. A szerző szerint valószínű, hogy a szerbhorvát nyelvet nem fogják "feltámasztani", s idővel az utódnyelvek is egyre inkább el fognak távolodni egymástól.

A délszláv nyelvek közti határokat nem könnyű meghatározni, ráadásul a nyelv egységesítése ebben a régióban lelkiismeretesen lassú volt. A szerbhorvát nyelv mint egyesített nyelv, már 1850-ben megszületett (az ekkor megfogalmazott bécsi "Irodalmi Egyezmény" révén), de csak 1960-ban adtak ki hivatalos helyesírási kézikönyvet. A szerbhorvát nyelv egyrészt különböző szláv etnikai csoportok (szerbek, horvátok, itt élő muzulmánok és montenegróiak) anyanyelvül szolgált, másrészt a volt Jugoszlávia minden állampolgárának - minden nemzetnek és nemzetiségnek - elsődleges érintkezési nyelve lett. Ilyen szempontból tehát egy nyelvészeti "ernyő" volt, mely megpróbált minden, olykor egymással ellenségeskedő, etnikai csoportot felölelni. A terv, hogy horvátok és szerbek együttműködjenek egy közös irodalmi nyelv kidolgozásán, Horvátországban egy átfogóbb eredményre törekvő mozgalmon (az Illír-mozgalmon) belül született, melynek az volt a célja, hogy megerősítse Horvátország helyzetét az Osztrák-Magyar Monarchián belül, hogy a többi elnyomott szláv néppel szövetkezve biztosítsák az etnikai "túlélését". Bár a gyakran rosszindulatú viszálykodás ellenére a 19. század végén a közös nyelv számos nyelvtani és helyesírási kézikönyve megjelent, a 20. században a szerbek sokszor erőszakosan egységesítettek minden területen, gyakran az "Irodalmi Egyezmény" szellemével ellentétesen. A '30-as években a szerbek és horvátok közti nyelvi konfliktus politikai feszültségekben tükröződött. Végül csak a világháború utáni szocialista Jugoszláviában alakult ki a modern szerbhorvát nyelv. Az 1954-es Újvidéki Egyezmény kimondja, hogy a szerbek, horvátok és montenegróiak nemzeti nyelve egy nyelv, amely két központ - Belgrád és Zágráb - körül fejlődött ki, két kiejtési móddal. Nyelvhasználatukban a szerbek és a horvátok mint a két fő szerbhorvátul beszélő etnikai csoport, saját "hivatalos" változataikat alkalmazták, ezért a szótárok a címszavaknál keleti (szerb) és nyugati (horvát) változatokat soroltak fel. Ám a horvát oldal elégedetlensége hamarosan aláásta az Újvidéki Egyezmény célkitűzéseit. 1967-ben a Zágrábi Nyelvészeti Kör visszautasította a "horvátszerb" (ahogy a horvátok a "szerbhorvát" nyelvet nevezték) elnevezést, s kijelentették, hogy a horvát népnek joga van saját irodalmi nyelvhez. A nyelvi forradalom csak előzménye volt az 1971-es Horvát Tavasz eseményeinek, amikor a horvátok Horvátország nagyobb autonómiáját követelték Jugoszlávián belül. A horvátok azonban akarataik ellenére benn kényszerültek maradni a nyelvi unióban. A nyelvi megosztottság előrevetítette a '80-as évek végi és '90-es évek eleji politikai és társadalmi zűrzavart. Az eddigi megállapításokhoz azt kell még hozzáfűzni, hogy a két Jugoszláviában a szerbek voltak a nyelvi unió fő indítványozói, a horvátok közül viszont kevesen támogatták ezeket az elképzeléseket. A muzulmán szlávoknak és a montenegróiaknak kevés beleszólásuk volt a szerb-horvát nyelvi vitákba, ám befolyásuk 1974 után megnőtt, amikor az utolsó jugoszláv alkotmány elismerte a nemzetek és nemzetiségek jogát saját nyelvük használatához.

A világ sok nyelvét beszéli egynél több nép, vagy beszélnek egynél több nemzetállamban. A szerző a "nyelvi egységesség" három modelljét sorolja fel, melyeket a modern nemzetállamok érvényre juttathatnak:

1. Központilag ellenőrzött egységesítés: ez magában foglalja egy kölcsönösen elfogadható nyelvi normarendszer kialakítását, mely az egész nyelvterületen alkalmazható. Ezt a standard nyelvet gyakran egy akadémia vagy egy nyelvi bizottság teszi kötelezővé.
2. Előírt egységesítés: a totalitárius kormányzati rendszerekre jellemző egység, ahol a nyelv az uralkodó párt, elit vagy etnikai csoport fennhatóságának kinyilvánítására szolgál.
3. Toleráns egységesítés: általános megegyezés egyetlen nyelv elfogadásáról, mely hivatalosan vagy nem hivatalosan tolerálja a regionális különbségeket és a helyi normákat.

A szerbek és a horvátok mindhárom modellel kísérleteztek. A dolgozat további részében a szerző a fő utódnnyelvek problémáit vizsgálja.

A horvátok a nyelvet mint "lobogót" használták, mely alatt egyesülhettek, ha egy erősebb vagy nagyobb számú szomszéd nép fenyegette őket. Például a 19. században a magyarosítás fenyegetése űzte a horvát nyelvészeket a pánszláv táborba. Olykor rész-identitások versengtek egymással (pl. "dalmát", "isztriai"). A modern horvát államot a Tito rezsim hozta létre, olyan területekből "összerakva", melyek korábban más-más birodalmak fennhatósága alá tartoztak. A horvát nacionalizmus legutóbbi megnyilvánulásaiban ezeket a regionális identitásokat felváltotta egy "horvát" identitás, melyet egy az ország minden régiója számára szánt, pontosan meghatározott horvát nyelv türelmetlen követelése kísért. Am a horvát nyelv nem 1991-ben lett teljes egészében megalkotva, létrejötté hosszú fejlődés eredménye az "Irodalmi Egyezmény" egyesített nyelvétől a szerbhorvát nyugati változatán át a '91 utáni modern horvát nyelvig. A horvát nyelvészek úgy érezték, meg kell indokolniuk a horvát nyelv különállását, s ezért úgy fogalmaztak, hogy az ehhez való jogot az általa betöltött funkciók határozzák meg, nem pedig a más nyelvekhez való hasonlóság vagy az azoktól való különbség. Szerző összegző diagnózisa: az optimista hivatalos nyilatkozatok, a nyelvkampányok, új nyelvtankönyvek és szótárak ellenére a horvát nyelv egyre súlyosabb kínokkal küszködik, s még máig sem sikerült teljesen elszakadnia múltjától, a szerb nyelvvel való korábbi közösségetől.

A szerbek számára a szerbhorvát örökség kevésbé drámai következményekkel járt, mint a horvátoknak és a muzulmán szlávoknak. Az új szerb nyelv az Újvidéki Egyezmény szellemében próbált meg a szerbhorvát törvényes "utódjává" válni, hiszen a horvattal való nyelvi egyesülés egyúttal az összes szerbet - az ortodoxokat, a katolikusokat és a muzulmánokat - is igyekezett egyesíteni. Az egyezmény aláírása után a horvátok nyelvi autonómiájával szembeni szerb intolerancia a szerb (keleti) nyelvváltozat növekvő befolyásában is jelentkezett. Az 1945 utáni szerb nyelvpolitika szívében viselte a Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában élő, a horvát nyelvi variánszt beszélő szerb kisebbség jogainak támogatását, s ez csak az egyesített szerbhorvát nyelv "előírásán" keresztül volt megvalósítható. Az újonnan alapított, Szerbiából és Montenegróból álló, Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban az új szerb nyelv még mindig két egyenlő változathól áll, a keletiből és nyugatiból. Ez a tény heves vitákat váltott ki a szerbek között, különösen mivel Srpska Köztársaságban a boszniai szerbek feladták az anyanyelvüknek számító nyugati változatot, s áttértek a Szerbiához illő keleti variánsra. Így tehát a szerbek érezték a legkisebb készletet, hogy feladják az Újvidéki Egyezményben leírt egység alapelveit, s hogy egy sajátosan egységesítő szerbiai standard nyelvet kidolgozzanak. A két egyenrangú variáns elfogadása talán a szerbhorvát újraegyesítését is jelentheti, ám ami még fontosabb, ezzel a lépéssel célul tűzték ki minden szerb és montenegrói egyesítését, bármi legyen is az anyanyelvük. Ez a célkitűzés eddig azonban működésképtelennek bizonyult.

A Boszniában használatos nyelv kérdése problematikusabb az előzőeknél, hiszen amíg a "boszniai nyelv" fogalma évszázadok óta használatos, hivatalosan jóváhagyott boszniai nyelv csak negyedszázada létezik. A szerbhorvát nyelv kialakításában a boszniai muzulmánok kevés szerepet játszottak. A számos török és arab kölcsönszót használó boszniai dialektus csak az 1974-es Jugoszláv Alkotmány elfogadása után vált hivatalosan is elismertté. Ám csakúgy, mint a népcsoportokat jelölő "boszniai", illetve "bosnyák" kifejezések is képlékenyek, az országban beszélt nyelvek is többfélék. Míg a "boszniai nyelv" kifejezés mind a három fő közösség (horvátok, szerbek, muzulmánok) tagjainak nyelvére utal, a "bosnyák nyelv" csak a muzulmánoké. Miután a szerb és a horvát mint "etnikailag tiszta" nyelvek jelentek meg, a boszniait egyre inkább a bosnyákkal, a boszniai muzulmánok nyelvével azonosítják. Az ilyen nyelvi megoszlás azonban egyre kevésbé teszi lehetővé, hogy a boszniai nyelvet Bosznia-Hercegovina minden állampolgára nyelvének tekintsük, s így hátráltatja egy valóban több etnikumú és több kultúrájú Bosznia-Hercegovina megalapítását.

Az Újvidéki Egyezmény létrejöttékor néhányan, akik nem voltak tudatában annak, hogy nemzetiségi kérdésekről is szó van, azt javasolták, hogy állapítsanak meg a szerbhorvátokon belül vajdasági, bosznia-hercegovinai és montenegrói variánsokat. Míg a vajdasági nyelv meglete igen valószínűtlen, a boszniai már létrejött, a montenegrói pedig továbbra is rejtély marad. Ám Montenegróban sokan támogatnák egy önálló montenegrói nyelv létrejöttét. A montenegróiak főleg a szerb nyelv nyugati kiejtés-változatának "veszélyeztetett" helyzete miatt elégedetlenek a szerb nyelvvel. Az önálló montenegrói nyelv sorsa Montenegró politikai jövőjével van összefüggésben: ha Montenegró elszakadna a Jugoszláv Szövetségtől, vagy ha Szerbiával egy lazább szövetségről tárgyalna, akkor a nyugati változat önálló montenegrói nyelvvé fejlődhetne. A változat megőrzésének óhaja a montenegrói identitás egyik pillére.

A jugoszláv utóállamok nyelvi instabilitása a politikai bizonytalanságot tükrözi, de nem oka a politikai felfordulásnak. Míg az egyesített szerbhorvát nyelv felbomlása visszafordíthatatlannak tűnik, valószínű, hogy az utódnnyelvek is további változásokon esnek majd át. A szerbhorvát nyelv felbomlása kivételes abban az értelemben, hogy a "nyelvhalt" a "nyelvszületés" követi. Míg Bosznia-Hercegovinában és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a "toleráns egységesítés" modelljét próbálták megvalósítani, addig Horvátország a központilag ellenőrzött egységesítés felé törekszik. Csak az idő a megmondhatója, melyik modell és mely nyelvek fogják végül túlélni Jugoszlávia tragikus felbomlását.

Fordította: Bakos László

[Vissza](#)

Szavak háborúja

Dedaic, Mirjana N.: At war with words. = International Politics, 36. vol. 1999. 2. no. 135-140. p.

A politikusok a szavakat használják a háborúskodásra és a megbékélésre is. A politikai beszédek milliókat mozgatnak, és irányítják az emberiség történelmének jelentős részét: az egyes államok nyelvi eszközökkel nyilvánítják ki függetlenségüket, hirdetik ki elszakadásukat, vagy más területek birtokba vételét. Az ilyen politikai bejelentések beszéd-cselekvések, s ebben az értelemben a szavak tettek minősülnek, ahogyan a rajta keresztül kifejeződő politika is. A szerző célja, hogy meggyőzze az olvasót: a politika emberi viselkedés, mely nem létezne a beszéd, az írás és a hallgatni tudás képessége nélkül. Ám ezen túl azt is feladatának érzi, hogy rámutasson: a politikára egyre nagyobb hatással van a nyelvtudomány, s ezt a politológusok is érzik, hiszen tudományos elemzéseikben egyre gyakrabban fordulnak elő olyan nyelvészeti fogalmak, mint a "diskurzus", a "szöveg", "kontextus" és "narratíva".

A mai politikai zavargások valóban kötődnek a nyelvhez. A hasonlóságban rejlő különbözőség lehet a kis országok nemzet-politikai magatartásának vezérmotívuma, melyben a nemzeti nyelvért folytatott küzdelem éppoly gyakori, mint harcuk a függetlenségért, ahogy ezt Kelet-Európa esetében is látjuk. A korábbi Jugoszlávia felbomlása nem a nyelv miatt történt, bár az összeomlásban a nyelvnek is szerepe volt, és azt voltaképpen a nyelven keresztül igazolták. A politikai és nyelvi magatartás összefonódására példa a szerbek ragaszkodása a szerbhorvát nyelvhez, mellyel az önálló horvát identitást akarták tagadni, mely egy önálló nyelvben fogalmazódott volna meg.

Minden nép alapvető joga a saját nyelvhez való jog, épp ezért az újonnan létrejött vagy nemrég felszabadult nemzetek a nyelven keresztül próbálják megteremteni saját nemzeti identitásukat. A szerbhorvát nyelv kapcsán sokan vélték úgy, hogy a nyelv szimbolikus szerepe győzedelmeskedett a kommunikatív funkció felett. A szimbolikus rendeltetés azonban mindig a politikához kapcsolódik, s a nyelvészethez alig. Ilyen probléma például a nyelv elnevezése: az angol ausztrál, kanadai, új-zélandi változatainak ugyanúgy "angol" az elnevezése, míg a norvégok ragaszkodtak a dántól való megkülönböztetéshez, még a nyelv elnevezésében is. A szókészlet azonban a szerző szerint nem az egyetlen, sőt nem is a fő része a nyelvpolitikának, még akkor sem, ha a politikusok szívesen használnak - gyakran helytelenül - új szavakat, hogy megnyerjék a hallgatóságot maguknak. A nyelvi elemek használatából sok mindenre következtethetünk, ám az a nyelv vagy nyelvjárás, amelybe beleszülettünk, olyan állandó nyomokat hagy beszédünkben, mint az ujjlenyomat.

Bár nagyon nehéz megmondani, mi a különbség egy nyelv és egy dialektus között, az mindenesetre megállapítható, hogy a nyelv mindenképpen egy nemzetállam megalakulásához kötődik. Így van ez Jugoszlávia utódállamainak, de a volt Szovjetunió köztársaságainak esetében is. A korábbi egységes államnyelv helyét annyi nyelv veszi át, ahány önálló, független állam alakul. A nyelvi határok azonban nemcsak az identitás határai, de hatalmi határok is. Amint Hong Kong visszakerült Kínához, azonnal elindult az angol nyelv használatának visszaszorítása, sőt eltörlése is. Az eszperantó valószínűleg az identitás határai miatt nem tudott egy egész világra kiterjedő közvetítő nyelvként gyökeret verni. A második világháborút követően, az amerikai katonai és gazdasági hatalomnak köszönhetően az angol az egész világon elterjedt mint üzleti és kulturális közvetítő nyelv, a '90-es években pedig mint az információ (Internet) nyelve. A nyelvi identitás szimbolikus érzete azonban fennmarad, s az angol nyelvet csak addig üdvözlük tárt karokkal, amíg nem jelent veszélyt a nemzeti identitásra, s amíg a beszélő megválaszthatja, hogy mely elemeket vesz át az angolból, s melyeket nem.

A politika nyelvének és a nyelv politikájának elemzése nagyon fontos lehet annak megértéséhez, hogy a kommunikáció milyen szerepet játszik a politikai kapcsolatok megalapozásában, fenntartásában és felbomlásában. A világ békéjét és jólétét az szolgálná legjobban, ha a nyelvészet és a politika a konfliktusok csökkentése érdekében egyesítenék ismereteiket és módszereiket, és elősegítenék az együttműködést célzó kapcsolatteremtést is.

Fordította: Bakos László

[Vissza](#)

Népi vallásosság magyarok és cigányok körében

Juhász Éva: Moro raj jertyiszár. Egy görög katolikus cigányközösség vallási élete. Szekszárd- Debrecen. 2000. 78 p.
 - Rizsik Judit Katalin: A születéstől a keresztelésig. Szokások és hiedelmek Mátészalka magyar és cigány lakosságának körében. Szekszárd. 2000. 124 p.

1991-ben alakult meg a Cigány Hagyományokat Kutató Egyesület, a korábban már működő Országos Cigánykutató Munkaközösség (1979-1984) tevékenységét folytatva. Mindenekelőtt néprajzi gyűjtéseket végeztek, és megkezdték a Cigány Archívum kialakítását. 1994-ben a Cigány Bibliográfia Számítógépes Adatbázisának építésébe fogtak, továbbá kidolgozták a cigánykutató néprajzi, történelmi koncepcióját. A néprajzi, szociológiai, történelmi, földrajzi dokumentumok gyűjtésének, feltárásának, archiválásának és az erre alapozott kutatómunkának fő célja a cigányság beilleszkedésének és felemelkedésének segítése oly módon, hogy közben nyelvüket, kultúrájukat, identitásukat megőrizhessék.

A szekszárdi Romológiai Kutatóintézet két sorozatot indított útjára. Az egyik a Romológiai Kutatóintézet Közleményei. Ennek 2. száma Rizsik Judit Katalin tanulmánya. A másik a Studia Minoritatum sorozat; amelynek első köteteként látott napvilágot Juhász Éva dolgozata.

Juhász Éva 1997 őszén, egyik gyűjtőútján találkozott egy olyan cigánycsoporttal, akiknek életkörülményei megfelelőek: dolgoznak, művelődnek és feltehetően el fognak jutni odáig, hogy csupán nyelvük és letagadhatatlan antropológiai jegyek alapján nevezhetők majd cigánynak. A tanulmány célja ennek a - romológiai kutatók körében is alig ismert- cigánycsoportnak a bemutatása.

A kutatás helye Kántorjánosi (Szabolcs-Szatmár - Bereg megye, Mátészalkától 20 km), ahol a lakosság 36%-a, 810 fő cigány. A cigány kultúra, ízlésvilág, erkölcsi rendszer eltér az európaiaktól. Ebből rengeteg megoldásra váró kérdés adódik. A kántorjánosi cigányok - Erdős Kamill felosztása szerint - a lovári törzshöz tartozó oláh cigányok. A Magyarországon élő, cigány anyanyelvű kárpáti és oláh cigányok közül ők őrzik legerőteljesebben nyelvüket és kultúrájukat. "Csak mi vagyunk az igazi cigányok".

Kántorjánosi lakossága vallási megoszlása szerint - a múlt század közepe óta - római katolikus, görög katolikus, református, valamint zsidó. Napjainkban a pünkösdisták közösségével bővült a kör. Az oláh cigányok magyarral kevert cigány nyelvet beszélnek, és a reformátusok, a görög katolikusok vagy a pünkösdisták közösségébe tartoznak. Juhász Éva kutatása arra keresi a választ, hogy milyen módon jelenik meg a vallásosság a cigányság mindennapi életében, milyen vallási néphagyományokkal rendelkeznek, mennyiben járult hozzá a vallás, hogy a község magyar lakosságának cigányokról alkotott képe pozitív irányba változzék.

A cigányság olyan mértékű vallási megnyilvánulása ugyanis, amilyen a vizsgált közösségben tapasztalható, ritka esetnek számít. 1986-ban került a faluba Zolcsák István parókusként, aki a miséken kívül is szívesen találkozott a cigányokkal. Beszélgetett velük, tanította őket, úgyhogy lassanként elsajátították a szertartást, az ünnepek rendjét és magyarozatát. Hetente többször más-más háznál jöttek össze énekelni, imádkozni. Egy ilyen alkalommal vetődött fel a cigány templom építésének gondolata, amit aztán a polgármester és a földhivatal támogatásával jóváhagyásával, saját erőből, közösen építettek fel. Óriási közösségformáló ereje volt ennek az eseménynek. A cigányság számára a templom az egyik legfontosabb hely, ahol nyelvüket gyakorolhatják, kultúrájukat ápolhatják, közösségi tudatukat fenntarthatják. Identitásmegőrző szerepe is van tehát a templomnak. A cigányság vallásossága bonyolult, összetett folyamat eredménye, mely ötvözi az ősi cigány hagyományelemeket a keresztény, magyar kultúra megnyilvánulásaival. Ezt bizonyítják az egyházi szertartásokkal párhuzamosan végzett mágikus cselekedetek (szitaforogtatás, gyertyaégetés, eskütétel).

A kántorjánosi cigányság vallásgyakorlása, hitélete nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a megváltozott életforma mellett (a telepi élet felszámolása a 60-as évektől) identitásuk ne vesszen el, de a társadalomba is szívesen beilleszkedjenek, és a magyar lakosság barátságát és elismerését is kívívják. "Régebben nem ilyenek voltunk. Loptunk, csaltunk. Krumplink ha nem volt, mentem lopni. Én voltam a fővezér. Rá voltunk szorulva a lopásra, de most már nem engedi a szívünk, mert benne van Jézus. Tisztességesen, becsületesen élünk."...Mindezt egy 41 éves cigányasszony fogalmazza meg a tanulmány mellékleteként közölt megterésének történetében.

A mellékletben olvasható még a *Miatyánk* és a *Hiszek egy...* cigány fordításban, valamint a *Máriapócsi búcsúénekek* gyűjteménye. A búcsúnak a kántorjánosi cigányság életében is igen fontos szerepe van, különösen a máriapócsinak, ahol a liturgia nyelve is cigány.

Az ünnepek rendjét egyházi és közösségi szabályok alakítják ki. A vallási néphagyományok tájanként, falvanként változnak. A cigányság vallási népszokásai meglehetősen felületeseek, azok egy részét a magyarságtól veszik át. A szokások más részét a plébánostól tudják (húsvét, pünköszt, karácsony, vízkereszt, Úrszínváltozás), aki egy-egy ünnep közeledtével beszél az ünnepek jelentőségéről. A médián keresztül is értesülnek egy-egy jeles napról (Katalin- vagy Luca-napról), de ezeket nem tartják.

Ahogy a cigányság körében is élnek az ősi babonák és mágikus cselekedetek, úgy a magyar lakosság körében is felfedezhető számos, még az ősi magyar sámánhitben gyökerező hiedelem és szokás. Ezeket veszi számba a mátészalkai cigány és nem cigány lakosság körében Rizsik Judit Katalin tanulmánya. A gyűjtés során a szerző azt vizsgálja, hogy mennyit őrzött meg az emberi emlékezet e gazdag hagyományvilágból. A kérdések a születéstől a keresztelésig terjedő időszakra vonatkoztak. A feltárt anyag az 1920-as évektől kb. az 1990-es időszakot öleli fel. A

kutatás elsődleges célja a régi idők hagyományainak feltárása. Az adatközlők a társadalom különböző rétegeit képviselik. A cigány adatközlők ismeretanyaga tipográfiaiailag is el van különítve.

A szerző a bevezetőben leszögezi: Mátészalka, az országosan kialakult közhiedelemmel ellentétben nem cigány város. Pontos adatok nincsenek ugyan, de a lakosságnak mindössze 6-7%-a vallja magát cigánynak. A születés és keresztelés időszakát felölölő hagyományok egyes elemei széles körben ismertek, míg mások csak haloványan élnek már az emlékezetben. A hagyományok megőrzését nagyban elősegítette, hogy a mátészalkai nők egészen az 1950-es évek végéig otthon szültek a bába segítségével. Volt idő, amikor Mátészalkán 4-5 bába is működött. A legmagasabb szakképesítéssel az okleveles bábák rendelkeztek (tanulmányi idő 4-24 hónap). Az ún. cédulás bábák tudásukat tapasztalati úton szerezték, és 4-6 hetes tanfolyam után a vármegye sebészénél, majd a körzeti orvosnál vizsgát téve kaptak működési engedélyt. Elsősorban a cédulás bábák tevékenységében kaptak nagyobb szerepet a különböző mágikus eljárások, hiedelmek. A bába a szülő asszonyon **megoldott mindent**. Ezzel az analógiás, mágikus eljárással igyekezett könnyíteni a szülésen, oldani a görcsös fájdalmakat. Ha nem volt semmi komplikáció a gyermek megszületésekor, a bába első feladata a köldökzsinór elvágása volt. Ehhez kapcsolódó hiedelmek közül Mátészalkán a következőket ismerték: legalább 10 csomót kötöttek a köldökzsinórra (hogy el ne vérezzen), majd a leszáradt köldökzsinórt eltették, és a gyermeknek kellett 10 éves korában kicsomóznia. Ebből vontak le következtetéseket, hogy milyen lesz az élete, mikor felnő.

Szülés után hideg vizes ruhát vagy valamilyen könnyebb nehezéket helyeztek az asszony hasára, hogy az hamarabb visszahúzódjon. Körülbelül egy órát nem hagyták aludni, nehogy elvérezzen ("...a vér is elaluszik az emberben...").

A rendellenes, szokatlan szülésekhez a következő magyarázó hiedelmek kapcsolódnak. A burokból született gyermeket egész életére szerencsésnek tartották. A foggal vagy fölös számú csonttal születés a táltos hiedelmkörhöz tartozik. A cigányság körében él az a hit, hogy ha az ilyen eseményt titokban tartják, akkor nem lesz semmi káros következménye a gyermekre. Ellenkező esetben azonban súlyos következményekkel kell számolni, pár héten belül meghal a csecsemő).

Számos hiedelem fűződik ahhoz, hogy mit nem szabad néznie, fognia, tennie a terhes asszonynak, ha nem akarja, hogy károsodjék a gyermeke. Ezek főleg az érintkezési szokásokat tartalmazó mágia hiedelmkörébe tartoznak.

Ha az élettelenül született gyermek élesztési kísérletei nem sikerültek, vagy a bába nagyon gyengének, életképtelennek látta a gyermeket, megkeresztelte, bár az egyház a 18. század óta tiltotta a bábakeresztelést. A nép azonban fontosnak tartotta, mert a pogányságtól való megváltást remélte általa. Hitük szerint ez biztosította a meghalt gyermek lelkének nyugalmát. A kereszteteletlen lélek nyugtalanul bolyong, ha nem kerül a teste megszentelt földbe. A katolikusok ezért a már meghalt gyermeket is megkeresztelték. A reformátusok általában eltemették a kereszteteletlen gyermeket is, de előfordult, hogy a pap ezt nem tehette meg, így a szülőkre hárult ez a keserű kötelesség. Mátészalkán ismert volt az a szokás, hogy a kereszteteletlenül meghalt gyermek kezébe pénzt adtak, hogy boldoguljon a túlvilágon.

Az első fürdetővíznek, mint mindennek, ami először történik az ember életében, különös jelentőséget tulajdonítottak, és számos mágikus eljárást alkalmaztak, hogy a csecsemőt megvédjék a rontástól. Gyakran hittek az első fürdetővíz gyógyító erejében.

A gyermekágy egyrészt az ágy, amelyben az asszony szül, és szülés után a gyermekkel fekszik, másrészt az a 2-6 hét, mely a szülés és avatás között tilalakkal telik el. Ez idő alatt az anya és a gyermek nem mehet sehova, az ágyat nem szabad bevetni, munkát nem szabad végezni, semmit nem lehet kiadni a házból, lámpát nem szabad eloltani, nehogy az ártó szellemek a sötétben megerősödvé árthassanak a gyermeknek vagy "nehogy az ördög kicserélje".

Az avatási szertartás, a szülő anya első útja, amely a házon kívül a templomba vezet. Felekezetenként változó szokásokkal, de közös vonás, hogy ezután az anya felszabadul a tilalmak alól. A csecsemő látogatása fontos esemény, mellyel kapcsolatban számos tilalom és hiedelem él, például a tej elvitele. Ez az anyát érő legnagyobb veszedelem: ha a látogató az anya ágyára ül, "akkor elviszi az anyától a tejet. Ráragad, oszt elviszi." A komatál hordása is járhatott ezzel a veszedelemmel, ami ellen úgy védekeztek, hogy "ha vittek neki enni, az edényt kiöblítették, beöntötték az ágy alá, hogy el ne vigye a tejet." A gyermeket piros szalaggal, piros kis kendővel, az ágykendőbe kereszt alakba szúrt gombostűvel, ágyba tett Bibliával, ollóval, fokhagymával, gatyamadzaggal, kanállal, rózsafüzérrel védték a rontásoktól.

Ha a gyermek beteg, lázas, síró, akkor biztos, hogy szemmel verték. Gyógyítására szenes vizet használtak. Abban megoszlanak a vélemények, hogy szentet vagy a seprű cirkát használják-e, s hogy hány darabot kell a pohárba dobni, és a használat után hová kell önteni.

Az anyatejnek is mágikus, gyógyító erőt tulajdonítottak: kisebb sebeket, szemgyulladást, hasfájást gyógyítottak vele. Ha szoptató anyát látogatta meg az újszülöttet, meghintette pár csepp tejjel, hogy egészséges, szép legyen a gyerek.

A keresztszülésnek, komaválasztásnak sokféle szabálya élt. A komaságot nem illett visszautasítani, mert e tisztség vállalása, úgymond, "keresztényi kötelesség."

Mátészalkán arra törekedtek, hogy a gyermeket nyolc napon belül megkereszteljék. Ezen persze az anya még nem vehetett részt. A gyermeket a bába öltöztette, gyakran el is kísérte a keresztszülőkkel együtt a templomba vagy a lelkészi hivatalba. A szertartás után tartották a keresztelői lakomát.

A születéstől a keresztelésig terjedő hiedelmek megőrzését elősegítette, hogy Mátészalkán esetenként még a 60-as

években is otthon szültek a nők, és a bábák sokáig alkalmazták mágikus eljárásaikat. Másrészt a keresztelés szertartása az egyházi liturgia szerves része, így ez is elősegítette, hogy bizonyos szokások fennmaradjanak. A szerzőnek az a véleménye, hogy további gyűjtéssel érdemes lenne felkutatni a hiányzó láncszemeket, amelyek a valamikori teljes hiedelemanyagból most még hiányoznak.

fordította: Cholnoky Olga

[Vissza](#)

Búcsújárás a Vajdaságban

Raj Rozália - Nagy István: *Magyar búcsúsok a vajdasági kegyhelyeken.* = *Létünk*, 29. évf. 1999. 1-2. sz. 5-12 p.

A búcsújárás a katolikus vallási népelet legmélyebb közösségi élménye, amely ünnepélyes keretek között, megszentelt hagyományok tiszteletben tartásával zajlik.

A doroszlói és a tekijai búcsújáró-helyekről hazai és külföldi kutatók (Bárth János, Bánszky Mária, Kovács Endre, Raj Rózsa, Csorba Béla) egyaránt bőven értekeztek, de a többi, egyházmegye által elismert kegyhelyekről (Versec, Töröktopoly) nem vagy alig szólt eddig a szaktudomány. Bálint Sándor és Barna Gábor magyar búcsújárást feldolgozó monográfiájában (Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Bp. 1994. Szent István Társulat 384 p.) sem található a nagybecskereki püspökség területén lévő búcsújáró helyekről adatok. Adós továbbá a hazai kutatás búcsúvezetők, szent emberek tevékenységének feltárásával. Nincsen tudományos igénnyel összeírt jegyzéke a csodatévő kegyhelyeknek. Senki sem foglalkozott a búcsúsénekekkel, a délvidéki parasztság ének- és imarendjével.

Hálás témát választott tehát a Kis Lajos Néprajzi Társaság, amikor 1998-as őszi vándorgyűlésén, Versecen a búcsújárás néprajzát vitatta meg. Az előadások, melyeket az *Üzenet* tematikus száma közöl, betekintést nyújtanak a délvidéki magyarság búcsújáró szokásainak gazdagságába, a topolyai, muzslyai, szajáni, doroszlai, apatini nép búcsújáró hagyományaiiba. Helyszűke miatt azonban csak Raj Rozália és Nagy István előadását ismertetjük részletesen.

Mint korábban, a ma emberét is foglalkoztatja egy-egy kegyhely létrejöttének valamennyi körülménye. A néprajztudomány mai álláspontja szerint a tárgyi és a szellemi kultúra határai nem választhatók szét élesen, így a népi kultúra egészét vizsgálva a búcsújárás ideje, módja, indítéka a kor emberének életében betöltött szerepe felismerhetővé válik.

Bár az egyház sok esetben tartózkodó a csodák, látomások és magánkinyilatkoztatások értékelése során, mégis úgy tartja, hogy az ilyenfajta jelenségek a természetes vallásosság megnyilvánulásai. Mária-jelenésekről még napjainkban is hallani a vidéken (Töröktopolya, Međugorje). A Vajdaság területén napjainkban is létező öt kegyhely, melyeknek eredete különböző korokra tehető, a katolikus magyarság vallásos életében igen jelentős, annál is inkább, mert az egykori búcsújáró területek száma az első világháború utáni regnum-váltás következtében és a napjainkban dúló események miatt jelentősen lecsökkent.

A búcsú népies jellegét, spontán alakulását a benne részt vevő, az ünnepi eseményt alakító egyszerű nép határozza meg. A kegyhelyekre zarándoklók emlékezetében az esemény egésze mint a zavartalan áhítat emléke marad meg általában.

Egykor a búcsújárás egy közösségen belül a búcsúvezető személyéhez kötődött. Kézzel írott és nyomtatvány jellegű énekeskönyveiket általában egymásra hagyományozták. Napjainkban a szervezést jórészt az egyház vállalja. Többnyire buszokkal érkeznek az emberek a kegyhelyekre, papjaik vezetésével, de van, ahol felelevenítették a régi gyalogos zarándoklat hagyományait. Az út és az utazás imával és énekkel telik. A kegyhelyen való éjszakázás a búcsú előestéjén Doroszlón és Tekiján mindmáig megmaradt. Az esti gyertyás körmenet kialakulásának ideje és szokása is változó. Sokan ezt tartják a búcsú legmeghittebb részének, és ha többet nem is időznek a kegyhelyeken, az esti gyertyás körmeneten részesednek az áhítatban. Szemben a korábbi éjszakázások csendes ájtatosságával, napjainkban késő éjszakába nyúló szertartások: szentségimádás, szentmise, vallási előadások zajlanak. A magyar zarándoklok általában mind és mindig ugyanazokat az imákat, énekeket zengik (beköszöntő, búcsúzó, keresztút). Az idősek régi, kedves Mária-énekeket idéznek, a fiatalok kortárs zenével kísérik éneküket, és napjainkban a nemzet megmentéséért fohászoló énekek is gyakoriak.

Az ősegyházba visszanyúló offerálás hagyománya az adományozás különböző formáiban napjainkban is él a kegyhelyeken. A magyarság körében leggyakoribb a pénzadomány. Tekiján a szláv hívek megkerülik az oltárt, és több méter kelmet és egyéb textiliát helyeznek a kegyszoborra, miközben a szobor lábát megcsókolják. A horvát zarándoklok arany ékszereket is ajándékoznak. Fogadalmi ajándékol régen főleg gyertyát vittek. Ez a szokás ma is él Versecen; a cigányság feltűnően nagyméretű gyertyákat vásárol. A magyarság Doroszlón, Szabadkán, Tekiján, Versecen gyakran helyez el élő virágcsokrot a kegyszobor, a kegykép vagy a feszület körül. Ritkábban köszönetet kifejező márványtáblákat is hagynak a kegyhelyeken.

Több helyen: Doroszlón, Tekiján, Szabadkán csodás erejű forrás, szentkút is található a kegyhelyen, melynek minden esetben csodás, gyógyító hatást tulajdonítanak a zarándoklok. A kegyhely környékéről szedett gallynak, levelnek, nádnak bajelhárító, gyógyító erőt tulajdonítanak.

A szerzők kutatásaik során megállapítják, hogy bár változások is bekövetkeztek a búcsújárás szokásaiban, a zarándokló magyarság mégis ugyanabból a belső indítatásból, vallási meggyőződésből vállalja az utat, mint egykor. A magyarok tömegesen a doroszlói (a szabadkai egyházmegyéhez tartozó), egykor Bajkútként emlegetett kegyhelyre járnak. A legtöbb liturgia, így a főpásztori szentmise is magyar nyelven folyik, bár általában szlovén, ruszin, horvát-sokác, cigány és kevés német ajkú hívó is részt vesz az ünnepi eseményen.

A másik bácskai kegyhely a sándori, ökumenikus jellegű, itt a magyar mellett horvátul is folyik liturgia. Tekiján a legösszetettebb a búcsúsok nemzetiségi aránya. A magyarság jelenléte viszont az 1950-es évekhez viszonyítva drasztikusan megcsappant.

A verseci hegyen álló kis kápolna valójában a régi kálvária végállomása is. Ősi búcsújáró helye ez az egész Bánát magyarságának és az al-dunai katolikus székelyeknek. Itt csak magyar nyelvű szentmise folyik. A többi nemzetiség közül tömegesen csak a cigányság van jelen. Közép-Bánát magyarsága Nagyboldogasszony ünnepén (augusztus15.) a töröktopolyai kegyhely búcsúján vesz részt. Más nemzetiségű zarándokok csak elenyésző számban jelennek meg, de egy horvát nyelvű misét azért itt is tartanak. A szerzők megítélése szerint ez a legnagyobb búcsú a vajdasági zarándokhelyek közül. Az utóbbi időkben már az is előfordul, hogy magas rangú egyházi személyeken kívül közéleti méltóságok (belgrádi magyar nagykövet, vajdasági magyar polgármester) is megjelennek egy-egy nagyobb búcsú alkalmával, és a vajdasági magyar sajtó is beszámol a kegyhelyi búcsúkról.

Összességében azonban megállapítható, hogy az 1930-as, majd az 1960-as és az 1980-as évekhez képest a magyarság képviselői igencsak lepadt a vajdasági kegyhelyeken.

[Vissza](#)

Halálról szóló zsidó énekek Közép- és Kelet-Európában

Bohlman, Philip V.: idovské piesne o smrti v Strednej a Východnej Európe. = Slovenský národopis, 47. roč. 1999. 4. no. 363-381. p.

Referált szerzőnk a chicagói egyetem tanára. Eredetileg előadásként elhangzott (Bécs, 1999) tanulmányában megdöbbentő emlékképpel indítja el mondanivalóját: "A helyszín Kobersdorf (magyar neve Kabold), a 'Sevah-Kehillot', azaz a 'Hét szent falu' egyike a harmincas években, a holokausztot megelőzően. Mint több más burgenlandi zsidó település, Kobersdorf is az osztrák-magyar határ mentén, a kelet- és nyugat-európai zsidóság történeti-kulturális választóvonalán fekszik. A kobersdorfi hitközség - a település lakosságának mintegy 40%-a - számára ez olyan értelemben is választóvonal volt, hogy ... az államhatár túoldalára esett a falu zsidó temetője. Temetés esetén szó szerint át kellett lépni az államhatárt, éppen úgy, mint ahogy metaforikus értelemben az élők világából a holtak világába kell átmenni. A határon - a vámhivatal közelében és a temető kapuja előtt - hangzott fel az ének, amely részint a liturgia, részint a héber, német, magyar és jiddis sirató és gyászénekek készletéből vétegett. A zsidóknak a falujukból a temetőbe, héberül az 'élet házába' történő átvonulása ezért nevezetes zenei mozzanata volt Kobersdorf életének."

Ezzel az emlékképpel a szerző a zsidó ének- és zenekultúra sajátos társadalmi és földrajzi (főként: kelet-közép-európai) jelenlétét kívánta érzékeltetni, hogy ezek után rátérjen a halálra vonatkozó, illetve a vele foglalkozó zsidó énekek mitológiai és diaszporikus gyökereinek bemutatására. Közülük a legfontosabbak:

- A Halál és Ahasvér, közkeletűen a bolygó, az örök zsidó egymásba való áttűnései, mely hagyományból - mint annyi más műalkotás - Viktor Ullmann *Az atlantiszi császár* című, a terezini táborban komponált operája is táplálkozik.
- Chassid hiedelem, amely szerint a halálnak jó és rossz megjelenési formája van. Ez utóbbi forma képviselőivel szembeni ellenállást a zene segítségével lehet kifejezni (a Baal-Schem Towval, a chassidizmus 18. századi megalapítójával megesett történet).
- A korán elhalt jesiva tanuló, Dibbuk és szerelmének története, amelyet S. An-Ski (Slom Rapaport álneve) dolgozott át daljátékká. (An-Ski egyik ilyen dala a "Mir wandern".)
- Az Ábrahám-Izsák-történetre utal, hogy a sófáron történő zenélés mindmáig az élet kezdete és vége, pontosabban szólva: a kezdet és a vég közötti átmenet, továbbá a ros hasana (újév) és a jom kipur (a megbékélés napja) legfontosabb zenei szimbóluma.
- Az ima és az ének formájában mondott kadis az elhalálozás utáni egy héttel (sivah) és egy évvel (jiddisül: jahrzeit) esedékes. A kadis szövege szunderdizált, s ezért nemcsak azzal foglalkozik, akiért mondják-éneklik, hanem egyetemes értelemben emlékeztet a halálra.
- A gyászénekek egy része a zsidó nép múltját idézi: "Eli Zion" (Keljete fel, s gyertek a Sion hegyéhez) vagy az "El mole rachamim" (Irgalmasság Istene). E csoportba tartozik Manfred Lewandowski "El mole rachamim"-feldolgozása (1927) az első világháborúban elesett zsidók emlékeztetét szolgáló imádságként.
- A történelmi alapon a holokauszttal "okafogyott" jövő felé tapogatódzás is megjelenik némely énekekben, így pl. az "Aj wej, aj wej wa ma schreie" kezdetű burgenlandiban, bár ezekben a balladisztikus énekekben a fő motívum továbbra is gyakori a halál szimbóluma (vö. a "Szép zsidó nő" című deutschkreutzi énekkel).
- A jom kipur zenei anyaga a zsidó nép keserveit tolmácsolja felettébb intenzív formában. A több változatban is közismert Kol nidre játssza a kulcsszerepet a szertartások során.
- A halotti énekek esetenként menyegzői énekül is szolgálnak, minthogy a házasság is az egyik életből a másikba való átlépésként értelmezhető.

A kulturális cionizmus a századfordulón és az azt követő évtizedekben bizonyos zavart idézett elő a hagyományos zsidó élet szokásaiban és szertartásaiban. A szakrális és liturgikus zene területén új és új kísérletek történtek a modernitással történő lépéstartás érdekében. Ennek jegyében fogalmazták újra a zsidó zenét, és a hagyományos jelentéseket új szimbolika váltotta fel.

Aztán bekövetkezett a holokauszt, amely a halál szerepét soha nem tapasztalt módon tematizálta. E kegyetlen folyamat közben több új kapcsolat keletkezett a halál és a népzene között. A halállal való megbékélés zenei és népzenei formái alapvetően változtak meg. Ez egyben bizonyos elmélyülést is hozott magával, és a pillanat szimbolikáját reprezentálta (ld. "Das Zirkus-Knorke-Lied", "Tzen brieder seinen mir gewesen"). Az idézett munkatábori vokális zene a legteljesebb reménytelenséggel békült ki a halállal, miközben lelki ellenállásra buzdított (vö. a már említett Viktor Ullmann dalaival).

A holokausztot követően a zsidó zenében a halál új és rettenetes jelleget öltött és új szimbolikával lépett elő. Ez a szimbolika historizáló: a népiertást az Európával való kapcsolatok rémes következményeként és az emancipált újkor modernizációjának folyamányaként állítja be. A holokausztot a gépekhez, Golemhez hasonlítja: a vasút a legkétségesebb jepezet, amelynek csak egyetlen "végkimenete" van.

Legújabban (vö. Ofra Haza énekeivel) Izraelben hangot kap a halálon aratott győzelem is. Az Európába való visszatérés a klezmer zenével áll kapcsolatban, amely e földrész középső részén - ha egyáltalán mondható ez így - vidám zene, a menyegzők és a tánc zenéje. Ezzel párhuzamosan azonban - ugyancsak a visszatérés igényével - nem vagyunk híján az új keletű zsidó sirató és halállal foglalkozó énekeknek sem.

Kutatás a kárpátaljai szlovákok kultúrájáról

Slováci na Zakarpatskej Ukrajine/zost. L. Čáni. - Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1998. - 138 p.
Ism. Sičáková, L.: Slovenská reč, 64. roč. 1999. 5. no. 301-304. p.

1996 májusa és 1997 októbere között a Külföldi Szlovákok Háza az illetékes szlovák intézmények és az ungvári egyetem bevonásával levéltári kutatásokból és szociológiai felmérésekből álló programot hajtott végre a kárpátaljai szlovák kisebbség múltjának és jelenének jobb megismerése céljából. Az eredményeket 1997 decemberében szakmai szemináriumon vitatták meg. Az alább ismertetett kötet tartalmazza (bizonyos kiegészítésekkel) az eredményeket.

Viszonylag szerény hozadékúak voltak a levéltári kutatások, ugyanis nem látszik különösen újszerűnek annak bizonyítása, hogy Kárpátalján a szlovák elem jelenléte a 9. századtól kezdve napjainkig folyamatos. Annak ellenére így van ez, hogy az idők folyamán számos település ukránná vagy magyarrá vált. Nagyjából ugyanez a jelenség mondható el az etnográfiai vizsgálatokról is.

A nyelvészek viszont szép és fontos eredményekkel büszkélkedhetnek: az egyes településeken munkálkodó kérdezőbiztosok anyaggyűjtése nyomán pontos térkép készülhet a nyelvjárásokról, amelyek közül kettő az Abaúj-Zemplén-Sáros megyei típusba tartozik, ám az egyikben az abaúji, a másikban pedig a zempléni sajátosságok dominálnak. További típusok: Ung-Zemplén megyei, ung-soták jellegű, közép- és kelet-szlovák. Ez az öt típus mind hangtani, mind pedig szótani szempontból releváns.

Meglehetősen jó állapotú a kárpátaljai szlovákok szókinccse, ami erős nemzettudatuknak, gondosan ápoltsági kapcsolataiknak, Szlovákia közelségének és a szlovák médiumok rendszeres hallgatásának-nézésének tudható be. Az anyanyelv-ápolás terén fontos szerepet játszik még az ungvári egyetem szlovák filológiai tanszéke, amely részint az örökölt szókinccs megtartásán-konzerválásán fáradozik, részint meg terjeszti az irodalmi szlovák nyelv szókinccsét a kisebbséghez tartozók körében. Mindemellett nem kerülték el a kutatás figyelmét az ukrán nyelvi hatások sem, amelyek - szükségképpen - egyre erősödnek.

A kutatók a projekt megvalósítása keretében begyűjtöttek néhány visszaemlékezést is. Ezek az öreg emberek által elmondott szövegek a kárpátaljai szlovákok nehéz, államfordulatokkal, gazdasági válságokkal és ide-oda telepítésekkel tarkított, de mindig megújulni tudó életéről szólnak.

[Vissza](#)

Németország kapcsolata Oroszországgal, Ukrajnával és Fehér-Oroszországgal

Bettzeuge, Reinhard: Die Beziehungen Deutschlands zu Russland, der Ukraine und Belarus'. = Osteuropa, 2000. Mai. 469-477. p.

"Biztonság nem lehet Európában Oroszország nélkül, de a jólétet és a stabilitást Oroszország csak Európával együtt találhatja meg. Lehetetlenség nélküle, és még kevésbé ellenére!" - hangoztatta Reinhard Bettzeuge nagykövet a Német Kelet-Európa Tudományos Társaság éves közgyűlésén Freiburgban, 2000 márciusában. A legnagyobb figyelmet a kapcsolatrendszeren belül persze Oroszország kapta, de modellértékű Ukrajna erőfeszítése is, míg Fehér-Oroszország afféle "problémás gyerek" szerepet vette fel.

A német-orosz kapcsolatok elmúlt negyedszázada egyúttal a következő évek-évtizedek alakulásának felmérésére is lehetőséget ad. Helsinkiben, 1975-ben olyan paktumot írtak alá az európai hatalmak, amely nemcsak a II. világháború után kialakult nemzetközi helyzetet igyekezett lezárni, hanem jó alapot teremteni a jövőbeli együttműködés számára is. Ez az okmány "több mint nyitás" volt a Szovjetunió részéről a kapitalista nyugat felé, máig is az együttműködés alapja. Helsinkiben nem "lyukat akartak vágni a szovjet drótsövényen, hanem le akarták bontani az egész drótsövényt", ahogy H. D. Genscher német külügyminiszter Gromikónak, szovjet kollégájának a nyugatiak célját szemléletesen előre jelezte.

2000 tavaszán azonban már kissé másképp fest Oroszország és a nyugati országok kapcsolata. Gorbacsov rendszerváltó tevékenységét, a szabad sajtó és a demokrácia megteremtését egyértelmű helyeslés fogadta nyugaton, azonban Putyin személyében olyan vezető került Oroszország élére, aki a kemény kéz politikáját akár a demokratikus intézmények ellenében is hajlandó alkalmazni. Az ország remilitarizálása az egykor volt nagyhatalmi helyzet emlékét támasztja fel. A gazdaság ugyanakkor akadozik, a nyugalmat hosszú távon aligha lehet békés és demokratikus eszközökkel megtartani. Putyin, ez a "nagyhatalmi patrióta" a maga "média által teremtett hatalmát" egyelőre korlátlanul növelheti és használhatja.

Putyin megnyilatkozásai nem hagynak kétséget afelől, hogy a polgárok nevében beszél, de velük nem áll szóba, erős államot kíván, ebben látja a polgári biztonság zálogát. ("Minél erősebb az állam, annál szabadabb az egyén!" - hangoztatja Putyin, de: "Túl sok szó esik az államról, és túl kevés a társadalomról!" - vetik szemére ellenfelei.) Az orosz elnök ugyan-akkor egyértelműen hangsúlyozza, országa a nyugathoz tartozik, sőt a NATO-csatlakozás elől sem zárkózik el feltétlenül. Európa biztonságáról és az együttműködés jövőjéről szólva Lebegy, az elnök biztonsági tanácsadója emlékeztet a földrajzi-katonapolitikai körülményre: "Oroszország Európa ötven százalékát mondhatja a magáénak!"

Oroszország mint nukleáris szuperhatalom 150 millió emberrel, 140 nemzetiséggel, 84 közigazgatási egységgel rendelkezik, területe 11 időzónát ölel fel. Az Orosz Föderáció túlságosan nagy ahhoz, hogy egy legyen az európai játékszín szereplői közül. Ez volt az oka annak a szemléletnek, amely - a hidegháborús veszély megszűntével - az európai védelmi szervezet határait nem akarta azonnal kiterjeszteni, hanem Oroszország hosszú távú partneri kapcsolata mellett döntött. Érdemi paktum a NATO és Oroszország között csak akkor jöhet létre, ha a NATO egyoldalú biztosítékokat kínál Oroszországnak, hogy nem állomásoztat országaiiban atomhaderőt, mivel az orosz trauma "a NATO-hadigépezettől" máig sem szűnt meg.

Amikor 1997 januárjában Brüsszelben, a tárgyalások során az alapszerződés kezdőmondata így hangzott: "A NATO és Oroszország nem tekinti egymást ezután ellenségnek!", az oroszok így válaszoltak: "Nem, - ezt mi nem írhatjuk alá!" Öt hónappal később, a madridi csúcsértekezleten, amelyre Lengyel-, Magyar- és Csehországot is meghívták a létesítendő NATO-tagság ügyében, Jelcin elnök már aláírta a szerződést, benne az ominózus mondattal. Ugyanebben az időben, Boszniában az IFOR és az SFOR katonái együtt biztosították a békét az orosz ejtőernyős vadászokkal.

A koszovói válság befejeződése után három héttel "az oroszok ismét kopogtattak a NATO-nál", hogy a NATO-Oroszország Tanács folytathatná a működését. Szakértők ezt biztató jelnek vélték, hogy Oroszország úton van a nyitott társadalom, a demokrácia és a piacgazdaság felé. Az elmúlt évek eredményeit, a társadalom növekvő pluralizmusát, a pártok, a média, a cégek és a bankok "növekedését és sokasodását", az orosz vidék növekvő önállóságát már aligha lehet visszafordítani.

Az orosz átalakulás mégis másféle útra tért, mint a többi közép- és kelet-európai reformországé. A gazdasági fellendülés továbbra is várat magára, a korábban mindent ellenőrző állam egyre kevésbé képes gondoskodni a biztonságról, az egészségügyről, az oktatásról és a szociális védelemről. A külpolitikai vélekedések is másképpen alakulnak egy sor dologról, mint nyugaton: a NATO koszovói katonai akciójában Oroszország fenyegetést érzett a saját nagyhatalmi helyzete ellen, kiszorítástól tartott egy hagyományos befolyási övezetből. Csecsenföldön ellenben természetesnek tartják a brutális beavatkozást a civil lakosság ellen, és nem értik, hogy a nyugatiak miért beszélnek humanitárius katasztrófáról.

Akár tetszik, akár nem: Oroszország politikai útja összefügg Európáéval, méretei és potenciálja következtében kiemelkedő hely illeti meg Európa biztonságában. Transz-atlanti érdek, hogy a demokrácia győzzön Oroszországban, és hogy az ország kétoldalú kötelezettségek rendszerén keresztül kapcsolódjék Európához. Az Európai Unió szerepe különösen nagy: ennek a szervezetnek kell betöltenie a legfontosabb partner szerepét

Oroszország jövőjében és modernizálásában. Az EU már ma is Oroszország legnagyobb kereskedelmi partnere, a külföldi beruházások 60%-a ebből a térségből származik. A kapcsolat azonban nemcsak kereskedelmi partnerséget jelent, hanem politikait is, a demokratikus és jogállami normák megteremtésében. A partnerség alapja - ahogy azt S. Talbott, az USA külügyminiszter-helyettese megfogalmazta - csak a "patience strategy" lehet, "a türelem stratégiája".

Oroszországon kívül egyetlen más országnak, Ukrajnának ajánlott csak fel a NATO kivételes helyzetű partnerséget. B. Taraszjuk, Ukrajna külügyminisztere folyamatosan hangoztatja országa európai elhivatottságát és igényét az integrációra. Az ukrán közvéleményben azért fel-feltűntek a NATO-ellenes hangok a koszovói válság idején.

Ukrajna számára a legfontosabb külpolitikai kérdés az Oroszországhoz fűződő viszony. A "nagy testvér" - európai szempontból - csak az önálló, szuverén és demokratikus Ukrajna számára lehet valóságos partner, amelytől Ukrajna képes gazdaságilag (elsősorban az energiaszektorban) teljes mértékben függetlenedni. A zavartalan kapcsolatokat ma még nehezíti a fekete-tengeri flotta helyzete, a Krím félsziget ukrán fennhatósága, illetve az Ukrajnában élő orosz kisebbség megítélése. Ukrajna tartózkodó a FÁK-szerződésekkel kapcsolatban, függetlenségét mindenképpen fenntartani és erősíteni kívánja. Elmélyíti viszont nemzetközi kapcsolatait azokkal az országokkal, amelyek hasonlóképpen elutasítják az orosz dominanciát. Stratégiai fontosságúnak érzik Ukrajnában a kapcsolatok szorosabbra fűzését Lengyelországhoz és javítását Magyarországgal, Romániával. Ukrajna legnagyobb kereskedelmi partnere - Oroszország mellett - Németország, kapcsolatuk erősödését nemcsak szándékok és nyilatkozatok mutatják, hanem valóságos gazdasági-kereskedelmi folyamatok is.

Fehér-Oroszország az orosz-ukrán-belarusz családban a "nehezen nevelhető gyerek" (Sorgenkind), egy EU-megfigyelő 2000 februárjában közzétett jelentésében így fogalmaz: "Fehér-Oroszország jelenlegi helyzetében senki sem lehet optimista". A kormányzat és az ellenzék viszonya olyan mértékig nyugvópontra került, hogy kérdéses, mindezt a szabad választás és az ellenzék részvétele eredményezte-e az ország helyzetének alakításában.

Kérdés az is, hogy Lukasenko elnöksége alatt a szükséges társadalmi reformok végrehajthatók-e, valóban létrejöhet-e a széles körű dialógus kormány és ellenzék között, és főképpen, hogy mindez eredményre vezet-e, vagy marad, sőt elmélyül a zsákutca-állapot, az ország egy helyben topogása.

Az ún. "parlamenti trojka" létrehozásával a fehérorosz hatalom azt kívánja bizonyítani, hogy az ország intézményei működőképesek és szavahihetőek. Németország a második legnagyobb kereskedelmi partnere Fehér-Oroszországnak (Oroszország után), és a legnagyobb humanitárius segítője a csernobili katasztrófa óta. A tényleges gazdasági segélyeket és fejlesztési támogatásokat azonban az ország csak abban az esetben kaphatja meg a jövőben, ha a demokratizálódás és az emberi jogok tekintetében valódi előrelépést hajt végre. (A nagyköveti beszéd további és zárómondatai leginkább valamiféle ultimátum hangvételét idézik fel.)

Fordította: Lukáts János

[Vissza](#)

A lengyel-zsidó viszonyt terhelő sztereotípiák

Kula, Marcin: Polacy i Żydzi: stereotypy jak zaraza. = Więź, 43. rok. 2000. 4. no. 89-97. p.

A sztereotípiák méltánytalan és szimplifikáló általánosítás, egyszersmind makacs "állításközület", melyet bárki, bármikor gondolkodás nélkül felhasználhat. Európa- és világszerte meglehetősen gyakori annak a sztereotípiának hangoztatása, hogy Lengyelország antiszemita ország.

Mind a lengyel, mind a zsidó közösség bőven rendelkezik olyan "kis sztereotípiákkal", amelyekből az iménti nagy építkezik mindmáig. Ezek az általánosítások történetileg a két világháború közötti, nemzetinek kikiáltott és így irányított állam talaján kezdtek kialakulni, mivel ez a "nemzeti" állam 30%-nyi kisebbséget, főként zsidókat tartott (jó esetben) megtűrt vendégként. A katolikus egyház akkori antiszemitizmusa (antijudaizmusa) ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy az országban, amely a zsidók szerint felettébb atavisztikusnak bizonyult, a lengyelek és a zsidók elzárkózzanak egymástól. Az autochton lakosság nyomora időnként pogromokat robbantott ki. Ezeknek - mondhatni: természetesen - az ugyancsak nyomorban élő zsidók lettek az áldozatai.

Így aztán nem csoda, hogy az 1939-ben az ország keleti részére betörő szovjet csapatokat sok zsidó üdvözölte, és a lengyelek ellen tüzelte. Ezt felemlítve a lengyelek elfeledkeznek arról is, hogy egyrészt a zsidók számára a szovjet megszállás a német uralomtól való megmenekülést is jelentette, másrészt az antiszemitizmusban elmarasztható számos lengyel - de e helyt is hangsúlyozni kell: a lengyelség töredéke - mintegy rászolgált a "szemet szemért, fogat fogért" alkalmazására.

A németek által megszállt országrészekben nyomban gettókat hoztak létre, amelynek végrehajtásában a lengyel rendőrség ugyan nem követett el égre kiáltó bűnöket, és számos tanújele volt a lengyelek segítőkészségének is, a zsidók mégis súlyos árulásnak tekintik ezt az akciót. Ezzel szemben a lengyel fél nem akarja elismerni a zsidók ellenállását, a varsói felkelést. Egyes történészek "önvédelemnek" tekintik ezt az akciót, nem pedig az ország felszabadítása érdekében is kifejtett hősi tetteket.

"A zsidók harcának és mártíromságának lebecsülése - fogalmaz a szerző - egyik eleme a lengyel és a zsidó társadalom versengésének a martirologia és a hősiesség terén." Különösen éles ellentét feszül az auschwitzi zsidó áldozatok nagyságrendjének megítélésében a két fél között.

A második világháborút követően is feltámadt az antiszemitizmus (a kielcei pogrom sokáig, egészen a jugoszláviai népiirtásokig az utolsó pogrom volt Európában). Az ok, megint csak eltekintve a nagyságrendektől, a sztalinista zsidó megjelenése és önkényeskedése volt a párt- és az állami élet teljes vertikumában, de különösen az erőszakszervezetekben. Ennek az antiszemitizmusnak a hullámverése 1968-ban volt a legintenzívebb. Kihatásában "olajat öntött a tűzre", azaz felerősítette az antiszemita Lengyelország sztereotípiáját.

Az ún. népi Lengyelország bukása nyomán anti- és filozemita jelenségek egyaránt előfordulnak. A valóságban megeshetnek aktív antiszemita megnyilvánulások is az országban, ám ezek mértéke igen korlátozott. A legnagyobb baj azonban, hogy tovább élnek és hatnak a negatív sztereotípiák, amelyek a körülmények kedvezőtlen alakulása esetén aktivizálódhatnak. Tény: kevesen tiltakoznak az antiszemita publikációk megjelenése és az ilyen rendezvények-viták megrendezése ellen. Pozitív fejlemény viszont, hogy 1999-ben megalakult a Nyílt Köztársaság Egyesülete, amely hadat üzent az antiszemitizmusnak és általában az idegengyűlöletnek. Az auschwitzi események átértékelésére tett kísérleteket az egyetemi fórumok határozottan visszautasították.

Szerző véleménye szerint a felszín alatti antiszemitizmusnak az ország modernizálódása, nyílt társadalommá fejlődése, továbbá a katolikus egyház dialógusra való törekvése vethet majd fokozatosan véget.

Az értelmiségnek, ezen belül a történészeknek sokkal intenzívebben kellene foglalkozniuk az antiszemitizmus jelenségével, s úgy cáfolni a mindkét oldalon megnyilvánuló sztereotípiákat, hogy azt Európa és a nagyvilág is meghallja. Egy ilyen átfogó értelmiségi akcióhoz azonban több kutatóhelyre és kutatóra lenne szükség.

[Vissza](#)

A mai európai politika

**European Politics Today. Ed. by G. A. Almond - R. J. Dalton - G. B. Powell, Jr.
New York: Longman, 1999. 539 p.**

A második évezred utolsó évtizede azzal biztat, hogy a következő évezredre Európa 38 állama közös célkitűzések alapján fog egységet alkotni. A politika, a gazdaság, a környezeti viszonyok meg is kívánják egy ilyen egység létrejöttét, s hogy az egyes államok hangot tudjanak adni véleményüknek, hogy érdekeiket hatékonyan képviselhessek, ahhoz jól működő, közös alapot kell biztosítani. Jelen kötet alkotóit is ilyen szándék vezethette, amikor megkísérelték az európai egység létrejöttét, mai és leendő alkotóelemeit és célkitűzéseit a politikai folyamatokon keresztül bemutatni.

A könyv tankönyvnek készült egyetemi hallgatók számára azzal a céllal, hogy bemutassa az új Európa politikáját, áthidalva a Kelet- és Nyugat-Európa közti megosztottságot. Tudomásul veszi az európai országok között még mindig fennálló hatalmas különbségeket, ám a szerzők véleménye szerint a közös történelmi és kulturális múlt Európát olyan természetes egységgé teszik, mely alkalmas terepe a komplex társadalomtudományi és politológiai vizsgálatoknak.

A mű másik célja, hogy a mai európai államok demokratikus intézményeinek és folyamatainak működésén keresztül megismertesse az olvasókat a modern politikatudomány fogalmaival, elméleteivel. Tankönyvként, bár az egyes fejezetek összevethetőek, hiszen alapvetően hasonló kérdéseket vizsgálnak, minden egyes rész önmagában is megállja a helyét, ám a végkövetkeztetést az olvasónak kell levonnia, amiben segíthetik a fejezetek végén szereplő kulcsfogalmak gyűjteményei. A fejezetek olvasásához nem kell külön jártasság az egyes államok politikátörténetében, s olyan fogalmakkal, általánosításokkal szolgálnak a diákoknak, melyek segítenek megérteni a politika működését az egyes országokban.

A modern politikatudomány azokból az országokból ered, amelyeket Huntington az "első hullám" országainak nevez: Angliából, a régi Nemzetközösség országaiból, Nyugat-Európából és az Egyesült Államokból. A 19. században és a 20. század elején nagy európai tudósok sora kívánt elméleti magyarázatot adni a modern korban kibontakozó történelmi folyamatokra: Tocqueville, Mill, Marx, Spencer, Weber és Durkheim, hogy csak a legnevesebbeket említsük. Spencer, Marx, Weber és Durkheim az iparosodás, államosítás és modernizáció kérdéseit bogozgatták; Weber és Hintze a modern állam és bürokrácia lényegét ragadták meg; Tocqueville, Marx és Mill pedig a 20. század ideológiai konfliktusai, a liberális és szociális demokráciák, a forradalmi szocializmus és a fasizmus elméleti feltételeinek alapjait fektették le.

A '30-as, '40-es években a náciizmus előretörésével az európai tudós-hagyomány vagy illegalitásba kényszerült, vagy értelmiségi menekültek vitték magukkal, elsősorban az Egyesült Államokba, ahol a hidegháború évtizedeiben elősegítették a politika- és társadalomtudományok felvirágzását. Az '50-es években a demokratizálódás második hulláma új lendületet adott a politikatudománynak, különös tekintettel a politika rendszer-jellegű elemzésének a világ új területein való alkalmazására, mely elősegítette a politikai kultúrák összehasonlító vizsgálatát és annak tanulmányozását, hogy a modernizáció különböző szintjei milyen hatást gyakorolnak a politikai folyamatokra.

A későbbi tudományos kutatások egytől egyig tükrözték a Nyugat- és Kelet-Európa közti különbséget, hiszen a vizsgálatok különböző problémákkal foglalkoztak, és szükségszerűen más-más kutatási módszert alkalmaztak. A demokrácia "harmadik hullámának" tetőzése Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban ösztönzőleg hatott az "európai" tudományosság újraegyesülésére. Azokat az elméleteket és kutatási eszközöket, melyeket a nyugat-európai kultúra, intézmények és folyamatok tanulmányozására dolgoztak ki, gyorsan alkalmazták a kelet- és közép-európai országokban is. Ám ugyanilyen gazdag ismeretekkel szolgáltak Kelet- és Közép-Európa új, a demokráciával kapcsolatos tapasztalatait a Nyugatnak. Ez a könyv - a változásokat, a Kelet és Nyugat közti határ eltörlését figyelembe véve - lehetőséget kínál a politológiai elemzés igazán európai szinten való alkalmazására. Értékesek a közös vonások, ám az Európában előforduló különbségek is fontosak. Nyugat-Európával kapcsolatban a szerzők azt vizsgálják, hogyan működik a politika a megállapodott demokráciákban, bemutatva a demokrácia gyakorlatának gazdagságát, változatosságát. Kelet-Európában a szovjet uralom utáni új politikai átmenetek kiváló lehetőséget biztosítanak a modern politikatudomány módszereinek alkalmazására, így vizsgálva a politikai kultúra és az új politikai intézmények kialakításai közti kölcsönhatást.

A könyv szerkezeti felépítése is a tanítás, illetve a szöveggönyvként való használat megkönnyítését szolgálja. A bevezető fejezetek általános értelemben foglalkoznak Európával, az európaisággal s a közös céllal: a demokrácia kérdéseivel. A könyv szerzői szerint az európai államok földrajzi és történelmi különbségei két kritikus pont alapján azonosíthatók: a gazdasági fejlődés élesen elkülönülő szintjei és az etnikai és vallási megoszlás mintái alapján. Így - az európai politikai gondolkodásmódját és cselekvési mintákat, valamint az állampolgárok és politikusok kölcsönös elvárásait tanulmányozva - feltárható az európai demokráciák természete, alapjai és változatai is.

A kiforrott demokráciákat tárgyaló fejezet Nagy-Britannia és Franciaország példáján mutatja be annak főbb jellemzőit. A következő két fejezet a nemrégiben megszilárdult demokratikus államok politikai rendszerével foglalkozik Németország és Spanyolország példáján. Végül az utolsó három fejezet olyan politikai rendszereket ír le, melyeknél csak most kezdődött a demokratikus kormányzati rendszerbe való átmenet, s ennek az átmenetnek a végeredménye még kétséges. A három vizsgált ország: Oroszország, Lengyelország és Magyarország.

A Magyarországról szóló fejezet szerzője az Illinois-i egyetem munkatársa, Kathleen Montgomery, aki 1996-ig

követi végig az országban zajló demokratikus folyamatokat. Véleménye szerint Magyarország az átmeneti időszakból rendkívül szilárd politikai intézményekkel került ki. Az országban uralkodó pesszimizmus ellenére is úgy tűnik, hogy a nemzet már maga mögött hagyta a múlt tekintélyelvű rendszerének örökségét, s most már az a kérdés, hogy milyen demokrácia fog kialakulni. Ezt nagyrészt az fogja eldönteni, hogy a szavazók mennyire lesznek türelmesek a társadalmi egyenlőtlenségekkel és a szociális biztonság elvesztésével szemben. Ezzel kapcsolatban annak veszélyét hangsúlyozza a szerző, hogy bár a vezető politikusok eltávolodtak ugyan a szélsőségektől, az életszínvonal csökkenése a lakosság közel kétharmadát érintette, akik közt a populista üzenetek népszerűek lehetnek. Az átmenet megegyezésen alapuló természetének és a nómenklatúra fokozatos privatizációjának köszönhetően sok állampolgár úgy hitte, hogy semmi sem változott a kommunizmus bukása után. A többi poszt-kommunista államhoz képest Magyarországon talán jobban kifejlődtek a megállapodott nyugat-európai demokráciák jellemzői: viszonylag stabil többpártrendszer van és az országgyűlés tagjai olyanok, mint Európa bármelyik parlamentjében. A képviselők kezdik megtanulni, mi a dolguk egy demokratikus törvényhozó testületben, és kezdik hivatásukat karrierként kezelni, míg a társadalmi érdekképviselők lobbizni kezdenek választóikért.

A könyv utolsó fejezete az Európai Unió politikai rendszerét vázolja fel. A kötet végén két nagyon hasznos függelék található: az első statisztikai adatokon keresztül mutatja be a 38 állam társadalmi és politikai életének néhány vonását: úm. népesség, terület, népsűrűség, népességnövekedés 1990 és 1994 között, GDP, foglalkoztatási megoszlás, államforma, politikai jogok 1986-ban és 1996-ban, állampolgári jogok 1986-ban és 1996-ban stb. A második függelék azokat a témákat jelöli meg (pl.: történelem, társadalmi viszonyok, kormányzás, parlament, politikai kultúra, érdekcsoportok, pártok és választás, nemzetközi kapcsolatok), melyekkel a bevezető részben és az egyes országok politikai rendszerének bemutatása során a szerzők foglalkoztak.

Miközben a könyv példát mutat az európai összefüggések iránti érdeklődésből, Európát egyúttal hasznos keretnek is tekintheti ahhoz, hogy a demokratikus folyamat(ok) természetének és működésének általánosabb kérdései is megvizsgálhatók legyenek.

Fordította: Bakos László

[Vissza](#)

Hogyan vélekedünk az etnikai konfliktusról?

Crocker, Chester A.: How to think about ethnic conflict. = Orbis, 43. vol. 1999. 4. no. 613-620. p.

Az etnikai konfliktusról és az Amerikai Egyesült Államok ezzel kapcsolatos külpolitikájáról beszélni nagyon is időszzerű, hiszen nap mint nap szembesülhetünk mindezzel a Balkánon.

Számos mítosz keletkezett az etnikai konfliktusokról a berlini fal összeomlása óta az amerikai külpolitikában. Ezeknek gyökerét tisztázni kell, mert csak így lehet igazán hathatósan cselekedni. Például ilyen mítosz az, hogy az ilyen jellegű konfliktusok újak, vagy hogy elterjedtebbek, mint a hidegháborús korban voltak. A valóság nem ezt mutatja. Viszont valóban változott az egyének hozzáállása, a tömegmozgalmak gyakran etnikai alapon szerveződnek.

Az etnikai konfliktus terminológia sokféle problémát takar. Lehet, hogy általa idegen, rájuk kényszerített szabályokat akarnak eltüntetni, vagy az új gazdasági problémáktól való félelem gerjeszt vitát a népek között. Végül pedig lehet olyan is, amely államok vagy birodalmak szétesését okozhatja. Vagyis ugyanazon név alatt sokféle összetett probléma rejtőzik.

Az ilyen jellegű konfliktusokról még meg kell jegyeznünk azt, hogy valódi "megoldásuk" tulajdonképpen nem létezik. Gyakran az, amit megoldásként könyvelünk el, nem más, mint a probléma következő része.

A tapasztalatok birtokában állíthatjuk, hogy az etnikai jellegű konfliktus normális jelenség, hiszen ez velejárója az emberi kapcsolatoknak. Amit azonban nem nevezhetünk normálisnak, az a népirtás. Az etnikai konfliktus és a népirtás egymástól igencsak különböző dolgok: az előbbit ugyanis lehet és szükséges is kezelni, az utóbbi viszont elfogadhatatlan, meg kell szüntetni.

Érdekes vita bontakozott ki kutatók között arról, hogy milyen etnikai konfliktus vezethető vissza történelmi okokra és milyen politikai érdekekre. A vitát nem tudjuk megoldani, hiszen minden esetet a maga egyediségében kell vizsgálni. Indonéziában például a régi gyűlölet lobbant-e lángra, amelyet a korábban elnyomottak éreztek, vagy pedig Suharto elnök és családja tettei gerjesztették azt a feszültséget, ami a konfliktus kitöréséhez vezetett? Valószínűleg mindkettő közrejátszott, ezért minden tényezőt mérlegre kell tenni, amikor egy probléma gyökerét keressük.

Egy másik vita arról szól, hogy létezik-e általános modell, amelyet a konfliktusok megoldásánál használhatunk. Valószínűleg nem, hiszen nagyon sokféle körülmény van hatással a konfliktusra. Lényeges, hogy gazdasági gyökerei is lehetnek egy olyan problémának, amelynek látszólag csak etnikai színezete van. A gazdasági bűncselekmények, amelyek révén egyes emberek meggazdagodnak, könnyen vezetnek a központi hatalom meggyengüléséhez, és a bandavezérek közötti háborúk kitöréséhez, amelyek főleg Afrikában eredményeznek sajátos belpolitikai helyzetet.

Az etnikai konfliktusok vizsgálata számos tanulsággal jár az amerikai külpolitikára nézve. Először is tudomásul kell venni, hogy ezek korábban is léteztek, mielőtt az Amerikai Egyesült Államok felvállalta volna a világ vezetőjének szerepét. Figyelembe kell venni a konfliktusok szereplőinek érdekelttségét is. A koszovói háborúban nemcsak az albánok és a szerbek voltak érdekelve, hanem az amerikai vezetés számára is nagy volt a tét: mi lesz a NATO további szerepe a térségben. Nem hagyhatók említés nélkül azoknak az embereknek az érdekei sem, akik a konfliktus áldozataivá válhatnak. Nem lehet arra várni, hogy a probléma "megérjen", mert előfordulhat olyan helyzet, amelyben mindkét oldal vezetőinek a status quo a kívánatos, ekkor viszont az emberi tényező háttérbe szorul. Csak Szudánban négy millió ember halt meg ilyen körülmények között, és további ezrek Sierra Leone-ban, Libériában, Indonéziában és a Balkánon.

Meg kell akadályozni azt, hogy emberek saját gazdasági céljaik elérése érdekében használják ki az etnikai konfliktusokat. Ennek kapcsán a gazdasági szankciókat vizsgálat alá kellene vonni, vajon vannak-e olyanok, akik ezeket jogellenesen használják saját céljaikra.

Az etnikai konfliktus tehát összetett jelenség, nem lehet egyetlen nézőpontból elemezni. Ha összehasonlítjuk például Koszovó, illetve Indonézia helyzetét, hatalmas különbségeket fedezhetünk fel problémáik között. Az írárdés viszont azért jelentős, mert úgy tűnik, mind közelebb és közelebb kerül a megoldáshoz. Milyen tényezőkre vezethető ez vissza? Mint minden más esetben, itt is létezik néhány sajátos tényező: a hosszú tanulási folyamat, a polgári társadalom képessége a megbékélésre, az egyházak hídépítő szerepe, és Írország mint harmadik fél beavatkozása. A nagyhatalmak, így az USA és az EU is támogatták a békefolyamatot, és azoknak a pártoknak a pozícióit igyekeztek erősíteni, amelyek leültek tárgyalni, és valóban a békét akarták.

Fordította: Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Vallás és politika

Benchenane, Mustapha: Religion et politique. = Défense nationale, 55. vol. 1999. 11. no. 35-53. p.

A laicizmus intézménye a sok francia kivétel közül az egyik. A francia történelem terméke, a szekularizációt szabályozó megegyezések eredményeképp jött létre. De, mint ahogy az másutt is lenni szokott, a laicizmus témakörében sem véglegesen elismertek itt az erővonalak. Ha a világot egy falunak tekintjük (!) a probléma általánosítható és belátható, hogy a vallás és a politika közötti viszony különösen kényes.

A vallás nem annyira az egyes ember dolgaival foglalkozik, mint inkább a közösségével (pl. a haláltól való rettegetés kérdésében, az emberek közötti földi együttélés morális imperatívuszait illetően, és a különféle valóság-magyarázatokkal), s mint ilyen, máris érintkezik terrénuma a politikáéval.

Az ókori kultúrák többségében az uralkodó egyúttal az imádandó istenség szerepét töltötte be. A laicizmus gyakorlata - mely a kereszténységtől is legalább oly idegen, mint a többi vallásokban az - viszonylag új keletű. Szent Pál és Péter apostolok leveleiből tudjuk, hogy minden hatalmat (potestas) Istentől eredőnek tartanak.

A tanulmány szerzője ezen a ponton leszögezi, hogy a XI. századtól kezdve az iszlám nagyon is hasonló gondolatot vall sajátjának. A 'kalifa'-státus egy időben csak egyetlen személyt illetett meg: az Omeyyades-dinasztiát 660-tól, az Abbassides-eket 750-től. Ez utóbbiak kiirtásától kezdve (1258) a szunnita államhatalom vette át az irányítást. Averroes tanítása szerint néhány kiválasztottnak kell, hogy engedelmességen a többség.

A síiták szerint az imám funkciója nem is választható, hiszen maga Isten jelöli ki őt, s mint isteni hatalommal bírónak vannak alávetve a hívek. A Próféta halála óta azonban a politikai hatalom birtoklása szünni nem akaró vita tárgya; ma is sokan úgy vélik, hogy a kalifát megölhetik a hívek, ha az Isten parancsai vagy a Próféta rendelkezései ellen vét.

A vallás és a politika közötti fúzió talán sosem volt olyan erős, mint napjainkban (pl. Írországból vagy Algériából az 50-es évek végén). Algériában ma a reménytelenség és a nihilizmus bújtatott formában, vallási köntösben jelentkezik. Az eltorzított tan az "iszlámizmus", illetve ennek enyhébb változata, a "mérsékelt iszlámizmus".

Benchenane, a tanulmány írója számára egyértelmű, hogy a volt Jugoszláviában az etnikai tisztogatás és valamennyi konfliktus alapja a vallási különbözőségeken alapszik. A koszovói USA-NATO-bombázások eredménytelensége a józanság és civilizáció diadala annyiban, hogy nem húzott árkot végérvényesen a keresztények és a muzulmánok közé. Másrészt talán a Szovjetunió szerepe is lelepleződött visszamenőlegesen: gondoljunk a vallás erőszakos eltüntetésére az 1990-es éveket megelőző időszakban.

Az identitás megőrzésének, az ellenállás eszközének legszebb példája a szovjet totális rendszerrel szemben Lengyelországban bontakozott ki.

Az emberiség történetének során a hatalmat vagy a törvényt vagy az ideológiát vagy a vallást legitimálta. Az újkori Izrael esetében mindhárom egyszerre. Egy jövőbeli palesztin állam politikai rendszere úgyszólván közömbös a Hamasz és az iszlám Dzsihad tagjai számára. Ők a vallási különbözőségekből eredő nemzeti felszabadító harcot vívnak a zsidó állam ellen.

Kemal Mustapha forradalmáról általában elfelejtik megjegyezni, hogy az a vallás ellen is irányult. Az elmúlt években integrista politikát folytató Rafah-párt a nyomás következtében megerősödött iszlámot hozta vissza a török politika színterére. A török hadsereg lépett föl a legálisan hatalomra jutott Erbakan kormányával szemben! A NATO-tagországok ebben az esetben nem tiltakoztak az államcsíny ellen.

Afganisztánban a Szovjetunió elleni győztes iszlámisták tulajdonképpen sem nem republikánusok, sem pedig nem demokraták. Ezzel szemben a lehető legszélsőségesebben iszlámisták. A szovjet expanziót megfékezendő támogatta az Egyesült Államok Szaudi Arábiát, miközben ez utóbbi az iszlámizmus terjesztésére fordította a kapott dollárokat. Ez már a vallás és a nemzetközi politika összefüggése.

Bizarr példa ugyanerre az Iran-gate, amelyben izraeli-amerikai fegyverekkel harcolt az Amerikát "nagy Sátán"-nak tituláló perzsa Irán az arab Irak ellen. Ennél is tragikusabbak voltak a libanoni polgárháború eseményei, melyekben "a kereszt nevében" harcoltak a maronita keresztények - állítja Benchenane.

Úgy tűnik, hogy politika és vallás szétválasztásának valóban ritkán megvalósítható példáját adja a gyakorlatban Franciaország - vonja meg a mérleget a tanulmányíró. Ezzel együtt nem lehet tagadni, hogy mindenütt a nyugati világban az egyházakhoz tartozó hívek hallatják hangjukat minden, a társadalmat érintő problémában: ld. a fogamzásgátlás, abortusz, AIDS, bevándorlók, liberalizmus kérdéseit stb. Márpedig ezek egy sor politikai problémát is fölvetnek, azaz vallás és politika nem válik szét. Még ha meg is akarnánk szüntetni egy vallást, helyébe egy másikat kellene helyeznünk. (Ld. pl. a Francia Fforradalom Legfelsőbb Lényé fikcióját.)

Az iszlám országok fölemelésében kulcsszerepe lehet a józan ész kritikájának (la rationalité critique); s az egyén jogainak biztosítása mellett a jó értelemben vett éber és toleráns laicizmus is helyére kerülne egy szükségszerű társadalmi, politikai, kulturális paktum jegyében.

Fordította: Kakasy Judit

A Nyugat kifogásai Románia kisebbségi politikájával szemben

Gallagher, Tom G.: *The West and the challenge to ethnic politics in Romania.* = *Security Dialogue*, 30. vol. 1999. 3. no. 293-304. p.

A Jugoszlávia elleni légi háború félidejében Clinton amerikai elnök népéhez szólva a következőt kérdezte: "Ki fogja meghatározni ennek a területnek a jövőjét? ...Slobodan Miloević, aki propagandagépezetével és haderejével arra kényszerített embereket, hogy hagyják el országukat, nemzetüket és tulajdonukat, vagy pedig egy olyan ország, mint Románia, amely demokratikus intézményrendszerét a kisebbségek jogainak figyelembe vételével építi?" Az elnököt Románia dicséretében valószínűleg az motiválta, hogy konfliktusmentes balkáni országra volt szükség a NATO Szerbia elleni akciójához. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy már 1997-es bukaresti látogatásakor megígérte, hogy az Egyesült Államok nyitva hagyja az ajtót a NATO kibővítésekor Románia számára.

Tulajdonképpen szokatlan volt a dicséretet egy olyan országnak címezni, amelyben 1938 és 1989 között folyamatosan nacionalista beállítottságú államapparátus regnált, bármilyen ideológiai színezetű is volt a vezetés. A kommunista korszakban különösen Ceaușescu használta ki 1965 és 1989 között a román nacionalista érzületet.

Az 1990 és 1996 között hatalmon levő kormány annak reményében használta a nacionalista jelképeket, hogy uralmon maradjon a biztos gazdasági hanyatlás ellenére is. Constantinescu elnök azonban 1996 után ettől eltérő politikát folytatott, elkötelezte magát Románia integrációja mellett. Ez egybeesett annak kinyilvánításával, hogy a NATO és az EU is kész felvételi tárgyalásokra Romániával.

Az 1996-os választáson győztes négypárti koalíció, melynek első miniszterelnöke Victor Ciorbea volt, merész gazdasági reformprogramot hirdetett meg. A közvélemény-kutatások általános derűlátást mutattak mind a gazdasági, mind pedig a politikai változások iránt.

A Ciorbea-kormány gyorsan belefogott a magyarokkal történő kibékülésbe országon belül és kívül. A Magyarországon kormányzó szocialista és liberális koalíció ezt lelkesen fogadta. Constantinescu korai beszédeiben szakított azzal a tradícióval, hogy a belső problémák külső okozóiról szónokoljon. Ehelyett aláírták Magyarországgal az alapszerződést. Ciorbea azt is világossá tette, hogy számít Magyarország segítségére a román gazdasági reform során. Ez is különbözött a korábbi retorikától, amikor a magyar gazdaság romániai befektetéseit Erdély visszakövetelésére irányuló burkolt akciónak aposztrofálták.

Ukrajnával 1997 júniusában írtak alá kétoldalú szerződést, amelyben rögzítették a határok sérthetlenségét és a regionális együttműködés fejlesztését. Moldovával lassan javultak a kapcsolatok. A szomszédokkal való kibékülési folyamat azért volt sürgős, mert a NATO világossá tette, hogy csak az az ország lehet tagja, amelynek demokratikus rendszere szilárd, gazdasági reformjai előrehaladottak, elkezdte a haderőreformot, ezenkívül rendezte problémáit szomszédaival. Erre a Ciorbea-kormánynak nagyon kevés ideje volt, talán csak a hadsereg reformja haladt előre valamelyest, miután az ország 1994-ben tagja lett a NATO békepartnerségi programjának.

Nem is volt elég az idő, Románia nem került be a NATO-bővítés első körébe. Ez elkeseredést váltott ki az országban, ráadásul az ipari és energetikai lobbik csődközeli helyzetbe juttatták az államot. Mindez 1997/1998 telén kormányválsághoz vezetett, mert a kormányzat képtelen volt egyetértésre jutni a reformtervek végrehajtásában.

A váltás után az RMDSZ tagja maradt a koalíciónak, gyengült az etnikai feszültség, sőt egy 1999-es közvélemény-kutatás szerint a válaszolók 63%-ának pozitív véleménye van Magyarországról. Az emberek ugyanis már nem csak a hivatalos információkat ismerik, hanem rengeteg csatornán keresztül tájékozódnak, a műholdas televízióktól az utazáson át az internetig. Ráadásul rengeteg román dolgozik Magyarországon hivatalosan vagy illegálisan, a nyugati megyék gazdaságára pedig jó hatással van Magyarország közelsége.

Románia a NATO-ba, illetve az EU-ba történő hivatalos jelentkezésekor vállalta az állami intézményrendszer és a jog átalakítását a két nemzetközi szervezet követelményeinek megfelelően. A látszólagos demokráciát valódivá kell alakítani, s ez Románia esetén különösen nehéz folyamat. Itt volt a legerősebb a totális kommunista diktatúra a régió belül, ami azzal jár, hogy az államapparátusban nagyon erős a kommunista kormányzás gyakorlata, és nem biztos, hogy ezzel végig lehet vinni a nyugati integrációra való felkészülést. A nyugati országoknak pontosan abban kellene segíteniük Romániát, hogy átszervezhesse intézményrendszerét.

Az ország felkészülése a NATO-tagságra az adófizetőktől rengeteget von el, ezt főleg a gazdasági fejlődés, az oktatás és az egészségügy szenvedni meg. Ezért nem túlzott a félelem, hogy amikorra teljesítik a belépés feltételeit, addigra az emberek annyira kiábrándulnak a gazdasági problémák miatt, hogy már a valódi demokratikus értékeket sem méltányolják, vagy éppen elutasítják. Félő tehát, hogy a nacionalizmus visszanyeri erőit.

A NATO Szerbia ellen 1999. március 24-én elkezdett légi háborúja Romániát frontvonalis országgá tette a Balkánon. A román parlament április 22-én jóváhagyta, hogy az Atlanti Szövetség korlátozás nélkül használja légtérét, mégpedig úgy, hogy négy nappal korábban elutasított egy orosz igényt, amely humanitárius okból kérte a légtérhasználatot. Amikor tehát dönteni kellett a Szerbiával hagyományosan jó kapcsolat és a nyugati elkötelezettség között, a román kormány gyorsan észrevette, hogy csak a NATO melletti szolidaritás jöhet szóba. Victor Babiuc védelmi miniszter ezt úgy fogalmazta meg, hogy "Ma Románia és Szerbia érdekei különbözőek.... Csak egy megoldás és egy válasz lehetséges: kiállni a NATO mellett."

A 71 napos háború alatt nyilvánvalóvá vált, hogy mind a NATO, mind pedig az EU számára fontos a Balkán békéje és stabilitása, és ennek érdekében hajlandó időt, energiát és anyagiakat is áldozni a rendezésre. Miloević példája azt is bizonyította, hogy a nacionalizmus útja már nem járható, mert drasztikus ellenlépést, enyhébb esetben pedig a segítség elmaradását válthatja ki. A román gondolkodásmódnak ezt figyelembe véve meg kell változnia, el kell fogadnia a nacionalizmus helyett a demokratikus elveket. Nehéz folyamat, de véghezvihető.

Fordította: Biczó Krisztina

[Vissza](#)

Stratégiák a horvátországi szerbkérdés rendezésére

Eicher, Joachim: *Siedlungs- und Zukunftsszenarien Kroatiens in Bezug auf die Minderheitenfrage.* = *Österreichische Osthefte*, 41. Jg. 1999. 3/4. H. 383-40. p.

A szerző 1998-ban publikált müncheni disszertációjának kivonatában elvi-politológiai elemzést szándékozik adni ("Konfliktusrendezési stratégiák többnemzetiségű társadalmakban - a horvátországi modell") az akkor még meglehetősen képlékeny horvátországi helyzet lehetséges jövőjéről. A bevezetésben hangsúlyozza: csakis gyakorlati jellegű, azaz pl. kellőképpen költségkímélő lehetőségeket vesz számításba. A disszertációban hangsúlyozottan a *szerbkérdésről* van szó, emögött az olasz vagy a magyar kisebbségi vonatkozások épp csak felsejlenek. A diszpozíciók sorában első helyen említik a toleranciában nem bővelkedő politikai kultúrát, a "nemzeti" heroizmus (dravotvornost) jegyében megélt háborús pszichózis továbbélését, a megöröklött szerbellenességet. Éppen ezért a szerző felvetései a legutóbbi parlamenti választások eredménye, a horvát nacionalista reform-egységpárt visszaszorulása nyomán némely tekintetben talán revízióra szorulnának, helyette ezt azonban nem végezhetjük el.

Eicher megítélése szerint a téma kulcskérdése: a *krajinai és szlavóniai szerb menekültek* visszatérésének lehetősége. A 2-3 év előtti viszonyok tükrében azonban pontosan egy ilyen irányú intézkedés realitása a lehető legcsekélyebb. És nem pusztán csak az általános és éles szerbellenes hangulat miatt. Ez előbb vagy utóbb nyilván valamelyest oldható volna, különösen, ha teret kapna a háborús eseményekkel kapcsolatos tényfeltárás és az önkritika készsége, ami módosíthatná az egyoldalú, fekete-fehér beállítást. (Reményt keltő ebben az irányban Vlado Gotovac ellenzéki liberális állásfoglalása.) A szerb menekültek visszatelepítése azonban nem utolsósorban a helyüket elfoglaló *boszniai horvátok* hazatérésének függvénye. Egy ilyen irányú kezdeményezés pedig a legkevésbé sem elvárható a kormányzó nacionalistáktól, akiknek köreiből a "boszniai lobby" igen erősen megvetette a lábát.

Az elemző számára mindezek ismeretében nem marad más út, mint hogy különböző alternatívákat vegyen tekintetbe: visszatérnek-e a szerbek - nagyobb tömegekben, vagy nem; eredeti lakóhelyükre telepíthetők vissza, avagy az ország területén bárhova, elszórtan? Ennélfogva négy módozatban vázolja a békéltetési stratégia elméleti lehetőségeit:

1. 8% alatti szerb kisebbségi arány - a települtség koncentrációja mellett;
2. 8% alatti arány - szórt települtséggel;
3. 8% feletti arány - koncentráltan;
4. 8% feletti arány - szórtan.

A figyelembe vett 8%-os küszöb tulajdonképpen a horvát-szerb harci cselekmények kapcsán felfüggesztett nemzetiségi törvénybe is bevezetett, értelemszerűen alkalmazható érték.

Eicher végül is azt gondolja végig (néhány elméleti szakíró, mint S. Oeter, K. Renner, Th. Hanf jogi-politológiai teóriái nyomán), hogy a horvátországi szerbek intézményes védettsége milyen formákban volna lehetséges (a körülmények megannyi hátráltató és ellentmondó eleme mellett is) a létszámarány és a területi elhelyezkedés fenti módozatainak megfelelően. Úgy látja, a *személyi (kulturális) autonómia* (intézményi központosítás, létszámarányos képviselő, ombudsman stb.) elvben megfelelő megoldást jelenthetne bármelyik variáció esetében. Az ehhez szükséges reprezentatív intézményrendszer kiépítése azonban aránytalanul nagy költségráfordítást igényel, s ez a stagnáló horvát államháztartás részéről eleve nem vállalható fel. Vagyis lényegében az 1. és 3. regionális modellben lehet reálisan gondolkodni, ahol a *területi autonómia*, ill. a *föderalista formációk* lehetősége kerül előtérbe.

A területi autonómiát illetőleg hasznosítani lehetne a nem távol eső Dél-Tirol autonómia-tapasztalatait. A gazdasági tényező azonban, mégpedig különösen az adott régióban, komoly korlátozó faktor. A szóba jövő övezetek történetileg is, de mindenképp a háborús válság nyomán, épp a legkritikusabb helyzetű területeket adják, és semmilyen külső segítséggel nem lehet számolni a szomszédságból, mint Tirol esetében. (Ilyen szempontból talán az olaszok járhatnának jól - olaszországi besegítéssel.) Ennek ellenére, kellő differenciálással, Horvátország számára követendő lehetne a területi (mégpedig inkább nagyobb számú, de kisebb területekre kialakított) autonómiák kialakítása, annál inkább, mivel a meglévő, csak felfüggesztett nemzetiségi törvény ennek számos elemét már tartalmazza. Mégis, ez elsősorban a nagyobb számban visszatérő krajinai-szlavóniai szerbek szempontjából jelentene valóban releváns megoldást, míg a kisebb koncentrációban élő kisebbség számára nem biztosítana eléggé erős státust. Ez utóbbi esetre való tekintettel ajánlható a föderalista formák közül az *aszimmetrikus föderalizmus* (ld. spanyolországi minta), amely elvében egy adott régió etnikai és történeti sajátosságait egyedi és szinkron módon képes kezelni.

Fordította: Komáromi Sándor

[Vissza](#)

A csoporttudat változatai Lengyelországban

Magdziak-Miszewska, A.: "My" i "oni" w polskim życiu publicznym.= *Więź*, 43. rok. 2000. 4. no. 13-16. p.
 piewak, P.: "My" i "oni" w społeczeństwie polskim.= *Uott*, 17-24. p.

Az itt referált két szerző lényegében ugyanazon a véleményen van a "mi" és az "ők" viszony lengyelországi értelmezését illetően. A fő különbség közöttük mindössze annyi, hogy piewaknál e dichotóm jelenség elvi-elméleti körülírása is szerepel.

A kérdésre, hogy min alapul a "mi" és az "ők" viszonya, piewak kifejti, hogy megjelenése és érvényesülése mindenekelőtt igen határozottan elkülönülő csoportokat és nagyon erős emocionális, intellektuális és lelki azonosságtudatot feltételez. A fogalom tartalma egyébként az ellenségeskedés és a rivalizálás fogalmához áll közel. Ebből kifolyólag olyan szituációkat teremt, amelyekben gyakorlatilag nincs helye a vitának, kompromisszumnak, együttműködésnek, bármiféle szövetkezésnek. A "mi" nem létezhet az "ők" negligálni, kirekeszteni-kiszorítani akarása nélkül: az antiszemitának zsidókra, az antikommunistának kommunistákra van szüksége. Azaz minden antiideológia meghatározott ellenségképnek köszönheti a létét. A "mi" aztán előbb-utóbb "mi a jók, a nemesek", az "ők" pedig a "rosszak, bűnösök" értelmezésre is szert tesz.

A "mi és ők" fogalompárján kívül van még egy másik páros is, a "mi és a mások". Ezeket a "másokat" lehet szeretni vagy nem szeretni, ki lehet őket gúnyolni, de kooperálni is lehet velük. Az ő idegenségük tolerálható és elviselhető. A "mi és mások" viszonya a demokratikus kultúra jellemzője, az együttélésé, melynek nincs szüksége ádáz küzdelmekre, keresztes hadjáratokra.

Magdziak-Miszewska időbeli egymásutánjukban mutatja be a "mi és ők" lengyel változatait, a sort a kommunizmus bukása előtti helyzeten kezdve, illetve azt a jelenség modern origójának tartva.

Akkoriban - mondja, az "ők" a pártot, az államigazgatást és az erőszakszervezeteket, illetve tagságukat jelentette. Ezt a csoportot a társadalom meghatározó többségéből, azaz a "mi"-ből való kivonással lehetett számszerűsíteni ("törpe minoritásként"). A differenciálatlanul érzékelt és átélt "mi" a beletartozókban, mondhatni, kellemes komfortérzést alakított ki: általa ki-ki jónak és az emberi-nemzeti igazság letéteményesének érezhette magát.

A rezsim bukását követően a "mi" meg volt győződve arról, hogy uralkodó helyzetbe kerül, az "ők" pedig bűnhődni fog. Csalódnia kellett. Már a Szolidaritáson belül is több "mi és ők" változat keletkezett, a nagypolitikában pedig a volt "ők" sebtében beintegrálódtak az új establishmentbe. Az e kérdés körüli szópárbajok csak ideig-óráig homályosíthatták el a lakosság tisztánlátását.

A társadalom java kénytelen volt ráébredni, hogy a nem kis részben "régi-új" politikai elit csupán saját hatalmát tartja fontosnak, és saját érdekeit körömszakadtáig képviselve minél előbb meg akar gazdagodni. Ennek következtében a politikai elit egésze, az éppen hatalmon lévő koalíció és az ellenzék igen hamar lett "ők", a "mi" pedig mindenki, aki nem volt tagja - rokona-ismerőse - ennek a korrump elitnek, amelytől a lakosság mind nagyobb tömegei fordultak el. (Ez a negligálás az alacsony választási részvételekben lépten-nyomon megmutatkozik.)

Végül: egyeseknek "bejött" a rendszerváltás, és sikerült "megtollasodniuk", a túlnyomó többség viszont hoppon maradt, és egyre szegényebb lesz. Az állam, a politika nem törődik velük, bár újabban egyes pártok felismerték, hogy ez a tömeg adja ki azt a "harmadik erőt" (a "mi" csoportot), amely akár el is döntheti a választásokat.

piewak megfigyelte, hogy 1993 óta a politikai töltetű verbális "mi és ők"-viták fokozatosan vesztettek erejükből és szenvedélyességükből. Ez szerinte azzal függ össze, hogy a korábban politikailag igen aktív egyház kivonult a közéleti küzdőtérről, megszüntette az egyes pártok nyílt támogatását.

Jelenleg a "mi és ők" éles retorikájával főként a szélsőbal és a szélsőjobb él. Mindkét fél rendelkezik az ehhez szükséges fórumokkal és orgánumokkal. Fogalomrendszerük annyiban közös, hogy múltba néző, múltdicsérő. Az egyik a szocialista múltat tartja etalonnak, a másik a még azelőttit.

A szélsőjobb közbeszédében a régi típusú hazafiasság és a régi típusú vallásosság gyakran keveredik egymással. Különösen a "Radio Maryá"-ra jellemző ez, amelyet az ország lakosságának 5-6%-a hallgat, főként az idős korosztály. Itt az "ők" általában zsidókat jelent.

Az elmondottak ellenére mind a szélsőbal, mind a szélsőjobb marginalizálódik, mert a szavazó polgár rendre "középre húz" Egyes pártok ezt a közepet próbálják bővíteni azáltal, hogy a már jelzett "harmadik erő" körében fejtenek ki ígéretekkkel teli propagandát.

Noha mindkét szerző kedvezőtlen képet fest az "ők és mi" jelenségről, mégis mindkettő bizik-reménykedik a civil szférában. Például a civil szervezetek munkája az árvíz idején eredményesebb volt, mint a hivatásos védelmi szervezeteké. Mindazonáltal a "mi" és "ők" konfrontációit felváltó, a "mi" és a "ti" együttműködését megvalósító demokráciára még várni kell Lengyelországban. Addig marad a "mi" visszaszorulása a magánéletbe és a kis közösségek életébe.

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

Holokauszt és etnikai tisztogatás

Deák István: Holokauszt und ethnische Säuberung. = Europäische Rundschau 1999. 4. no. 81-94. p.

Kétfajta történeti tragédia játszódott le az elmúlt fél évszázadban a modern Európában: a zsidók holokausztja és az etnikai tisztogatások sora. A holokauszt ugyan egyedülálló történés volt, mégis egy történelmi folyamathoz kapcsolható, amelynek során a legtöbb európai országban fokozatos "elimináció" ment végbe etnikai, vallási és egyéb kisebbségekkel szemben. A két jelenség tehát ilyen módon összefügg egymással. De mit is jelent a két esemény?

A holokauszt kifejezést zsidó tudósok használták először, és a német náciknak azt a kísérletét jelölték a szóval, hogy az európai zsidóságot teljes egészében kiirtsák. Mára a fogalmat általánosabb értelemben használjuk (mind a tudományos, mind a hétköznapi megnyilatkozásokban): a zsidóság genocídiumát, az ún. "végső megoldást" jelenti. A héber nyelvben ugyanezt a fogalmat a "shoa" szó hordozza, mindkét kifejezés "az úrnak bemutatott égő tűzáldozat" megnevezése. Az eredeti, mélyen vallásos jelentés természetesen nem tartalmazza a holokauszt mai lényegét: a zsidók nem önkéntes, erőszakos és tömeges fölaldozását. Szó sem volt tehát a II. világháború idején az Úr nagyobb dicsőségére meghozott, önkéntes tűzhalálról, sőt a holokauszt semmiféle szentségi tartalmú jelentéséről sem.

Az etnikai tisztogatás fogalma is régtől fogva létezik, mégis új értelmet nyert a legújabb kori szerb politikusok szóhasználatában, a boszniai mohamedánok deportálásának és meggyilkolásának a tényét értették rajta. (Használták továbbá az elűzés, a néptranszfer, a kényszerű kivándoroltatás szófordulatokat is, de cinizmusában egyik sem ér fel az etnikai tisztogatáshoz.)

Holokauszt és etnikai tisztogatás - egy kör átmérőjének két végén elhelyezkedő két fogalom. A holokauszt rokonszenvezik az áldozattal, az etnikai tisztogatás pedig a végrehajtás módját hangsúlyozza. Az utóbbi "eufemisztikus ekvivalens" a végső megoldás lenne, amely kifejezést a nácik használták előszeretettel, nagyrészt a közvélemény megtévesztésére.

A két fogalom szemantikai különbsége arra is rávilágít, hogy az emberek ugyan tisztában voltak vele: a holokauszt esetében zsidók meggyilkolásáról van szó, az etnikai tisztogatás fogalmába mégsem értették bele a legrosszabbat. Végül is nincs nép a világon, amely valahol-valamikor ne hajtott volna végre valamilyen mértékű etnikai tisztogatást (az amerikaiak az indiánokkal, az angolok az írekkel szemben, Indonéziában a kínaiakat tizedelték meg, az okcitán albigensek ellen keresztes háborút vezettek, a törökök az örményeket mészárolták le). A világ nyilvánosságának azonban tudnia kell, hogy a holokauszt az etnikai tisztogatás egy különleges esete. A holokauszt bizonyára egyedülálló eset, a nemzetiszocialista kísérlet történeti precedens, amely egy egész embercsoportot azért akart kiirtani, mert létét nemkívánatosnak ítélte. Az etnikai tisztogatás általában valamiféle kiutat kínál a "megcélzottaknak": ha megtagadják családjukat, klánjukat, törzsüket vagy nemzetiségüket. A náci hatalom nem kínálta a zsidóknak ilyesfajta kiutat.

A külsőleges hasonlóságok ellenére komoly különbségeket találunk a két jelenség között, ahogy a holokausztot a nácik, és ahogy az etnikai tisztogatást pl. a csehszlovák kormány hajtotta végre a II. világháború után. A németek az országban élő zsidókat el akarták pusztítani, Bene elnök viszont kijelentette: "Csehek és szlovákok nem akarnak a maguk hazájában németekkel és magyarokkal együtt élni". A német civil lakosságot üldözték, bebörtönözték, szétszórták és elszigetelték, lehetetlenné tették számára, hogy Németországhoz forduljon segítségért. A németek kitelepítése is "gördülékenyen" haladt, Csehszlovákiában ugyanúgy nem maradt német, mint Németországban zsidó. A csehszlovák kormányzat mégsem törekedett a kiszemelt népcsoport valamennyi tagjának a fizikai megsemmisítésére, és még kevésbé más országok lakosságának (vagy azok egy részének) a kiirtására. Nem is követelte ezt más országok kormányától. (Amint a németek viszont követelték, hogy pl. a bolgár kormány szolgálta ki a bulgáriai zsidókat! Pedig Németország nem akarta Bulgáriát bekebelezni, vagy telepésekkel ellepni, akik a zsidók helyét foglalták volna el.)

A zsidókkal szemben a nácik valamiféle politikai hitvallást követtek, az antiszemitizmusnak minden más törekvésüket alárendelték. A főellenségnek kikiáltott zsidóknak természetfölötti erőt tulajdonítottak, üldözésüket a jó és rossz közötti, titáni harcnak nevezték. Nem volt idegen ettől a szemlélettől, hogy a teljes Európában, majd folyamatosan az egész világon kiirtsanak egy kisebbséget. A zsidóság volt Németország legnagyobb és legjelentősebb nemzetisége, elkerülhetetlen volt tehát, hogy a nemzetiszocializmus mint német nacionalista mozgalom, előbb-utóbb szembekerüljön a zsidósággal, ha etnikailag, vallásilag és kulturálisan egységes államot akar létrehozni.

Az a mód, ahogyan a "nem német Európa" kezelte a maga zsidó kisebbségeit, inkább arra a szemléletre hasonlít, ahogy a náci Németország a maga nem zsidó kisebbségeit kezelte. Az európai antiszemita és náci kollaboránsok (pl. a francia Darlan, a román Antonescu) különbséget tettek asszimilált és nem asszimilált, gazdag és szegény, megkeresztelt és keresztleetlen zsidók között. Az európai politikusok egy része abban reménykedett, hogy az asszimilált zsidóknak sikerül eltüntetni zsidóságuk minden nyomát, vagy hogy ezt már korábban is eltüntették. Ezt a felfogást vallották Franciaország, Olaszország, Magyarország, Horvátország, Románia és Szlovákia vezetői, és e felfogásukban Európa sok millió lakója hozzájuk hasonlóan gondolkodott. Arra is gondoltak, hogy az ellenállási mozgalmaknak sikerül tevékenységével megakadályoznia a zsidók elhurcolását és megsemmisítését (amint ez azért szabotázscselekményekkel, vonatrobantással többször valóban sikerült is). Végül azonban a Németországgal szövetséges országok kormányai és szervezetei voltak azok, akik megakadályozták a zsidók teljes vagy tömeges

megsemmisítését. Franciaországban a Pétain-Laval-Darlan-kormány sok ezer zsidót kiszolgáltattott a németeknek, a Vichy-kormány ellenben sok zsidót megmentett, főként az asszimiláltakat és a módosabbakat.

Magyarországon Adolf Eichmann azt követelte a kormányzattól és a közigazgatástól, hogy a vidéki zsidó lakosok közül a nőket, a gyerekeket és az öregeket szállítsák Auschwitzba, viszont a németbarát és antiszemita katonai vezetés a zsidó férfilekosságot akarta alárendelni a magyar haderőnek mint munkaszolgálatosokat (18 és 48 év között). A vidéki zsidó férfilekosság nagyobb része így elkerülte Auschwitzot, míg hozzátartozóik nagy része nem. Az a körülmény is figyelemre méltó, hogy amíg Horthy kormányzó 1944 tavaszán és kora nyarán eltűrte mintegy félmillió vidéki zsidó (nő, gyermek, öreg) deportálását, addig 1944 júliusában a budapesti zsidók elhurcolását kategorikusan megtagadta. Nyilatkozatai szerint a fővárosi zsidóságot képzetesebbnek, asszimiláltabbnak és kulturáltabbnak tartotta, mint a vidékieket.

Ami a nem német európaiak szelektív antiszemitizmusát illeti, a román hatóságok magatartása ebben a kérdésben tipikusnak volt mondható. Azokban a tartományokban, amelyeket Románia 1941-ben a Szovjetuniótól el-(vagy vissza-)fogott: Besszarábiában, Transznisztriában és Észak-Bukovinában Antonescu marsall "a végső megoldás román változatát" valósította meg. Moldvában, Dél-Erdélyben és Dél-Bukovinában azonban nem voltak tömegmészárlások (ha az "eseti vérengzéseket" leszámítjuk). Az itt élő zsidókat ugyanis nem lehetett szovjet kollaboránssként felfogni. Egyébként Románia vonakodott, hogy zsidó lakosságát kiszolgáltassa Németországnak.

A bolgár kormányzat a háború idején nem volt antiszemita beállítottságú, kereken megtagadták, hogy egyetlen zsidót is átadjanak Németországnak. Amikor azonban országuk két új területtel növekedett (Görögországtól Trákiával és Jugoszláviától Macedóniával), ezeknek a területeknek a zsidóságát már nem vonakodtak Auschwitzba küldeni.

A nem zsidó kisebbségek sorsa a II. világháború idején az európai országok politikai megítélésében (beleértve a náci Németországot is) igen hasonló volt. Arra törekedtek, hogy a kisebbségi lakosok egy részét (a nem asszimiláltakat vagy a nem asszimilálhatókat) az országból eltávolítsák.

A németek a cseh Protektorátusban igyekeztek megkülönböztetni a német származású (vagy legalább "fajilag elfogadható") cseheket azoktól, akik "fajilag tisztátalanok" voltak. Az első csoportnak asszimilálnia kellett, a második csoportot deportálták vagy megölték. Az 1937-es Hossbach-memorandumban Hitler leszögezte, hogy a terület a Birodalomba fog betagozódni, de előbb kétmillió nemkívánatos csehet likvidálnak.

Lengyelországnak abban a részében, amelyet 1939-ben csatoltak a Birodalomhoz, a lakosságot öt kategóriába osztották, úm.: a német birodalmi állampolgárok, a népi németek, a fajilag használható lengyelek, a lengyelek értéktelen része és a zsidók. A két utóbbi csoportot megsemmisítésre ítélték, vagy az ún. Kormányzáságha telepítették át (Krakkó és Varsó környékére).

Bosznia-Hercegovinában és Horvátországban a horvát fasiszta hatóságok különbséget tettek használható és használhatatlan ortodox szerbek között. A kritériumok azonosak voltak a német szempontokkal és azokkal, amelyeket korábban a szerbek is bevezettek Boszniában. Az egyik felfogás szerint a megítélendő személy szüleinek már az uralkodó nemzethez kellett tartoznia, a másik megelégedett az ősök idetartozásával. (Ők az idők folyamán kényszer hatására kerültek át az ellenséghez.)

Az európai hagyományban már korán kialakultak a különböző felfogások a nemzetiségekről. Az első a "szupranacionalista" tézis, amely szerint egy országban minden nemzetiség az uralkodóhoz alattvalója, a társadalom tehát nem etnikai alapon, hanem hierarchikusan tagozódik (mint a Habsburg Monarchiában), vagy vallási alapon (mint az Oszmán Birodalomban). Modernebb változatában az ideológiai egység lép az etnikai sokféleség helyébe (mint Brazíliában vagy az Egyesült Államokban). A második tétel a nemzetiségek asszimilációját hirdeti, a folyamatos beolvadást a domináns nemzetcsoportba, amelynek történelemformáló tapasztalata és államalapító képessége van. Végül a harmadik nézet az "exkluzív rasszista és sovinszta" szemlélet, amely a kisebbségeknek csak egyes, "használható" részeit hajlandó megtűrni.

A szupranacionalista szemlélet az említett két európai nagyhatalom bukásával elveszítette történelmi-társadalmi talaját, viszont új változatban továbbélt egy ideig Lengyelországban (Piast-Program, "Lengyelt a lengyelnek" jelszó). Ebben a lengyel-litván-ukrán-zsidó "Commonwealth"-ben a lengyelek lettek a domináns nemzet. A szavakban demokratikusnak mondott, soknemzetiségű Csehszlovákiában is politikai primátust élvezett az ún. "csehszlovák államnép". A Szovjetunióban Sztálin modern alkotmányt készített az etnikumaiban és kultúrájában sokszínű országnak, amelyet aztán a szlávok vezette kommunista párt semmibe vett. Végül Tito marsall föderalista Jugoszláviája valósította meg talán legmaradéktalanabban és legmodernebb formában "az imperiális multietnicitást".

Az asszimiláció elvét a francia forradalom popularizálta, majd a tétel a XIX. században élte virágkorát. Igaz, hogy a kisebbségek betagozódása nem ment mindig erőszak nélkül. Hasonló folyamat ment végbe az I. világháború előtti Franciaországban, a két világháború közötti Magyarországon (sic!) és Lengyelországban vagy a mai Görögországban.

De vajon a XIX. század, az asszimiláló nacionalizmus virágkora előtt ismeretlen volt az etnikai és vallási tisztogatás? Milyen messzire nyúlik vissza, és mennyire terjedt el a történelemben? Anélkül, hogy az antik időkben kezdenénk vizsgálódásunkat, érdemes emlékeztetni a zsidók kiűzéséről Nyugat-Európából és a mörök kiszorításáról az Ibériai-félszigetről, a XII-XV. században. Vagy gondoljunk a hugenották kiűzésére Franciaországból, a XVII. században. A valódi, türelmetlen nacionalizmust azonban a jakobinusok uralma vezette be a nemzeti egységről szóló felfogással, amely bizalmatlanságot hirdetett mindazokkal szemben, akik más nyelvet

használtak, mint a többségi lakosság. Az etnikai kisebbségek az asszimiláció és az üldözés között választhattak. Napóleon Franciaországa volt az első ország, amely a zsidók emancipációját bevezette, de úgy, hogy cserébe fel kellett adják őseik törvényeit és szokásait.

Nyugat-Európában a XIX. században a nacionalizmus ugyan többféle konfliktushoz vezetett, viszont hatalmas és virágzó nemzetállamokat hozott létre, Kelet-Európa számára is ezek az országok voltak a példaképek, de az eredmények lényegesen gyengébbek lettek. A létrejövő államok csak állították magukról, hogy etnikailag egységesek. Az érintett nemzetiségek viszont nem mindig üdvözölték örömmel az asszimilációt.

A XIX. század végén megjelent a liberalizmus, amely szembefordult a szociáldarwinizmussal és a rasszizmussal. A növekvő nacionalista intolerancia embercsoportok kényszerű exodusához vezetett Kelet-Európából. Míg a XIX. század első felében a képzett felsőrétegekből származók vándoroltak Lengyelországból, Magyar-, Német- és Oroszországból Nyugat-Európába, addig a század második felében egyre több szegény ember árasztotta el a nyugatot, félve a növekvő idegengyűlölettől. 1880 és 1914 között 2,5 millió zsidó vándorolt nyugat felé Kelet-Európából, főként a cári Oroszországból. A paraszti és a zsidó tömegek fiataljai elsősorban a katonai szolgálatot akarták elkerülni. Tekinthejtük-e a dezertálást politikai menekülésnek? Zsidók, lengyelek, baltiak részéről az orosz hadseregben feltétlenül, a kényszertoborzás valójában az etnikai tisztogatás egyik fajtája volt. Ilyen menekültáradatra azonban a nyugati országok nem voltak felkészülve, 1849 után a lengyel és magyar szabadságharcosokat még tárt karokkal fogadták, de 1900-ban már Angliából visszatoloncoltak 50 ezer zsidót Oroszországba.

Fordította: Lukáts János

[Vissza](#)

Nemzeti kisebbségek és az európai nemzetállami rendszer

Jackson Preece, J.: National Minorities and the European Nation-states System. Oxford, 1998. 198 p.

A London School of Economics and Political Science munkatársa ebben a munkájában arra vállalkozott, hogy áttekintse az európai nemzeti kisebbségek kialakulásának és a velük kapcsolatos politikai állásfoglalásoknak, rendelkezéseknek a történetét azzal a céllal, hogy megérthessük jelenlétüket és problematikus szerepüket mind a 20. század, mind a jövő történelmében. A szerző a nemzetközi kapcsolatok "angol iskolája" által kijelölt utat követi, mely a nemzetközi társadalmat - amelynek szempontjából a nemzeti kisebbségek és a nemzetállamok viszonyát vizsgálja - úgy határozza meg, mint államok olyan csoportját, melyek egymáshoz való kapcsolatát szabályrendszer rögzíti, bizonyos közös érdekeket és értékeket vallanak, és közös intézményeik vannak. Ez a tanulmány a nemzetközi szervezetek által kialakított új normákkal és szabályokkal foglalkozik, melyek az államok nemzeti kisebbségekkel szemben tanúsított magatartását szabályozzák, és megpróbálja ezek kialakulását történelmi perspektívába helyezni.

A szerző először megmagyarázza, hogy miért a "nemzeti kisebbség" meghatározást használja. Az ENSZ kisebbségekről szóló 1950-es alapdefiníciója olyan általános, hogy az már szinte értelmetlen (az állam domináns csoportjától különböző, jellegzetes - főleg nemzeti vagy hasonló - közösség), hiszen a központi kérdéssel, a közösség természetével nem foglalkozik. A nemzeti kisebbségek meghatározásai a kisebbségeken belül megkülönböztetnek "kényszerű kisebbségeket" és "választott kisebbségeket", ami azért is fontos, mert a két csoportnak alapvetően más érdekvédelmi intézkedésekre van szüksége. Míg az első csoport olyan polgári államot feltételez, mely képes különféle etnokulturális csoportokat egy közös politikai identitás jegyében összegyűjteni, a második olyan etnokulturális csoportot feltételez, mely önmagát s feltehetőleg az államot is, amelyben létezik, kizárólagos etnikai nemzeti szempontok alapján határozza meg. A szerző végül a következő *kisebbség* meghatározást alkalmazza könyvében: olyan csoport, mely számszerűleg kisebb az állam lakosságának többi részénél, nem foglal el domináns pozíciót, jól körülhatárolt és történelmileg megalapozott annak az államnak a területén; egy csoport, amelynek tagjai - az állam nemzetisége révén - olyan etnikai, vallási, nyelvi vagy kulturális jellemzőkkel bírnak, melyek a lakosság többi részétől megkülönböztetik őket, és - mégha implicite is - bizonyos összetartozást mutatnak, mely kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk és/vagy nyelvük megőrzésére irányul. Ez a meghatározás az eredetihez hasonlóan kizárja a kategóriából a menekülteket, bevándorlókat, vendégmunkásokat, mivel nekik nem lehet törvényes igényük a politikai függetlenségre. A szerző azért használja a "nemzeti kisebbség" meghatározást, mert a kisebbség, nemzet és nacionalizmus közti bensőséges viszony még a felületes vizsgálódó számára is nyilvánvaló. A kisebbségek tehát etno-nemzetek, melyek nem tudták biztosítani az etnikai nacionalizmus végső célját - a függetlenséget saját nemzetállamukban -, és ebből következően egy másik nemzet államának politikai határain belül léteznek. Röviden tehát a kisebbségek problémája csak a nemzetállami rendszer összefüggéseiben merül fel, és tulajdonképpen a benne lévő rendellenességek és ellentmondások egyenes következménye.

A könyv a nemzeti kisebbségek nemzetközi helyzetét vizsgálja az európai nemzetállami rendszerben, különös tekintettel az 1919 és 1995 közötti időszakra. A téma aktualitását az adja, hogy 1989 és 1991 között a korábbi szovjet blokkban a régió nemzeti többségei és kisebbségei részéről ellentétes irányú nacionalista mozgalmak kiáramlása kísérette, s ismét terítékre kerültek a nemzeti kisebbségek problémái. Ezek a kérdések nem új keletűek Európában, bár a földrész hidegháborús megosztottsága - mely a politikai térképet egy időre "befagyasztotta" - talán elhomályosította, és így egy időre irrelevánssá tette a nemzeti önrendelkezés kérdését és a vele járó nemzeti kisebbségi jogokat. A szerző rámutat arra, mennyire különbözőképpen értelmezték a történelem folyamán a "nemzet" fogalmát Nyugat- és Kelet-Közép-Európában. Míg Nyugat-Európában a nemzetállam alapja az állampolgárság volt, Közép- és Kelet-Európa államai állítólag az etnikai öntudaton alapultak. Gyakran feltételezték, hogy ez a különbség volt a felelős a Nyugat politikai stabilitásáért, szemben Közép- és Kelet-Európa ingatagságával és békétlenségével. De épp ezért kétértelmű a nemzeti önrendelkezés kérdése is: vajon ez az etnikai nemzetek vagy a polgári nemzetek joga?

A kisebbségi jogok legkorábbi politikai megfogalmazásukban a földesúr által szakadár vallási gyülekezetek számára biztosított szabad vallásgyakorlást engedélyező jogok voltak, más főuraktól zsákmányolt földterületeken. E jogok rögzítése első ízben az 1644-es vesztfáliai kongresszuson történt meg. Az 1878-as berlini kongresszusra a kisebbségi jogok régi, vallási megfogalmazását teljesen felváltotta a nemzeti alapú kisebbségek jogi szabályozása, melyen a szerző az állampolgári és politikai jogok adományozását, a vallásszabadság biztosítását és a közügyekben a hátrányos megkülönböztetés eltörlését érti.

Az első és a második világháború között Közép- és Kelet-Európa új és megnövelt államaiban a nemzeti kisebbségek kormányzati védelmének bizonyos minimális szintjét megkövetelve, a Népszövetség kisebbségi politikáját az jellemezte, hogy a megállapodások kötelezte államok függetlenségét támogatassa, és megőrizze azt az elégedetlen és hűtlen nemzeti kisebbségek lehetséges felforgató tevékenységével szemben.

Az 1945 és 1989 közti időszakban a nemzeti kisebbségek kérdéseit a nemzetközi szervezetek általában figyelmen kívül hagyták Európában is, máshol is. Az államok érthetően attól féltek, hogy a nemzeti kisebbségi jogok elismerése, az elégedetlen etnikai csoportok elszakadásának a bátorításával a belföldi egységet és stabilitást is veszélyeztetheti. Ehelyett az általános nemzetközi gyakorlat azt az elképzelést követte, mely szerint az egyéni emberi jogok biztosítása - különösen a diszkriminációt illetően - megfelelően védi mindazokat a jogokat, melyekre egy nemzeti kisebbség tagjai jogosultak. A hidegháború időszaka alatt azok az államok, melyek területén nemzeti kisebbségek éltek, nagyjából belátásuknak megfelelően rendelkezhetek felettük, mivel sem az ENSZ, sem az

Európa Tanács, de még az Európai Biztonsági és Együttműködési Konferencia sem szentelt túl sok figyelmet a nemzeti kisebbségek problémáinak.

A '90-es évek eleji Európában kialakuló kisebbségi jogok politikája két szempontból hozott újat a korábbiakhoz képest:

1. a kisebbségi kérdések kikerültek az egyes államok kizárólagos hatásköréből, s a nemzetközi társadalom újra, törvényesen is foglalkozhatott velük;
2. 1989 után a kisebbségi jogok már nem voltak a hatalmi rendszer egyensúlyának alkotóelemei, amelyben Nyugat-Európa nagyhatalmai olyan feltételeket kényszerítettek a kisebb és gyengébb közép- és kelet-európai államokra, amelyeket azok nem kívántak vállalni.

A nemzeti kisebbségi jogok érvényesítésében az Európai Biztonsági és Együttműködési Bizottság és az Európa Tanács járt élen azzal a céllal, hogy Közép- és Kelet-Európa államaiban elősegítsék a demokratizálódást, valamint az emberi és nemzeti kisebbségi jogok tiszteletét azáltal, hogy a nemzeti kisebbségi/többségi konfliktusokat mind időszaki tanácsadással, mind pedig külső közvetítéssel a lehető legkorábbi szakaszban segítsenek megoldani, mielőtt valódi veszélyt kezdenének jelenteni a nemzetközi társadalomra. A külső szereplők azonban nem tudják a nemzeti kisebbségek és a többség konfliktusait megoldani - csak az érintett feleket ösztönözhetik arra, hogy így cselekedjenek. Így a kisebbségvédelem sikerét vagy kudarcát érintő végső felelősség a belpolitikát, s nem a nemzetközi politikát terheli.

A nemzetállamok felemelkedése két fontos következménnyel járt a nemzetközi társadalom számára: először azzal, hogy az önrendelkezés elve mint a nemzetközi béke és biztonság egyik szükséges feltétele elterjedt, és végül beépült a nemzetközi jogba. Másodszor, mert az emberek, s nem az uralkodók vagy államfők váltak az államon belüli politikai autoritás alanyává, s az emberi jogok tiszteletben tartása mint alaptörvény sok ENSZ-szövegbe és más nemzetközi szervezetek dokumentumaiba is bekerült. A nemzeti kisebbségek kérdésében a nemzetközi társadalom számára évszázadok óta a terület bír a legnagyobb jelentőséggel. A modern független államot egy adott terület és az ott élő emberek feletti legitim politikai irányítás szempontjából határozták meg. A nemzeti kisebbségi csoportok helyzete különösen vitatott, mert vannak a mai független államokkal közös, politikailag jelentős jellemvonásaik: így a nemzeti lét és az egyes területekhez kapcsolódó történelmi kötelek. A kisebbség azonban politikailag kívülálló, akinek identitása nem felel meg az állam törvénykezésében meghatározott politikai kritériumának. Bár a nemzeti kisebbségek függetlensége elméletileg törvényes is lehet, ez a gyakorlatban nehezen elérhető az ehhez szükséges területi újrafelosztásban rejlő nehézségek miatt. Ezért az ilyen irányú politikai törekvések nemzetközi konfliktusok komoly forrásai is lehetnek.

Jackson Preece azon nemzetközi testületek okirati bizonyítékait tanulmányozta, melyek az európai államrendszerben a rendhagyó kisebbségi közösségek problémáját próbálták kezelni. A különböző szerződések, a nemzetközi jog és diplomácia egyes elemeit áttekintve a könyv a továbbiakban a következő kérdésekkel foglalkozik:

1. A nemzeti kisebbségek szerepe és a helyzetüket - mely inkább a bel-, mint a nemzetközi politika tárgyának tűnik - illető szempontok miatt visszatérő elemei az európai szerződéseknek, konferenciáknak és szervezeteknek 1919 óta?
2. Hogyan és miért változott az idők folyamán a nemzeti kisebbségi jogok szabályokba foglalása?
3. Ezek a változások mit sugallnak Európa nemzetállam-rendszerének elméletéről és gyakorlatáról?

A szövegeket két szempontból vizsgálja a szerző:

1. Gyakorlati szempontok alapján, olyan kérdésekre keresve választ, mint pl.: Hogyan működött a Népszövetség kisebbségi politikája, és miért vallott kudarcot? 1990 és 1995 között Közép- és Kelet-Európában milyen politikai fejlemények hatására kerültek a nemzeti kisebbségi kérdések ismét a nemzetközi figyelem középpontjába?
2. Elméleti szempontok alapján, pl.: A bemutatott nemzeti kisebbségi jogoknak, illetve a végrehajtási mechanizmusoknak mi volt a lényege, és mik voltak a jellemzőik? Kik küzdöttek a nemzeti kisebbségi jogokért - egyének vagy csoportok? Vajon összeegyeztethető-e ezek a jogok azokkal, melyek a nemzetközi társadalom velejárái - egyenlő függetlenség, nemzeti önrendelkezés, be nem avatkozás, a határok sérthetlensége stb.?

A szerző megállapítása szerint a nemzeti önrendelkezés területi korlátja a nemzeti kisebbségek egyik legfontosabb problémája, mivel gyakorlatilag lehetetlen, hogy minden törvényesnek vélt nemzet teljes politikai irányítást érjen el egy adott terület felett. Ez többek között azért lehetetlen, mert ma már minden lakható terület a Földön egy független állam törvénykezése alatt áll, s az is valószínűtlen, hogy bármilyen területi újrafelosztás etnikailag homogén nemzetállamok csoportját eredményezné. Alapvető feszültség van az állam garantálta jogok és a kisebbségek igényei között, így a fennálló nemzetközi rend(szer) nem támogatja a nemzeti kisebbségek függetlenségi törekvéseit. A nemzetállamok meglévő rendszerét is csak akkor vizsgálták felül, amikor a nagy horderejű nemzetközi változások időszakában a korábbi területi status quo megkérdőjelezhető lett (a 20. században ilyen volt az első és a második világháborút, valamint a hidegháborút követő időszak, amikor új nemzetállamok alakultak). Többféle nemzetközi megoldás létezik a nemzeti kisebbségek problémájára attól függően, hogy az egyéni jogok vagy nemzeti öntudattal bíró közösségek szempontjából vizsgáljuk a kérdést, ám minden garancia mögött az a feltételezés húzódik, hogy a nemzeti kisebbségeknek tett különleges engedmények talán eltérítik őket attól a szándéktól, hogy megkérdőjelezzék a fennálló területi status quót.

A szerző a problémát ellentétpáriként vázolta fel: a nemzeti kisebbségek joga a nemzeti önrendelkezéshez és politikai függetlenséghez - ez áll szemben a meglévő államok területi egységhez és a fennhatóságuk alatt élő minden nép feletti politikai hatalomhoz való jogaival, valamint szemben a nemzetállamok rendszerének rendjével és stabilitásával. A nemzeti kisebbségek az élő bizonyítékai annak, hogy a mai nemzetállami rendszerben az állam függetlenségének gyakorlata nem alkalmazkodik szükségszerűen az ezt törvényesítő elvhez. Az európai nemzeti kisebbségekre irányuló nemzetközi erőfeszítések történelme két tanulsággal szolgálhat: 1. E tárgynak a nemzetközi történelme főleg alkotmány-történet: a kisebbségi jogok különböző kongresszusokon, konferenciákon és szerződésekben előforduló törvényerejű megfogalmazásai. 2. Ebből a szempontból a nemzetközi változás olyan fejlődési folyamatnak tekinthető, melyet inkább az örökbe kapott szokások folyamatos helyreigazítása jellemez, s nem néhány meggyőző szakítás a múlt hibáival. Bár a nemzetközi rend és stabilitás követelményei elsőbbséget kell, hogy élvezzenek a nemzeti kisebbségek jogaival szemben, ez nem jelenti azt, hogy a nemzetközi társadalomnak figyelmen kívül kellene hagynia a problémát. Mégis, az államok kötelessége az, hogy az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartását mind határaikon belül, mind azokon túl elősegítsék.

Fordította: Bakos László

[Vissza](#)

A jugoszláv kormány reagálása az ENSZ-főtitkár jelentésére az ENSZ Koszovói Ideiglenes Adminisztratív Bizottságról

Comments of the Government of FR Yugoslavia on the report of the UN Secretary-General on the United Nation Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK). = Yugoslav Survey, 40. vol. 1999. 4. no. 137-142. p.

A jelentés feltárja a nyilvánvaló ellentmondást a Bizottság céljai, illetve a tények között, amelyek bizonyítják, hogy a szerbek és a többi nem albán nemzetiség állandó fenyegetettségben él Koszovóban, emberi jogait folyamatosan megsértik. Ezek a tények megerősítik Jugoszlávia álláspontját, miszerint Koszovóban a biztonságos élet nehéz, és a problémákat a Koszovói Felszabadítási Hadsereg tagjai okozzák.

Különösen nyugtalanító az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1244-es számú határozatának folyamatos megsértése. Ugyanis sérül a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság szuverenitása és területi egysége, nem teremtették meg a békés és normális élet feltételeit, az erőszak nem csökkent, különösen a nem albánok ellen, törvény és rend nem létezik, nem hoztak létre saját határőrséget, illetve nincs biztonságos környezet a menekültek hazatéréséhez.

A jelentésben említett tények megcáfolják azt, hogy a Bizottság és a KFOR erői sikeresen végrehajtották volna az eléjük kitűzött feladatot. A Bizottság felállítása, a Felszabadítási Hadsereg leszerelése és a politikai pártok engedélyezése mind csak papíron elért eredmény.

A koszovói biztonsági problémák pontosan abból adódnak, hogy nem hajtották végre az 1244-es számú ENSZ-határozatot, és nem működnek a megfelelő intézmények, ezért sérthetik meg a nem albánok alapvető emberi és szabadságjogait, és követhetnek el velük szemben olyan súlyos bűncselekményeket, mint a gyilkosság, fenyegetés, lopás, erőszak. Mégis, a jelentés elmulasztotta megnevezni a helyzetért felelős személyeket és a bűncselekmények elkövetőit. Bár számtalan bizonyíték szól magában a jelentésben és számos más dokumentumban is amellet, hogy az atrocitások elkövetői albán nemzetiségűek, folytatódik a velük szembeni elnéző és jóindulatú bánásmód.

A zűrzavaros helyzet pedig egyenes következménye az elnéző és jóindulatú magatartásnak. A jelentésben erre számos tény mutat: a támadások a koszovói szerbek és más etnikai kisebbségek ellen, az etnikai alapon szerveződő szabadságmozgalmakkal szembeni korlátozások, a Pritinában maradt 300-600 szerb nemzetiségű kiűzését célzó akciók.

Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága biztonsági okból nem támogatja a koszovói szerbek visszatérését a tartományba. Ez önmagában ékes bizonyítéka a helyzet súlyosságának.

Az emberi jogokról szóló fejezet szomorú és szánalmas krónikája azoknak a bűncselekményeknek, amelyeket az albán terroristák követtek el a szerb és más, nem albán nemzetiségek ellen, illetve azok ellen a honfitársaik ellen, akik voltak olyan vakmerők, hogy a konfliktusban a rossz oldalra álltak.

Az az állítás, hogy Szerbiában számos albán foglyot csak úgy engedtek el, ha fizettek óreiknek, hazug és rosszindulatú. A Nemzetközi Vöröskereszt képviselői meglátogatták az összes rabot, megnézhatték az ítéleteket, és tájékoztatták a családokat. Ezzel a hazugsággal akarják leplezni annak felelősségét, hogy az ún. albán vezetők visszautasították, hogy együttműködjenek annak a 600 szerb és más, nem albán nemzetiségű embernek a felkutatásában, akik az ENSZ-csapatok érkezése óta tűntek el Koszovóban.

A jelentés számos problémával felületesen foglalkozik, nem keresi a gyökerét. Ilyen például a kórházak hiánya vagy az oktatás helyzete, amelyért az albán szeparatisták a felelősök.

A jelentés foglalkozik a civil közigazgatás, a humanitárius segítség, a gazdasági újjáépítés problémáival, amelyeknek okozója - a jelentés szerint - az együttműködési készség hiánya a jugoszláv kormány szervezeteiből. Valójában azonban ezek a hatóságok a Biztonsági Tanács 1244-es határozatának teljesítésén fáradoznak.

A pritinai repülőtér polgári forgalomnak való megnyitása, amely lehetővé tette különféle ipari és telekommunikációs berendezések szállítását a Koszovó területén élők regisztrációja érdekében (és ezzel a választások előkészítését a tartományban), a legjobb példája az 1244-es határozat megsértésének, mely világosan kimondja a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság szuverenitását és területi egységét.

A jelentés azonban hallgat a szuverenitás és a területi egység szükségességéről éppúgy, ahogy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság törvényeiről. Nem említi a BT-határozat végrehajtásának hiányosságait vagy azt, hogy külföldi országok képviselőket nyitottak anélkül, hogy ehhez a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság beleegyezését adta volna.

Utalva a fent említettekre, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság kéri a Biztonsági Tanácsot, hogy sürgősen tárgyalja meg a Koszovóban kialakult helyzetet, és utasítsa az Ideiglenes Adminisztratív Bizottságot és a KFOR-t az 1244-es határozat teljes egészében történő végrehajtására, hogy biztonságos környezet teremtsjön Koszovóban, és lehetővé váljon a jugoszláv hadsereg és a szerb rendőrség késlekedés nélküli visszatérése a tartományba.

Fordította: Biczó Krisztina

Nyelvtörvény Lengyelországban

Biliński, Lucjan: Ustawa o języku polskim w parlamentarnej debacie. = *Bibliotekarz*, 1999. 11. no. 3-7. p.

Ua.: *Udział bibliotek w realizacji postanowień ustawy o języku polskim.* = *Poradnik Bibliotekarza*, 2000. 1. no. 3-5. p.

Az új lengyel parlament 1999. október 7-én nyelvtörvényt fogadott el, amely 2000 márciusában már hatályba is lépett. Korábban egy 1945-ből való dekrétum szabta meg a lengyel nyelv hivatalos, illetve államnyelvként való használatát az állami és önkormányzati szervek-szervezetek körében.

Az új törvény tervezete a parlamentben makacs vitákat váltott ki: sokan voltak és szóltak ellene. Azt állították, hogy nincs szükség a nyelv alakulásának-fejlődésének hivatalos szabályozására. Az előterjesztők és a mögöttük felsorakozott pártolók viszont a nyelv vulgarizálódásának és benne az idegenszerűségek térhódításának megakadályozása érdekében kardoskodtak létrejötté mellett. Végül az utóbbiaknak sikerült akarataikat a parlamentben keresztülvinni. A vázolt procedúra nyomán kialakult törvény preambuluma így szól:

"A Lengyel Köztársaság parlamentje, miután

- meggyőződött róla, hogy a nyelv alapvető eleme a nemzeti azonosságtudatnak és a nemzeti kultúra közkinccse,
- a történelem tanúságtétele alapján arról is meggyőződött, hogy a hódítók és megszállók harca a lengyel nyelv ellen az elnemzetlenítés eszköze volt,
- elismerte a nemzeti azonosságtudat védelmének szükségességét a globalizálódás körülményei közepette,
- elismerte, hogy a lengyel kultúra hozzájárulást jelent a közös, kulturálisan sokszínű Európa felépítéséhez, illetve hogy e kultúra megőrzése és fejlődése csak a lengyel nyelv védelme révén érhető el,
- elismerte, hogy ez a védelem kötelezettsége a Lengyel Köztársaság valamennyi szervének és nyilvános intézményének, valamint az ország egész lakosságának,
- alkotta meg ezt a törvényt."
- A lengyel nyelv a törvény értelmezésében mindenekelőtt hivatalos nyelv. Használata kötelező az állam alkotmányos szerveiben,
- a területi önkormányzatok szakigazgatási szerveiben, illetve az általuk fenntartott, nyilvános feladataikat rendeltetésszerűen ellátó intézményekben,
- a területi közigazgatási szervekben,
- egyéb, meghatározott nyilvános feladatokat ellátó intézményekben.

A közélet nyelve ugyancsak a lengyel. Lengyel nyelven kell (bizonyos kivételektől eltekintve) megírni a szerződéseket, lengyel nevet kell viselniük az áruknak és szolgáltatásoknak, lengyel nyelven kell beadni a pályázatokat, lengyelül kell reklámozni és tájékoztatni, vizsgázni, diplomát és tudományos fokozatot szerezni. A felsorolt lengyel nyelvű szövegeket idegen nyelvűekkel lehet kiegészíteni.

Az idegen nevek és címek lengyel ortográfia szerinti átírásától eltekint a törvény. A tudományos és felsőoktatási intézmények működésében és az idegen nyelvű középiskolákban természetesen nincs nyelvi korlátozás.

Ami pedig a lengyel nyelv védelmét illeti, a törvény az alábbi tennivalókat sorolja fel:

- törődni kell a nyelv szabályos használatával, illetve nyelvművelő fórumokat kell létrehozni,
- meg kell gátolni a vulgarizálódást,
- javítani kell a regionalizmusok és nyelvjárások fennmaradásának esélyeit. (A törvény e kategóriákba sorolja a kasubok, a góralok és a sziléziaiak nyelvét!)

Mind nyelvi, mind jogi vonatkozásban a nyelvtörvény bizonyos problémát vet majd még fel, hiszen a nyelvvédelmi akciókban a legkülönbözőbb intézmények - médiumok, színházak, egyesületek, társaságok, művelődési házak és könyvtárak stb. - kötelesek részt venni. Ezzel eleve számolva, a törvényhozó Lengyel Nyelvtanácsot hívott életre véleményformáló és tanácsadó funkcióval. A jövőben ez a tanács fogja meghatározni az ortográfiai és interpunkciós szabályokat is. Gyakorlatias szabály végül: amennyiben a behozott termékeken nem tüntetik fel a tartalmat lengyelül, s hiányzik róluk a lengyel használati útmutató, az importőr szabálysértést követ el, amelyet maximálisan 100 ezer zloty pénzbírsággal lehet sújtani. Az így befolyt összegeket az Alkotmánybírósági Alapba kell befizetni.

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

Újjonnan megjelent művek Erdély történetéről és a magyar-román kapcsolatok témaköréből. Az "Encyclopädia Transylvanica" könyvsorozat

Lengyel, Zsolt K.: Neuerscheinungen zur Geschichte Siebenbürgens und der rumänisch-ungarischen Beziehungen. = Südost-Forschungen, 1998. 259-275. p.

A magyar-román történeti kapcsolatok dokumentumainak közzétételében minőségi előrelépést jelentettek az 1991-1996 között *Encyclopädia Transylvanica* címen megjelent kötetek. Az ELTE Román Filológiai Tanszékének a munkatársa, Miskolczi Ambrus (1947) a vállalkozás igényességével és a téma határainak a korrekt kijelölésével (civilizáció és kultúra Erdélyben) a politikai indulatok kitörésének kívánta elejét venni. A szerző munkatársa volt az "Erdély története" című összefoglaló műnek (1986), amelyet megjelenésekor a román állami és pártvezetés "románellenes mesterkedéssel és történelemhamisítással" vádolt. Az előszóban Miskolczi egy 1787-ben Nagyszebenben keletkezett, szabadkőműves enciklopédiát említ, amelyben "magyar, szász és román testvérek" működnek együtt. Összefoglalás helyett azonban célszerűbbnek tűnt könyvsorozatot indítani. A sorozat témája ugyan Erdély, de a szerzők között - a magyarokon és a románokon kívül - számos más közép- és kelet-európai íróalkotó is szerepel. A sorozat magyar és angol nyelven jelenik meg, célja kettős: teljesen vagy részben elfelejtett törekvésekre emlékeztetni, amelyek a modernizálásra és a demokratikus átalakításra vonatkoznak, részben pedig szigorúan tudományos igénnyel közzétenni forrásműveket.

1991 óta kilenc kötet jelent meg "a Kárpátok és a Duna-térség állampolgárait inkább összekötve, mintsem szétválasztva", sajnos kötetszámozás nélkül, igényes külsővel, több nyelven és mindenkor angol nyelvű összefoglalóval, a címlapon Johannes Honterus 1552-ben nyomtatott Erdély-térképével.

A sorrendben elsőként megjelent kötet az "Egyház és forradalom. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat, 1849. Zsinati jegyzőkönyv" címet viseli, előszavát Szabad György írta. Az írás a magyarországi románok politikai követeléseinek egy részét tartalmazza (1849-ben). A szinódus egyrészt a román lakosság lojalitásáról biztosítja benne a forradalmi kormányt, másrészt pedig megfogalmazza a nemzetiség vezető csoportjainak a sajátos érdekeit. A román történetírás ezt az egyházi-politikai dokumentumot az elmúlt évtizedekben szívesebben hagyta feledésbe merülni, mintsem hivatkozott volna rá.

Gál László "Javallat" című írása 1839-ben készült, az első magyar nyelvű büntető törvénykönyv tervezete, amely a kései feudalizmus idején fogalmazza meg állam és társadalom viszonyát. A nehéz, XVIII. századi jogi örökséget hordozó, többnemzetiségű, számtalan előjoggal és szokással terhelt országban a tervezet külön figyelmet fordít a nem magyar lakosság helyzetére, a bűncselekmények elbírálásában feltűnően humanitárius megítélést javasol számukra. Külön figyelmet érdemel földesuraikkal szemben a jobbágyokat védő jogértelmezés: a halálbüntetés kiszabhatóságának korlátozása.

Először jelenik meg nyomtatásban az a kézirat- és levelezésköteg, amelyet Moses Gaster, a századforduló neves romanistája és néprajztudósa hagyott az utókorra ("Judaica et Hungarica. A zsidó, magyar és román művelődési és politikai kölcsönhatások történetéből"). A német, román és angol nyelven íródott levelek az erdélyi szombatosok történetéhez szolgálnak fontos adalékokkal, de Erdély "kultúr-morfológiai karakterét" is új vonásokkal gazdagítják. A bukaresti születésű szerzőt hazájából elűldözték, Erdélyben írta meg "a zsidók abszurd jogi helyzetét Romániában", a román nacionalizmus születését és térhódítását a dunai fejedelemségekben. A későbbi szefárd főrabbi levelezéseiben és feljegyzéseiben "a modern zsidó nemzettudat" kialakulásának a lehetőségével foglalkozik a román kultúrán belül. Gaster elképzelése az értelmiségi egyensúlyteremtés előképének tekinthető, akinek a szemléletében egységbe fonódik "a nyugati felvilágosodás és a keleti hagyományörzés". Ez a mérsékelt szemlélet kezdetben közel hozta Gastert a kibontakozó cionista mozgalomhoz, hamarosan azonban eltávolította tőle.

Eddig kevésbé vizsgált témával, a Kárpátokon kívülre szorult magyar emigráció sorsával foglalkozik a "Magyar élet a régi Bukarestben. Levelestár a XIX. század második feléből" című kötet. A magyar szabadságharcok már a XVIII. század elejétől "gondoskodtak az emigráció utánpótlásáról", 1849 után a folyamat új lendületet vett. A magyar emigráció legnagyobb részét Bukarestben, a kálvinista és a katolikus egyház körül csoportosult és szervezkedett. Kezdetben biztatóak voltak a magyar forradalmárok és a román radikálisok (liberálisok) kapcsolatai, "mindkét fél romantikus, nem ritkán türelmetlen nacionalizmust" tanúsított. A tanulmánykötet részletesen foglalkozik a korszak három jeles erdélyi magyar történészének a témát érintő levelezésével: Jancsó Benedek, Márki Sándor és Veress Endre tudományos működésével.

Páratlan értékű történeti és jogtudományi dokumentum az 1712-ben, Rákóczi fegyverletétele és franciaországi emigrációja után, Klement János Mihály tollából keletkezett vitairat, amely Erdély önállósága és a szabadságharc jogossága mellett érvelt. Az eredetileg francia nyelvű iratot magyar fordításban is a "Restitutio Transylvaniae 1712" című kiadvány tartalmazza. Az emlékirat kiváló érvelése ellenére a francia kormány nem Erdély függetlenségét támogatta, hanem sietve megkötötte az Utrechti Békét 1713-ban, amely véget vetett a magyar-erdélyi önállósági reményeknek.

Az "Encyclopädie..." sorozat azonban nemcsak kortársi dokumentumokkal igyekszik bizonyítékokat felsorakoztatni, hanem tudományos gyűjteményekkel és elemzésekkel is. Miskolczi Ambrus és Trócsányi Zsolt egy-egy tanulmányát tartalmazza "A fanariótáktól a Hohenzollernekig. Társadalmi hanyatlás és nemzeti emelkedés a román történelemben, 1711-1866" című kötet. Az egyik tanulmány a Tudor Vladimirescu felkelésétől (1821) a román fejedelemségek egyesüléséig terjedő idő nemzeti mozgalmait állítja fejlődési rendbe, a másik pedig a fanarióta, az oszmán és a Habsburg (osztrák-magyar) befolyásról értekezik. Különösen az itt felvázolt magyar-román

kölcsönhatás tarthat számot a kortársi román történetírás érdeklődésére.

"A régi román falu és öröksége" a Kárpátokon kívül eső területek hagyományos román folklórját dolgozza fel (Henri H. Stahl műve), a szociológiai indíttatású mű a szerző fiatal korában követett, ausztromarxista vonásokat hordozza. A műhöz kapcsolódó kísérőtanulmány (Rostás Zoltán: Stahl öröksége), egy a XX. századon szinte végigívelő kelet-közép-európai tudós életpálya eredményeit és zsákutcáit vázolja fel.

Elismerésre méltó Miskolczi Ambrus törekvése, amellyel az 1930-1940-es években alkotó, román és magyar történészek műveinek kíván fórumot teremteni, nem felszítani és nem eltusolni a vitákat, hanem a véleménycsere lehetőségét ismét megteremteni és folyamatossá tenni, "kulturált vitakultúrát" kialakítani a két ország történettársadalma között.

A XX. századi román tudomány egyik legismertebb személyisége Nicolae Jorga (1871-1940), "A nemzetek közötti gyűlölködés ellen" című röpiratát 1932-ben tette közzé románul, amely 1940-ben magyarul is megjelent (ebben az évben gyilkolta meg a kiváló tudóst a szélsőséges Vasgárda-szervezet). Jorga a tanulmányban a populista nacionalizmus veszélyeire figyelmeztet.

A sorozat másik vitaébresztő kötete a kétrészes "Tündérbert. Az erdélyi fejedelmi kor magyar és román szemmel" című kiadvány, amely Gheorghe I. Bratianu, illetve Makkai László egy-egy tanulmányát tartalmazza. Mindkét történelmi elemzés a jelzett időszak nemzetközi összefüggéseit mutatja be. Bratianu a Jorga által pályára állított nemzeti-romantikus román történelemszemlélet egyik figyelemre méltó tagja, "a román egység historikusa", akit monarchista szemlélete miatt a román kommunista állam- és pártvezetés 1953-ban házi őrizetbe zárt, majd halálba kergetett. A művet csak az 1970-es évek közepén tudták Romániából kicsempészni és Párizsban megjelentetni. Makkai professzor könyve (Magyar-román közös múlt) ugyan 1948-ban megjelent, ekkor azonban a hatóságok kivonták a kereskedelmi forgalomból, és több mint negyven évet kellett várni a második kiadásig (1989).

Amint a bemutatott kötetek témaválasztásából megfigyelhető, az Encyclopädia... kötetek döntően a magyar-román történelmi-kulturális kapcsolatokkal foglalkoznak, az erdélyi szász történelem eseményeinek és hatásának bemutatásával azonban mind ez ideig adósak maradtak. A szerkesztő célja a továbbiakban is az, hogy eddig nem vagy kevéssé ismert források kerüljenek nyilvánosságra, kapjanak lehetőséget a problémák újszerű megközelítésére és álláspontjuk kifejtésére.

A sorozat szerkesztője nem állítja, hogy a történelmi magyarázatok mellett másoknak ne lenne létjogosultsága, egyúttal éreztetni kívánja, hogy számos dokumentum lappang még napjainkban is, amelyek az elmúlt évszázadokban vagy években készültek, de mind ez ideig nem kaptak nyilvánosságot. Megjelentetésük érdeke mind a magyar, mind a román történelmi kutatásoknak.

Fordította: Lukáts János

[Vissza](#)

A Fonetek. Egy hugenotta emigráns család szerepe a 18. századi szlovák művelődés előmozdításában

vorc, Peter: *Rod Fonetovcov a jeho vklad do slovenskej kultúry a vzdelanosti v 18. storočí.* = *Historický časopis*, 45. roč. 1997. 4. no. 655-666. p.

XIV. Lajos francia király 1685-ben visszavonta a protestáns franciáknak a katolikusokkal egyenjogúságot biztosító nantes-i ediktumot. Már ugyanabban az évben elindult, majd 1686-ban további lendületet vett a hugenották, főként a papok és a jobb módúak emigrációja. Hogy a Fonet-családot Franciaországból kimenekítő családfő pap volt-e, avagy jobb módú polgár, mindmáig nem sikerült kideríteni.

A családnak a magyarországi Felvidéken - a mai Szlovákia területén - evangélikus környezetben való megtelepedését valószínűleg az indokolta, hogy akkoriban az ország mind vallási, mind pedig vagyonbiztonsági tekintetben stabil helynek számított. A család férfi -leszármazottai kivétel nélkül evangélikus papok lettek, és irodalmi tevékenységet fejtettek ki.

A sort az ide települt család fia, Fonet György (Juraj) nyitotta meg, aki 1693-ban született, és 1769-ben halálozott el. A szlovák közösségbe való integrálódását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy munkáit korántsem csak latinul írta, hanem "szlovákosított cseh nyelven" is.

Györgynek két fia volt, József (Jozef, 1732-1811) és Krisztián (Kristián, 1736-18...?), aki egyházi szenior lett, és papként szolgált a nagyszombati járáshoz tartozó Fornószezen (Fančalon). Kéziratban maradt munkája a helybeli evangélikusok roráte ájtatosságairól szól (szlovákul).

Krisztián rangja és irodalmi ambíciója azonban nem feledteti az idősebb testvér, József hírnevét, amelyet saját fia, János (Ján, 1762-18...?) sem tudott meghaladni.

Noha Józsefről - műveit felsorolva - minden valamirevaló osztrák, magyar és utódállami lexikon és enciklopédia megemlékezik, mégsem mondható, hogy élete a szlovák irodalmi köztudatban ismert lenne.

Ezt a hiányosságot szerzőnk úgy szünteti meg, hogy mindenekelőtt József apjáról, Györgyről mint fiának nemcsak vérségi, hanem világnézeti-hitbéli felmenőjéről közli az általa felkutatott adatokat. (Így: Halléban végzi a teológiát; Dániel Krman, a radikális evangélikus pap segédlelkésze; felsőozori plébános; kétszer nősül első feleségének halála miatt; 1742-ben a Túróc megyei Ivancsinán lelkész; számos hitéleti munkát írt.)

József Felsőozoron született 1732 novemberében. Tanulmányait Körmöcbányán, Besztercebányán, Kézsmárkon és Pozsonyban végezte, majd Jénában teológus. Nem tudni, hogy ezután hol kezdett szolgálni, mindenestre 1759-ben lőcsei lelkész, ahol 25 éven át tevékenykedett. 1784-ben a csorbaiak ajánlanak fel neki lelkészi helyet. Az Edictum Tolerantiae (1781) hatására az evangélikus egyház fokozatosan kiterjeszti hatókörét. Csorbán is sor került az evangélikus templom és paplak felépítésére.

József hitéleti munkáiban apja, György nyomdokain jár. Különösen a házassággal foglalkozott sokat. Az erkölcsös élet normáit illetően szigorú nézeteket vall, pl. a tánc megítélésében.

1809-ben papi szolgálatának 50. évfordulóját az egyház díszes szertartással ünnepelte meg Csorbán, ahol is 1811-ben hunyt el.

Szerzőnk zárómondatai: "A Fonet-nemzetség a francia hugenották leszármazottaiként nyomot hagyott a 18. századi és a 19. század eleji szlovák történelemben. Ez Fonet Györgynek, két fiának, Józsefnek és Krisztiánnak, valamint József fiának, Fonet Jánosnak köszönhető. A nemzetség legnevesebb személyisége azonban Fonet József volt: a Fonetek neki köszönhetően nem veszték a feledés homályába."

(Meglehet, hogy a Foneteknek magyarországi leágazása is van. Legalábbis erre utal az, hogy Budapest legújabb - 2000. évi - telefonkönyvében három Fonet is szerepel.)

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

Eszék 1529 és 1687 közötti élete és fejlődése török források tükrében

Moačanin, Nenad: Osijek u turskim izvorima. = Časopis za suvremenu povijest. Povijesni prilozi 16. 1997. 33-56. p.

A korábbi török forrásfeldolgozások revíziója és az újabban megismert források elemzése lehetővé teszi, hogy hiteles kép kerekedjék ki Eszék török megszállás alatti, az 1529 és 1687 közötti másfélszáz év életéről és fejlődéséről. A forrásrevízió mindenekelőtt Evlija Cselebi útleírásának eleddig félreértett megállapításait helyezi valós összefüggések közé, az elemzés pedig az időközben előkerült személy- és adóösszeírások, bírósági dokumentumok értelmezését, ellentmondásainak kiküszöbölését végzi el. E (mikrofilológiai módszerekkel operáló) munkálatok után a következőket lehet megállapítani.

Eszék - eltekintve attól, hogy a hódoltság kezdetén néhány évig falai között székelt a határőrvidéki bég - nem töltött be fontosabb politikai-igazgatási funkciókat. Kereskedelmi csomópontként, ebből következően vásárközpontként játszott szerepe sokkal fontosabb volt, mint közigazgatási funkciója, különösen hogy 1566-ban elkészült a Drávát átívelő híd. Aztán - néhány évvel 1600 után - egy egyházi alapítvány jóvoltából az alsóvárosban felépült a vásári-kereskedelmi komplexum, amely 1634-ben egészen az alsó város nyugati határáig terjeszkedett. A valóságos kiskereskedelmi forgalom soha nem tett szert nagyobb jelentőségre, kivéve a későbbi időszak aranyművességének forgalmát.

Eszéknek a fentiekkel párhuzamosan katonai funkciója is volt, különösen az oszmán uralom első éveiben és második felében: erődítményeiben ekkor tekintélyes létszámú helyőrség tartózkodott. A katonai manufaktúrák bizonyos válfajai (ágyúöntés, lőporgyártás) ugyancsak felvirágoztak a városban.

A híres-nevezetes eszéki vásárt részben az alsó városban tartották, részint rajta túl a szabad ég alatt, mivel a várost körülvevő sáncárkon kívül semmiféle alkalmas épület nem állt a vásározók rendelkezésére. 1634-ben azonban e területeken szépszámú állandó bolthelyiséget építettek.

Noha az említett Dráva-híd sokat lendített a város kereskedelmén és üzleti életén, de az oszmán területekre irányuló kereskedelemben még nagyobb jelentőségű volt a drávai és dunai víziút. Mindennek köszönhetően a város több mint ezer házból (adózó egységből) álló településsé fejlődött, sőt: ha e számhoz hozzáadjuk a kereskedelmi és katonai objektumokat és a hozzájuk tartozó személyzetet, valamelyest még népesebb és tekintélyesebb volt a település, mint azt az állandó lakóhelyek száma mutatta.

Moačanin munkájában néhány mondat erejéig kitér - ismét Evlija Cselebi megjegyzéseiből kiindulva - Eszék lakosságának nyelvi összetételére is. Kijelenti, hogy a neves utazónak az az állítása, miszerint a mozlím lakosság nyelve a magyar lett volna, nem vethető el minden további nélkül. Mindenesetre a lakosság többsége két- vagy többnyelvű volt. Ezenkívül az is lehetséges, hogy a pannóniai és "peripannóniai" horvátokat minősítették magyarnak, akiket magyarországi típusú szervezettségük folytán szokás volt akkoriban magyarnak tekinteni. (A "de hát: ki tudja?" könnyed témazárás ingerli a szerkesztőt annak megemlítésére, hogy a nagyvonalúan vázolt változatok egyike sem tartalmazza azt a lehetőséget, hogy a város nemcsak nyelvében, de etnikailag is dominánsan magyar lett volna.)

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

Cseh történészek vitája az első világháború előtti cseh-német viszonyról

Kárník, Zdeněk: Slovo k diskusi o Karabundově Otázce česko-německé v předvečer Velké války i otázka a současným.= Český časopis historický, 97. roč. 1999. 3. no. 582-588. p.

Az idősebb cseh történész-generációhoz tartozó Karel Karabunda *A cseh-német kérdéshez a Nagy Háború előestéjén* c. művét az itt referált hozzászólás szerzője, Zdeněk Kárník szerkesztette és vezette be. A kötetet két fiatalabb történész, Milan Hlavačka és Lubo Velek recenzeálta a Český časopis historický 1998. évi 2. számában (405-408).

A recenzió több ponton is érint olyan kérdéseket, amelyek a cseh historiográfiában tisztázásra várnak:

- miért nem sikerült - mindkét fél állítólagos konstruktív magatartása ellenére - megegyezni a németekkel (osztrákokkal) a ciszlajtániai csehek jogainak elismertetése ügyében (felmerül: netán a cseh fél volt a kudarc okozója?);
- kizárólag a németek voltak-e hibásak a tárgyalások megfenekléséért;
- a historiográfiai válaszok elmaradásáért az idősebb történész-nemzedéket felelősség terheli-e?

A vitában - előszava révén - érintett hozzászóló megállapítja, hogy az eddigi cseh kutatási eredmények alapján bizvást ki lehet zárni, miszerint a pánszláv eszméknek akkora erejük lett volna, hogy azok lelki fegyverként képesek lettek volna a monarchia szétverésére. Ez az egész egy rosszhiszemű idegen legenda. E tekintetben a régi történész-generációt nem lehet elmarasztalni.

A német érdekek (főként a birodalmiak) valóban közrejátszottak a megegyezés elmaradásában, ám az idősebb cseh történészek közül soha senki nem írta le, hogy benne csak és kizárólag a németek lettek volna hibásak. A cseh szempontok valóságnak megfelelő interpretációja még nem hazafiaskodás, nem nacionalizmus.

Az iménti gondolatok arról tanúskodnak, hogy az idősebb történészeknek - legalábbis a hozzászóló meggyőződése szerint - nem lehet nyakába varrni olyan állásfoglalásokat, amelyek mindmáig akadályoznák pl. a hatodfél évtizede vajúdo szudétanémet-kérdés napirendre tűzését és valóban tudományos kutatását. Kárník ezért a legteljesebb határozottsággal utasítja vissza két ifjabb recenzensének következő mondatát: "E vonatkozásban kevésbé terhel bennünket az idősebb cseh történész-generációra olyannyira jellemző történelmi örökség, az, amely véleményünk szerint az eddigi történelmi irodalom és forrástanulmányok alapján túlságosan élesen fogalmaz."

Az igencsak súlyos, mondhatni: egész Európa sorsára kiható cseh-(osztrák)német kérdéseket - mint a történelmi problémákat általában - nem szabad a napi érdekek nézőpontjából kezelni (így pl. a cseh-német történelmi kiegyezést kívánók nézőpontjából se), illetve a nemzedéki felelősség síkjára terelni azt, aminek nincs ilyen vonatkozása.

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

Pápai dekrétum 1622-ből és 1623-ból a horvát nyelv oktatásáról az európai főiskolákon és egyetemeken

Krasić, Stjepan: Papinski dekreti iz godina 1622. i 1623. o osnivanju katedri za hrvatski jezik na europskim visokim školama i sveučilitima. = Časopis za suvremenu povijest. Povijesni prilozi 16. 1997. 57-93. p.

Amerikai felfedezése (1492) és több más nagy utazás eredményeként a katolikus egyház hittérítő tevékenysége az Európán kívüli és túli területekre koncentrálódott. Am időközben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Közel-Keleten, a Balkán-félszigeten és a görög szigetvilágban is bőven akad tennivaló a katolikus missziók számára.

E munka előfeltételeinek (misszionáriusok kiválasztása, képzése és egyéb irányú felkészítése) és koordinálásának biztosítására - V. Pius (1566-1572), XIII. Gergely (1572-1585) és VIII. Kelemen (1592-1605) nyomdokain haladva - XV. Gergely (1621-1623) 1622. június 22-én hívta életre a Congregatio de Propaganda Fide elnevezésű kongregációt.

A testületbe 13 bíboros és két prelátus nyert beosztást. Minden tag munkáját egy-egy titkár segítette. A szervezet kiépítését a pápai trónon XV. Gergelyt követő VIII. Orbán fejezte be, amikor 1627-ben létrehozta a világi papság misszionáriussá nevelésének intézményét, a nevét viselő Collegium Urbanumot. Ekkor már Polyglotta nevű nyomdával is rendelkezett a kongregáció, s így a legkülönbébb nyelvű kiadványok előállítására volt képes.

Elteltekintve attól, hogy a kongregáció hatóköre korántsem korlátozódott sokáig csak Európára, komoly problémát jelentett annak eldöntése, hogy a hagyományos "egyházi" nyelvek (latin, görög, héber, arab) és az akkori egyetemek székhelyein mind több teret követelő nemzeti nyelvek választékát melyik nyelvvel kell bővíteni (különös tekintettel arra, hogy az Európában imént felsorolt missziós területek lakossága túlnyomórészt szláv nyelveket beszél).

A katolikus egyház hittérítési offenzívája mindenestre arra készítette XV. Gergelyt, hogy 1622. december 6-án dekrétumot írjon alá az "illír" és arab nyelv egyetemi oktatásáról, melyet utóda, VIII. Orbán 1623. október 16-án - egy kiszélesített "tannyelvi lista" keretében - megerősített.

Felvetődik a kérdés: a sok szláv nyelv közül miért az "illír", tehát a dalmáciai horvát nyerte el az egyház berkeiben a - talán mondhatni így - a szláv "lingua franca" státusát. Ennek három fő indoka lehetett. Valamennyi szláv nyelv a horvátból származik, a horvátok ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a többi szláv, legfeljebb nyelvjárási különbségek vannak köztük, a horvát nyelv a legősibb és legszebb (sic!), s így joggal válik az összes szláv egyházi nyelvvé.

Ezeket a nézeteket több neves tudós vallotta. Közöttük a később II. Pál néven pápává lett Eneas Silvio Piccolomini (1405-1464), a lengyel Jan Długoszc (1415-1480), az olasz humanista Flavio Biondo (1392-1463), a cseh Dubravius (1486-1553) stb., mégpedig már jóval a kiadott dekrétumok előtt. A dalmáciai horvát különleges értékét legsokoldalúbban Stanislaw Hosius lengyel bíboros (1504-1579) fejtette ki. (Egyébként Hosius a latin szertartási nyelv megtartásának fő pártolója volt korábban, miközben a hitéleti nyelvek gyanánt a nemzeti nyelveket ajánlotta, a szlávok számára - mint említettük - a horvátot.)

A szerző summázata: "A horvát beszélt nyelvet az európai főiskolákon és egyetemeken 'tannyelv' avató pápai dekrétumoknak hatalmas kulturális és tudományos jelentőségük van. Semmi kétség, az ismertett események nem maradhattak hatás nélkül a horvát irodalmi nyelv szükségességének felismerésére és a megfelelő nyelvi norma megválasztására. A régi írástudóknak a dalmáciai horvát nyelv ősi voltára, szépségére, forrástisztaságára vonatkozó nézetei minden bizonnyal meggyorsították ezt a folyamatot. Az ismertett történet teljesen új megvilágításba helyezi a horvát nyelv helyzetét, szerepét és fontosságát mind a horvát etnikai határokon belül, mind rajtuk kívül."

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

Osztrák-Galícia (1772-1918) "statisztikai-topográfiai" viszonyai korai forrásokban

Deák, Ernő: Galizien bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts in statistisch-topographischer Sicht. = Österreichische Osthefte, 41. Jg. 1999. 3-4. H. 445-479. p.

Ausztria keresve sem találhatott volna alkalmasabb terepet felvilágosult-abszolutista kísérletezése számára a kései török-osztrák küzdelmek kapcsán megszerzett Galiciánál. Halics, a szomszédos Lodomériával együtt, az évezred kezdete óta változékony helyzetű ütközőzóna a regionális hatalmi centrumok (Magyar, Lengyel Királyság, Orosz Fejedelemség), később Lengyelország-Litvánia és az Oszmán Birodalom között, alig civilizált senkiföldje, "szűzföld" és mintaterp Bécs szisztematizáló elképzelései számára. A másfél századra szóló, tulajdonképp hamvába holt kísérlet a történettudomány számára is szokatlanul "tisza" képlet, legalábbis a folyamat felfelé ívelő szakasza (tulajdonképp 1848-ig): valami a nullpontról indul, koncepciótervet követ, bár utána elszabadul, és vészterhes önmozgásba kezd, hogy - katasztrófába torkollva - egy másfajta nullponthoz érkezzék el. Ilyen értelemben véglegesen lezárul a történet. "Tiszta" képlet, a tudomány mégis máig adós a feltárással és az elemzéssel. (Talán mert a politikai utódok, melyik milyen okból, csak felejteni akartak.)

De nincs könnyű dolga a kutatónak: a forrásbázis töredékes és heterogén. A közigazgatási és fejlesztési folyamat menetéről, elemeiről a kor divata szerinti, eklektikus és bizonytalan hitelességű "statisztikai-topográfiai" leírások vagy véletlenszerű és szelektíven tárgyaló útirajzok, emlékezők állnak rendelkezésre. Ilyenek birtokában ad vázlatos képet az ismertett tanulmány is, alkalmasint egy átfogóbb kutatási program részeként.

Mielőtt az új irányítás egyáltalán birtokba vehette volna a tartományt, biztosítani kellett az összeköttetést Bécs és a tartományi székhely: Lemberg (Lvov) között. 1773-ban nyitották meg a Kárpátok külső oldalán vezető, "sziléziai" *postautat*. Ezzel kiváltották a magyar Felvidéken (Eperjes) és a Dukla-hágón át vezető ősi összeköttetést. (Magyarország alkotmányos különállását is tiszteletben tartandó, noha az osztrák területi igény alapja politikailag éppen a magyar korona valamikori halicsi érdekeltsége volt.) Az új út a kétfélföldenként telepített állomásokkal jó négy napi járóföldet jelentett Bécstől Lembergig. A korszerű kiépítés - kiegyenesítésekkel, egyben több új település érintésével, fasortelepítéssel stb. - természetesen évtizedekig eltartott, és párhuzamosan folyt a helyi alap-*úthálózat* fokozatos megépítésével. (Robot igénybevétele mellett.) A témáról ismeretes a császári főbiztos 1809-ben kiadott emlékirata. A vidék alapvető elmaradottságára jellemző, hogy a több mint 500 mérföldnyi új útszakasszal is elmaradt más tartományok mögött útviszonyok tekintetében, mint sok más dologban is.

Csak a főbb útvonalak megnyitását követően kezdhettek hozzá a földmérők a terület első, megközelítő felméréséhez, ill. ezzel is összefüggésben a határok pontos kijelöléséhez, majd a lakosság összeírásához és az új telepítésekhez. A 82-89 ezer négyzetkilométernyi területre az első időben jó 2,5 milliónyi lakos jutott, ami 1801-re szinte megduplázódott, utána azonban már csak mérsékelten növekedett tovább. Galícia népesedési dinamikája mindenesetre élre került a birodalmon belül, az így elért népsűrűség pedig hamarosan meghaladta a birodalmi átlagot. Az időszakonkénti adatok viszonyítását megnehezítik a bekövetkezett területi módosítások, változások (Krakkó odacsatolása 1844-ben, más területek leadása, 1848-ban a bukovinai rész önállósítása stb.).

A természetes szaporulat (s a mind pontosabb összeírás) mellett sokat nyomott a latban, különösen az első évtizedekben, a betelepítés. Ez zömmel Németországból toborzott, kisebb részben Habsburg-területekről származó, azaz német ajkú telepések érkeztek, akik kincstári juttatásként kaptak háztelket, építési anyagot, földet, állatot, felszerelést, és átmeneti időre adómentességet is élveztek. Épp a telepítésekről nem készült önálló számszerű kimutatás - csak az összes, egybeként mellett magyarországi vidékeket is érintő számokról vannak esetenkénti adatok; becslésszerűen 1780-ig 3 ezer családról - mintegy 14-15 ezer főről - lehet szó, s a telepítés több évtizeden keresztül valószínűleg hasonló ütemben folytatódott, miközben kisebb arányú kitelepülés is lezajlott. 1848-cal bezárólag talán 50 ezer főre rúghatott a galíciai telepések összlétszáma (az ebből származó szaporulat nélkül).

Részben (nem egységes szempontrendszer szerint) dokumentált adatok, részben számítások alapján nyerünk képet a *férfilakosság* foglalkozási, szociális *rétegződéséről*, valamint *vallási* s ennek tükrében *etnikai megoszlásáról*. Így sejthető, hogy a pl. 1823-ban és 1846-ban egyaránt 42-43%-nyi unitus létszám főként a ruszin, kisebb részben a román parasztságot képviseli; a 45%-nyi, idővel csökkenő létszámú katolikusok a lengyel nemest és polgárt, kisebb részben parasztot, ill. a német telepések nagyobb részét képviselik. Az utóbbi csoport kisebb hányada evangélikus. A zsidók száma 5,5%-ról nő ütemesen felfelé. Az örmény-katolikusok aránya 1823-ban 0,8%-ra becsülhető; egyéb protestáns: 0,05; ortodox: cca. 6%. Útleírások már korán jelzik a hegyi lipovánok jelenlétét is. A nemesség aránya (1776/1780. évi adatok): 2,3; a papságé 0,6; a városi lakosságé 7-8; az "egyéb hasznos személyeké" (?) 6-7; a parasztságé 40-42% körül. A gyerekek - 17 éves korig - pedig 40-41% szinten szerepelnek az összeírásokban. A zsidók növekvő jelenlétével kapcsolatos fenntartások, félelmek korán jelentkeznek; valamennyi útleírás vagy emlékezőzés bőséggel kitér erre a kérdésre. Egy relatíve tárgyilagos áttekintés S. Bredetzky, szepességi származású evangélikus szuperintendenstől származik 1809-ből.

A *településrendszer* tekintetében - egy korai, 1794-es (latin nyelvű) és egy kései, lengyel (1855) helységnév-jegyzék adatait egybevetve és minősítve, az időközben kivált Bukovinára eső számok nélkül - megállapítható, hogy az 1855-ben kimutatott 100 körüli városi település, a mintegy 200 vásároshely vagy mezőváros, ill. a kialakuló zsidó "stettl", valamint a nagyjából 6 ezer falu már az osztrák korszak elején megvolt. Legfeljebb kategóriát cseréltek néhány esetben. Ausztria ténykedése e téren - a közigazgatási minősítési rendszertől eltekintve - tehát nem hozott különösebb újat. Csak a falvak sora bővült cca. 120, új, német elnevezésű telepésközséggel (kolóniával) vagy alakult át ilyenné - a csak településrész szintű formán felül. Ugyanez elmondható a települések nagyságrendi

megoszlásáról is: Lemberg egyedien kiugró szintje (1828-ban 30 ezernél több, 1846-ban már 70 ezer lakos) mögött hiányzik a közbülső fokozat: csak 10-20 ezer lakosú városok találhatóak, igaz, hogy ezek száma 20 év alatt 3-ról 9-re nő. Az egycentrumú szerkezet - kevés kis- és középvárossal, több 2-3000 vagy ennél kevesebb lakosú településsel, melyek fő súllyal Kelet-Galíciára esnek, ill. a sokezer faluval - az osztrák korszak legvégéig is fennmarad. A városi színvonal - építkezésmód, népsűrűség, szolgáltatások - tekintetében szintén meglehetősen elmaradott és lassú fejlődésű kép körvonalazódik az egykorú irodalomban. Látványos fellendülés csak Lemberg esetében következik be a tartományi székhely funkcióinak és rangjának megfelelő létesítmények révén.

Nem kevésbé lassú a fejlődés az *ipar* és a *kereskedelem* területén (a cikken belül ld. részletelemekben, számokban is). Az előzőekben még manufaktúra szinten is alig létező ipar egzisztál ezen a kezdetleges szinten, de jószereivel csak a helyi ellátást elégíti ki. Az üzemek nagy részét sör- és pálinkafőzdek, dohányfinomítók adják, esetleg még a vászonszövés kap hangsúlyt; s a korszak végére születik meg némi fém- és bányaipar. A kereskedelem, - amely (mint mindenhol elmondják) "sajnos", a "zsidók kezében" van -, hosszú időn át inkább csak behozatallal foglalkozik. Hamarabb felzárkózik a vásárolás-piacozás a birodalom átlagforgalmához: Lemberg vagy Brody az 1840-es évekre már egy sorba kerül a legjelentősebb vásárvárosokkal: Pesttel, Béccsel, Prágával, Brünn-nel stb.), vagy - Jaroslavval együtt, az állatvásárok tekintetében - Olmütz, Sopron, Kecskemét, Debrecen mellé.

A statisztikai-topográfiai vázlat a számokon túl végül a *hivatalos nyelvként* bevezetett német művelődés szerepének szentel eszmefuttatást, utalva hegemon szerepére a nyugati műveltség közvetítésében (ami csak nagysokára éri el a szláv tömegeket), valamint a zsidók iskoláztatásában és új anyakönyveztetésében (1789. évi pátenst). Bukovina osztrák kormányzása során talán a legmesszebbre kiható intézkedés ez az utóbbi: ennek nyomán töltődött fel a birodalom számos régiója progresszív szellemű, német (majd később, régió szerint, magyar és egyéb) asszimiláns *zsidó polgársággal*, ennek sok irányú következményeivel együtt. A pusztaságok nem fejezik ki egyértelműen, mennyiben volt sikeres, értelmes Ausztria próbálkozása Galíciával. (Mi, hogyan ment volna végbe érrefelé Bécs nélkül?!) Bécs mindenesetre meg volt elégedve magával, s az elkönnyvelhető relatív fejlődést, egyáltalán a régió egyfajta rendezettségét egyértelműen a saját politikájának és a betelepített németek hatásának tulajdonítva, amint arról egy 1852-ben kelt újabb telepítési terv (Ein Colonisationsplan) a "Duna mentében" argumentációja tanúskodik.

Fordította: Komáromi Sándor

[Vissza](#)

A morva őrgrófság keletkezése

Wihoda, Martin: Vznik moravského markrabství. = Český časopis historický, 97. roč. 1999. 3. no. 453-473. p.

A morva őrgrófság keletkezéséről és történetének első időszakáról nem maradt fenn túlságosan nagy számú írott forrás. Amikor ezeket a nagy cseh történész, Gelasius Dobner kritikailag megvizsgálta és értékelte (1776-ban és 1781-ben jelentette meg rá vonatkozó művét), nem gondolta, hogy valaha ez a kérdés még szakmai érdeklődést vált ki.

Ellenkezője esett meg: a cseh és a morva historiográfia különféle időszakaiban - hol akaratlanul, hol megkészarva - többször torzították el az őrgrófság történetével kapcsolatos tényeket. Ez teszi szükségessé a vonatkozó források újbóli vizsgálatát, illetve az eddigi vélemények-feldolgozások kritikáját. Akkor is, ha történetesen az "őrgrófság keletkezéstörténetének józanabb kifejtése nem tud versengeni e régmúlt mitikus képének színességével és drámaiságával".

Szerzőnek az említett források és feldolgozások mikroelemzése révén sikerült bebizonyítania, hogy minden alapot nélkülöz az a hosszú idő óta közkeletű feltételezés, amely szerint I. vagy Barbarossa Frigyes csehellenes politikai tervei és a morva őrgrófság keletkezése között bármiféle összefüggés lett volna. Ez nem birodalmi ügy volt, hanem a cseh államon belüli esemény. Nem nagyon érthető, hogy a régiek mítoszteremtő hajlama hogyan érvényesülhetett egészen mostanáig.

Kétségtelen, hogy a cseh intézmények körében az őrgrófság intézménye korábban nem fordult elő. A morva őrgrófságot az a belső hatalmi harc hívta életre, amelyet Frigyes (Bedřich) fejedelem vívott a znojmoi Konrád Ottó (Konrád Ota) hűbéres túlzott ambícióinak visszaszorítására. Ez a Frigyes bízta meg ugyanis (valószínűleg) 1179-ben öccsét, Přemyslt, hogy Morvaország északkeleti részét őrgrófként felügyelje.

Barbarossának csak egy későbbi, 1182-es döntése korlátozta átmenetileg a cseh fejedelem Morvaország feletti szuverenitását, ám az 1185-ben vívott véres loděnicei csatát követően Konrád Ottó - cserében azért, mert ígéretet kapott a fejedelmi rang megöröklésére - elismerte Frigyes jogait. Addig is azonban felvette a morva őrgrófi címet, ami az őrgrófság feletti cseh szuverenitás újabb bizonyítéka. Amikor azután négy év múlva átvehette Prágában a hatalmat, lemondott az őrgrófságról, és Morvaországban helyreállította a hűbéri rendszert.

1192-ben Ulászló Henrik (Vladislav Jindřich) ugyancsak morva őrgrófként ellenőrizte Znojmo és talán Brünn vidékét, miközben testvéreinek, Přemysl fejedelemnek volt az alattvalója.

Az őrgrófi hivatal diszparát jellegét csak 1197 végén kötött egyezmény változtatta meg. Ekkor Ulászló Henrik a fejedelmi trónt testvéreinek engedte át, aki cserében viszont egyetértett az uralkodó hatalmának dualisztikus felfogásával, s ezáltal (áttételesen) megnövelte az őrgrófi cím presztízsét és jelentőségét a hazai és a birodalmi politikai szintéren. A hajdani hűbéreknek fokozatosan az őrgrófi hatáskörbe való helyezése mintegy betetőzte Morvaország fokozatos emancipálódását a cseh állam keretein belül.

Fordította: Futala Tibor

[Vissza](#)

Angliai ír bevándorlók a 19. és 20. században

Immigrants & Minorities 18. vol. 1999. 2-3. no. July/November. Special Issue on The Great Famine and Beyond: Irish Migrants in Britain in the Nineteenth and Twentieth Centuries. (Edited by Donald M. MacRaild) Frank Cass & Co. Ltd. Ilford, Essex, 1999. 1-11, 1-296. p.

Kevés nép tarthat számot nálunk olyan növekvő érdeklődésre, mint az írek. Ennek okait sokan hasonló kultúránkban és a hasonló történelmi sorsban látják. Példa erre a nemzeti tragédiákkal összefüggő történelmi fordulópontokra a kötet címadó eseménye, a Nagy Éhínség is, kiindulása annak a folyamatnak, melynek eredményeként mára az országon kívül élő írek száma sokszorososa lett az Ír Köztársaságban élőkének. A címben jelzett, 1845-től 1851-ig tartó Nagy Éhínség időszaka az írek egyik nemzeti tragédiája, melyben közel 1 millió ember pusztult el, s legalább ennyien vándoroltak ki, elkerülendő a legsúlyosabb következményeket. Az Éhínség jelentőségét nemcsak az ír életmódra gyakorolt hatása adja, de az ír kivándorlást is jelentősen befolyásolta: "több ember hagyta el Írországot 11 év alatt (1845-1855), mint a megelőző 250 évben", s 1890-re az ír születésű emberek 40%-a Írországon kívül élt.

A kötetben elméleti és közvetlen kutatásokon alapuló tanulmányok egyaránt találhatók, a kivándorlás történeti szempontú feldolgozásaitól a statisztikai elemzéseken keresztül az empirikus kutatásokon alapuló munkákig, s több szempontból igyekeznek megvizsgálni a Nagy-Britanniába kivándorolt ír közösségeket. Bár a kötet főleg történeti kérdésekkel foglalkozik, s többnyire történészek írták, Frank Neal, Mervyn Busteed, Colin G. Pooley és Sean Campbell tanulmányai is jelzik, hogy a kutatás határai csakúgy, mint módszerei is nagymértékben szélesedtek.

Az első tanulmány elméleti háttérrel igyekszik adni a kötetnek, áttekintve az eddigi munkákat, melyek a 19. századi Nagy-Britanniában élő írekkel foglalkoztak. Az áttekintés számos fontos megállapítással szolgál a korábbi uniformizáló, statikusságot, egyszínűséget mutató tanulmányokhoz képest. Míg a '70-es és '80-as évek kutatásai az íreket "elszigetelt", "kiközösített", "képzetlen", "katolikus" bevándorlók egységes tömegeként képzelték el, s kulcsfogalmaik a "hátrányos helyzet", a "demoralizáltság" voltak, a '90-es években a kutatók e szempontok felülvizsgálatára kényszerültek. A '80-as évek történészei közti vita középpontjában az "integráció", "elkülönülés" és az "asszimiláció" témái álltak. A vita a '90-es években is folytatódott, annak a megállapításnak az elfogadásával, hogy az ír kivándorlás és letelepedés "többgenerációs jelenség", s így az ír születésűek s leszármazottaik tapasztalatai és nézetei helyszíntől és időtől függően változnak. A korábban uralkodó "kivetettség" nézetét felváltotta az az elképzelés, hogy az ír bevándorlók helyzete sokkal összetettebb, sokkal változatosabb volt, s ezt a mára elkészült tanulmányok sokszínűsége is alátámasztja. Roger Swift szerint a posztmodern '90-es évek kulcsfogalmai: a "sokféleség" és az "alkalmazkodás" mellé az írekkel foglalkozó kutatók szótárába a "protestáns", "középosztálybeli" és "nő" szavak is bekerültek. A kötet többi szerzőjéhez hasonlóan Swift is hangsúlyozza, hogy a témával foglalkozó kutatóknak amerikai társaikról kellene példát venniük az ír közösségek vizsgálata során.

A kötet szerkesztője, Donald M. MacRaild az Angliában és az Egyesült Államokban élő írek összehasonlító vizsgálatának főbb kérdéseit vizsgálja. Míg a főbb különbségek a két kivándorlási hullám méretében, időzítésében és természetében rejlenek, MacRaild a hasonlóság alapvető pontjait is megpróbálja megállapítani. Szerinte a sikeres, elégedett élethez az íreknek számos korlátot kellett leküzdeniük a gazdasági és társadalmi jellegűektől kezdve az etnikai csoport érdekérvényesítésének politikai korlátozottságáig, nem beszélve a helyiek bevándorló-ellenességének pszichikai nyomásáról. Ezek a tényezők megnehezítették az írek letelepedését, fejlődését és asszimilációját mind Nagy-Britanniában, mind az Egyesült Államokban. Az osztálykülönbségek szempontjai mindkét országban szemben álltak az etnikai közösségekkel, bár később az írek képesek voltak a nemzeti hovatartozást úgy felhasználni, hogy egy külön osztályképet alkossanak, s értelmet adjanak saját társadalmi-gazdasági helyzetüknek. A század eleji és a '45 utáni történetírás azt hangsúlyozta, hogy az amerikai és angliai ír bevándorlók és leszármazottaik nemzeti érzülete és mozgalma volt a legjelentősebb tényező abban a harcban, melynek végén szülőhazájuk elnyerte szabadságát.

Alan O'Day vizsgálata az Egyesült Államok és Nagy-Britannia Egyesült Ír Ligái kapcsán a végkövetkeztetéssel zárul, hogy az adott korszakban egyik sem működött igazán hatékonyan, s hogy a nemzeti mozgalmat kevésbé voltak képesek támogatni, mint azt a kutatók feltételezték. A szerző kétségesnek tartja, hogy az ír diaszpóra mentalitása nagymértékben különbözött volna a befogadó nemzetétől, s arra a kérdésre is választ keres, hogy az ír nemzeti érzés miért különbözött olyan alapvetően a közép-, kelet- és délkelet-európai nemzetiségi politika mintáitól? O'Day hangsúlyozza, hogy az ír diaszpórából hiányzott a szükséges belső mozgatóerő, amely politikailag összetartó csoporttá kovácsolta volna tagjait; kevésbé voltak hívei a hazafias elveknek, mint azt általában feltételezték, s a legtöbb ír bevándorló megelégedett az alkalmankénti, szimbolikus hazafisággal. A rendelkezésre álló bizonyítékok azt mutatják, hogy a '20-as, '30-as években a brit politikusok komolyan fontolgatták az ír bevándorlás korlátozását. Ekkor még Amerika is nemet mondott a nemkívánatos - általában nem angol anyanyelvű - jövevényeknek, Nagy-Britanniában pedig az 1905-ös idegen-törvény nemcsak a belépés megtagadását, hanem a bevándorlók kitagadását is biztosította, a törvényhozás pedig a későbbiekben csak erősítette az állam ilyen jellegű hatalmát. Ám a bevándorlás Írországból korlátozás nélkül folyt, s a második világháború végére az íreket hasznos munkaerőnek tekintették, részben a világháború alatt nagy számban besorozott ír munkásoknak köszönhetően. Delaney a források alapos tanulmányozása után a jelenség alapvető okait a következőkben látja: a '30-as évek közepétől a nehéz fizikai és szakképzést nem igénylő munkaalkalmak száma nőtt, s ez előre jelezte az ír munkaerőre való igényt. E nélkül valamilyen jellegű korlátozást mindenképpen bevezettek volna. A két sziget közti földrajzi és történelmi kapcsolatok biztosították, hogy az ír állampolgárokat korlátozás nélkül fogják Nagy-Britanniába beengedni, bár ez nem jelentette azt, hogy mindenütt szívesen fogadták őket.

Alapvető kutatási irányt jelöl ki az ír bevándorlók és az ír közösség önazonossága kérdéseinek vizsgálata nagyvárosi környezetben. Frank Neal az 1851-es népszámlálás adatai alapján kísérte meg a Newcastle-upon-Tyne-i ír közösség letelepedésének kezdeteit rekonstruálni, s azt mutatja be, hogy az írek regionális csoportokban telepedtek le, az egy megyéből valók egymáshoz közel, s ez maga is a "lánc-migráció" jelentőségét hangsúlyozza. A tanulmány abból a feltevésből indul ki, hogy az ír közösségek méretére, területi és foglalkozási megoszlására és a főbb demográfiai jegyekre vonatkozó adatok megállapítása elengedhetetlen kiindulási alapot biztosít a szélesebb kulturális, vallási és politikai helyzet vizsgálatához.

Mervyn Busteed a 19. századi Manchesterben vizsgálja az ír bevándorlók életkörülményeit és identitásuk alakulását kvantitatív és kvalitatív források alapján. A szerző megállapítja, hogy a jobbára vidéki környezetből, a mezőgazdasági munkák felől érkezett írek számára Manchester, a világ egyik első ipari nagyvárosa, hatalmas kulturális megrázkódtatást jelentett. Emellett ott is megjelent - bár lényegesen enyhébb formában, mint Liverpoolban vagy más észak-angliai városokban - a katolikusokkal és írekkel szemben tanúsított ellenszenv. Külön fejezet foglalkozik azzal, hogy vajon az írek tudatosan különültek-e el a lakosság többi részétől, és ezért költöztek külön lakónegyedekbe, vagy csupán anyagi helyzetük határozta meg lakáskörülményeiket. A szerző a röplapokon terjesztett balladák elemzésén keresztül világít rá arra, hogy az ír kerületekben erőteljes ír és katolikus öntudatot őriztek az emberek, valamint annak tudatát is, hogy egy nemzetközi méretű diaszpóra tagjai. Az ír bevándorlók átmeneti kultúrát hoztak létre, melyben saját ír mivoltuk, katolikusságuk hangsúlyozása kívánta ellensúlyozni az új kultúrába való beilleszkedésük nehézségeit.

Hasonlóan más diaszpórákhoz, a liverpooli ír közösség belső rétegződése is jelentősnek bizonyult, ám a társadalmi-gazdasági sikereket gyakran a közösségi vezető szerep törvényesítette. Az etnikai öntudat segítette azokat a hálózatokat, amelyek támogatásával a bevándorlók megteremtették életvilágukat, segített megbirkózni az akadályokkal, a hátrányos megkülönböztetéssel a foglalkoztatásban. Így az etnikai szolidaritás az osztályöntudattal válik rokonná, méghozzá egy pozitív, megerősítő értékrendszer képében, mely végül az osztály-helyzet kinyilvánításához vezetett. Belchem munkája világosan bizonyítja annak a korábbi elképzelésnek a tarthatatlanságát, hogy az *etnicitás* eleve kizárja az *osztály* kialakulásának a lehetőségét.

Az ír tanulmányok elhanyagoltabb területe a nők, a protestánsok, a középosztály és a vallás helyzetével foglalkoznak. Sheridan Gilley az ír bevándorlók római katolikus vallását mint nem megfelelően kezelt kulturális vonást igyekszik bemutatni. Véleménye szerint az ír közösségi élet eme létfontosságú spirituális és kulturális elemét, mely központi helyet foglalt el világnézetükben, szándékosan figyelmen kívül hagyta, lebecsülte vagy pusztán a társadalmi viszonyokon belül tárgyalta a nyomasztóan világi beállítottságú történetírás. Erre a problémára számos, a témával foglalkozó munka kapcsán rámutat. Más kutatók is megállapították, hogy a katolikus egyház jelentős szerepet játszott a liverpooli ír katolikusok hangsúlyozott elkülönítésében. Martha Kanya-Forstner viszont arra mutat rá, hogy a nőknek központi szerep jutott az egyház azon tevékenységében, hogy a bevándorlókat elszigeteljük és befolyásoljuk. Az egyház célja az volt, hogy az ír nőket vallásos anyákká nevelje, akik a következő nemzedékek vallási hűségét biztosítani fogják. E célból az egyház kiterjedt szociális segítő hálózatot hozott létre, a segélyeket használva a rászorulóknak szokásainak és viselkedésének formálására. A Saint Vincent de Paul Társaság mindennapi munkája révén a liverpooli ír asszonyok a rájuk osztott szerepen keresztül képesek voltak a jótékonyági politikát saját hasznukra fordítani, s a szükségleteiknek megfelelő segélyeket biztosítani maguknak. Colin G. Pooley egy több évtizeden átívelő napló tartalmi elemzésén s az ehhez kapcsolódó egyéniségvizsgálaton keresztül próbál általános megállapításokat tenni a londoni protestáns ír bevándorlók tapasztalatairól. A naplón keresztül egy fiatal protestáns északír lány kulturális identitásának, életkörülményeinek kialakulását ismerhetjük meg, nemcsak az általa belakott fizikai tereket vizsgálva, hanem azokat a kulturális és társadalmi tereket is, melyeket az ember mindennapi társadalmi interakciói során maga körül létrehoz.

Sean Campbell egy kevésbé kutatott területet, a második generációs ír bevándorlók tapasztalatait veszi számba. A terület elhanyagoltságának fő okát abban a téves elképzelésben látja, amelyet már korábbi etnográfiai kutatások is vitáltak, ám a másod-generációs angliai írek történeti és szociológiai vizsgálatában máig uralkodó: eszerint az ír bevándorlók leszármazottai minden különösebb nehézség nélkül beolvadtak a befogadó kultúrába. Így a velük foglalkozó kutatások csak főleg probléma-orientált kérdések szűk körével foglalkoztak, s figyelmen kívül hagyták a második generáció kulturális tevékenységének lehetőségét. Az esszé további része olyan másodgenerációs ír rockzenekarokkal foglalkozik, mint a Pogues, a Smiths, melyek a szerző szerint azokat a különféle hatásos módokat mutatják be, amelyekkel ez a nemzedék az angol közkultúrát újjáalakította. A munka új kutatási irányokat is kijelöl, melyek túlmutatnak az asszimiláció és az autentikusság hiánya szabta szűk kereteken, megalkotva a kultúrák közötti, hibrid ír-angolság fogalmát mint lehetséges kutatási irányt.

Az *Immigrants & Minorities* folyóirat különszáma, mely önálló kötet formájában is megjelent, hiánypótló céllal készült, a Nagy-Britanniában élő írek múltja és jelene bemutatására, ám semmiképp nem mondhatjuk, hogy egyedülálló vállalkozás tanúi vagyunk. A '90-es években új lendületet kapott az írekkel foglalkozó tudományos irodalom, s ez a lendület jelentős szemléletváltozással is járt, ahogy az az itt szereplő tanulmányokból is kiderül. Két hatalmas munka jelzi e tudományterület mai újjáéledését: az egyik a Patrick O'Sullivan szerkesztette hatkötetes tanulmánygyűjtemény, a *The Irish World-wide (Az írek a nagyvilágban)*, melyhez a témák - a migráció típusai, az írek beilleszkedése az új közösségekbe, kreativitásuk, a nők és a migráció viszonya, a vallás és az ír identitás kapcsolata és a "nagy Éhínség" jelentése az írek számára stb. - legjobb szakértőit sikerült a szerkesztőnek megnyernie. Ez a munka egészében sugallja a szemléletváltozást, tudniillik azt, hogy már egyetlen tudományág sem sajátíthat ki egy témát sem, hanem éppen hogy több tudományág együttműködésével kaphatjuk meg egy jelenség teljes képét. A másik munka, ha lehet, még inkább példaértékű, a Ronald Bayer és Timothy Meagher szerkesztette *The New York Irish (A New York-i írek)*, mely még átfogóbb és alaposabb, két szerkesztő sikeres közreműködésének eredménye, mely kijelölte a világ ír diaszpóráinak kutatási irányát. Jelen kötet szerzői többször is utalnak erre a két munkára mint előzményekre vagy inspirációra, ám azt is elismerik, hogy ez a kötet

önmagában még nem lehet a téma lezárása. Az összeállítás sokkal inkább a jövő kutatásainak irányvonalait szándékozott kijelölni, s elindítani ennek az elhanyagolt területnek egy alaposabb, az amerikaihoz méltó kutatását. Az itt szereplő tanulmányokat célszerű folyamatban lévő kutatások beszámolójának tekinteni, melyek további kutatások irányát is kijelölhetik. Az is nyilvánvaló, hogy valójában a nagyobb lélegzetű, együttműködésen alapuló munkáknak van nagy jövője, ahol a különböző tudományterületek eredményei kiegészítik egymást, s az egyes jelenségek teljes képével szolgálnak.

Fordította: Bakos László

[Vissza](#)